

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LI/1—2

НОВИ САД, 2008

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LI/1—2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957—1960), др Рудолф Коларић (1961—1962),
академик Павле Ивић (1963—2000), академик Александар Младеновић (2001—)

LI/1—2

Уредништво:

Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, др ДРАГА ЗЕЦ, др МИЛКА ИВИЋ, др ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ,
др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ (главни и одговорни уредник), др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, др МАТО ПИЖУРИЦА, др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ (секретар),
др СВЕТЛАНА ТОЛСТОЈ, др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

Collegium redactorum:

Dr JASMINA GRKOVIĆ-MEJDŽOR, Dr DRAGA ZEC, Dr MILKA IVIĆ, Dr JOVAN JERKOVIĆ,
Dr ALEKSANDAR MLADENOVIĆ, Dr GERHARD NEVEKLOVSKI, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ,
Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ, Dr SVETLANA TOLSTOJ, Dr ZUZANA TOPOLINJSKA

Главни и одговорни уредник:
Академик АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

YU ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LI/1–2

НОВИ САД
2008

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Милка Ивић: Нови приступ придевској проблематици	7
Милка Ивић: О изразу <i>шврџ</i>	11
Слободан Павловић: Синтаксичко-семантички потенцијал старосрпског везника <i>како</i>	17
Александар Младеновић: О једној правописној особини у повељама кнеза Лазара и деспота Стефана	31
Рада Стијовић: Напомене о енклитикама у језику повеља кнеза Лазара и деспота Стефана	45
Наташа Драгин: О три култна списа из позног периода српске редакцијске писмености	53
Нада Арсенијевић: Један тип реификације у српском језику	67
Станимир Ракић: О месту узлазних акцената — пример мономорфних именица	75
Миливој Алановић: Синтаксички и комуникативни аспекти конверзије	87
Nataša Kostić: Antonimija kao sintagmatska relacija: istraživanje na korpusu savremenog srpskog jezika	99
Славица Перовић: Женско писмо — семантичка дискриминација и дискурсна толеранција	119
Biljana Radić-Bojanić i Nadežda Silaški: Sportizacija političkog diskursa — Kako metafore prikivaju političku stvarnost Srbije	139
Жарко Бошњакковић и Драгана Радовановић: Репартиција наставака у инструменталу јединице именица женског рода на нулту морфему у српским дијалектима	157
Радмила Жугић: Лексикографска интерпретација глаголских деминутива у речницима призренско-тимочке дијалекатске области	175
Душанка Звекић-Душановић: О српским конструкцијама са модалним значењем „унутрашњег подстицаја” и њиховим мађарским еквивалентима	189
Селена Станковић: О проблему дефинисања и класификације заменица у француском и српском језику	205
Снежана Гудурић: Преношење и адаптација личних имена са француског на српски језик	217
Ljubica Vlahović: Označavanje relacija jednakosti u francuskom i srpskom jeziku	227
Борко Ковачевић: Глаголске именице на <i>-ње</i> у српском језику и герунд у енглеском	233

ХРОНИКА

Dubravko Škiljan (Zagreb 31. oktobar 1949 — Zagreb 21. jul 2007)	243
Александар Младеновић: Српски дијалектолошки зборник	247

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Милка Ивић: Милорад Радовановић, Стари и нови списи. Огледи о језику и уму	249
Марина Курешевић: Јасмина Грковић-Мејдор, Списи из историјске лингвистике	250
Софија Милорадовић: Па такој сновемо на едну по једну... (Радмила Жугић, Речник говора јабланичког краја)	254
Снежана Гудурић: Веран Станојевић и Тијана Ашић, Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику	256
Миливој Алановић: Tijana Ašić, Espace, temps, prépositions	260
Margita Šnel-Živanović: Božinka Petronijević, Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik	264
Снежана Гудурић: Татјана Шотра, Како проговорити на страном језику	267
Дејан Милорадов: Радомир Коњевић — Будисав Татић, Речник назива биљака	272

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.yu
www.maticasrpska.org.yu

Редакција LI/1—2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена 13. новембра 2008.

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић
Технички редактор и лектор: др Александар Младеновић
Коректор: Татјана Пивнички-Дринић
Штампање завршено марта 2009.
Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад
Штампа: ИДЕАЛ, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство науке Републике Србије

CIP — Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику = Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уредник Александар Младеновић. — 1984/1985, књ. 27/28— . — Нови Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985—. — 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978

НОВИ ПРИСТУП ПРИДЕВСКОЈ ПРОБЛЕМАТИЦИ

МИЛКА ИВИЋ

UDC 811.163.41'367.623

Овај рад има два циља — да скрене пажњу на неке новије теоријске прилоге проучавању придева и да баци светло на неке граматичке појаве у стандардном српском језику које су до сада била занемариване, а тичу се улоге коју има префикс *не-* у конституисању и контрадикторних и контрарних антонима.

Кључне речи и њојмови: Нови инострани теоријски увиди у придевску проблематику; успостављање антонимијског партнерства међу придевима; феномен тзв. *лексичког блокирања*; лексема семантика антонимијских партнера у упитној реченици; повезивање српских придевских речи с префиксом *не-*; принцип избора антонимијског партнера оствареног у споју са *не-*; интерпретационе могућности својствене антономијском пару онда када су оба антономијска партнера у споју са *не-*; феномен употребе иностране префиксалне речце уместо домаћег *не-*.

Две су основне намене овог рада — да упозори на релевантност неких од теоријских увида у придевску проблематику садржаних у недавно објављеним иностраним научним публикацијама, као и да поближе осветли оно што је досад доследно остајало неосветљавано, а то су проблемски аспекти које собом намеће накнадно суфиксално или префиксално морфологизовање српске придевске речи.

У раду Ивић 2005 већ је пажњи наше домаће лингвистичке јавности приведено оно чему су, протеклих неколико деценија, инострани научни посленици придавали посебан значај при свом удубљивању у придевску проблематику, а то је поступак међусобног суочавања оних придевских лексема које повезује антонимијски однос, и то не онај контрадикторног, већ контрарног карактера. Овог ћемо пута посебније фокусирати излагање садржано у радовима Blutner 2004 и Winter 2005.

Савремену је лингвистику Reinhard Blutner обогатио спознајом феномена *лексичког блокирања* (енглески термин *lexical blocking*), а Yoad Winter уочавањем неидентичних информацијских могућности антонимијских партнера онда кад се они остварују у упитној реченици.

Термин *лексичко блокирање* обавештава о томе да један иначе продуктиван поступак стварања синтаксичког споја између придева и њему одговарајуће ближе одредбе бива онемогућен чињеницом да постоји посебна лексичка јединица којом се дати спој именује (уп. „the appropriate use of a given expression formed by a relatively productive process is restricted by the existence of a more „lexicalized” alternative to this expression” — Blutner 2004, стр. 501).

То што је Blutner утврдио, означивши га термином *лексичко блокирање* остварује се не само у енглеском, већ и у многим другим језицима света, па и у савременом стандардном српском.

И у српском, наиме, као и у енглеском, ради указивања на то да је посреди светло и спољавање црвене боје не поступа се онако како је иначе уобичајено поступати онда кад су посреди плава, жута и зелена боја, а то је да се њихов назив удружи с одговарајућим квалификатором (уп. у енглеском *pale blue* и сл., а у српском *свејло љлав /-а, -о/* и сл.). Та исказна посебност у вези с 'црвеним' резултат је *лексичког блокирања*, тј. феномена оличеног чињеницом да је именовање постојеће колористичке ситуације у овом случају препуштено одређеној лексичкој јединици — у енглеском она гласи *pink*, а у српском *розе*.

Упућеност у садржину рада Blutner 2004 намеће нашим домаћим лингвистима ту обавезу да, како при држању наставе језика по школама, тако и у својим написима посвећеним новијим теоријским увидима у придевску проблематику, никако не пропусте да помену појаву и смисао *лексичке блокираности*.

Што се Yoad-а Winter-а тиче, он у свом раду Winter 2005 констатује да, уколико је питање типа *Колико је Јован висок?* посреди, лексичка семантика придева *висок* бива неутрализована у том смислу што се тим питањем не имплицира ни да Јован јесте, ни да није високог раста, док је сасвим друкчији случај са питањем *Колико је Јован низак?* будући да придев *низак*, за разлику од свог антонимијског партнера *висок*, задржава у питањима своју лексичку информативну вредност неокрњену, тако да, кад постављамо наведено питање, ми трагамо само за сазнањем о томе до које мере Јован није високог, већ ниског раста (уп. „in a question like „*how tall is John?*“, the adjective *tall* is neutralized, and the question does not imply that John is tall. By contrast, in the question „*how short is John?*“, ... the question does imply that John is short” — op. cit. на стр. 241).

Наведена Винтерова опаска битно унапређује научна знања о придевима повезаним антонимијским партнерством, па ће је стога лингвисти, како инострани, тако и наши домаћи, убудуће морати на одговарајући начин помињати при својим освртима на проблем придевске антономије.

Српски спада у оне језике који однос антономијског партнерства успостављају и путем примене за то прикладног морфолошког средства — префикса или суфикса.

Као што је одавно уочено, у српском се антонимијски партнер придеву врло често устројава употребом префиксалне речце *не-* (уп. *весео/невесео, учинив/неучинив* и сл.). Међутим, како истраживачка визура наших језичких стручњака није адекватно покривала ту граматичку област, остали смо, досада, недовољно упознати са факторима који префиксу *не-* додељују улогу антонимијског регулатора. Краћи осврт на те факторе садржи излагање које следи. Његово употпуњавање накнадно сагледањем, а релевантним, подацима остаје као један од оних задатака чијем би се обављању српска стручна средина обавезно морала приклонити;

јер не смемо пренебрећи чињеницу да савремена светска наука о човеку обраћа највећу могућу пажњу на функционисање лексичко-граматичких датости у најразличитијим језицима света, све у нади да ће, правилним праћењем тог функционисања, утрти на прави начин пут ка што темељнијем сагледавању принципа по којима функционише људски ум.

О српском *не-* и његовом спајању/неспајању с појединим придевским лексемама засад можемо саопштити само следећих неколико релевантних чињеница.

По важности својој на првом месту стоји тај фактицитет да се речца *не-* може понашати као „успостављач” антонимијског односа искључиво онда кад се затекне у споју с придевом *позитивне* лексичке семантике (уп. *љубазан/нељубазан, чистијак/нечистијак* и сл.), што, међутим, никако не значи и то да ће она, доследно, редовно, кад год се затекне у таквим спојевима, остваривати „успостављачку” функцију о којој је реч. Њено присуство уз неку дату придевску лексему може бити срачунато само на то да негира стандардну оствареност оног квалитета који се том лексемом именује (уп. *велики са невелики, мали са немали* и сл.).

Обавештајна садржина придевских образовања типа *невелики* и *немали* мораће бити, у нашим будућим стручним описима српских језичких датости, адекватно осветљена, као, уосталом, и та чињеница да придевска лексема без префикса *не-* и она с тим префиксом могу имати сасвим неједнаке интерпретационе могућности. Ово последње што је споменуто својим обавештајним понашањем прикладно илуструју, на пример, израз *моћан* и *немоћан*; уколико имамо у виду искључиво нечије здравствено стање, насупрот немогућности да кажемо **Он је сад, после оздрављења, моћан да устјаје из креветца* и сл., сасвим се нормално служимо изјавама типа *Он је сад, после болести, немоћан да устјаје из креветца* и сл.

Ваља нам, на крају, споменути и то да је у савременом стандардном српском могућ и такав случај какав илуструје собом придев *нормалан*, а то је да њему одговарајући антонимијски парњак буде образован удруженошћу не само са *не-*, већ и са префиксом *аб-* који је иностране провенијенције: *нормалан/ненормалан // абнормалан*. Има ли ту било какве информацијске разлике која се оличава у избору префиксалне остварености такође је једно од оних питања на које би, коначно, требало одговорити.

Београд

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Blutner 2004: Reinhard Blutner, Pragmatics and the lexicon, *The Handbook of Pragmatics*, Oxford 2004, стр. 488—514.

Winter 2005: Yoad Winter, Cross-categorical restrictions on measure phrase modification, *Linguistics and Philosophy*, Vol. 28, No 2, 2005, стр. 233—267.

Ивић 2005: Милка Ивић, О придевима *висок* и *велики*, *Глас Одељења језика и књижевности САНУ*, књига 21, Београд 2005, стр. 27—37.

Milka Ivić

NEW APPROACHES TO ADJECTIVAL PROBLEMS

S u m m a r y

This paper has two goals — to call attention to recent theoretical contributions of Reinhard Blutner and Yoad Winter (see Blutner 2004 and Winter 2005) and to throw light on the hitherto in the grammatical literature neglected standard Serbian grammatical problems concerning the role played by the prefix *ne-* in the constitution of both contradictory and contrary adjectival antonyms.

О ИЗРАЗУ ТВРД

МИЛКА ИВИЋ

UDC 811.163.41'367.623

У раду се износе у многим погледу релевантна (а досад неуочена) факта која се тичу значења и употребе српског придева *тврд* и његове адвербијалне верзије *тврдо* у првим десенијама XX века. Уз суочавање те давнашње са актуелном семантичко-функционалном ситуацијом која се тиче израза *тврд* и *тврдо*, дају се и одређене напомене, такве чији је главни циљ да приведу меродавне увиђању важности коју би имало, пре свега за ширење теоријских видика когнитивне лингвистике, њихово извештавање о оним променама на плану могуће семантизованости појединих речи које је донео собом развојни ход језика.

Кључне речи и појмови: тврд, тврдица, потврдити, потврдна реченица, потврдан у значењу „повољан”, „користан”, квалификативни придев као квалификативна одредба, квалификативни придев као одредба коментар, тврда нада и тврди мир, тврда утакмица, контрастиван двосмисао, тврдо чувати, закон тврдо држати, тврдо држати, нама тврђе бити не може, Fachtext-Linguistik.

У савременом стандардном српском, као и у говорним срединама на дијалекатском терену, има изванредан број речи које међусобно повезује чињеница да је у њихову лексичку форму уграђен израз *тврд*, а то је, као што знамо, назив одређеног инхерентног својства појединих предметних појава.

Тај израз је, на пример, лексичка основа на коју се, прикључењем суфикса *-ица*, добија именичко образовање *тврдица*, којим се, у стандардном језику, означава „претерано штедљив човек” (РМС, под одговарајућом одредницом), а у неким говорима околине Врања „овца која се тешко музе” (Златановић 1998, под одговарајућом одредницом).

Мада су човек и овца два иначе упадљиво неслична створа, ако се деси да су оба „тврда” у том смислу што, баш као и тврди предмети, искључују могућност да се из њих нешто „исцеди” — у овом случају из човека његов новац, а из овце њено млеко, онда је примена назива *тврдица*, како на човека, тако и на овцу, потпуно прихватљива.

И појединим глаголима се њихова лексичка форма твори помоћу истог називног елемента *тврд*. Свакодневно су нам, на пример, „прируци” глаголска лексема *тврдићи* (= „казивати, износити нешто као непобитну истину” — РМС, под одговарајућом одредницом) и њена аспектуално перфективна „парњакиња” *потврдићи*.

Од *потврдићи* изведен је детерминативни облик *потврдан*. РМС (под том одредницом) нас подсећа на чињеницу да се тај облик спаја с

именицом *реченица* образујући (у настави језика незаобилазан!) термин *йошврдна реченица*, чија је сврха да нас обавести да смо, у датом случају, суочени с реченицом која „изриче оно што јесте”. Под истом том одредницом, којој је придодата ознака 2., РМС информише и о томе да се речју *йошврдан* може изнети и квалификативни податак „који одговара очекивању, који се прима с одобравањем, п о в о љ а н , к о р и с т а н” (проред је мој — М. И.), чему егземплификацију пружа следећи пример, преузет из једног текста Иве Андрића: „Везир је одма прелазео са потврдних и радосних ствари на тешке и неповољне”.

Судећи по малој анкети коју сам спровела међу аутентичним Београђанима, њима, као и мени лично (будући да и ја у такве спадам), сусрет с том употребом одредбе *йошврдан*, коју илуструје наведени извадак из текста Иве Андрића, делује управо запањујуће, што је неминовност наметнута фактом непостојања такве употребе у фонду нама доступних изражајних могућности.

Што се више загледа у развојни период српског језика од Вукових времена до данас, све је више запањујућих сусрета са појединим употребним могућностима доступним речима у чијем се лексичком темељу остварује израз *шврд*. Посебно су у том смислу импресивне оне могућности које су некада биле својствене самом том изразу, као и његовој адвербијалној верзији *шврдо*. Излагање које следи срачунато је на то да ту некадашњу ситуацију са *шврд* и *шврдо* адекватно документује.

Године 1998. Alexandra Y. Aikhenvald и K. M. W. Dixon изнели су (на 75. страници свога рада Aikhenvald—Dixon 1998) један податак који је битно унапредио наша дотадашња знања о семантичко-функционалним својствима квалификативних придева. Привели су, наиме, стручној пажњи дотле неуочену чињеницу да, у односу на значењски садржај именице са којом се спајају, придевске лексеме квалификативне семантике могу, у принципу, функционисати на два сасвим различита начина — или као одговарајућа квалификативна одредба, или као „одредба коментара”, тј. као реч којом се износи коментар на оно што је исказано датом именицом.

Придев *шврд*, на пример, уколико се оствари у синтагми *шврда цицела* егземплификује собом ону прву могућност, тј. к в а л и ф и к а т и в - н у придевску употребу, а уколико је истом придеву именица *решеноси* у функцији управне речи, његова се улога састоји у изношењу овог коментара о њеном значењском садржају: ’решеност је, у датом случају, таква да је нико и ништа поколебати не може’.

И дан данас, чак и када се нађе у споју с називом каквог представника људског рода, придев *шврд* је у стању да функционише једном приликом као квалификатив, а другом као одредба „додатног коментара”. У драгоценом електронском корпусу српског језика за чије је постојање заслужан Душко Витас, нашла су се рецимо, два у том погледу индикативна примера. У првоме, који гласи: *Милошевић је био шврд — сматрао је да је ирсуда унапред йознаша*, речено је *шврд*, а тиме дата квалификација ’непоколебив’, док се у другоме, који гласи: *аналишчари йосшављају йишања какав је он, како ће уйрављаши земљом. Да ли је шврд или йрагма-*

иичан... суочавамо, анализирајући значење речи *тврд*, са следећом одредбом 'такав да га никад нико, никаквим аргументима не може приволети на одустајање од једном заузетог става'.

У првим деценијама XIX века инвентар оних именички граматикализованих лексичких јединица са којима је придев *тврд* ступио у атрибуцки спој упркос чињеници да оне нису називи предмета већ нечега што то није, био је упадљиво богат. Тако се, рецимо, ради исказивања квалитета постојаности, придевска одредба *тврд* атрибуцки повезивала и с именицом чије је значење 'нада', 'надање' и с речју *мир*, што нам потврђују следеће две изјаве устаничког војда Карађорђа, обе изречене 1813. године: „Ваша ревност за отечество указана даје ми тврду надежду да...” (Карађорђе III, стр. 1311); „Надамо се да ћемо цели и тврди мир учинити и закључити” (Карађорђе III, стр. 1255).

Извештачи о неком актуелном спортском догађају реч *утакмица*, којом се тај догађај именује, удружују с одредбом *тврда* онда кад желе да нам, таквим својим исказним поступком, ставе до знања да, онима који се, на именованој утакмици, међусобно такмиче, предстоји тешка борба за победу — уп. *Тренер Љубица Тумбаковић каже: Очекујем тврд меч. Нема више у Европи слабих играчких* (наведени пример потиче из електронског корпуса Д. Витаса). Данас, наима, уколико се неки аутентични говорни представник стандардног српског и приклони томе да каже за некога / за нешто да је *тврд* (-а, -о), он обавезно под тим изразом подразумева неко, ако не баш изразито негативно, а оно бар не сасвим пожељно својство.

Претходно наведене синтагматске конструкције *тврду надежду* и *тврди мир*, које су преузете из давнашњих Карађорђевићевих текстова, обавештавају нас, својим постојањем, да то што смо управо констатовали за актуелну лексичку семантизованост придева *тврд* није одувек била идентично важећа српска употребна пракса. У ствари, придев *тврд*, а поготову његова, од истог лексичког корена изведена адвербијализована граматичка верзија *тврдо*, некада су, својом једном негативно, а други пут позитивно поларизованом семантизованошћу, егземплификовали оно што се данас, у иностраној теоријски оријентисаној стручној литератури, назива *контрастивним двосмислом* (енглески термин: *contrastive ambiguity*).

Познати лингвиста James Rasteyovsky истовремено је и аутор тог термина и заслужник за увођење појма који тај термин именује у непознатом раду Rasteyovsky 1995, у којем говори о тзв. *логичкој полисемији* (енглески термин: *logical polysemy*), објаснио да се његов термин *контрастивни двосмисао* односи на произвољну удруженост разних значењских садржаја који су доступни истој датој речи („an arbitrary association of multiple senses with a single word” (op. cit. стр. 29)).

Изузетно богату егземплификацију феномена „контрастивног двосмисла” пружају собом некада српском језику доступне употребне остварености адвербијалног детерминатива *тврдо*. У овоме што следи наводимо, примера ради, по две изјавне потврде те чињенице да је тај прилог могао бити у раним деценијама XIX века, семантизован и у позитивном

и у негативном смислу; под (I) документујемо прву поменућу могућност, а под (II) другу.

(I) Позитивно значење у смислу 'добро, како ваља, како треба, како приличи' додељује Карађорђе изразу *тврдо* наређујући: „и тврдо чувајте да Турци планину не увате” (Карађорђе III, 1813 година, стр. 1296), а Вук Карацић констатује да „ни најбољи закони ништа не помажу ако се тврдо не држе” (Вук — Даница 1987, стр. 232).

(II) У Карађорђевој наредби која гласи: „И тако особито и тврдо Вам налажемо да...” (Карађорђе III, 1813. година, стр. 1311) реч *тврдо* има значење 'најстрожије могуће', док су устаници кнез Милић Лучић и поп Никола Костић, завапивши „нама у помоћ, ајте, браћо, док смо јоште живи...; нама тврђе бити не може” (Први српски устанак 1977, стр. 173) употребили израз *тврђе* у смислу 'горе'.

Напуштање тог првобитног (изузетно живог, многоструког, семантички двојно поларизованог) употребног капацитета израза *тврдо* и *тврд*, до којег је дошло у каснијим развојним периодима (стандардног) српског, сасвим је природна појава, са којом се морало рачунати. Наиме, као што су представници когнитивне лингвистике још поодавно констатовали, човеков се појмовни свет, нарастањем његових општих знања и умећа, тј. његове просвећености и културе, неминовно мења, и то увек у истом правцу — ка што префињенијем разграничавању и уобличавању сопствених концептуалних датости, што одмах добија себи одговарајући одраз на језичком плану.

Кад је реч о изразима *тврдо* и *тврд*, пред нашим лингвистима стоје два посебна задатка које је пожељно што скорије и адекватније обавити. Први се своди на стицање одговарајућих увида у то којим је темпом текло напуштање некадашњих значењско-употребних могућности тих израза, а други да се у опис њихових актуелних значењско-употребних остварљивости обавезно унесу и они подаци чије прикупљање елоквентно заговарају представници тзв. *Fachtext-Linguistik*.

Као што је познато, још од краја деведесетих година прошлога века, тачније — од публикавања књиге Roelcke 1999, зна се колико је важно обављати и језичка проучавања оних текстова који износе на видело исказне специфичности појединих струка (лингвистике, географије, медицине, археологије итд.). Једном речју, ако желимо тачно знати да ли се и како се изрази *тврдо* и *тврд* и дан данас употребљавају у тим и тим српским говорним срединама, никако не смемо мимоићи упознавање са лексичком ситуацијом својственом сваком појединачном стручном жаргону”. Тим упознавањем омогућили бисмо публикавање квалитетног уџбеника полазницима школске наставе за сваку струку понаособ. Практичан исход, али нимало безначајан, убрзава културно-просветни успон нашим потомцима.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Aikhenvald—Dixon 1998: Alexandra Y. Aikhenvald and R. M. W. Dixon, Dependencies between grammatical systems, *Language* vol. 74, 1998, 56—80.
- Вук — Даница 1987: *Даница 1826—1827, 1828—1829, 1834. Дела Вука Караџића*, Београд 1987.
- Златановић 1998: Момчило Златановић, *Речник љовора јужне Србије*, Врање 1998.
- Карађорђе III: Велибор Борко Савић, *Карађорђе, Документи III (1813—1817)*, Горњи Милановац 1988.
- Први српски устанак 1977: *Први српски устанак. Акџа и џисма на српском језику*, књ. I, 1804—1808, Београд 1977.
- Pustejovsky 1995: James Pustejovsky, *The generative lexicon*, Cambridge MA, MIT Press, 1995.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске, Нови Сад.
- Roelcke 1999: Thorsten Roelcke, *Fachsprachen*, Berlin 1999.

Milka Ivić

ON THE EXPRESSION TVRD

Summary

Taking into consideration previously unreported language data from earlier Serbian, the author of this paper explores the principles governing the meaning interpretations of both the adjective *tvrd* and its adverbial version *tvrdо*. She emphasizes the importance of language evolution research for the development of cognitive linguistic theory.

СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СТАРОСРПСКОГ ВЕЗНИКА *КАКО**

СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ

UDC 811.163.41'367.634

У овом раду разматра се семантика старосрпског везника *како* у светлу контекстуалних модификација инхерентне лексичке семантике, а на корпусу старосрпске пословноправне писмености која је — као најпотпунији репрезентант старосрпског језика од краја XII до средине XV века — негована по владарским и властеоским канцеларијама средњовековне Србије, Босне, Дубровника и Свете горе. На бази свог иницијалног протоперлативног (просекутивног) значења ('којим путем') старосрпско *како* контекстуално је изградило функцију просторног, поредбеног, временског, узрочног и допунског везника.

Кључне речи: старосрпски језик, везник *како*, просторна реченица, поредбена реченица, временска реченица, узрочна реченица, допунска реченица.

1. У славистичким истраживањима генезе везника као синтаксичких средстава већ више од пола века полази се од инваријантне семантике дате лексеме, што је најпотпуније долазило до изражаја у врхунским научним даметима чешке историјскосинтаксичке школе, а пре свега у радовима Ф. Травничека (1956), Ј. Бауера (1960, 1972), те Ф. Копечног, В. Шаура и В. Полака (1980). Ради се, недвојбено, о одјеку Јакобсонових идеја у сфери историјске синтаксе, што ће у новије време бити додатно актуализовано стремљењима когнитивнолингвистичких истраживања (уп. Пипер 2006: 26—28; Грковић-Мејдор 2007: 204). Иницијално становиште јесте, дакле, идеја да је инхерентна лексичка семантика дате синтаксичке јединице — етимолошки, разуме се, реконструисана — подложна синтагматској модификацији као генератору нових значењских нијанси, тј. контекстуалних употреба чији је најмањи заједнички садржалац, односно (дијахроно гледано) исходиште увек исто инваријантно значење. Другачије речено, везник као један од параметара реченичне субординације — чије је исходиште у словенским језицима по правилу партикула, односно реч прономиналног и(ли) адвербијалног типа (Бауер 1970: 329—340) — има инваријантно лексичко значење које се контекстуално дисперзује стичући значењске нијансе простора, времена, узрока, начина и сл.¹

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство за науку и технологију Републике Србије.

¹ Системски гледано, на тај начин добија се семантичка парадигма везника чији је иницијални сегмент инхерентно лексичко значење (које припада партикули, пронаминал-

2. Етимологија словенског *како* није, при том, спорна. Примарно, то је упитни прилог изведен од праиндоевропског заменичког корена **kwo-* (уп. прасловенско **kъto*, готско *hwās*, литванско *kās*) на чији се инструменталски облик **kūō* додавао суфикс, односно финална партикула *-ko* (уп. демонстративно **tako*) (Šaug 1980: 335; ЭССЯ 9: 118—119).² Иницијално значење овог прилога било би, по Шауру, „*jakým (zrůso-bem) ... kakim putem*”, тј, *quō modo* односно 'којим путем / начином', што практично значи да се радило о упитном адвербијалу за протолокациону просекутивност, тј. перлативност на који се најдиректније одговарало управо просекутивним инструменталом одговарајуће номиналне синтагме. Примарна протолокациона перлативност исказана инструменталом контекстуално је, при том, конкретизирана као простор, начин, узрок и сл.³ Тиме се заправо етимолошки образлаже перлативни карактер квалификативности, уочен у теорији семантичких локализација.⁴

Јукстапонирана питања уведена протоперлативним **kako* могла су се у време конституисања словенске хипотаксе везивати за суседну реченицу,⁵ односно реченички обликовану реакцију на очекивани одговор, губећи при том аутономну реченичну интонацију — уп. како ндѣ ꙗ законѣ ѣ брьсковѣ ѿ|д| нспрѣва · тако да ндѣ ꙗ н ѣ рѣд'ниѣѣ [← Како им је закон у Брскову...? (Тако.) Нека тако буде и у Руднику] (Нем. 1302, № 48.9).⁶ Чи-

ној или прилошкој речи као исходишту везника), док су „коси” парадигматски чланови практично контекстуалне модификације семантичке инваријанте. Уколико се читав проблем посматра из перспективе конкретног реченичног типа, може се говорити о везничкој (дакле формалној) парадигми дате реченице, чији су чланови заправо сродне контекстуалне модификације различитих инваријантних значења различитих везничких лексема. Тако би, на пример, везничку парадигму старосрпске узрочне реченице чинили везници *јре*, *поније*, *дане*, *поколѣ*, *како*, *јако*, *џо*, *зато џо*, *заџо*, *да*, *дѣ*, *те во* (уп. Павловић 2007: 170), мање-више различитих инваријантних значења у приближено сличним контекстима.

² За разлику од В. Шаура и аутора *Етимолошког речника словенских језика*, који су сагласни у ставу да је прилошко **kako* примарно у односу на заменичко **kakъ(ъ)*, П. Скок (II: 112) прилошки облик изводи из неутрумске заменичке форме која је по његовом мишљењу спој упитног корена *k-* и придевског суфикса *-ako*.

³ У складу с тим латинско *quā* може значити и 'куда' и 'како'.

⁴ Како П. Пипер (1983: 100) уочава, усмеравањем тока реализације конкретне акције, квалификативност нужно ствара представу „о извесном квалитету *кроз* који се нека акција остварује”, односно о *пућу* „којим акција од потенцијалне постаје реална”, тако да ова семантичка категорија испољава изразиту блискост са спацијалном перлативношћу.

⁵ Почети устројавања сложене реченице, па у вези с тим и реченичне субординације — с обзиром на велике разлике међу појединим словенским језицима (уп. Bauer 1972: 73) — могу се везивати тек за крај словенског језичког заједништва, а највероватније за почетак епохе писмености чија је појава по свој прилици значајно утицала на развој реченичне интеграције.

⁶ Истраживачки корпус чине фотографски снимци 680 старосрпских повеља и писама, насталих од краја XII до средине XV века у српским канцеларија средњовековне Србије, Босне, Дубровника и Свете горе, а одабраних према територијалном, хронолошком и жанровском критеријуму. У складу с филолошким захтевима истраживања старог текста уз сваки пример, дат у овом раду, наводи се (1) ознака канцеларије (*Балш.* Балшићи, *Бранк.* Бранковићи, *Драг.* Драгаши, *Дубр.* Дубровник, *Кос.* Косаче, *Кошр.* Котроманићи, *Лаз.* Лазаревићи, *Нем.* Немањићи, *Павл.* Павловићи, *Санк.* Санковићи) или адресанта, (2) година настанка акта, (3) број акта, према регистру у књизи С. Павловића *Детерминативни јадежи у старосрпској писловојправној писмености*, Матица српска, Нови Сад, 2006, 442—479, те (4) ознака реда у којем пример почиње и то, сем ретких изузетака, према фотографском снимку акта.

тав поступак хипотактичког интегрисања некада аутономних питања могао је бити посредован реторским питањима као синтаксичким изразима емотивних реакција на квалитет или квантитет одређене појава — уп. како $г|д|ѣ$ $ѣгъ$ $потрѣ|ѣ|бова$ $сѣга$ $кнеза$ $вѣлнѣство$ $|т|н$ $сѣ$ $дѣцѣмъ$ $рѣ|т|нога$ $г|д|на$ $кнеза$ по $вашѣм$ $мл|с|ти$ $вѣсѣ$ $потвѣрднѣсѣ$ [\leftarrow О, како Господ Бог узео светога кнеза!? ... Ваше величанство ... (потом) све потврди] (Дубр. 1401, № 308.7). Наиме, реторско питање с узвичном партикулом **kako* — пореклом такође упитна реченица — могло је утицати на ширење зависних реченица с везником **kako* у сфери хипотаксе (уп. Бауер 1960: 129—130; 1972: 339).⁷

Оваква генеза у начелу подразумева примарну препонованост првобитних питања, која ће временом као зависне реченичне структуре у мањем или вишем степену бити захваћене процесом постпоновања, позиционо се прилагођавајући новој, зависној синтаксичкој функцији (уп. Бауер 1972: 227): $мн$ $сѣ$ $заклѣсѣ|ѣ|ѣ$. $кѣ$. $старинн|ници$... $како$ $ѡвѣдѣн$ $ѣ$ $мѣгѣ$ $права$ (поротни суд 1454, № 664.10).

У старосрпском језику — како то пословноправна писменост као најпотпунији репрезентант овог језичког идиома у периоду од краја XII до средине XV века показује — примарно упитни, протолокационо перлативни прилог **kako* могао је контекстуално стећи функцију просторног, начинског, временског, узрочног, те допунског везника.

3. У просторном семантичком пољу старосрпско како има функцију везника којим се уводи перлативна просторна реченица као адвербијална хипотактичка структура којом се прецизира правац реализације радње управне предикације исказане глаголом усмереног (директивног) кретања: $н$ $походн$ $ѣз$ $дѣла$ $како$ $сѣ$ $валн$ $каменъ$ $кошанинѣ|м|$ $н$ $гидици$ (Нем. 1389—1398, № 258.21). У овом семантичком пољу старосрпско како најпотпуније, дакле, испољава своје примарно, инваријантно значење протолокационе перлативности трансформишући, разуме се, своју примарну прилошку интерогативност у везничку функцију.

Просторне реченице перлативног типа уведене везником како у старосрпској пословноправној писмености жанровски су везане за старосрпске даровнице. Овом типу пословноправног дискурса синтаксички су својствени низови директивних падежних конструкција којима се идентификује правац пружања међа дариваних територија (уп. Павловић 2006: 70—88). Идентификацијом правца, разуме се, имплициран је директивни глагол, односно глагол усмереног кретања, те би стога синтаксичке форме у оваквим низовима ваљало посматрати из перспективе директивности. Предикација зависне реченице уведене везником како у овом кон-

⁷ Реторска питања нису уобичајена у испитиваној, старосрпској пословноправној писмености, што је и разумљиво с обзиром на њен функционалностилски карактер. Уколико се, међутим, упореди стање у старословенској писмености, с једне стране, са ситуацијом која се затиче у старосрпским текстовима другог дискурсног типа, укључујући и стање у старочешкој писмености, на пример, сасвим је јасно да је овај тип реченичних структура морао бити својствен ширем словенском језичком простору још у време прасловенског језичког заједништва — уп. старословенско $ѡ$ како $свѣрѣпѣство$ $владѣикъ$ · $вѣдѣжнѣ$ $оумѣ$ $оученикъ$ Супр. 471.24 (Словарь 1994: 280), старосрпско белетристичко $ван$ $кон$ $к|с|т|т$ $ти$ $разво|м|?$ како $внѣх$ $посла|а|а|а$ $мою$ $хкѣрѣ$ $повѣсти$ $по|а|$ $т|рою?$ (Ringheim 1951: 48), старочешко ach , $člověče$, kak si $křivý$, kak jsi $svěj$ $hospodě$ $lstivý$ (Bauer 1972: 226).

тексту представљена је директивним глаголом, а с обзиром на то да је у управној реченици имплицирана директивност, овакве детерминативне реченице недвосмислено представљају идентификаторе правца, тј. перлативности. Правац је овде идентификован поређењем с константним правцем кретања именованих објеката (поуџь, рѣка, хрндъ и сл.): а се меге селоу црковномоу монстыроу соб оноу страну дебела прѣва мегта пекъ н ѿ пекн како грѣде дѣль мндо седларе (Нем. 1234—1243, № 16.18), а мегта ндъ оу ѣквѣць прѣко оу рождѣ оу братъѣвѣщнцоу . како рѣка бѣльча потече оу пекъскы стоуденьць (Нем. 1276—1282, № 38.7), а меге мдоу . ѿ плоужннѣ ѿ кроушьке боатнѣ ннз потокъ ... до поуџн крѣтетскога . како поуџь спада на доупетнне лазе (Нем. 1313—1318, № 56.20а), а мегта мѣ крѣсѣтъ на шнкѣльскому поуџн ... оу рѣкоу истоку . н оуѣ рѣкоу како нстѣче истоку на вранове планине (Нем. око 1348, № 103.66). Овако устројене хипотактичке структуре увек су постпоноване, а њихова жанровска условљеност може бити само сигнал ниске прагматичке валентности.⁸

Мада се просторно, тј. перлативно значење словенског везника *како* у историјским синтаксама не помиње (уп. Борковский 1958: 147—152; 1965: 537—538; Bauer 1960: 214—221; Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1965: 476—477; Stanislav 1973: 220—236; Šaur 1980: 331—335), старосрпско како, будући регистровано у овој функцији већ у најстаријим сачуваним споменицима, по свој прилици чува траг инхерентне просективности старог прилошког *како* или, у најмању руку, сведочи о тесној вези просторне перлативности и квалификативности као семантичких одраза, с једне стране, перцептивно докучивог и, с друге стране, апстрахованог пута којим се реализује детерминисана акција.⁹

4. У начинском семантичком пољу старосрпским како увођене су еквативне поредбене реченице којима су могле бити идентификоване (а) околсно спецификоване реализације радње назначене управном предикацијом, те (б) проскрибовани или замишљени модели реализације управне радње.¹⁰ Ове две, условно издвојене, семантичке категорије на формално-синтаксичком плану диференциране су искључиво типом лексичког експонента зависне, односно управне предикације.

Наиме, ако су корелативне предикације представљене истом глаголском лексемом или бар глаголским лексемама с истом архисемом (грѣсти ~ ходити, на пример), поредбени корелати су реализације исте радње у

⁸ Ваља имати у виду чињеницу да су списи старосрпског пословноправног стила настајали као варијације формулаичких одливака који су омогућавали конзервацију одговарајућих синтаксичких конструкција те њихову употребу и у време смањене комуникацијске актуелности.

⁹ О овој вези сведочи уосталом и старочешко, односно старословачко (*jako*) употребљено „ve větách přívlastkových“: *podlé cesty, jako k Čitařuom jedou* (Bauer 1960: 221); *lichwu spolu kupily a spolu hnaly ass po Nowaky, less za Nowaky, šako sa czesta do Prywicze a do Boynicz djely, tam sa rosissyly* (Stanislav 1973: 235).

¹⁰ Поредбено значење везника *како* потврђено је на ширем словенском простору — уп. староруско *держати ти новъгородъ по пошлннѣ . како держал оцъ твою* (Борковский 1958: 147), старочешко *chvátajě, kak moha, sbožie* (Bauer 1960: 260), старопољско *kako slutawa sie albo smiřuwa sie ociec nad syny, tako sie slutawal gospodzin nad bojącymi siebie* (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1965: 479).

различитим ситуацијама: да нѣау цнрѣ с вацн љ вѣкн како сѣ н цон старѣ нѣаан (кнез Андреј 1214—1235, № 6.8), љчнннѣвѣ записанѣ како да наши трѣговѣцн грѣдѣ слободно какоѣтѣ сѣ възда љѡднѣаѣ (Дубр. 1395, № 234.6), како нѣѣ є кра-левѣство босанско н вельдожьѣ потвѣрднн такоѣє н гаа воевода радосавѣ потвѣргѣю (Павл. 1421, № 535.11). Ситуације у којима су корелативне предикације представљене идентичним глаголима омогућују редукуцију поредбене реченице и њено свођење на номиналну поредбену конструкцију: а се пн-сахѣ нѣнѣѣѣ : десѡє граццатнѣгѣ : бана нннослава : велнега боснѣскога тако вѣрно какоѣє љ прѣвѣхѣ (бан Нинослав 1232—1235, № 7.6), всн да ѡроу н косе како н со-кал'нннн (Нем. 1313—1318, № 56.536), да нѣѣ љѣвалѡ ѡдѣа всакоѡго неприатѣла како коєга годн насѣ (Павл. 1427, № 584.9). Имплицираност зависне предикације као вид реченичне редукуције — која се јавља практично у сваком трећем примеру еквативне поредбене реченице чија се предикација лексички поклапа с предикацијом управне реченице — израз је тешње синтаксичке повезаности управне предикације и њене квалификативне одредбе (Сорокина 1973: 310). Хронолошка структура ексцерпираних грађе то начелно и потврђује будући да се разлика у фреквенцијском односу између редукованих и нередукованих еквативних реченица овог типа временом смањује. Наиме, од односа 1 : 4 у корист нередукованих структура у XIII веку фреквенција редукованих и нередукованих еквативних реченица се већ у првој половини XV века скоро изједначава.

Уколико су пак корелативне предикације лексикализоване глаголима различитог значења, при чему се у својству зависне предикације јављају глаголи (или за копулу везане глаголске именице) којима се идентификују прескрипције, обичаји, договори, наредбе и сл., статус поредбених корелата добијају реализација управне радње и зависном предикацијом идентификовани модел: да вѣ како сн се сте наѣннн : по клѣтѣкѣ наша села : н наше болаѣѣ єматн : такози сте н цнѣ љчннннн [← по науку / навици] (Нем. 1238—1240, № 11.6), дакѡ ѡнзн довнтакѣ на кнзн данѣ свѣтаго власнѣ ѣ. цатѣ пѣрѣра како є зѣора пнсанѡ [← по запису] (Котр. 1333, № 76.31), да ѡнн мене поменѣю како є ѡвнчнн монастѣра [← по обичају] (Бранк. 1452, № 658.52). Поредбене реченице којима се идентификује проскрибовани или замишљени модел реализације дате радње функционишу као реченични еквиваленти падежних конструкција са значењем критерија (уп. Павловић 2006: 238—251).

Упркос претпоставци да су зависне реченице уведене примарно упитним прилогом *како* настале од јукстапонираних препонованих питања (уп. Bauer 1960: 130), већ у старосрпским споменицима из XIII века поредбене реченице с везником *како* чешће су постпоноване него препоноване, што је својствено и језику пословноправне писмености из XIV и XV века.

Кореферент као израз јаче формалне интегрисаности зависне реченице у реченичном комплексу регистрован је у око 30% случајева поредбене еквативне реченице с везником *како*. Фреквенција кореферентна временом расте — док се у XIII веку кореферентна карика затиче приближно у сваком четвртном примеру, у XV веку она се јавља у сваком трећем примеру — што је несумњиви показатељ интензивирања синтак-

сичке, формалне кохезије у реченичном комплексу с поредбеном реченицом. Сем кореферентних деиктичких прилога и то проксималног тако (такон, такозн, такогѣ, такождае) и (сасвим ретко) дисталног онакон, у старосрпској пословноправној писмености јављају се и кореференти именичког, односно предлошко-падежног типа као што су *закономъ*, по *законоу*, по *овнчаю* и сл.:¹¹ и такогѣ ти се н мѣ кльнѣмо : како ти се сѣ ты болѣаре послн нашн клѣлн (Дубр. 1234—1235, № 8.38), да нмъ дасте доходакъ сръбскн двн тнсѣѣн пер|пер|рѣ кон се плабаю ѿ дднтровн днѣвн по ѿвнчанаѣ како нхѣ сте давали нашнмъ родителемъ (Котр. 1399, № 276.5), да самъ дрѣжанъ настоѣати повратити н ѿсловодити кнезѣ и властеломъ|ъ града дѣбровника жѣпѣ конаваскѣ са всѣдн свондн правннадн н разлочи правн|м|н онакон како н|м| се ѣ писмѣхъ ѣздръжи (Кос. 1451, № 656.16). У сваком трећем примеру кореферент је у непосредном контакту с везником на граници између управне и зависне реченице, па тако позиционирана, постпонована, поредбена реченица — како примећује В. К. Сорокина (1973: 301) — тек условно иступа као синтаксичко средство за исказивање поредбеног корелата. Зависном реченицом ту се заправо посредством поређења идентификује садржај кореферента као квалификативног одредбеног члана управне реченице, што је посебно евидентно у примерима с именичким кореферентима: *завѣзаше се кралевствѣ дн давати ѿ|д| рѣнога града дѣбровника н ѿ|д| опѣнне сръбскн доходакъ двн тнсѣѣн перьперь дннарн дѣбровачснхъ всако годнще на дднтровѣ днѣ по законѣ н ѣвѣтѣ како сѣ давали нашемъ братѣ свтопочившемъ господннѣ краљу степанѣ тврѣткѣ* (Котр. 1399, № 278.21).

Чињенице да се, с једне стране, протолокациона перлативност примарно адвербијалног словенског *како* најдиректније испољила кроз везничку функцију у просторним реченицима перлативног (тј. просекутивног) типа, те да, с друге стране, исто то *како* служи као основни старосрпски везник за увођење поредбених реченица еквативног типа, недвосмислено упућују на закључак да је квалификативност у старосрпском језику концептуализована као апстрахована перлативност, тј. као метафора пута, односно правца — пут је начин којим се реализује радња детерминисане предикације.

5. У временском семантичком пољу старосрпско *како* функционише као везник у субпољу временске ексклузије постериорног типа од XIV века.¹² У већини случајева реченични комплекс с овако уведеном временском реченицом локализован је у временску сферу прошлости, при

¹¹ Није случајно да су кореференти предлошко-падежног типа граматикализовани управо перлативним ϕ + *instr*, односно дифузним и(ли) перлативним по + *dat/loc* као најпотпунијим формалним (али и семантичким) еквивалентима примарно протоперлативног, упитног **kako*.

¹² Будући да је *како* као анафорски пандам овог везника регистрован у временском значењу у канонским споменицима (Грамматика 1993: 498—499), што је ретким примерима потврђено и у старосрпској пословноправној писмености (уп. н *како* *ѿ садѣхъ оустѣ сдѣрѣтоноснаго ада нстрѣже де . н нзведеь посади де на прѣстолеѣ стѣхъ роднтель н прароднтель кр|д|ав|с|ѣта дн Нем. 1330—1331, № 72.67), временско *како* могло се у старосрпском јавити паралелно с осталим временским везницима **k*-типа. У староруској писмености, на пример, прва потврда временског *како* потиче чак из XI века, да би током XIV и XV столећа његова фреквенција „в деловой писменности” нагло порасла (Борковский 1965: 536).*

чему су корелативне предикације граматикализоване аористом као временском формом којом се дочарава „најсвежији утисак о готовости, прошлости неке акције са свом неминовном динамиком која је пратила конкретан чин обављања радње” (М. Ивић 1958: 143): и по м|л|с|т|н б|ж|н|к|н како подвнгохъ сань краљевьскы на цр|с|т|во . и архієпископню на патріаршество . і єпископнє на мнтрополнѣства . також|д|є и подвнгосмо всеч|с|тноюю скопню . ч|с|тнаго и славнаго гра|д|а скопнѣа троєроучнцоу . на прьвопрѣстолноую мнтрополию (Нем. 1346—1347, № 95.57), како нзъведєсм|о| и ѡбнагосм|о| ерь прьво ннесѡ билє царьна на мнста внше писана хотєсм|о| и заповєдєсм|о| да не бѣдє царьнє нєднє прьє стономь на маслинн и сланѡ|м|ь ѡ|д|ь сєлє и до внєка (Котр. 1397, № 250.19), и пото|м| какѡ г|д|ь б|г|ь потр|ѣ|бова стѡга кнєза велнчѣство |т|н сь дѣцомь рєч|нога г|д|а кнєза по вашон м|л|с|т|н вьсє потврѣднєтє и ѡстанов|т|нєтє (Дубр. 1401, № 308.8), како ѡх|в|д|а-тншє мє такѡ ... нѣ свндѡчѡх богѡм и слѡгамн гѡспѡ|т|цѡвѡ вн не водн мє и не вєжн вєзакѡнѡ а ѡнн тон . не ханѣшє (Пирко Болесалић 1428, № 589.9).

Овако уведена временска реченица по правилу је препонована, што је у складу с чињеницом да се њоме означава ситуација која претходи ситуацији исказаној управном реченицом. За управну реченицу зависна реченична структура може бити везана „начинским” кореферентом тако или „временским” кореферентом потољ.

У савременом српском језику овај везник у временском семантичком пољу функционише као ознака „темпоралне идентификације оријентационог типа постериорност имедијатност” (Antonić 2001: 352), тј. непосредне постериорности, што би се могло претпоставити и за старосрпски језик с обзиром на начин граматикализације корелативних предикација. Наиме, изразита динамичност аориста могла би сугерисати да се у наведеним примерима зависном реченицом с везником како идентификује временски оријентир коме управна радња непосредно следи.¹³

Временске реченице с везником како развијају се по свој прилици у оним сложеним реченичним структурама у којима примарно протокационо *како* није могло бити схваћено као сигнализатор поредбености будући да су се у корелацији нашле поредбено инкомпатибилне ситуације. Развој је, разуме се, могао ићи од поредбено спојивих, преко слабо спојивих до поредбено неспојивих ситуација. То што су се овако уведене зависне реченице нашле у субпољу постериорности сасвим је логична последица чињенице да су се њима у начинском семантичком пољу идентификовали проскрибовани или замишљени модели реализације управне радње, односно околсно спецификоване реализације радње назна-

¹³ Будући да је овакво својство зависне реченичне структуре уведене „поредбеним” *како* у сфери темпоралности уочено и у генетски сродном руском, те у ареално блиском староиталијанском, чини се да је реч о појави која заслужује преиспитивање из перспективе општих развојних тенденција. Наиме, временско значење овог везника регистровано у руском и српском језику В. Шаур (1980: 334) спецификује као значење „bezprostřední předčasnosti (‘hned, jakmile’)”. За староиталијанско *come* (настало од латинског *quomodo*) с временском вредношћу М. Самарџић (2003: 92) истиче да је „најчешће означавало непосредно смењивање радњи једне за другом”, што је став и италијанског дијахроничара Л. Серианија.

чене управном предикацијом, дакле нешто што је познато и што као такво претходи детерминисаној ситуацији.¹⁴

6. Узрочна реченица уведена везником како семантички је релативно хетерогена будући да се њоме исказују различити типови индиректног узрока у распону од образложења аргументативног типа до узрока медијалних стања: како нзхвдесцѡ| н ѡбнагосцѡ| ерь пръво ннесѡ биле царьна на мнста више писана хотесцѡ| н заповедесцѡ да не бѡде царьне ннедне пръе стономѡ на мланни н сланѡ|м|ѡ (Котр. 1397, № 250.19), како све тон познахѡ н виднехѡ по любвенне|х|ѡ н крѣ|пцне|х|ѡ записихѡ ... сложихѡ н зтврѡдихѡ н з всемѡ зстановити|х| мею намѡ н пот|т|еннѡ кнезѡмѡ н вла|с|телн гра|д|а дѡбровника брацтво н единство (Кос. 1451, № 656.5). Као средство сигнализовања узрочно-експликативне релације како је регистровано уз глаголе емотивних манифестација: го|с|поц|т|вѡ · вашемѡ · тѡжѡ · н плачѡ · какѡ доге паѡко · братковнѡ · н радѡе мнѡковнѡ речени пакнѡ · з кѡѡ з по|д|не з мою · з грагани н с при|с|т|авн н свеца |м|е везакѡнѡ (Пирко Болесалић 1428, № 589.3).¹⁵ Експликативност ових реченица формално се испољава кроз њихову постпонованост у односу на управну предикацију, што за узрочне реченице уведене примарно упитним како није уобичајено.

Релативно висока фреквенција овог типа зависних реченица у експозитивном (уводном) делу пословноправног акта била је, по свој прилици, обезбеђена проминентношћу дипломатичких формулара,¹⁶ по којима је конкретну (профану) мотивацију пословноправног чина ваљало препоновати у односу на реченицу којом се тај чин формулише. Од везника којима се могла увести препонована узрочна реченица писарима су била на располагању превасходно конективна средства упитно-неодређене *k- основе међу којима се, очигледно, највиталнијим и најпродорнијим показао везник како. У прилог овој претпоставци иде и ниска фреквенција реченица с везником како у значењу ситуативног узрока.¹⁷

У погледу релативне хронологије у реченичном комплексу с узрочном реченицом уведеном везником како преовладава сукцесивност узро-

¹⁴ Ради се, вероватно, о општој развојној тенденцији будући да је, на пример, и латинско *quo modo*, које је у класичним текстовима имало само начинску вредност у познолатинским текстовима стекло и временску вредност — уп. латинско *solebat sic cenare, quomodo rex ~ quomodo audierunt ista verba* (Skubic 1990: 186). Индикативно је да и староиталијанско *come* (настало од латинског *quomodo*) поред начинске уводи и временску реченицу (Samardžić 2003: 88, 92—93), као што се, уосталом, и „поредбеним” *jako(ž)* уводила временска реченица у старочешком језику (Bauer 1960: 253—254).

¹⁵ Ово својство везника како сасвим је разумљиво будући да је он од средине XIII века па до краја истраживаног периода регистрован и у функцији допунског везника.

¹⁶ Изван експозиције аргументативна и компензативна образложења идентификована зависном реченицом с везником како изразито су ретка, а и када се јаве, узрочно значење по правилу интерферира с начинским: цѡлѡ кнеза вашѡга н васѡ како да внсте з тѡмѡ не зъледовалн : како н цѡ не зъледѡецо васѡ кѡда гредете на нашѡ градѡ (Ђура Качић 1243—1276, № 32.6), просто рекше како вндѡѡ цр|с|в мн · записанна родителѡ цр|с|в мн · по тоцѡж|д|е ѡбразѡ потврѡдихѡ н записѡхѡ · црѡскнѡи значеннѡемѡ · н слово|ѡ|м|ѡ цр|с|в мн (Нем. 1357, № 133.29).

¹⁷ Околношћу се, наиме, може образложити читав низ поступака, али не и сам пословноправни чин, па зависне реченице с везником како у овој сфери индиректног узрока имају ниску прагматичну валентност: н пото|м|ѡ какѡ г|д|ѡ бѡгѡ потр|ѣ|кова стѡга кнеза велнцѡство |т|н сѡ дѡцѡмѡ рѣ|т|нога г|д|на кнеза по вашѡм м|с|тн вѡсе потврѡднсте н зстанов|т|нсте (Дубр. 1401, № 308.7).

ка и последице или, прецизније речено, овако идентификован узрок по правилу је антериоран у односу на управну (детерминисану) ситуацију.¹⁸ Пратећи хронолошки след ситуација, узрочна реченица с везником како по правилу је препонована. Ретки изузеци стоје на граници између квалификативности и каузалности или се њима наредо с каузалношћу изражава и „материјална садржина” глагола у својству управне предикације. Препонована узрочна реченица може бити везана за управну реченицу кореферентима прилошког типа (зато, того ради) којима се додатно сигнализује узрочна релација међу корелативним радњама: како ђспоменџ краљ|с|твџ мн како си є населнлџ село копнвлтанє н давалџ га по|д| сѣџю горџ мана-стрџ рџш'комџ н того ради сѣ ђпрошеннємџ н хотеннємџ н сѣ мнлостню краљџства мн дарова мџ краљєв|с|твџ мн снзнн свѣтлн хрсовџлџ краљџства мн (Мрњ. 1366, № 152.9), како мн сє платнше џо бнше длџжнн за царннџ прнзр|ѣ|нскџ за тон да не нмаю веке посла нн ѿ кога (Балш. 1374, № 170.1). У сваком петом примеру на почетку постпоноване управне реченице јавља се лексема н која, по свој прилици, представља реликт из времена када ова реч није имала стабилизвану везничку функцију већ је иступала као партикула чије је значење спецификовано контекстом:¹⁹ како сє бѣхџ дѣбров'чанє поплашнлн ѱ|д| цр|с|ва мн н сваднлн сє зѣ братѱ|м| цр|с|ва мн с кнезѱ|м| вонславѱ|м| н з гра|д|ѱ|мь цр|с|ва мн с которѱ|м| . н цр|с|в мн вѣсхотѣвѣ н сѣтворн|х| властєлѱ|м| дѣбровѣчкнмџ н всємџ градџ ѱвѣзн мл|с|тѣ цр|с|ва мн (Нем. 1362, № 147.2).

Продор старосрпског како у парадигму узрочних везника може, разуме се, бити вишеструко мотивисан. (1) Протолокациона перлативност примарно упитног *како* могла је за себе везивати каузалне релације на исти начин на који се каузалност у старосрпском језику (али и у словенским језицима уште) везивала за инструментал као једну од протолокационо просекутивних падежних форми (уп. Ивић 1954: 69—99; Павловић 2006: 259—263; 289—294).²⁰ (2) У развоју узрочних реченица с везником како не би требало искључивати ни деловање познатог принципа *post hoc, ergo propter hoc* који је могао иступити као веза између врменске и узрочне вредности везника како, поготово ако се има у виду чињевица да се већином овако уведених узрочних реченица идентификује антериорни узрок. (3) Будући да се у низу узрочних реченица с везником како осећа и значењска нијанса квалификативности компаративног типа,²¹ може се претпоставити да се и у старосрпском језику овде просто

¹⁸ Однос сукцесивности и симултаности корелативних ситуација овде је сводљив на пропорцију 4 : 1 у корист сукцесивности.

¹⁹ Затечено стање у старосрпском поклапа се с констатацијом Ј. Бауера (1960: 346) по коме у старочешком „spojka *i* uvozuje hlavní větu, jejíž děj vyplývá jako prostý důsledek z obsahu věty vedlejší”.

²⁰ Ваља подсетити да је упитни прилог *како* изведен од праиндоевропског заменичког корена **kwo-* на чији се инструменталски облик **kwo* додавао суфикс, односно финална партикула *-ko*.

²¹ Уп. да недонте н|х|ѣ мѣчн|т|јєє вн нѣ право ѿ коле с намн люб|ѣ|ѣ ндате каконо мн ваше длџгове ннедне не потварало нџ вє ѱпралало сѣтано како нашнмџ прнате|д|дџ (Бранк. 1388, № 203.4). У примерима типа да не оногазн трѣга на тр|ѣ|бннн - како га н пр|ѣ|ж|д|є не вло (Нем. 1345, № 92.10) квалификативност преовладава. Начинско-узрочна интерференција, односно квалификативност с нијансом каузалности својствена је и примерима у којима адресант свој пословноправни поступак доводи у везу с пословноправним деловањем својих претходника

испољавало „дубоко архаично стање мисли, при којем однос узрока и последице извире из односа сличности” (Грицкат 1975: 149—150).²² (4) Узрочну вреност старосрпског како могла су, напокон, мотивисати реторска питања, односно неинтегрисане узвичне реченице уведене екскламативном партикулом како. Уколико је датој екскламацији следила реченица којом се реферисало о оном што проистиче из претходног реторског питања, формирао се пропозитивни низ с потенцијалом реченичног комплекса у којем је екскламативна реченица, губећи специфичну интонацију, добијала статус узрочне реченице (Bauer 1960: 296; 1970: 226).²³ Тиме је и првобитно екскламативна партикула како стицала функцију узрочног везника. Једном стабилизovan као узрочно везничко средство, како почиње функционисати као системско средство и у склоповима који не показују трагове првобитних односа.

7. Везником како уведено је нешто мање од трећине допунских реченица асертивног типа,²⁴ чиме се ово конјукционо средство фреквенцијски позиционира непосредно иза допунског *како*, функционално се мање-више преклапајући с њим. Наиме, употреба допунског како практично је везана за асертивне реченичне допуне, док је његов продор у сферу волунтативности — чији је примарни индикатор партикула, односно везник да — сасвим симболичан.²⁵ Управо стога, допунско како (као, уосталом, и *како*) има статус типично асертивног везника, чија се употреба може пратити од првих сачуваних старосрпских пословноправних списа до краја посматраног периода, тј. до средине XV века:²⁶ *како* *да* *сте*

— уп. да *идацио* *дирь* с *вади* *џ* *вѣки* · како *соу* *идацио* *наши* *старѣни* · с *вашни* · *старѣни* · [← примарно: Онако како су га имали наши старији; секундарно: Зато што су га имали наши старији] (кнез Андреј 1247—1249, № 19.7).

²² Начинско-узрочна подударност у том смислу својствена је не само генетски сродним словенским језицима већ и шире — уп., на пример, старопољско *kako slutawa sie albo smiłuwa sie ociec nad syny, tako sie slutował gospodzin nad bojącymi siebie* (Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1965: 479) ~ *pomnicie na tento dzień, w któryście wyszli z Egipta a z domu, kako jest w mocnej rłce wywiódł was pan z tego miasta* (Šaur 1980: 334); односно познолатинско *solebat sic cenare, quomodo rex ~ non intelligetis, quomodo in parabolis posita sunt multa* (Skubic 1990: 186).

²³ Уп. савремене српске реченичне низове *Како је неодговоран! Никад се неће извући из дуџа; Како то не можеш зајамитиши! Ништа од тебе неће бити.*

²⁴ Асертивним допунским структурама реферише се о важећим или неважећим пропозитивним садржајима прихваћеним као датост. Појам асертивности, како истиче Ј. Седлачек (Běličová и Sedláček 1990: 65), не треба, при том, мешати с појмом реалности будући да асертивност не подразумева увереност говорника у истинитост саопштења. Асертивни карактер може, наиме, имати и исказ коме је својствена негираност пропозитивног садржаја или пак несигурност говорника у погледу реалности датог садржаја.

²⁵ Волунтативно како потврђено је са свега два примера регистрована у писму Ђуре Качића из Омиша: да *доланте* *кнеза* *вашега* *како* *вн-дѣ* *рѣкѣ* *далѣ* (Ђура Качић 1243—1276, № 32.7), *долѣ* *кнеза* *вашега* *како* *вн* *џписалѣ* *што* *ѣ* *егова* *вола* *и* *ваша* (Ђура Качић 1243—1276, № 32.10). Зависна предикација овде је граматикализована потенцијалом као минималним маркером волунтативности која очигледно није могла бити индикована везником како. Одсуство оваких примера у актима источне провенијенције ваља посматрати и у контексту изразите редукваности потенцијала у зависној реченици на српском истоку.

²⁶ Прасловенски, протоперлативни прилог **kako* регистрован је као спона између управне предикације и њеног пропозитивног садржаја на ширем словенском простору — уп. старословенско *вѣдѣнѣ* *на* *пѣнѣ* *нѣсѣнѣ* · како *не* *сѣжѣ* *Мт* 6.26 *Зогр.* (Словарь 1994: 280); староруско *видѣте* *како* *богѣ* *гордыѣ* *протвѣнѣтѣ* *а* *за* *неправдоу* *гнѣвѣтѣтѣ* (Харпалева 1973:

456). Из оваквих позиција *како* се могло ширити и на тоталне асертивне допуне, што се у старосрпској пословноправној писмености јавља од првих сачуваних споменика: *єре дн стє пнсали за соль за калѡгеровѡ за никоновѡ* : како *є х клицє нѡркє вѡ рѡцѣ* (Нем. 1265—1266, № 30.3). Осим овог правца развоја, допунске реченице с везником *како* могле су настати и из првобитних реторских питања, која су као независне реченице била израз емоционалног набоја (Bauer 1960: 129—130) — уп. старословенско *ω како сверѣпство владыкъ · възидати оумъ оученикъ* Супр. 471.24 (Словарь 1994: 280). Везивањем реторских питања за глаголе који рекцијски траже пропозитивну допуну добијају се реченичне конструкције типа старословенског *глааше нѡѡ како не разоумѣсте* Мк 8.21 Мар. (Словарь 1994: 280), староруског *томоу потоудниѡѡ как видѡлє был разоумен а в мгновѡнни ока стал безо всего* (Харпалева 1973: 84—85), старочешког *pod'te a vizte čynu božie, kako hrozný v radách na synu člověčie* (Bauer 1960: 130) које су могле послужити као одскочница за стабилизацију и ширење допунског *како*.

8. На основу претходне анализе могла би се извести следећа начелна уопштавања.

(1) С одговарајућим иницијалним, инхерентним лексичким потенцијалом одређена релацијска лексичка јединица улази у одговарајуће, њеној инхерентној семантици мање или више компатибилне текстуралне везе. Изашавши из своје „инваријантне семантичке чауре“ дата језичка јединица стиче нова „синтагматска искуства“, чијим се таложењем формира семантичка парадигма сачињена од инваријантног семантичког члана и „косих“, синтагматски дефинисаних парадигамтских чланова. Конкретније, прасловенски упитни прилог **kako* своје иницијално, инхерентно лексичко значење протокационе перлативности (‘како = којим путем’), чува као семантички нуклеус и у новој функцији реченичне релацијске јединице, коју стиче развојем хипотактичке интеграције у словенским језицима. Инваријантно лексичко значење новонасталом везнику (бар у почетку) предодређује могуће синтагматске везе у којима функционално нова реч стиче нове синтаксичко-семантичке потенцијале.

(2) Ширење синтаксичко-семантичког потенцијала везника као релацијске речи не мора бити радијално, тј. ново синтаксичко-семантичко својство не мора бити директно ослоњено на инваријантно лексичко значење, већ може проистећи из неког другог својства директно или индиректно везаног за инхерентни семантички нуклеус. Конкретније, старосрпско *како* своју функцију перлативног просторног везника, те квалификативног поредбеног везника директно изводи из иницијалног протоперлативног значења, док функцију временског везника по свој прилици развија у контексту нетипичних поредбених веза, као модификацију квалификативности. Функцију узрочног везника старосрпско *како* могло је стећи деловање познатог принципа *post hoc, ergo propter hoc* којим се успостављала релација према временској функцији и сл.

(3) На синтаксичко-семантички профил везника несумњиво делују и законитости системских кретања — губљење једног везника или функционално сиромашење другог, аутоматски отвара простор за функцио-

нално богаћење трећег. Системски односи овог типа овом приликом, међутим, нису посматрани.

(4) Синтаксичко-семантичка парадигма везника подложна је свакако и утицајима суседних генетски сродних или несродних језика. С обзиром на улогу романског супстрата и адстрата на српском језичком простору није без значаја уочити да је синтаксичко-семантички потенцијал старосрпског како ближи синтаксичко-семантичком потенцијалу староиталијанског *come* (насталог од латинског *quomodo*), него рецимо староруског *как(о)* или старочешког *kak/o/ž/* (уп. Samardžić 2003: 44).

Нови Сад

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Antonić, Ivana (2001), *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Bauer, Jaroslav (1960), *Vývoj českého souvětí*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Bauer, Jaroslav (1972), *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skaldby*, Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

Běličová, Helena; Sedláček, Jan (1990), *Slovanské souvětí*, Praha: Československá akademie věd.

Борковский, Виктор Иванович (1958), *Синтаксис древнерусских грамот. Сложное предложение*, Москва: Издательство академии наук СССР.

Борковский, Виктор Иванович; Кузнецов, Пётр Савич (1965), *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Академия наук СССР.

Граматика (1993), *Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис* [ред. Иван Дуриданов], София: Издателство на Българската академия на науките.

Грицкат, Ирена (1975), *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Народна библиотека СР Србије.

Грковић-Мејдор, Јасмина (2007), *Сјиси из историјске лингвистике*, Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

ЭССЯ, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. I* — [Под редакцией О. Н. Трубачева], Москва: Академия наук СССР, Институт русского языка.

Ивић, Милка (1954a), *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој. Синтаксичко-семантичка студија*, Београд: САНУ.

Ивић, Милка (1958), Систем личних глаголских облика за обележавања времена у српскохрватском језику, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, III: 139—149.

Klemensiewicz, Zenon; Lehr-Splawiński, Tadeusz; Urbańczyk, Stanisław (1965), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.

Kopečný, František; Šaur, Vladimír; Polák, Václav (1980), *Etymologický slovník slovanšých jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svezek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Československá akademie věd.

Павловић, Слободан (2006), *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*, Нови Сад: Матица српска.

Павловић, Слободан (2007), Каузална клауза у старосрпској пословноправној писмености, *Јужнословенски филолоџ*, LXIII: 167—197.

Piper, Predrag (1983), *Zamjenički prilozi. Gramatički status i semantički tipovi*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.

Пипер, Предраг (2006), О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика, *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: Одељење језика и књижевности САНУ.

Ringheim, Allan (1851), *Eine altserbische Trojasage. Text mit linguistischer und literarhistorischer Charakteristik*, Prague-Upsal: Publications de L'Institut Slave D'Upsal.

Samardžić, Mila (2003), *Sintaksa i semantika veznika. Razvoj vezničkog sistema u italijanskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

Skok, Petar (1971), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I—IV, Zagreb: JAZU.

Skubic, Mića (1990), *Uvod u romansku lingvistiku. Udžbenik za predmet Istorija francuskog, španskog, italijanskog i rumunskog jezika* [preveo Milorad Arsenijević], Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za strane jezike.

Словарь (1994), *Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков)* [Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Е. Благовой], Москва: Славянский институт академии наук Чешской Республики — Институт славяноведения и балканистики Российской академии наук.

Сорокина, В. К. (1973), Сложноподчиненные предложения сравнительные, образа действия, меры и степени, *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Сложноподчиненные предложения*, Москва: Академия наук СССР, 297—348.

Stanislav, Ján (1973b), *Dejiny slovenského jazyka V. Syntax 2*, Bratislava: Slovenská akadémia vied.

Trávníček, František (1956), *Historická mluvnice česka. III. Skaldba*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Харпалева, В. Ф. (1973), Сложноподчиненные дополнительные предложения. Сложноподчиненные предложения места, *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков*.

Слободан Павлович

СИНТАКСИЧЕСКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ДРЕВНЕСЕРБСКОГО СОЮЗА КАКО

Р е з ю м е

В настоящей работе рассматривается семантика древнесербского союза *како* в свете контекстуальных модификаций ингерентной лексической семантики на материале древнесербской правовой деловой письменности, использующейся — в качестве лучшего репрезентанта древнесербского языка конца XII — середины XV века — в канцеляриях правителей и дворян средневековой Сербии, Боснии, Дубровника и Афона. На основе своего инициального протоперлативного (просекутивного) значения („каким путем“) древнесербское *како* контекстуально выработало функцию пространственного, сравнительного, временного, причинного и дополнительного союза.

О ЈЕДНОЈ ПРАВОПИСНОЈ ОСОБИНИ У ПОВЕЉАМА КНЕЗА ЛАЗАРА И ДЕСПОТА СТЕФАНА

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

UDC 811.163.1'35
091=163.1(497.115 Dečani)

Овде се испитује употреба слова *ѣ* у рукописним повељама кнеза Лазара и деспота Стефана. Констатује се да је у низу примера слово *ѣ* употребљено на начин како је предвиђено правописном реформом бугарског патријарха Јевтимија. Међутим, такво писање није спроведено доследно у свим случајевима, у свим примерима где су постојали такви услови, јер се у њима писало и слово *ѡ*.

Кључне речи: слово *ѣ*, повеље кнеза Лазара, повеље деспота Стефана, патријарх Јевтимије, изговорни полугласник, безгласна слова *ѡ* и *ѣ*.

1.

Ради се о употреби слова *ѣ* (дебелог јера) у писаним документима, насталим у канцеларијама кнеза Лазара (1379—1380—1388), одн. крајем XIV века) и кнеза (1393—август 1402) а, затим, деспота Стефана (август 1402—1427); овима се прикључује оригинално писмо кнеза Лазара Дубровнику (1388. г.) и исто такво писмо кнегиње Милице и кнеза Стефана Дубровнику (пре 6. августа 1392. г.), као и оригинал повеље монахиње Јевгеније манастирима Високим Дечанима (1397—1402) и Великој Лаври (1398). Овим испитивањем обухваћени су и акти двојице игумана светогорског манастира Св. Пантелејмона, и то Никодима (1396) и Илариона (1402—1422). Испитивања су вршена на снимцима и издањима српских рукописа повеља, публикованих у најновије време у два књигама (уп. Младеновић 2003 и Младеновић 2007).

Познато је да се српска ћирилица, углавном од последњих деценија XIV а поготово од XV века, почела одликовати *орђанизованијом* употребом слова дебелог јера (*ѣ*) иако се и раније овај знак могао код нас спорадички сретати. Јављање овога слова у поменутом времену повезујемо са тадашњим „новим духовним струјањима” која су се и код нас и код Бугара огледала у тзв. „исправљању књига”. Ова активност била је у складу с временом када се приступало „проверавању, ревизији и исправљању садржине богослужбених књига, стварању њихових нових словенских превода полазећи од најаутентичнијих грчких оригинала чије су колевке биле, наравно, манастирска средишта на Светој Гори” (Младеновић 2004 167). У отклањању, дакле, евентуалних идејних одступања од изворног православља, у стварању нових превода са грчког или нових

књига и текстова, српски и бугарски писци и писари били су у пуној мери отворени према грчким црквеним књижевним оригиналима. И не само то. По В. Мошину „у светогорским преводилачким и преписивачким радионицама морала се осејити и појтеба прецизније регламентације правописа”, што је имало за последицу „приближавање јужнословенског писма и правописа грчком узору”, које се вршило „стално кроз читав XIV век” (Мошин 1964 470 — подвукао А. М.). То приближавање „грчком узору”, према В. Мошину, огледало се у уношењу у српско писање: курзивне „алфе”, широког *ε*, високог *ῑ* које личи на број 7, десетеричног *i* испред вокала, слова „тите”, слова „зелo”, слова „кси”, слова „пси”, слова „ижице”, затим надредних и надсловних знака: спиритуса, акцената, затим знакова за интерпункцију и сл. (Мошин 1964 168; Младеновић 2004 168). Овај поменути „грчки узор” био је усмерен ка *правилнијем и прецизнијем њ и с а њ* у (што је требало да има одређен утицај и на изговор), у складу са тадашњим схватањем ортографије код нас, па тако, свакако, то треба данас разумети и тумачити.

Поред наведених правописних новина, које су одликовале српско (и бугарско) писање, постојали су и други проблеми за чија се решења није могла наћи инспирација у грчком правопису. Један од њих је био код Срба означавање изговорног полугласника у писању а такав полувокал је до краја XIV века одликовао фонолошки вокалски систем српског народног и српског црквеног и књижевног језика (српскословенског). Био је то полугласник који је настао у ранијим временима од некадашња два стара полугласника и који се у српском писању традиционално означавао словом танким јером (*ь*). А пошто се код нас, дотада и тада, слово *ь* писало у речима да значи *изговорни њолугласник* (*ь = њ*), а такође се писало и на одређеним местима у речима где није постојао никакав изговор (*ь = ∅*) — то је било потребно правописно разграничити ову ситуацију. Решење је нађено у слову *ѣ* с основном функцијом обележавања *изговорног њолугласника* у српском писању.

У то време слични правописни проблеми били су одлика и бугарског писања. Тадашњи бугарски црквени и књижевни језик и низ бугарских народних говора, с једне, и тадашњи српски црквени и књижевни језик и низ српских народних говора, с друге стране — имали су, поред осталог, и једну *заједничку фонолошку црпју: један изговорни њолугласник*. Тај *изговорни њолугласник*, који у оба ова језика није био истоветног порекла, чинио је одлику вокалских фонолошких система обају ових језика и за њега је требало, како смо већ рекли, и код Срба наћи одговарајуће графичко решење. Правописном реформом која се везује за бугарског патријарха Јевтимија (последња четвртина XIV века), а на којој су радили и претходници и савременици овог Патријарха, установљено је да слово *ѣ* означава изговорни полугласник у бугарском писању у одређеним положајима у речима: у корену речи, у префиксима, у предлозима *сѣ, вѣ, кѣ*, као и у обележавању самогласничког *р* и *л* са *рѣ* и *лѣ* (уп. Мошин 1964 470, 471, 472, 473; Младеновић 2004 165—166, 167—168). Кад се слово дебело јер (*ѣ*) појавило у ово време у српском писању, оно се почело употребљавати често у *оној функцији која се огледа у њексјовима*

који рејрезенију јоменују ѿравописну реформу буџарскоѡ ѿаѿријарха Јевѿимија, тј. у обележавању изговорног полугласника под условима изнесеним горе (Младеновић 2004 168). Има мишљења да су се у овом погледу српски писари могли инспирисати бугарским писањем које су и усвојили (Мошин 1964 472; Недељковић 1965 471; Недељковић 1975 244). Треба се подсетити да се слово дебело јер (ѡ), за разлику од писања код Срба, одавно употребљавало код Бугара (а у употреби је у бугарском правопису и данас), и то континуирано на највећем простору бугарске писмености: још од времена стварања словенског писма, с тим што је у XIV веку поменуто слово модификовало своју функцију, како смо горе констатовали (Младеновић 2004 168—169).

2.

Прелазећи на изношење примера са дебелим јером (ѡ) из повеља кнеза Лазара и деспота Стефана, напомињемо (а) да су ови примери узимани само из текстова који представљају оригинале и (б) да је навођена грађа само са случајевима у којима се пише ѡ а не и она са примерима у којима се пише и слово ѡ.

Повеље кнеза Лазара (Младеновић 2003)
Употреба слова ѡ

1.

1379—1380.

Повеља кнеза Лазара Хиландару, стр. 131

— предлог кѡ

Бѡ лѡто 131.¹

2.

1379—1380.

Повеља патријарха Спиридона Хиландару, стр. 140—141

— предлог кѡ

кѡ скѡдѡнїє 140, кѡ ннокїих 140, кѡ си кѡкѡ 140, Бѡ лѡто 141;

— самогласничко ѡ

ствѡрѡжденїа 141;

¹ Број уз пример означава страну у издању ове повеље, а и других овде навођених а објављених у књизи: Младеновић 2003 (овде треба исправити неке уочене штампарске грешке: *Ђурије* 68, ред 13. одоздо — треба *Ђурије*; *Белојевци* 82, ред 12. одозго — *Велојевци*; *које* 97, ред 9. одоздо — *који*; *б 33* 134, ред 10. одозго — *7 333*; *38* 142, ред 6. одоздо — *1998 38*; *црквом* 145, ред 10. одозго — *Црквом*; *његовим* 160, ред 17. одоздо — *Његовим*; *Б* 169, ред 20. одоздо — *В*; *Мађаре* 178, ред 13. одозго — *Мађере*; *106* 189, 17. ред одоздо — *107*; *господство* 197, ред 17. одозго — *Господство*; *Владјући* 199, ред 10. одозго — *Владјући*).

— крај речи
 господиноѡмъ Кнезѡмъ 140, Ядинъ 140.

3.

1380—1381.

Повеља кнеза Лазара манастиру Св. Пантелејмона, стр. 148—149

— предлози въ, съ
 въ свѣте 148, въ свѣтенъ Горѣ Яфѡна 148, съ Христѡмъ 148, съ шбокнемъ 148;

— префиксъ въ-
 въслѣдъ 148, въждедехъ 148;

— самогласничко рѣ
 потврѣженъ 148;

— крај речи

заповѣдехъ 148, Духѡмъ Божьствѣннѡмъ 148, Христѡмъ 148, въждедехъ 148, поспѣ-
 шеннѡмъ 148, нѡмъ (дат. мн.) 148, с воденнѡмъ 148, съ всемъ 148, законъ 148,
 светогорьскѡмъ 148, ѿ свродникъ мѡнхъ 148, Панделенѡмъ 149, Ядинъ 149; уп. и
 сѣль тѣхъзи 148 где је на обликъ тѣхъ додата партикула -зи.

4.

1380—1381, Милива

Повеља кнеза Лазара манастиру Св. Пантелејмона, 165
 Није забележена употреба слова ѡ.

5.

1381, Козник 8. августа

Повеља кнеза Лазара манастиру Великој Лаври, 172
 Није забележена употреба слова ѡ.

6.

1382, Жича 2. марта

Повеља монаха Доротеја манастиру Жичи, 180—181

— крај речи
 нзъ мѡнастира 181.

7.

1387, Крушевац 9. јануара

Повеља кнеза Лазара Дубровнику, 192—193
 Није забележена употреба слова ѡ.

8.

1388, јануара

Повеља кнеза Лазара Обраду Драгосаљићу, 203—204

Бъ Христа Бога 203;

— предлог къ

Бъспомѣнъ (3. једн. аор.).

— префикс въс-/въз-

9.

1388, 19. јануара

Повеља патријарха Спиридона Обраду Драгосаљићу, 210—211

— предлог къ

Бъ лѣто 211.

10.

1388, 31. августа

Писмо кнеза Лазара Дубровнику, 215—216
Није забележена употреба слова љ.

11.

крај XIV века

Повеља кнеза Лазара о судском спору властелина Црепа, 222—223

— предлози съ, къ

съ ннѣ 222, съ мнтрополнтн 223, съ възлюбленнѣ братомъ 223, къ себѣ 222, 223, къ прѣчнстомъ храмъ 223;

— префикс съ-

съвѣщав' се 223, съврѣшена 223, съвъкъпнѣ 223, на съборѣ 223,

— самогласничко ръ и лъ

Урѣтнника 223, самодрѣжѣць 222, срѣбленѣ 222, 223, прѣдрѣжати 223, крѣмнаа 223, втврѣжденіе 223 (х 2), втврѣжденна 223, съврѣшена 223, Шрѣтваа Шорава 223, врьдо 223, Блъковъ брат 222, влънамн 223 (х 2), Глъвоки потокъ 223;

— крај речи

Стефанъ 222, Лазаръ 222, 223, сѣдъ 222, приложнаъ 222, Хнландаръ 222 (х 2), дарѣѣтъ 222, нзнес'лъ 222, Дрѣманомъ 222, башнномъ 223, Петрѣсъ 223;

— изговорни полугласник (остали случајеви)

самодрѣжѣць 222 (~жъ~), въсѣмъ 222 (въ~), въсакомъ 222 (въ~), Шладовѣць (име села) 223 (~въ~).

Повеље и писма деспота Стефана (Младеновић 2007)²
Употреба слова њ

12.

1392, пре 6. августа
Писмо кнегиње Милице и кнеза Стефана Дубровчанима, 19
Није забележена употреба слова њ.

13.

1392 (?)—1402.
Повеља кнеза Стефана, кнегиње Милице и
Вука Хиландару о Цркви у селу Кукањ, 156—157
Није забележена употреба слова њ.

14.

1392—1402.
Повеља монахиње Јевђеније са синовима
Пиргу Св. Василија, 164—165

— префикс *кѡс-* / *кѡз-*

кѡспоменше 164;

— крај речи

Лешекъ братъ 165, Петръ Голкласъ 165, Кикникъ Богданъ 165, Божникъ Добреновникъ
165, ѡ сѣлицъ (ген. мн.) 165, потокъ 165, делъ 165, Никодимъ 165, Явгѡстѡианъ
десетаръ 165, Павлець десетаръ 165, десетъкъ 165;

— изговорни полугласник (остали случајеви)

десетъкъ 165 (-тъ-).

15.

1404—1405.
Повеља деспота Стефана деспотици монахињи
Јевпраксији, 176
Није забележена употреба слова њ.

16.

1405, у Борчу 2. децембра
Повеља деспота Стефана Дубровчанима, 43—44

— предлог *кѡ*

кѡ Христа Бога 43, кѡ свѣдѣтелство 43, Кѡ лѣто 44, Кѡ славнѣм градѣ Борчи 44;

² У овој књизи издатих повеља и писама (Младеновић 2007) треба исправити неке уочене штампарске грешке: *срѣлы* 43, ред 13. одоздо — треба *срѣлы*; *тѣкѣ* 164, ред 9. одоздо — *тѣкѣ*; *црѣкѡвѡмъ* 166, ред 13. одоздо — *црѣкѡвѡмъ*; *донеи* 196, ред 4. одозго — *донели*; *зайадно* 293, ред 15. одозго — *истѡчно*; стр. 299, ред 19. одоздо: уместо обрнутог слова Ц треба да стоји слово *и*; *Бѡсѣдрѣжитѣлѣ* 362, ред 18. одозго — *Бѡсѣдрѣжитѣлѣ*.

— префикс сь-

сьдръжещъ 43;

— самогласничко ръ

Земли срѣвскон 43, прѣва господа срѣвска 43, Срѣвннъ 44, Срѣвннъ 44, 8 прѣве го-
споде 44, втврѣдило 44, потврѣжда 43, вдрѣжати 43, дрѣжати 44, трѣгове ('пија-
це') 44 (х 2), трѣгомъ 44;

— крај речи

ѿзъ 43, вольнъ 43, нмъ (дат. мн.) 44, ннъ ('други') 44, дннъ 44;

— изговорни полугласник (остали случајеви)

въсѣмь 43 (въ-), вѣса 43 (вѣ-), Вѣсѣи Земли (дат. једн.) 44 (вѣ-), нъ паче
('већ штавише') 44, тѣкмо 44 (тѣ-), тѣзи законъ 44 (тѣ-), дннѣшнаго днне 43
(-нѣ-).

17.

1406—1407.

Повеља деспота Стефана Хиландару, 184—185

Није забележена употреба слова љ.

18.

1411, у Јагодној (Јагодини) 8. јуна

Повеља деспота Стефана Хиландару, 192—193

Није забележена употреба слова љ.

19.

1394—1395.

Повеља монахиње Јевгеније са синовима

манастиру Великој Лаври, 224

— предлог къ

БѢ ХРИСТА БОГА 224.

20.

1398, манастир Жупањевац 1. августа

Повеља монахиње Јевгеније манастиру

Великој Лаври, 230

— префикс сь-

сьпърникъ 230.

21.

1407, 5. јануара

Текст—А повеље деспота Стефана манастиру

Великој Лаври, 238—240

Није забележена употреба слова љ.

22.

1407, 5. јануара

Текст—Б повеље деспота Стефана манастиру
Великој Лаври, 247—249

Није забележена употреба слова њ.

23.

1414—1415.

Повеља деспота Стефана манастиру
Великој Лаври, 253—254

Није забележена употреба слова њ.

24.

1427, 20. јануара

Повеља деспота Стефана манастиру
Великој Лаври, 260—261

— крај речи

СТѢФАНЪ 260;

— изговорни полугласник (остали случајеви)

Вѣсѣдръжитѣль 260 (Вѣ-).

25.

1395, Ново Брдо 8. јуна 1395.

Први примерак повеље монахиње Јевгеније
са синовима манастиру Св. Пантелејмона, 294—297

Није забележена употреба слова њ.

26.

1400, Ново Брдо 8. јуна

Други примерак — одломак повеље монахиње Јевгеније са
синовима манастиру Св. Пантелејмона, 299—300

— самогласничко рѣ, лѣ

дрѣзнѣть 299, Врѣховныхъ апостоль 299, да исплѣнитъ се 300;

— крај речи

СТѢФАНЪ 299.

27.

1396.

Акт игумана Никодима, 316—319
Није забележена употреба слова њ.

28.

1402—1422.

Акт игумана Илариона, 330—331

— самогласничко рљ

оутврђено 330;

— крај речи

пронгоуменъ 330, трапезаръ 330, Гомилъ 330, Осеодоръ 330.

29.

1406.

Повеља деспота Стефана манастирима
Тисмани и Водици, 352—353

— предлози къ, къ

Въ Христа 352, въ слав 352, въ области 352, въ забвѣтѣ 352, въ тѣх манастирехъ 353, Къ снмъ ('уз то') 352, къ Царствоу мн 352;

— префикси въс-/въз-, съ-

по въсходъ 352, възвратити се 352, съдръжителъ 353, създаше се 352, съхранитъ 353;

— самогласничко рљ

Всѣдръжителю 352, скръбми одръжмн 352, ѿ скръви 352, задръжн 352, съдръ-
жителъ 353, потврѣжда 353, СРЪБЛЮМ(Ь) 353;

— крај речи

СТЕФА(Н)Ъ 353.

30.

1413.

Повеља деспота Стефана манастиру
Милешеви, 362

— предлози къ, къ

въ морн 362, въ ратехъ 362, къ Господъ 362;

— префикси съ-, въ-

сътворихъ 362, съдр[ь?]жати 362, Въмѣсто ('уместо') 362;

— самогласничко рљ

Срѣблемъ 362, срѣбсаго 362, многосрѣдѣ 362, четвърто 362, дръзнет 362;

— крај речи

Снхъ 362, С[ѣ]монъ 362, изволитъ 362;

— изговорни полугласник (остали случајеви)

тъкмо 362, (тъ~), тъкмо 362 (тъ~), нѣ ('вѣн') 362.

31.

1417, 2. јул

Повеља деспота Стефана манастиру Ватопеду, 372—373

— предлози вѣ, кѣ, съ

вѣ бытїе 372, вѣ ниде 372, вѣ многѣхъ мнъ бѣдахъ 372, вѣ ннокѣхъ 372, вѣ дръжавѣхъ 372, вѣ лѣто 373, кѣ намъ 372, кѣ светїици храмѣмъ 372, съ нници чьстници старци 372;

— префикс съ-

съпоспѣшенїемъ 372, сътворѣн 372, съродникъ (ген. мн.) 373, съдръжатель 373;

— самогласничко рѣ и лѣ

съдръжатель 373, потврѣждаеть 372, вѣврѣднше се 373, исплѣнїати 372, не [н]сплѣннѣхъ 372;

— крај речи

моємъ (лок. једн.) 372, момѣмъ (дат. мн.) 372, повелѣнїемъ 372, господннѣхъ 372, Данїилъ 372, недостоннѣхъ 372, бѣдахъ (лок. мн.) 372, вѣ приходещїихъ лѣтѣхъ 372, вѣ ннокѣхъ (лок. мн.) 372, шестѣдесеть 372 (х 2), ѿ семѣхъ 372, лнтьрѣхъ (ген. мн.) 372, съродникъ (ген. мн.) 373, Благоколнть 373, Богоноснїихъ ѿщїцѣхъ 373, вгднѣшнїихъ 373, Ямїнѣхъ 373, светїихъ 373, дворѣхъ 372, чєстѣхъ ('део') 372, не [н]сплѣннѣхъ 372.

— изговорни полугласник (остали случајеви)

вѣса ('све') 372 (вѣ-), вѣсѣхъ 372 (вѣ-), вѣсѣхвалнїихъ врѣховныхъ апостолѣхъ 373, (вѣ-; -лѣ), чюдєсѣхъ Твѣнѣхъ 372 (~сѣ).

32.

1397—1402.

Повеља монахиње Јевгеније манастиру Високим Дечанима, 392—393

— префикс вѣ-, съ-

вѣпнїетѣхъ 392, съдръжєще се 392.

*

Ово испитивање оригинала писаних докумената кнеза Лазара и деспота Стефана, насталих од 1379/1380. до 1388. и од 1392. до 1427. године, показало је следеће резултате.

1. Има повеља у којима се не јавља њ већ се употребљава само традиционално слово њ.

2. Оне повеље у којима је употребљено слово дебело јер (њ) показују да овај знак није у њима једини јер се и даље јавља традиционално слово танко јер (ь), и то често у истим речима и у истим позицијама у којима се пише и слово њ.

3. Повеље у којима се налази слово њ нису у овом погледу међусобно у истом односу:

а) у неким од њих \bar{z} се јавља врло ретко, понекад само у једном или у два примера;

б) у неким се, поред осталог, слово \bar{z} доста често пише на крају речи не означајући у том положају никакав изговор, с тим што има и таквих случајева где \bar{z} у овој позицији обележава полугласнички изговор при чему је изнад \bar{z} стављен акценатски знак;

в) у неким слово \bar{z} означава полугласнички изговор (суфикс, везник, српскословенске речи и сл.);

г) у неким \bar{z} се пише у складу с начинима предвиђеним правописном реформом патријарха Јевтимија.

а) Повеље у којима се врло ретко јавља слово \bar{z} удаљене су доста од ове правописне новине, односно њихови писари тек су почели да се срећу с овом ортографском цртом која ће се касније развити у њиховој средини и пракси.

б) Писање слова \bar{z} на крају речи у појединим повељама показује да се у овој позицији слово \bar{z} употребљава у два функцијама: прво, не означава никакву гласовну вредност ($-\bar{z} = -\emptyset$) и, друго, означава полугласнички изговор ($-\bar{z} = -\bar{z}$). На пример: *ѡдннѣ, законѣ, вољнѣ, недостоннѣ* и сл. — ген. мн. *чюдсѣѡ, апостолѣ*, затим везник *нѣ* ('већ'), где је крајње $-\bar{z}$ акценатовано јер се овде полугласник изговарао.

Безгласна употреба слова $-\bar{z}$ (прва група примера под прво б) у српском писању последица је у пракси још неучвршћеног правописа по којем би слово \bar{z} служило за обележавање изговорног полугласника. У тој ситуацији дошло је до функционалног изједначавања традиционалног слова \bar{z} и „новог” \bar{z} , тј. као што је слово \bar{z} имало службу: $\bar{z} = \bar{z} : \bar{z} = \emptyset$, такву исту службу добило је и слово \bar{z} : $\bar{z} = \bar{z} : \bar{z} = \emptyset$. Тада, у том времену — када у српском писању још није била стабилизована употреба слова \bar{z} у духу реформе патријарха Јевтимија, када та правописна новина (тј. означавање *изговорног полугласника* знаком \bar{z}) још није била у подједнакој мери присутна код појединих писара или у појединим писарским средиштима — дошло је, негде у првим деценијама XV века, до вокализације изговорног полугласника ($\bar{z} > a$) у већини народних говора на простору данашње Србије. Ова нова појава: нестанак фонеме \bar{z} (изговорног полугласника) из говорног језика учинила је да је нестала ранија потреба за посебним означавањем у писању (словом \bar{z}) изговорног полугласника јер сада њега више није било, како смо већ рекли, у већини српских народних говора. С овим нестанком фонеме \bar{z} из језика, није нестало и слово \bar{z} (или слово \bar{z}), како се та фонема дотада означавала у писању. Традиционални правопис је задржао оба знака (\bar{z} , \bar{z}) који су се сада употребљавали са функцијама: $\bar{z} = a : \bar{z} = \emptyset$, $\bar{z} = a : \bar{z} = \emptyset$, при чему је, као што видимо, поред самогласничке (a), задржана даље и безгласна служба (\emptyset) слова \bar{z} и \bar{z} .

в) У овим повељама слово \bar{z} , означајући изговорни полугласник, пише се и у појединим суфиксима: *десѣтъкъ* (~*ѣкъ*~), *Шлавадовѣць* (~*ѣць*~, име села), затим у другим случајевима: *тъзи законѣ, днѣшнѣго днѣ* и сл., као и у промерима који припадају српскословенском језику и који су у себи формирали тзв. „јак” полугласник: *къса, късѣмь* и сл.

г) У низу ових повеља постоје случајеви у којима се слово *ѣ* пише на местима предвиђеним реформом патријарха Јевтимија, о чему смо говорили на почетку овог прилога. То су случајеви: а) у предлозима *сѣ*, *вѣ*, *кѣ*, б) у префиксима *сѣ-*, *вѣ-*, *вѣс-/вѣз-*, в) у начину обележавања самогласничког *р* и *л* са *рѣ*, *лѣ*. Највише потврда овакве употребе у писању слова *ѣ* пружа повеља деспота Стефана светогорском манастиру Ватопеду из 1417. године. Ово значи да је у то време међу појединим српским писарима или у појединим српским писарским средиштима била доста позната ова правописна новина, и да је она хватала дубље корене, чиме ће се у предстојећим временима у великој мери одликовати српско писање.

Посматрана у целини, ова правописна појава у повељама кнеза Лазара и деспота Стефана показује своје постепено ширење у српском писању идући на крају XIV односно ка првим деценијама XV века. Употреба *ѣ* са функцијама предвиђеним реформом бугарског патријарха Јевтимија налазила је своју примену и у једном броју повеља поменуте двојице наших средњовековних владара, али ни у једном од ових докумената она није примењивана доследно и у потпуности, односно није заступљена у свим примерима где су за ту примену постојали услови. То значи да се и даље писало традиционално слово *ь* паралелно са словом *ѣ*, и то у истом документу од стране истог писара, при чему су у српском писању оба ова слова имала подједнаке службе: *ь* и *ѣ* су означавали, прво, *изговорни йолугласник* (э), а негде од првих деценија XV века — *самогласник а*, и, друго, *ь* и *ѣ* писали су се у речима и на оним местима где *нису имали изговорну вредност* где су *ь* и *ѣ* били безгласни (Ѳ). Оваква функција слова *ь* и *ѣ* (*ь*, *ѣ* = најпре э, а касније а, и *ь*, *ѣ* = Ѳ) била је одлика српског писања све негде до средине XVIII века, све до трајања употребе српскословенске ћирилице и српскословенског језика у српској средини. Преласком Српске православне цркве са свог дотадашњег службеног српскословенског на свој нови службени рускословенски језик (што се код Срба највећим делом остварило средином XVIII века) слова *ь* и *ѣ* су престала да обележавају вокал а и остала су само безгласна каква су она била и у рускословенској ћирилици.

СКРАЋЕНИЦЕ

Младеновић 2003 — Александар Младеновић, Повеље кнеза Лазара. Текст. Коментари. Снимци. — Београд (Чикоја штампа), 2003.

Младеновић 2004 — Александар Младеновић, Напомене о једној заједничкој особини српског и бугарског правописа у време патријарха Јевтимија. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2004, књ. XLVIII/1—2, 165—173 (објављено и у: Археографски прилози, Београд, 2004—2005, књ. 26—27, 175—188; Търновска книжовна школа, Велико Търново (Великотърновски универзитет „Св. св. Кирил и Методиј“. Институт за балканистика при БАН), 2007, том 8, 201—210).

Младеновић 2007 — Александар Младеновић, Повеље и писма деспота Стефана. Текст. Коментари. Снимци. — Београд (Чикоја штампа), 2007.

Мошин 1964 — Владимир Мошин, „Револуције“ у историји старог српског правописа. — Библиотекар, Београд, 1964, књ. 6 (за 1963. годину), 465—475.

Недельковић 1965 — Олга Недельковић, Правопис „Ресавске школе” и Константин Филозоф. — Српска књижевност у књижевној критици. I. Стара књижевност. Приредио Ђорђе Трифуновић. Београд (Нолит), 1965, 467—475.

Недельковић 1975 — Олга Недельковић, Проблем рађања ресавског правописа и повеље из доба кнеза Лазара. (Посебно у односу на интерпункцију и презодијски систем). — О кнезу Лазару. Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд (Филозофски факултет. Одељење за историју уметности. Београд — Народни музеј. Крушевац), 1975, 243—254.

Александар Младеновић

ОБ ОДНОЈ ОРФОГРАФИЧЕСКОЙ ОСОБЕННОСТИ В ГРАМОТАХ КНЯЗЯ ЛАЗАРЯ И ДЕСПОТА СТЕФАНА

Резюме

Автор настоящей работы констатирует, что в рукописных грамотах сербских правителей князя Лазаря и деспота Стефана, в документах, появившихся в 1379/1380—1388, т.е. в 1392—1427 г., употребляется буква *ѣ* наряду с традиционной буквой *ь*. В ряде грамот буква *ѣ* пишется в соответствии с установленной орфографической реформой болгарского патриарха Ефтимия (напр.: предлоги *сѣ*, *вѣ*, *кѣ*, префиксы *сѣ-*, *вѣ-*, *вѣс-*, *вѣз-*, гласная *рѣ* и гласная *лѣ*). Это свидетельствует о том, что употребление буквы *ѣ* постепенно занимало свое место в сербском написании. Однако использование буквы не было последовательным: оно осуществлялось не во всех случаях, содержащих условия для ее применения. В таких примерах, наряду с буквой *ѣ*, наблюдается употребление и буквы *ь*.

НАПОМЕНЕ О ЕНКЛИТИКАМА У ЈЕЗИКУ ПОВЕЉА КНЕЗА ЛАЗАРА И ДЕСПОТА СТЕФАНА

РАДА СТИЈОВИЋ

UDC 811.163.1'367.52
091=163.1

Енклитике у језику повеља кнеза Лазара и деспота Стефана употребљавају се углавном са старијим редоследом у реченици (нпр. како *им* су учинили; што *јој* су дали; ако *се би* случило, и сл.). Касније је у српском језику успостављен у оваквим случајевима редослед који имамо данас: *су им, су јој, би се* и сл.

Кључне речи: кнез Лазар, деспот Стефан, повеље, властелин Цреп, Никодим, Иларион.

1.

Повеље кнеза Лазара (око 1329—1389) и његовог сина деспота Стефана (1377—1427), које су у најновије време објављене у два посебна књигама (Младеновић 2003 и Младеновић 2007) постале су лако доступне разним истраживачима српске прошлости последњих деценија XIV и првих деценија XV века. У ове истраживаче спадају, наравно, и филолози, историчари српског језика, и то како они који се баве старим српским писаним језиком тако и они који се интересују за историјску дијалектологију нашег језика. Ова испитивања олакшана су самим начином издавања повеља у поменутих књигама, јер су ови стари писани документи публиковани у четири верзије, тј. свака повеља је издата: у оригиналној графици, у транслитерираном и транскрибованом виду, у преводу на данашњи српски књижевни језик и фототипски. Тиме је истраживачима омогућен увид у аутентичан текст докумената о којима је овде реч.

Поред оригиналних повеља, испитивањима су у овом раду обухваћени и други документи објављени у поменутих два књигама: прво, оригинална писма кнеза Лазара (1388) и кнегиње Милице (пре 6. августа 1392) упућена Дубровнику, и, друго, повеља монаха Доротеја (1382), повеља о судском спору властелина Црепа, као и два списка двојице игумана манастира св. Пантелејмона, и то Никодима (1396) и Илариона (1402—1422); ови последњи документи временски и садржински су везани за кнеза Лазара или за његове наследнике. У садашња наша истраживања није ушло неколико десетина писама кнеза (и касније деспота) Стефана Дубровнику, која нису сачувана у оригиналним аутографима већ у дубровачким преписима.

2.

Наша истраживања су овога пута усмерена на енклитике у језику поменутих докумената, на њихово место у реченици. Познато је да међусобни однос глаголских и заменичких енклитика није био исти у старијим и новијим временима. „Стари ред енклитика” подразумева да заменичка енклитика претходи глаголској (глаголски облик је задржавао место које је имао пре него што је престао да буде акцентован), а „нови ред”, успостављен током развитка српског језика, да глаголска претходи заменичкој — уп. Марковић 1961—1962, 208; Ивић 1990, 63.

Навешћемо неке примере из рукописних повеља кнеза Лазара и деспота Стефана.

А.

заменичка + глаголска енклитика

- како ѡѡ имь сѣ били записали прѣва господа вса срѣпска КЛ 192 (1387),¹
- како ѡѡ им сѣ били записали прѣва господа срѣвска вѣса ДС 43 (1405),
- како им сѣ ѡчинили милость ДС 157 (1392—1402),
- и ѡѡ имь соу биле мегк ДС (1404—1405),
- И пакы да их сьмь вољнь ѡдати комоу ми годе ДС 192—193 (1411),
- ѡѡ ѡи [= јој] сѣ дали ДС 317 (1396),
- да ѡи [= јој] се да десет коукѣ пацѣх ѡѡ ѡи те [= јој ће] дрѡва носити и ѡѡ ѡи те [= јој ће] пословати ДС 318 (1396),
- како им сѣ ѡчинили милость ДС 157 (1392—1402),
- ѡѡ си сѣ имала ѡ начела КЛ 203 (1388),
- Црѣкѡѡ да си сѣ волни и пакы ѡзети ю КЛ 223 (крај XV в.),
- како си сѣ и прѣге имали КЛ 192 (1387),
- како си сѣ имали и прѣгк ДС 43 (1405).²

У изнесеним примерима огледа се старији ред енклитика (*заменичка + глаголска*). Овакав редослед је био условљен старином, тј. временом настанка енклитика о којима је реч. Заменичке енклитике су, као што је познато, старије од глаголских (за неке од њих зна и старословенски језик, нпр. у дативу јединине *ми*, *ти*, *си* и у дативу множине *ѡѡ*, *ѡѡ*): уп. Николић 1978, 141.

Овакав редослед је током времена измењен (уп. нпр. последња четири примера и примере из данашњих говора источне и јужне Србије: оне су *си* биле такве; они *че* [= ће] *си* продау; па *ће* *си* пијемо — Белић 1905, 630).

У седмом наведеном примеру употребљена је за 3. л. множине енклитика *те* од старог српског *хоте* < *хота*, (уп. старословенски *хотѡтъ*),

¹ Први број означава страницу у поменутих издањима повеља кнеза Лазара (КЛ) и деспота Стефана (ДС), а други број — годину настанка одговарајуће повеље.

² Неке од ових примера помиње Г. Јовановић: *Примери српског народног језика у повељама и исјавама деспота Стефана Лазаревића*. — Јужнословенски филолог, Београд, 2000, књ. LVI/1—2, 489—493.

која је касније замењена са *ће*; у појединим српским народним говорима сачуван је до данас стари облик 3. л. множине презента *оће* (< *хоће* = хоће), затим *неће* (= неће), а према овима успостављене су и нове аналошке форме: *оћемо* (= хоћемо), *нећемо* (= нећемо) и сл. (уп. нпр. за данашњи трстенички говор: Јовић 1968, 11; иначе, о поменутом *ће* уп. и Ђорђевић 1898, 220; Белић 1924, 8; Белић 2006, 389 и др.).³

Б.

заменичка енклитика + глаголски облик *је*

- *Ѹкраден ми к* КЛ 192 (1387),
- *оѸкраден ми к* ДС 43 (1405),
- *нѸ га к кѸпилъ* КЛ 192 (1387),
- *нѸ [= већ] га к кѸпилъ* ДС 43 (1405),
- *Ѹо мѸ к даљ* КЛ 193 (1387),
- *како мѸ к присѸдилъ* КЛ 223 (крај XV в.),
- *Ѹо мѸ к даљ* ДС 44 (1405),
- *да моѸ е соѸпръница* ДС 176 (1404—1405),
- *да моѸ е ПрѸчистаа мати Божиа Ѹмъстница* ДС 185 (1406—1407),
- *да мѸ к сѸпърник* ДС 224 (1394—1395),
- *Ѹо имъ к вставила* ДС 317 (1396),
- *да имъ к на ввали* КЛ 193 (1387),
- *Ѹо имъ к виль за[к]онъ* КЛ 193 (1387),
- *како ю к виль вбрекль ХиландарѸ* ДС 157 (1392—1402),
- *Ѹо имъ к Ѹзелъ Никола Гонсаликъ* ДС 164 (1394—1402),
- *да имъ к свобода* ДС 362 (1413) и сл.

Изнесени примери показују да глаголски облик *је* долази редовно после заменичке енклитике, што је и данас, најчешће, особина српског језика. Овај облик се „и данас употребљава неенклитично” (Ђорђевић 1898, 225), односно „као пуни, акценатски облик, што оно, у ствари и јесте”, он је глаголски дублет од облика *јесѸ* (Белић 1924, 14). Ово потврђују и примери из повеља у којима се јавља облик *јесѸ* у истим позицијама у којима је употребљена форма *је*:

- *да мѸ кет сѸпърник* КЛ 165 (1380—1381),
- *да мѸ кет сѸпърни[ца]* КЛ 172 (1381),
- *како да имъ кет свобода* ДС 362 (1413),
- *како да ни ест помошникъ* ДС 295 (1395),
- *и Господство ми Ѹо имъ ест вило записао* ДС 43 (1405),
- *како им кет виль законъ прѸгк* ДС 44 (1405) и сл.

³ Поменути старину чувају и неки зетско-сјенички говори, уп., нпр., Рада Стијовић, *Говор Горњих Васојевића*. — СДЗб, књ. L, 2007, 182.

У савременом српском језику облик *је* заузима положај *после* заменичке енклитике: он џи је дао и сл., за разлику од примера типа *ја сам џи дао* и сл. где се глаголска енклитика употребљава *испед* заменичке енклитике (уп. Белић 1924, 14; Белић 2006, 355).⁴ У народним говорима срећу се и другачији случајеви. Тако су, нпр., у данашњем говору Сврљига забележени примери с обрнутим распоредом енклитика, тј. са глаголском енклитиком испред заменичке: ако *је ѓа* почињала да га уради, и сл. (Богдановић 1979, 134).

И у примерима:

- џо си к држала црквиъ тази КЛ 148 (1380—1381),
- џо сї к држала [Црковиъ] кон [= код] цара Стефана ДС 296 (1395),
- џо сї є држала [Црковиъ] при ДѣтошѢ ДС 296 (1395), глаголски облик *је* долази после заменичке енклитике *си*, што је у складу са редоследом ових речи у језику повеља о којима је овде реч.

У примерима:

- џо то к и прѣжде имало Господство ми ДС 192 (1411),
- џо то к и досѣда било Господства ми ДС 192 (1411), глаголски облик *је* долази после заменице *џо* (*џо* + *је*) насупрот обрнутом редоследу у оваквим ситуацијама у данашњем српском књижевном језику (*је* + *џо*).

В.

заменичка енклитика *си* + друга заменичка енклитика

- како да си ѓџмѢ кѣ сеѣѣ впеть свою Црковиъ вациннѢ да си ю држе и вбладаю номѢ КЛ 222 (крај XIV в.),
- И такози ми [= јој] дарова Царство ми села тази да си ихъ има колико соџцоџ свою вациноџ или коџпакницоџ да си их приложи моностироџ ДС 176 (1404—1405).

Као што видимо, у овим примерима на првом месту је заменичка енклитика *си* (дат. једн.) свакако зато што је по постанку старија од енклитике *их* (уп. *си* у старословенском језику: Николић 1978, 140—141; уп. и Ђорђевић 1898, 223).

⁴ Оваква употреба условљена је друкчијим настанком облика *је* неголи енклитика *сам*, *си*, *смо*, *сѣе*, су истога глагола *јесам*. Наиме, однос *јесъм*, *јеси*, *јесѣ* био је подударан са нпр. *дам*, *даси*, *дасѣ*, па је овај други потпао под аналошки утицај глагола типа *знам*, *знаш*, *зна* те се формирало *дам*, *даш*, *да*. Паралелизам *да/дасѣ*, који је постојао једно време, допринео је да се створи и паралелизам *је/јесѣ*; касније се *дасѣ* изгубило, а однос *је/јесѣ* код помоћног глагола *јесам* сачувао се до данас (уп. шире о томе: Белић 1924, 14).

Г.

облик *се* уз глаголе и његово место у реченици

а) *се* испред глагола

- тако да се дак ѝ вол'ницѝ хиландар'скоу КЛ 131 (1379—1380),
- да се постави половина сѣди КЛ 192 (1387),
- кои сѝ ѿндези или кои се нагѝ Дѣбровчане ѝ наивближнемѝ местѝ КЛ 192 (1387),
- кто ли сѝ гостик и несѝ се забацинили КЛ 193 (1387),
- и що имѝ се ѝкраде ДС 44 (1405),
- да ми се ѿпок [...] сто литургији ДС 193 (1411),
- да се вари п'шеница ДС 193 (1411),
- И врѣме ми се прилоуци ДС 230 (1398),
- да ны се вставла ДС 317 (1396),
- да да госпога Евгениа комоу ѿи [= јој] се свиди оу Монастирѝ ДС 316 (1396),
- да ѿи [= јој] се дава ДС 317 (1396),
- да ѿи [= јој] се да десет коукаѝ що ѿи те [= јој ће] дрѣва носити и що ѿи те [= јој ће] пословати ДС 318 (1396) и сл.

б) *се* испред негираног глагола

- а да се не мѝче КЛ 192 (1387),
- да им се не потвори ДС 43 (1405), КЛ 192 (1387),
- да се не мѝче ДС 43 (1405),
- заради ни се не свидѣ ДС 43 (1411) (= пошто нам се не допаде);

в) *се* испред глаголског облика *је*

- кои се к Дѣбровчанинѝ забацинили КЛ 193 (1387),
- кои се к Дѣбровчанинѝ забацинили ДС 44 (1405).

г) *се* испред сложених глаголских облика

- ако се би слоучило Господствоу ми самомоу главоу поки на воискоу ДС 260 (1427),
- И ако се би згодило инои метохији Лаврскои поки на зиданије Белграда ДС 260 (1427),
- И ако се би менѣ грѣх ради моиу по попущенію Божию прогнаније слоучило ДС 260 (1427),
- и ако се би вво и ѿ Монастира ѿлоучило ДС 260 (1427),
- що се кѣ давати ѿ царине Нововрьдске ДС 260 (1427).

Редослед у овим конструкцијама је измењен у данашњем српском језику (нпр. ако *се би случило* [= десило] или: што *се ће* давати, и сл. измењено је тако да је облик *се* на другом месту (*би се*; *ће се*).

д) *ако ли би* + *не* у негираном облику потенцијала

- ако ли би не хтѣль Дѣбровчанинѝ стојати на ѿномзи сѣдѝ КЛ 193 (1387),
- ако ли би и не хтѣль Дѣбровчанинѝ стојати на тѿм сѣдѝ ДС 44 (1405).

Јављање облика *се* испред одговарајућег глагола, чији је иначе саставни део, подудар се са стањем у данашњем српском књижевном језику (примери под Г а, б и в). Одступања од овога представљају случајеви наведени горе под г) у којима се форма *се* јавља, очигледно, на старији начин: *исјред* облика потенцијала (*се + би*) или футура (*се + ће*), док је данас актуелан обрнут редослед: *би + се*, *ће + се* и сл. Први пример наведен горе под д) садржи старији ред речи (*ако ли би не*) док други наведени пример показује већ извесно одступање од тога уношењем везника *и* (*ако ли би и не*), што се приближује данашњем стању у српском језику: *ако ли и не би*.

Д.

а) — како к дохѡдилъ прѣд мѣ игѡмень хиландарскы Сава Голѣмовъ братъ КЛ 222 (крај XIV в.),

— и позваше Црѣпа на сѡдѣ прѣд мѣ за Црѣковъ цю к сѣзидаль кговѣ Ѡвѣць Влькѡславъ ѡ своки ващинѣ ѡ Петрѡсѡ КЛ 222 (крај XV в.).

б) — и молише мѣ КЛ 165 (1380—1381),

— и постави мѣ господина Земли срѣвскон КЛ 165 (1380—1381),

— и постави мѣ господина Земли срѣвскон КЛ 192 (1387),

— и постави мѣ господина Земли срѣвскон ДС 43 (1405),

— и нагоше мѣ старѣци и прѡтъ [= први монах, највиша власт Свете Горе] Їеремѣа оу Доѡѡмоу под Герѡмъ ДС 230 (1398).

Са заменичким обликом мѣ јављају се два типа примера — први (а) показују употребу облика *ме* као пуне, акцентоване форме у акузативу једине заменице 1. лица (уп. у старословенском *мѣ*, *мене* за ак. једн. — Николић 1978, 140), које су као такве употребљене с предлогом *ипред*, док други (б) показују употребу облика *ме* као енклитике, што је, наравно, секундарна, нова функција ове форме. Када је старо *мѣ* постајало и постало енклитика није одмах престао да се употребљава овај облик и као пуна, акцентована форма, тако да се његова употреба уз поједине предлоге у акузативу задржала до данас (нпр. *на ме*, уп. Ђорђевић 1898, 223).⁵

*

Ово испитивање је показало да је у вези *заменичка + глаголска енклитика* у реченици у пуној мери заступљен овакав, по пореклу старији, редослед ових речи (нпр. *како им су учинили*, или *што јој су дали* и сл.), која ће се касније у српском језику изменити у обрнути ред речи (*су им, су јој* и сл.).

Глаголски облик *је* у језику ових повеља заузима исти онај положај у реченици (*заменичка енклитика + је*), који заузима и у данашњем на-

⁵ У примерима *на ње*, *на се* — *ње* и *се* представљају старе пуне, акцентоване форме *та*, *са* у акузативу једине личне заменице 2. и сваког лица.

шем језику (изузев у ретким примерима: *шїѡ ѡ је* уместо *шїѡ је ѡ*, како овакви случајеви гласе данас).

После заменичке енклитике *си* употребљава се (а) облик *је* (*си + је*) и (б) облик друге заменичке енклитике (да *си ју* држе; да *си их* приложи и сл.).

Облик *се* у саставу одговарајућих глагола употребљава се испред тих глагола (да *се вари* пшеница; да *се не муче*; који *се је* Дубровчанин забаштинил, и сл.), што је особина и данашњег српског језика.

Разлику у поређењу са савременим нашим језиком представљају примери из повеља са следећим редоследом: *ако ли би не хїѡел* [= хтео]; *ако ли би и не хїѡел* [= хтео], чему данас одговара конструкција *ако ли и не би хїѡео* и сл.

Употреба енклитике *ме* (ак. једн.) у језику ових повеља (нпр. *и молише ме*, и сл.) подудара се са данашњим српским језиком. Ово подударање изостаје у употреби облика *ме* као пуне форме (нпр. *їред ме*), што се јавља ретко у овим повељама а што је заправо остатак старине, из времена када облик *ме* (старослов. *мѡ*) није био енклитика већ акцентован облик.

Београд

СКРАЋЕНИЦЕ

Белић 1905 — А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије. С две картице*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1905, књ. I, стр. 715.

Белић 1924 — А. Белић, *О постанку српскохрватских глаг. облика нећу, ћу и сл.* — Глас Српске краљевске академије, Београд, 1924, књ. СХП (63), 1—18.

Белић 2006 — Александар Белић, *Изабрана дела Александра Белића. Четврти ѡм. Историја српског језика. Фонетика. Речи са деκлинацијом. Речи са конјугацијом. Приредио Александар Младеновић*. — Београд (Завод за уџбенике и наставна средства), 2006 (друго издање).

Богдановић 1979 — Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Појока*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1979, књ. XXV, стр. 178.

ДС — издање повеља и писама деспота Стефана (в. Младеновић 2007).

Ђорђевић 1898 — П. П. Ђорђевић, *О реду речи у српском језику*. — Глас Српске краљевске академије, Београд, 1898, књ. LIII, 167—231.

Ивић 1990 — Павле Ивић, *Језик српскохрватски/хрватскосрпски, хрватски или српски. Историја језика*. — Енциклопедија Југославије, Загреб (Југословенски лексикографски завод), 1990, том 6, 48—78.

Јовић 1968 — Душан Јовић, *Трстенички говор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1968, књ. XVII, 1—238 + 1 карта.

КЛ — издање повеља кнеза Лазара (в. Младеновић 2003).

Марковић 1961—1962 — Св. Марковић, *Међусобни ѡложај глаголских и заменичких енклитика у језику Ивана Анчића (босанског ѡсца II ѡловине XVII века)*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1961—1962, књ. IV—V, 207—210.

Младеновић 2003 — Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Текст. Коментари. Снимци*. — Београд (Чигоја штампа), 2003.

Младеновић 2007 — Александар Младеновић, *Повеље и ѡсма деспота Стефана. Текст. Коментари. Снимци*. — Београд (Чигоја штампа), 2007.

Николић 1978 — Светозар Николић, *Старословенски језик. I. Правоиѡс. Гласови. Облици*. — Београд, 1978.

Рада Стийович

ПРИМЕЧАНИЯ ОБ ЭНКЛИТИКАХ В ЯЗЫКЕ ГРАМОТ
КНЯЗЯ ЛАЗАРЯ И ДЕСПОТА СТЕФАНА

Р е з ю м е

В настоящей работе автор исследует употребление местоименных и глагольных энклитик в языке упомянутых в заглавии письменных документов, появившихся в последние десятилетия XIV — первые десятилетия XV веков. Установлено, что последовательность этих энклитик в грамотах отражает языковую ситуацию более раннего периода, т.е. в предложении местоименные энклитики предшествуют глагольным, что является полной противоположностью по отношению к ситуации в современном сербском языке. Особое внимание уделяется употреблению глагольной формы *je*, а также местоименных энклитик *си* и *се*.

О ТРИ КУЛТНА СПИСА ИЗ ПОЗНОГ ПЕРИОДА СРПСКЕ РЕДАКЦИЈСКЕ ПИСМЕНОСТИ*

НАТАША ДРАГИН

UDC 811.163.1'342
811.163.1'366
091=163.1

У раду се анализирају фонетске и морфолошке карактеристике три култна списа посвећена светом кнезу Стефану Штиљановићу († после 1540). Ови текстови (*Служба*, *Похвално слово*, *Повесно слово*) као јединствена целина сачувани су у Минеју за октобар манастира Шишатовца из XVII века. Испитивањем се, с једне стране, осветљава однос писарâ (посредно можда и непознатих аутора) према норми књижевног језика у позном периоду редакцијске писмености. С друге стране, посебна пажња посвећује се наносима из дијалекатске базе, који у овим рукописима немају само општештокавски, него и ужи, регионални карактер, пружајући тако једно релативно поуздано сведочанство о путевима развоја народних говора на територији Срема у XVII веку, у области тада још увек не у потпуности формираног шумадијско-војвођанског дијалекта.

Кључне речи: Стефан Штиљановић, Служба, Похвално слово, Повесно слово, српскословенски језик, шумадијско-војвођански дијалекат, сремски говори.

У сложеним и нимало повољним историјским околностима, које су се одликовале сталним сукобом турских, с једне, и аустријских и угарских геополитичких и културних интереса, с друге стране, Срби на простору Хрватске у XVI и XVII веку свим средствима су настојали да очувају властита национална и верска идентитета.¹ Међу многобројним личностима које су се истакле на ондашњој политичкој сцени значајно место заузео је и српски кнез Стефан Штиљановић. Као вазал аустријског краља Фердинанда овај властелин родом из Паштровића добиће поседе у Вировитичкој жупанији. Извесно време биће заповедник и крајишких градова Новиграда и Ораховице, а пред крај живота и управник Валпова. Умро је убрзо после 1540. године и сахрањен на брду Ђунтир близу Шиклуша, одакле ће његове мошти по одобрењу турских власти бити пренете у Шишатовца, о чему се први записи јављају 1545. године. Због многих добротина која је чинио ондашњем живљу кнез Стефан је називан деспотом, краљем и царем, те не изненађује што је после смрти и његов култ веома брзо формиран.²

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство науке Републике Србије.

¹ В. Веселиновић 1994.

² Шире о његовом животу и култу в. у Милеуснић 1987.

Овом светитељу посвећена су три списа — *Служба*, *Похвално слово* и *Повесно слово*. Као јединствена целина ови текстови су сачувани у Минеју за октобар манастира Шишатовца, који се налази у Библиотеци Српске патријаршије у Београду под бројем 56. Анализа водених знакова показала је да су ова три преписа из истог раздобља уметнута у мало млађи кодекс датиран у трећу четвртину XVII века.³ У прилог томе говори и запис писара *Повесног слова* у коме се каже да је рад окончан 3. октобра 1631. године, дакле, дан уочи празничног помена св. Стефана Штиљановића.

Свако дело, иначе, преписала је посебна рука. *Служба* је исписана уставом на странама 18а—35б. Аутор се у литератури именује као Непознати Шишатовчанин,⁴ с обзиром на то да је култни спис, по свему судећи, настао у наведеном манастиру где су лежале мошти овог светитеља.⁵ За разлику од слова, *Служба* је позната у још једном препису, у Минеју за октобар манастира Хопова, који је писан на хартији са воденим знацима из 1658. године.⁶ *Похвално слово* (36а—42б) и *Повесно слово* (43а—50б) написани су полууставом који поприма све више брзописних елемената како се иде према крају преписа.⁷ Проблем ауторства у случају ових књижевних састава такође није решен, али се претпоставља да су и они настали у Шишатовцу,⁸ те се после очигледно радило на њиховом обједињавању. Ако се настанак текстова веже за поменуту годину, по мишљењу Д. Богдановића, њиховог аутора могуће је тражити и у личности патријарха Пајсија, који је и иначе радио на успостављању нових култова те је стога могао имати „добре разлоге да дотадашње сремске култове (крушедолским светим) ојача овим шишатовачким култом и побрине се за састављање потребних текстова”.⁹

У овом раду на основу постојећих издања¹⁰ анализираће се фонетске и морфолошке одлике наведених рукописа. Испитивањем се жели утврдити да ли у њима има језичких црта које би могле осветлити прилике у дијалекатској бази писара (посредно, можда, и једног или више аутора), који су, као што смо видели, стварали на територији сремских говора шумадијско-војвођанског дијалекта, чији развој је био дуготрајан и одвијао се у више етапа.¹¹

³ Јовановић 1984—1985: 193.

⁴ В. Србљак 3: 241—299.

⁵ Трифуновић 1970: 347.

⁶ Трифуновић 1970: 347.

⁷ Јовановић 1978: 337.

⁸ Јовановић 1978: 339.

⁹ Богдановић 1991: 271.

¹⁰ В. списак извора на крају рада.

¹¹ У развоју сремских говора, као и целог шумадијско-војвођанског дијалекта постојале су три фазе. У првој фази присутно је *незамењено јаш* са вредношћу *e^u*, које у појединим позицијама, захваљујући својој природи и суседству са босанским икавским говорима, прелази у *и* (14. век). У другој фази долази до успостављања екавизма, што је изазвано миграцијама са простора косовско-ресавског дијалекта (15—16. век). Трећу фазу обележио је утицај херцеговачког динарског становништва које доноси четвороакценатски систем и усмерава развитак деklinације у вуковском правцу (17—18. век) (Николић 1964: 396).

Фонетске цртице

Међусобне замене графема *ѣ* и *є* у сва три рукописа потврђују екавски карактер српскословенског језика. С друге стране, овакви примери могли су настати и као одраз стања у дијалекатској основици¹² једног или више аутора ових култних састава, као и самих писара. Ради илустрације наводим:¹³

- а) *є* на месту *ѣ*: *вѣсехъ* I 201/21, *Л јд. на езнце* II 376/11, *въ жоупе* III 446/9;
 б) *ѣ* на месту *є*: *нс тѣѣѣ* I 204/3, *срдцѣ* II 37а/20, *приходѣтъ* III 406/24.

Јављају се и примери са лигатуром *к* на месту *ѣ*, што би такође могла бити црта преузета, у овом случају, из јекавске говорне базе: *мѣкомѣ* I 203/8, *шлѣмѣ* I 204/31, *Л мн. въ лонѣх* I 216/14, *бѣдо* III 496/12. Среће се и случај у коме *ѣ* има вредност лигатуре *к*: *от тѣѣ* I 215/24.

У испитиваним текстовима јавља се и значајан број сведочанстава о преласку *ѿолуѣласника* у *а*:

I: *прѣшаль* 201/9—10, *нелнѣмѣранъ* 204/31, *цѣлаб'нѣ* 205/24, 206/23, *цѣлаб'наго* 210/25, *цѣлаб'ннѣ* 215/7, *простар'ши* 215/18—19, *ѿдажднѣ'шаго* 216/17, *цѣлаб'нѣю* 218/29,

II: *лнхонмаць* 386/10, *ог'нѣзрнтеланъ* 40а/19, *многѣлаб'номѣ* 406/14—15,

III: *разанѣствоуѣтъ* 43а/10—11, *невѣждаствѣ* 44а/14, *вонн'часкаго* 446/11, *вѣзконач'ннѣ* 47а/18, *нконовораць* 48а/3—4, 6, *нѣм'часкѣю* 48а/34, *свѣтовнданъ* 486/8, *нѣм'часкон* 496/32, *нѣм'часкѣ* 50а/18.

Срећу се и примери замене слова *а јером*: I: *бл[а]г[о]д'тъ* 203/10, *бл(а)г(о)д'тъ* 203/29, *бл[а]г[о]д'тѣю* 209/8, *въ бл[а]г[о]д'тн* 211/20, *Н јд. невѣсть* у исказу: *іако невѣсть нграѣтъ и женихъ своѣмѣ х(рист)ѣ хвал'нѣ пѣсны приносятъ* 221/37—38; II: *нъ разоумѣ* 38а/2 (предлог на); III: *хрѣбръствѣ* 456/17, *ѿ хрѣбръствѣ* 456/20, *хрѣбрстн* 476/24.

У тексту *Службе јер* је потврђено на месту и других вокалских графема: а) у вредности *о*: *оуб'гнѣ* 201/11, *в'гачьство* 202/22; б) у вредности *е*: *В јд. мариѣ злата кадна'ннѣ прѣс(вѣ)таа бл[а]д[н]ч[н]це в(огородн)це* 219/34—35; в) у вредности *и*: *просвѣт'тн* 201/17. У питању је, по свему судећи, утицај дијалекатске базе, будући да редукције вокала и данас представљају значајну карактеристику сремских говора.¹⁴

Вокално *л* се чува у сва три рукописа: *кльнѣшн се* I 204/21, *захлѣмѣ* II 37а/6, *нсплнннн* III 436/9.

Доследно се јављају и групе *шш* и *жд*: *помощъ* I 219/10, *ограждѣнъ* I 214/33; *вѣдѣшн* II 366/7, *прѣжде* II 366/2; *помощ'ннѣ* III 45а/21, *рождѣнъ* III 49а/5.

¹² Николић 1964: 311.

¹³ Стање у рукописима илустроваће се минималним бројем потврда. Цео списак даваће се само у случају појединих категорија.

¹⁴ Николић 1964: 315—321.

На крају слога *л* не прелази у *о*: *цѣль* I 205/29, *свѣтлѣннѣ(ь)* II 396/23, *павль* III 43а/13.

Редовно се реализују предлог *въ* и иницијално *въ-*: *въ те* I 203/10, *въроуѣнѣ* I 202/23; *въ разоуѣ* II 366/21, *въмѣсто* II 36а/22; *въ немѣ* III 43а/17, *възлюбленѣ* III 456/27.

У групи *вѣс-* доследно се бележи *јер* и до метатезе не долази: *вѣсе* I 201/8, *вѣсѣ* II 366/21, *вѣсако* III 43а/22.

У одговарајућим потврдама среће се група *чр-*, у складу са нормом: *чрѣва* I 203/7, *нарѣтанѣмѣ* II 37а/2, *почрѣпаѣмѣ* III 43а/15.

Редовно се чува и група *чьѣ-*: *что* I 208/24, *чтешѣ* II 38а/6, *нчтѣже* III 47а/15.

Епентетско *л* се јавља у свим забележеним случајевима: *възлюбленѣ* I 205/9, *дрѣвлѣ* II 40а/2, *кораблѣнци* III 50а/8.

Закон прегласа *крши* се ретко, само у једном тексту: *Д мн. знаменѣомѣ* III 49а/10, *И јд. писанѣомѣ* III 50а/30.

Резултати палатализација се редовно чувају, осим у примеру *Н мн. агг(е)лѣскѣ* III 48а/17. Губљење палатализације код придева у наведеном падежу иначе представља општештокавску црту и спорадично се среће и у српскословенским споменицима.¹⁵ До обнављања процеса у новонасталим групама *ки*, *ѣи* под утицајем дијалекатске базе дошло је само у тексту словâ: *А мн. сѣкрѣннѣ* II 39а/23, *И мн. сѣпрози (!)* III 45а/10, *сѣпрѣзи* III 45а/14, *сѣ вѣсѣди нноци* III 49а/25.

Једначење по звучности бележи се ретко: *нс теѣѣ* I 204/3, 208/12, *тешѣкаго* I 215/17, *тешѣкаго* I 221/22—23, *нстѣзають* II 41а/5, *вѣстѣнѣнѣнѣ* III 436/30. Срећу се и примери хиперкорекције: *сладтѣкѣ* I 203/24, *сладтѣковѣнаг(о)* I 216/26, *сладтѣка* III 486/20.

Упрошћавање сугласничке групе *-сѣѣ-* уочено је једном, што би се могло сматрати и обичном писарском грешком: *нтѣнѣ* I 216/3.

Доследно се чува и група *-сѣ-*, која ниједном не прелази у *-сѣѣ-*: *ннѣтѣсѣнѣ* I 216/25, *отрѣтѣсѣмѣ* II 37а/13, *вѣтѣсѣнѣ* III 436/3.

Морфолошке црте

Деклинација именица. Именице **й* промене углавном добијају наставке продуктивне **о* врсте: *Г јд. с(ы)на* I 209/24, II 366/16, III 436/26, *Д јд. с(ы)ноу* I 217/33—34, *домѣ* III 45а/6, *А јд. с(ы)на* I 215/28, *въ с(ы)на* II 386/17, III 45а/15, *В јд. домѣ* I 202/8, *Л јд. на вѣрѣ* I 207/24. Стару парадигму имају следећи облици: *Л јд. въ домѣ* II 406/19—20, *ѡ домѣ* III 47а/17, *Н мн. с(ы)нове* II 416/14, *Г мн. воловь* III 45а/10, 14, *А мн. волн* III 46а/23. Лексема *чѣнѣ*, која је још у канону имала облике и по **о* основи,¹⁶ јавља се са наставцима **й* врсте: *Н мн. чѣнове* I 213/26, *чѣнове* I 221/29—30 (!), *Г мн. чѣновѣ* II 396/2—3, 40а/18. Датив мн. под утицајем народног говора добија проширење *-ов-*: *с(ы)нѡвомѣ* I 204/11.

¹⁵ Уп. Јерковић 1983: 175.

¹⁶ СС 1994: 779.

У текстовима се јављају две лексеме **ī* промене у Н јд.: љубоѡ II 386/16 и цр(ь)квы I 206/17, 221/36. Изостанак старословенских форми номинатива љубы и црѣкы одлика је и других српскословенских текстова.¹⁷ Остали падежи су у складу са нормом: Г јд. љубѡ I 202/28, Д јд. црѣквы I 210/32, посрѣд цр(ь)к(ь)вы 50а/27—28, А јд. љубоѡ I 203/3, И јд. љубоѡю I 201/9, III 49а/7, Л јд. въ цр(ь)к(ь)ви I 203/24, III 49а/27—28, А мн. хорѡгѣви I 207/10—11 итд. Именица *крѣ посведочена је само у Г јд. крѣви II 396/17, тако да се не може знати да ли је реч о **ī* или **ī* промени. Утицај продуктивне **ī* врсте на непродуктивну **ī* код ове лексеме био је иначе присутан већ у списима канона.¹⁸

Међу именицама м. рода **ī* промене у текстовима се налазе: господѣ, людѣ, поутѣ. Њихова парадигма одсликава превирање између продуктивног и непродуктивног деклинационог обрасца. Док су Г и А јд. доследно по **o* промени, В јд. увек добија наставак **ī* врсте: а) Г јд. г(оспод)а I 204/11—12, ѡт г(оспод)а II 39а/13, А јд. г(оспод)а I 204/13; б) В јд. г(оспод)и I 210/32 итд. У Д јд. доминира старословенска иновација у виду наставак **ī* основа, док се знатно ређе јавља новија форма: г(оспод)ѡви I 202/23, III 45а/18, къ г(оспод)ѡ I 215/22, III 476/11, поутн II 42а/5 итд. Облици множине су по норми: Д людѣм I 205/26, А г(оспод)и III 446/16, Л ѡ людѣх III 466/5 и сл.

У промени **ī* ж. рода нема иновација. Доследно се реализују редакцијски наставци -ѡмъ и -ѡхъ у Д и Л мн.: а) Д къ дѣтѡмъ I 219/18, волѣзѣнемъ II 40а/25, мыслѡмъ III 43а/18; б) Л въ бранѣх I 214/29—30. Генитив мн. посведочен је у две форме, с наставцима -ѡи и -ѡи, што је особина позната још у канону:¹⁹ а) ѡщен I 207/16; б) добродѣтелѡи II 416/26, дѣтѡи III 47а/10. У испитиваним текстовима су потврђени и следећи облици двојине: Н ѡ(тѣ)чи I 204/22—23, А ѡ(тѣ)чи I 220/14, Г оушѡю III 44а/27, И ѡ(тѣ)чица I 221/19, II 386/24, III 45а/20, 50а/9.²⁰

Све именице **n* промене м. рода имају облике по норми: Г јд. паѣ каменѣ I 206/24, ѡт корѡнѣ I 217/14, каменѣ III 44а/22, 23, Д јд. каменн I 207/37, Л јд. на каменн I 208/1, на ... каменн I 219/24—25, А мн. по д(ь)ни I 204/14.

У **r* промени ж. рода такође нема иновација, а сви примери су из *Службе*: Н јд. м(а)ти 210/12, Г јд. в(о)гом(а)тере 203/24, 207/27, 210/21, 215/14, матере 218/35, Д јд. м(а)тери 206/28, А јд. м(а)терѣ 204/2, В јд. матн 213/11.

Лексема *слово*, када се односи на Логос Божији (Христа), доследно добија скраћену основу и наставка **o* промене: Д јд. словоу I 209/21, А јд. слова I 211/33, В јд. словѣ I 220/11. Иначе, у падежима једнине именица ср. рода с основом на сугласник **s* и **n* (за **t* нема примера) учава се превирање:

а) облици са скраћеном основом и наставцима **o* промене — Г тѣла I 205/22, 206/9, 210/16, 210/26, 212/26, 213/36, 220/4, ѡт тѣла III 496/23, И тѣлом I 205/29, 215/10, 216/30;

¹⁷ Грковић-Мејдор 1993: 70; Драгин 2007: 87.

¹⁸ Граматика 1993: 164.

¹⁹ Граматика 1993: 156.

²⁰ Лексема *чи* у испитиваним текстовима писана је погрешно као ѡ(тѣ)чи.

б) облици по консонантској промени — Г ч(ь)стнаг(о) ти тѣлесн I 221/19, тѣлес(ѣ) I 221/13, тѣлесе II 41а/6, Д тѣлесн II 40б/15, И нменемь II 38а/27, III 49а/3, нменем III 45б/7, Л о ... тѣлесн I 218/28, на н(е)в(е)сн II 36б/5, по мнозѣ врѣмени II 40а/3. У једном примеру на консонантску основу додат је наставак *о промене: Г јд. плѣмена II 39б/17.

Облици множине увек су са пуном основом и редакцијским наставцима: Н словеса II 36а/20—21, 21, III 43а/11, Г семень I 21б/12, словесъ II 36а/25, III 45б/2, писмень II 37б/9, плѣмень II 39б/10, А н(е)в(е)са I 208/36, на н(е)в(е)са III 43б/22, сецѣна I 219/20, словеса I 219/21, II 36а/18, И писмени II 37а/2, Л на н(е)в(е)сѣхъ III 46а/12—13, въ врѣменехъ III 48а/10.

У А јд. *о/јо промене редакцијска особина једначења са Г спроводи се доследно: в(ог)а I 214/36, чл(овѣ)колюбѣца II 42а/6, стефана III 45а/5 итд.

У Л јд. именица *о/јо основа под утицајем народног говора²¹ у следећим примерима реализује се наставак -у: о съмрению I 210/6, ѿ ... дрѣзнокенію III 45б/20, въ прѣделѣ томѣ III 46а/16—17, ѿ ... стефанѣ III 47б/16, въ землн сремѣ III 49а/21. Код именица ср. рода на -ије једном је уочено сажимање: въ ѿткрѣвены II 39б/7.

У текстовима је уочен утицај *ї промене на продуктивну *јо врсту, што је појава забележена већ у канону:²² Н мн. рачнтеліе I 203/28, мѣжіе I 213/31, 218/24, 220/8, II 40б/18, мнтаріе II 47а/26, Г мн. прѣгрѣшенен I 213/5, 214/18, В мн. ц(а)ріе I 205/2, И мн. благооуханѣм I 205/32.

У појединим падежима *јо промене долази до продора наставака тврде *о промене: В јд. мѣж[е] I 202/13, мѣже I 202/27, 207/13, А мн. пѣнези III 46б/3, Л мн. въ ц(а)рехъ I 21б/23, въ прѣвенцѣхъ III 44а/11, по сѣздатељехъ III 49а/20. Вокативе овог типа Даничић у својој грађи не наводи, осим код личних имена на -ј.²³ Облик А мн. са формом Н мн. данас је одлика косовско-ресавског дијалекта.²⁴ Примери Л мн. на -ехъ / -ѣхъ срећу се и у другим редакцијским текстовима, а настали су угледањем на Д мн. са -емь.²⁵

Под утицајем народног говора у падежима множине долази до проширења основе секвенцом -ов-/-ев-: Г грѣх[о]в I 213/10, дѣховъ II 41а/7, градовъ III 45а/2, ѿт градовъ III 47б/27, ѿт доуховъ III 49б/3, Д градовомь I 218/35, А мѣжеке III 45б/3, Л въ ... родовехъ III 44а/11.

Акузатив мн. под утицајем народног језика два пута добија наставак -е:²⁶ агарене I 205/31—32, пнхаре III 50а/18.

Акузатив и инструментал мн. именица *о промене с основом на к и љ спорадично образују аналошке облике на -ци и -зи: А сребрѣнници II 39а/23, И свпрози III 45а/10 (!), свпрози III 45а/14, съ въсѣмн нноци III 49а/25. У питању је особина коју данас познаје косовско-ресавски дијалекат.²⁷

²¹ Даничић 1874: 49.

²² Кульбакин 1930: 83—84.

²³ Даничић 1874: 31.

²⁴ Ивић 1994: 222.

²⁵ Svane 1958: 49; Уп. Грковић-Мејдор 1993: 73, 79; Јерковић 1983: 143.

²⁶ Даничић 1874: 103.

²⁷ Ивић 2001: 137.

Локатив мн. једном се јавља са наставком -оѡхъ, што је црта посведочена још у старословенском:²⁸ въ недроѡхъ I 215/9.

У овом падежу срећу се и аналошка образовања въ ц(а)р(ь)ствѣахъ III 436/7, въ изгнанїахъ III 48а/6 настала преузимањем наставка -ах из *а/ја основа да би се избегао сажети наставак -их који задира у деклинациону основу. Реч је о особини која је могла продрети у књижевни језик и из дијалекатске базе.²⁹ Аналошки утицај присутан је и у случају именице средњег рода лоѡсна (pluralia tantum): въ лоѡснахъ I 208/37.

Именица ликъ која је у канону посведочена само по *о промени³⁰ јавља се са наставком *ѣ врсте: Н мн. ликоѡе II 396/5, III 436/30.

Облици двојине срећу се у *Служби*: Г ѡт वोѡхъ 221/14—15, И крїлома 201/4. У текстовима словѡа, с друге стране, реализују се примери множине уместо двојине: Г ѡт родитеа II 37а/8, Д двѡма во мнтрополнѡм III 44а/18.

У Д јд. *а промене јавља се наставак -и из народног језика:³¹ храдини I 215/18, дїадни II 36а/14, истини III 436/9, 456/27, лѡни III 436/18, владни III 446/14, 20. Реч је иначе о особини која представља обележје шумадијско-војвођанског дијалекта.³²

Лексема польза (< польза) после преласка дз > з приступила је тврдом обрасцу, што је особина потврђена и у другим српскословенским текстовима:³³ Д јд. къ ползѣ III 476/14.

У следећем примеру В јд. именице раба остао је без одговарајућег наставка, задржавајући облик номинатива: радоуи се д[а]в[н]да въноуко и мати пр(ѣ)ч(н)стаа б(ог)а вышнїаго раба и ходатанце I 223/3—4.

Утицај народног говора у *а промени видљив је и у Н и А мн. са наставком -е: А мн. подпоре I 206/13—14, Н мн. тѡе II 396/2.

Генитив јд. *ја промене више пута поприма форму тврде основе: зѡма II 36а/22, 38а/22—23, III 486/29, съ колѣсницѡ III 49а/27.

Посведочени су и следећи облици двојине: Г ѡт рѡкоу II 406/20—21, А нозѣ I 208/1, рѡцѣ I 208/9, 220/14, цѣте I 221/9, рѡзѣ III 47а/29, И оустнѡма I 218/31—32, 221/19—20, Л на рѡкоу I 216/15. У једном случају под утицајем народног језика двојински облик стоји на месту множине: съ веселїемъ роукама подемаѡхъ I 216/26.

У примеру Л јд. въ тоузѣхъ I 209/29 дошло је до хиперкорекције кривом асоцијацијом на Л мн. *о промене, иако се ради о именици тоуга која припада *а основама женског рода.

Деклинација заменица. Деклинација личних заменица углавном је у складу са нормом. Под утицајем народног језика³⁴ А јд. личне заменице за треће лице једанпут добија енклитички облик га III 496/15.

²⁸ Кулбакин 1930: 74.

²⁹ Ивић 1991: 183—184.

³⁰ СС 1994: 306.

³¹ Даничић 1874: 23.

³² Ивић 1994: 164, 172.

³³ Драгин 2003: 51—52.

³⁴ Белић 1999: 223.

Иницијално *њ-*, које се код релативне и личне заменице за треће лице развијало у позицији иза предлога, изостало је у примеру протнвоу ннѣ I 204/36.

У промени придевских заменица сажимање је обележено једном у Г јд. ж. рода: матере мѡе II 376/4.

У промени показних заменица утицај народног језика огледа се у следећим примерима: а) Н јд. тѣн III 496/10, нны III 486/27 и А јд. м. р. тѣнѣ II 36а/1, који су настали додавањем партикуле *и* (> *ј*);³⁵ б) Л јд. м. рода вѣ прѣделѣ томѣ III 46а/16—17 са старим штокавским наставком *-у*, који овде продире из Д јд. услед аналошког једначења ових падежа према именицама.³⁶

Акузатив мн. м. рода вѣ тѣнѣ жѣ д(ѣ)ны III 496/30 образован је по моделу сложене придевске промене, што је црта уочена и у другим српско-словенским текстовима.³⁷

Код упитне заменице *ѣто* дошло је до аналошког проширења основе у Д *ѣсомѣ* III 46а/20 и Л *вѣ ѣсомѣ* II 36а/9, 386/4. У питању је особина која се јављала већ у канону.³⁸

У промени заменице *кын*, *коѣ*, *каѣ* одговарајући падежи реализују се са основом *ко-*, што је црта засведочена још у старословенском језику:³⁹ Н јд. м. р. нѣкон III 486/8, Л мн. вѣ врѣменѣх неконѣх III 48а/10.

Код заменице *сѣ*, *се*, *си* јављају се аналошка образовања присутна и у другим редакцијским текстовима:⁴⁰ Н јд. м. р. сѣ II 366/28, 37а/11, 376/12, 38а/4, 39а/23, 40а/4, III 466/16, 47а/18; сѣн II 37а/5, 416/17; Н јд. ср. р. сѣ III 44а/17; А јд. ср. р. сѣ III 486/10; Н мн. м. р. сѣ II 416/13; Н мн. ср. р. сѣ III 436/14, 18, 476/13; А мн. ср. р. сѣ I 204/22, II 366/4, 386/18, III 446/19, 476/11, 12; Г мн. сѣнѣх I 201/15, ѡт сѣнѣх I 207/8, патѣ сѣнѣх I 207/11.

У рукописима се срећу и следећи облици двојине: Н ср. р. о(тѣ)чн твон I 204/22—23, А ж. р. твон I 208/9, И нѣда I 208/9, о(тѣ)чнѣдѣ свонѣдѣ III 50а/9—10, Л на рѣкоѣ своѣю I 216/15—16. У једном случају двојине реализује се множина: Г мѡнѣх разѡѡмннѣх оушѣю III 44а/27.

Неодговарајућа конгруенција између заменице и именице присутна је у следећим примерима:

а) изостанак конгруенције у броју (уместо множине стоји једнина) — словеса д(оу)ховна еже д(оу)хѣ с(вѣ)тѣ оустн прор(о)ѣтѣскимн оуѣснн II 36а/18, вѣ срѣдн свонѣх II 406/3, по мнѡзѣ во лѣтѣх III 44а/16;

б) изостанак конгруенције у падежу (уместо акузатива стоји инструментал) — тако да н азѣ оуѣчѣѣ ѣстѣ нѣкою дръзновенѣѣ кѣ в(оу)оу ѣжѣ ты нѣдѣшн III 50а/14—15;

в) изостанак конгруенције у роду (уместо мушког стоји средњи род) — ѣдннѣ каменѣ мнѡг(о)ѣѣннѣ краѡоуѣгальнѣ еже ѣс(тѣ) х(ристѡс)ѣ II 36а/26—27,

³⁵ Белић 1999: 227.

³⁶ Белић 1999: 230—231.

³⁷ Уп. Јерковић 1983: 164.

³⁸ Граматика 1993: 244.

³⁹ Граматика 1993: 245.

⁴⁰ Грковић-Мејѡор 1993: 82—83; Драгин 2007: 106.

слыша нenzрст(ε)н'ные г(лаго)лы таже нелѣтъ соут(ь) чл(окѣ)коу г(лаго)лати не соут(ь) бо тамо г(лаго)лы таж(ε) г(лаго)лють чл(окѣ)ци III 48a/14—17.

Придевска деklinација. У Г јд. м. и ср. рода сложене придевске промене доследан је редакцијски наставак -аго: вьш'наго I 203/7, юж'наго II 37a/6, нареч'наго III 43a/3—4. Уколико се ради о категорији *живо* (+), он се реализује и у А јд.: вьш'наго I 217/3, насниающаго II 41a/2, див'наго III 45a/4—5.

Датив јд. м. и ср. рода одређеног вида уопштава редакцијски наставак -омоу / -емоу:⁴¹ а) н(ε)в(ε)сноу I 210/32, подан'ному II 36б/29, глахоу III 44a/24; са кршењем прегласа: прошьдшому I 208/12, хотешому II 36a/11, не нмшому III 47a/29; б) банж'ниѣм II 38б/16, послѣд'ниѣм III 44a/9.

У ж. роду Д јд. у следећим примерима добија наставак -он из народног језика:⁴² а) тврда промена — ц(а)рскон II 36a/14, сребролюбивкон III 45a/29, лютон III 46a/21 вьзлюблѣн'нон III 49a/23; б) мека промена — кь боуд[оу]шон I 220/36, кь прѣбнвацион I 220/36, кь боудвацион II 39a/26, не старающон се II 39a/27, нмоущон II 42a/3, вьс'ав'шон III 45б/7.

Вокатив јд. м. рода неодређеног вида увек има наставак -ε, што је црта присутна и у другим редакцијским текстовима:⁴³ дос(то)вл(а)жен'не I 203/12.

Инструментал јд. ср. рода једном добија наставак заменичке промене, што је одступање уочено и у другим текстовима:⁴⁴ велнцемъ желаніемъ II 40б/18.

Локатив јд. м. и ср. рода у следећим примерима јавља се са обликом из народног језика:⁴⁵ на каменн недвнжнмомъ I 208/1, о твомъ нервшнмомъ тѣлесн I 218/28, на тврдомъ каменн I 219/24—25; вь о҃гньн гнен'скоу III 46б/6—7, ω с(в)етѣмъ н правед'номъ стефанъ III 47б/15—16. У једном случају уочено је једначење са Д јд.: ω домъ вѣт'номъ III 47a/17. У следећим примерима Л јд. ж. рода унет је такође наставак из заменичке промене, што је појава спорадично присутна и у другим српскословенским текстовима:⁴⁶ о жнзнн настоѣшон I 220/35, вь послѣд'ниѣн вѣдѣ II 41a/10.

Утицај народног језика у множини испољио се у Н и А ж. рода, који се срећу са штокавским завршетком -ε:⁴⁷ Н жит'нице прѣплнѣ III 46a/27, А стефанове мощи I 212/9. Два пута А мн. м. рода с меком основом образује аналошке облике према тврдом обрасцу:⁴⁸ ннціѣ I 203/16, подајуціѣ III 44б/23.

У одговарајућим падежима множине (Г, Д, И, Л) изостаје неодређени придевски вид, што је у складу са широм редакцијском тенденцијом

⁴¹ Јерковић 1984: 62.

⁴² Белић 1999: 250.

⁴³ Драгин 2003: 53; Драгин 2007: 109.

⁴⁴ Белић 1999: 246.

⁴⁵ Даничић 1874: 83.

⁴⁶ Драгин 2007: 109.

⁴⁷ Svane 1958: 101.

⁴⁸ В. Борђић 1975: 115.

истискивања ових форми.⁴⁹ Одступају само Д мн. *ис(ран)л(о)воць* I 204/11, *в(о)жѣць* II 416/12.

Компаратив придева образује се правилно, а аналошке иновације у виду проширене основе познате већ у старословенским рукописима⁵⁰ присутне су у следећим примерима: Н јд. м. р. *страшнѣиши* II 38а/12, *славнѣиши* III 45а/1, *нарочитѣиши* III 45а/1, Н јд. ср. р. *хоуденше* III 446/27. Слични случајеви јављају се и код партиципа: Н јд. м. р. *светнтелствуюции* I 218/30, *приразнѣиши* I 219/26, *всанчаюши* I 221/24—25, *хотещен* II 36а/7, Н јд. ср. р. *вѣсѣвѣиши* I 201/20, *свѣрѣшающе* I 201/21, *бывѣиши* I 203/24—25, 215/13. У следећим примерима Н мн. м. рода партицип добија аналошки наставак *-н/-и* уместо старијег *-ѣ/-ен*: *прѣемлюши* I 207/17, *взвѣснлаюши* I 207/18, *зрещи* I 210/18, *исповѣдаюции* I 220/27, *страждоуции* II 41а/6.

Малобројни примери двојине у складу су са нормом: *Г ѿт воцк земльнѣю* I 221/14—15, *А рѣцѣ твон в(о)ж(ѣ)ств(ѣ)нен* I 208/9, *И оудннма о(ть)чнма* II 386/24. У једном случају уз именицу у двојини реализује се придев у множини: *Г моцх разоудннх оушѣю* III 44а/26.

Утицај народног језика видљив је и у извесном броју неадекватно употребљених придевских и нешто чешће партиципских облика, који су давно изгубили своју партиципску функцију:

а) изостанак конгруенције у падежу — *о нже вѣрою творещнмь* I 203/24 (Д мн. место Л мн.), *ннотствѣюцимь оупованіе и д(ѣ)в(ѣ)ств(ѣ)ннмн цѣломьдріе* I 219/4—5 (И мн. место Д мн.), *земльнмь м(о)лещнх ти се* I 223/2—3 (Г мн. место Д мн.), *таковою добродѣтель ... събирають* II 376/8—10 (И јд. место А јд.);

б) изостанак конгруенције у броју — *недовмевающе се како съплетѣ вѣнѣць пѣнїа и възглашѣ стефанова бл(а)годѣанїа* I 221/2—2, *ретьци бо таковою добродѣтел(ѣ) не наповнѣ чювства разоудна писменѣ навнченїемь събирають* II 376/8—10, *прѣс(вѣ)тымь и бл(а)гымь и животворещнмь его д(оу)хомь* II 42а/13, *по мнозѣ бо лѣтѣх* III 44а/16;

в) изостанак конгруенције у роду — *оудннше с(ѣ) коннства агаренска зреще чюдно видѣнїе* I 215/4, *нже естѣ прѣделѣ прилѣжещи* III 446/7, *сама же бое се* III 48а/33, *вззѣвшено же бывѣиши пришествїе с(вѣ)т(а)го* III 49а/24, *многа знаменїа и нсцѣленїа ѿт с(вѣ)тѣх моцен ... събывше се и н(ы)ннѣ бывають не прѣстающе* III 49а/29—31, *пришѣдъ къ монастырь о(ть)чнма свонма видѣвъ с(вѣ)тїе моци свпрѣга любѣзно цѣлнваше слѣзамь полнѣающе* III 50а/9—11 (код активног партиципа презента изостала је и конгруенција у броју); и у следећим примерима, иако је реч о ж. роду, употребљен је облик м. рода — *о(ть)чнма же видѣвъ и оустнма лобнзавѣ немлѣтно г(лаго)лаше* I 221/19—20, *вѣшѣдъ въ кораблци поутѣють* III 50а/8, *поживѣ поднїе ѿт монастыря* III 50а/21—22.

Бројеви. У промени бројева нема одступања од норме: *Г јд. м. р. ѣдннго* I 210/28, *Д јд. м. р. ѣдннмь* I 215/22, *А јд. ср. р. ѣднн* I 221/10, *А дв. ж. р. двѣ* I 221/9, *III 47а/29*. Јавља се и збирни број *ѿбоѿ* III 46а/13 (Н мн.). Само у једном примеру Д дв. изостала је конгруенција броја и именице, која је у множини: *двѣма бо мнтрополнтѿм* III 44а/18.

⁴⁹ Јерковић 1984: 62.

⁵⁰ Кульбакин 1930: 110.

Презент. Сажимање у презенту је ретко: 1. л. мн. *вѣспѣвамо* I 211/16—17, 3. л. јд. *разоумѣтъ* II 366/23. Утицај народног говора у виду наставка *-мо* у 1. л. мн.⁵¹ присутан је у сва три текста: I *вѣспѣвамо* 211/16—17, II *разоумѣмо* 38а/3, III *нѣсмо* 47а/6, 8—9, *живѣмо* 47а/7, *промыш'лакемо* 47а/7, *работаемо* 47а/7—8, *длаемо* 47а/8, *питаємо* 47а/8, *сѣтворнмо* 47а/28, *есмо* 47б/9, *вѣз'снааемо* 50б/2—3 (у значењу императива).

Аорист. Асигматски аорист није посведочен, што је у складу са српскословенском нормом.⁵² Глаголи који су имали две могућности за творбу чешће образују млађи сигматски тип: 1. л. јд. *принесоу* I 221/4, 3. л. мн. *прозѣвоше* II 376/22, *рекоше* III 46а/13. Старији сигматски аорист у случају ових лексема сасвим је редак: 1. л. јд. *рѣхъ* III 496/16, 1. л. мн. *рѣхомъ* III 476/17. Наставци *-тъ* и *-тъ* у 3. л. јд. добро се чувају. Одступа само *начѣ* III 44а/25. Старије фонетско стање са *-с-* уместо *-х-* или *-ш-* није потврђено (доследно је: 3. л. мн. *прнеше* II 376/16, *начеше* III 48б/12 итд.). Посведочен је и облик двојине: 3. л. *видѣста* I 204/22. У једном случају двојина стоји на месту множине: 3. л. мн. *течаста* I 220/8. У следећем примеру уместо 1. л. мн. реализује се 1. л. јд.: *еже длаѣжни быхъ сѣтворити сѣтворнхомъ* III 476/9—10.

Имперфекат. Употреба имперфекта карактеристична је за прозне саставе, док је у тексту *Службе* он сасвим редак. Сажете форме срећу се у текстовима словâ: 3. л. јд. *идѣше* II 37а/25, *почнваше* II 376/11, *прнзваше* III 456/2—3, 3. л. мн. *богахъ се* III 456/18 итд. Глагол *быти* јавља се увек са краћим облицима имперфекта: 3. л. јд. *бѣ* II 37а/22, 386/1, III 446/27, 45а/2, 6, 11, 24, 26х2, 27 итд. У облику 1. л. јд. *бѣхъ* III 466/13 могло би се радити и о сажимању форме *бѣахъ*.

Перфекат. Перфекат је изузетно фреквентан у тексту *Службе*. Образује се правилно и увек у форми 2. л. једине: *скончаль еси* 201/5, *прѣшаль еси* 201/9—10, *идѣль еси* 212/18 итд. У прозним саставима изостаје, с изузетком једног случаја без помоћног глагола: *отвръгль се непорочнѣ вѣри* III 49а/6.

Плусквамперфекат. Посведочен је само једном, са краћим обликом имперфекта глагола *быти*: *бѣ принесла* III 50а/18.

Сложени футур. О футурском значењу са сигурношћу може се говорити само у случају једне конструкције са глаголом *хотѣти*: *промыш'ли н ѿ домъ вѣчномъ идѣже не хоцешн жити .н, лѣт(ь) или .р, нь безконачнѣ вѣкъ* III 47а/16—18.

Императив. Овај глаголски начин углавном се образује правилно. У једном примеру 1. л. мн. *продире наставак -мо* из народног језика:

⁵¹ Даничић 1874: 285—287.

⁵² Јерковић 1984: 62.

ндѣндо II 41a/13. У 1. л. мн. императива глагола прѣтеци под утицајем дијалекатске базе редуковани превојни ступањ је замењен основом презенте: прѣтецьм II 42a/2. Друго лице множине императива глагола четврте (-и-) презентске врсте јавља се са -ѣ- уместо са -н-: ннкогоже обндѣте III 47б/3. Ова црта спорадично се сретала већ у канону,⁵³ а данас одликује призренско-тимочки дијалекат.⁵⁴

Потенцијал. Реализује се само у *Похвалном слову*: 3. л. јд. не вн прѣслоушала 41a/21, 2. л. мн. висте ндѣлн 41a/19, реклн висте 41a/20. Док се у случају 3. л. јд. не може знати о ком типу образовања помоћног глагола је реч (старијем са оптативном или млађем са аорисном формом), у последња два примера помоћни глагол добио је млађе, аорисне облике. Потискивање оптативних форми, иначе, уочава се и у другим текстовима из различитих периода редакцијске писмености.⁵⁵

Инфинитив и супин. У супинским конструкцијама у сва три састава среће се инфинитив: нже нздѣ наетн дѣлателе I 223/19, егда ндѣше въ дамскъ привестн нарицающе нде ис(оу)со)во II 37a/25—26, не прѣдохъ разорити законъ нн пророкн нѣ испълнитн III 43б/12—13.

Грађење партиципа. Код глагола ндѣти активни партицип презенте добија облик по трећој (-je-) презентској врсти само у Н јд. м. рода, што је у складу са приликама и у другим редакцијским споменицима:⁵⁶ ндѣ I 203/4, II 38б/22, III 45a/4. Остали облици су по моделу атематских глагола: Д јд. м. р. ндѣщюу I 201/22, Н мн. м. р. ндѣще II 39б/19, Д јд. м. р. ндѣщюмъ III 47a/29. Одступа једино В јд. ж. рода у стиху: радюи се вѣтво ндѣ цвѣтъ в(о)горазвѣа I 217/14—15.

Активни партицип претерита глагола друге инфинитивне врсте (-ну-) с кореном на сугласник, који је имао две могућности за творбу, јавља се једном, у краћој форми: прозек'шн I 212/34—35.

Код глагола четврте инфинитивне врсте (-и-) у образовању овог партиципа у испитиваним текстовима углавном доминирају млађи облици над старијим (I 17:11; II 4:4; III 19:0). Ради илустрације наводим: а) сѣхраннв'шв I 202/37, сѣвр'шнв II 36б/9, послю'жнв III 44б/14; б) сѣтвор'шв I 204/1, јавльшв се II 40б/14. Овакво стање настало је под утицајем дијалекатске базе и представља посебан начин понародњавања књижевног језика без кршења његове норме.⁵⁷

Скраћивање основе уочено је једном и код глагола шесте врсте: дав'шюмъ I 216/28.

Образовање пасивних партиципа је правилно. Издваја се само облик партиципа претерита друге инфинитивне врсте отр'ннѣти III 43б/4, који је настао спајањем инфинитивне основе и одговарајућег наставка. У

⁵³ Граматика 1993: 312.

⁵⁴ Ивић 2001: 153.

⁵⁵ Грковић-Мејџор 1993: 92; Драгин 2007: 123—125; Јерковић 1983: 192—193.

⁵⁶ Грковић-Мејџор 1993: 93; Драгин 2007: 127.

⁵⁷ Јерковић 1984: 64.

старословенским списима овакав начин творбе није забележен⁵⁸ те се могао јавити под утицајем народног говора.⁵⁹

*

Језичка анализа култних списа посвећених светом кнезу Стефану Штиљановићу показала је да се ови текстови, иако писани књижевним језиком, одликују и извесним бројем дијалекатских наноса, који немају само општештокавски него и ужи, регионални карактер. Представљен материјал у коме су се нејвероватније укрстиле језичке особине једног или више аутора, с једне, и непосредних и ранијих преписивача, с друге стране, пружа тако једно релативно поуздано сведочанство о специфичним путевима развоја народних говора на територији Срема у XVI односно XVII веку, у области будућег, тада још увек не у потпуности формираног, шумедијско-војвођанског дијалекта.

Нови Сад

ИЗВОРИ

- I: *Служба светом кнезу Стефану Штиљановићу* (Јовановић 1984—1985: 201—223)
 II: *Похвално слово светом кнезу Стефану Штиљановићу* (Јовановић 1978: 344—355)
 III: *Повесно слово о светом кнезу Стефану Штиљановићу* (Јовановић 1978: 358—372)

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар (1999): *Историја српског језика*, Изабрана дела Александра Белића, четврти том, Београд.
 Богдановић, Димитрије (1991): *Историја старе српске књижевности*, Београд.
 Веселиновић, Рајко Л. (1994): *Срби у Хрватској у XVI и XVII веку*. — Историја српског народа, трећа књига, први том, Београд, 425—487.
 Граматика (1993): *Граматика на старобугарски језик*, главен редактор Иван Дуриданов, Софија.
 Грковић-Мејдор, Јасмина (1993): *Језик „Псалтира” из штиљановићеве Црнојевића*, Подгорица.
 Даничић, Ђ. (1874): *Историја облика српског или хрватског језика до свршетка XVII вијека*, Биоград.
 Драгин, Наташа (2003): *Морфолошки систем у Теодосијевој Похвали светом Симеону и светом Сави*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLVI/1, Нови Сад, 47—59.
 Драгин, Наташа (2007): *Језик Теодосијевог Жишњија светог Саве у препису монаха Марка из XIV века*, Нови Сад.
 Ђорђевић, Петар (1975): *Старословенски језик*, Нови Сад.
 Ивић, Павле (1991): *Најранији дијалектизми у средњовековним српским писаним сјоменицима*. — Изабрани огледи, II, Из историје српскохрватског језика, Ниш, 181—188.
 Ивић, Павле (1994): *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој*, Изабрана дела Павла Ивића, III, Сремски Карловци—Нови Сад.
 Ивић, Павле (2001): *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Изабрана дела Павла Ивића, II, Сремски Карловци—Нови Сад.

⁵⁸ СС 1994: 841.

⁵⁹ Уп. Драгин 2007: 128.

- Јерковић, Вера (1983): *Српска Александрида. Академијин рукопис (бр. 352). Палеографска, оријенталска и језичка истраживања*, Београд.
- Јерковић, Вера (1984): *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*. — Југословенски семинар за стране слависте, 33—34, Задар, 55—66.
- Јовановић, Томислав (1978): *Похвално и повесно слово десјоџу Сјефану Штиљановићу*. — Књижевна историја, X, 38, Београд, 335—377.
- Јовановић, Томислав (1984—1985): *Служба свјетом кнезу Сјефану Штиљановићу*. — Археографски прилози, 6—7, Београд, 193—232.
- Кулбакин, Ст. М. (1930): *Старословенска граматика*, Београд.
- Милеуснић, С. (1987): *Свјети Сјефан Штиљановић — райник и свјџац*, Београд.
- Николић, Б. М. (1964): *Сремски говор*. — Српски дијалектолошки зборник, XIV, Расправе и грађа, Београд.
- Svane, Gunnar Olaf (1958): *Die Flexionen in štokavischen Texten aus dem Zeitraum 1350—1400*, Aarhus.
- Србљак 3 (1970): *Србљак. Службе, канони, акаџисџи*, 3, Београд, 241—299.
- СС 1994: *Старославјанский словарь (по рукописям X—XI веков)*, Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва.
- Трифуновић, Ђорђе (1970): *Белешке о делима у Србљаку*. — О Србљаку. Студије, Београд, 345—348.

Наташа Драгин

О ТРЕХ КУЛЬТОВЫХ СПИСКАХ ПОЗДНЕГО ПЕРИОДА СЕРБСКОЙ РЕДАКЦИОННОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Резюме

В работе анализируются фонетические и морфологические характеристики трех культовых списков, посвященных князю Стефану Штиляновичу († после 1540). Эти тексты (*Служба*, *Похвално слово*, *Повесно писмо*) как одно целое сохранились в Минее (октябрь) XVII века монастыря Шишатовца. В исследовании, с одной стороны, рассматривается отношение писцов (вполне возможно, неизвестных авторов) к норме литературного языка позднего периода редакционной письменности. С другой стороны, особое внимание уделяется наслоениям из диалектной базы, которые в этих рукописях имеют не только общештокавский, но и более узкий, региональный характер, предоставляя, таким образом, достаточно надежное свидетельство о путях развития народных говоров на территории Срема в XVII веке, в области в то время все еще не полностью сформировавшегося шумадийско-воеводинского диалекта.

ЈЕДАН ТИП РЕИФИКАЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ

UDC 811.163.41'37

Предмет овог истраживања су принципи глаголског уобличавања и могућности класификовања изведених глагола према семантичкој улози предметне појаве чији назив лежи у њеној основи, као нпр. код глагола *солићи* (стављати *со*), *каменовати* (бацати *камење*). Реификацијом настају глаголи који денотирају процесе стварања или трансформације датих појава: *заледићи* (правити *лед*), *комадаћи* (правити *комаде*), затим њихове локализације: *биберисаћи* (сипати *бибер*) као и локализације неких других објеката: *урамити* (ставити у *рам*), те процесе које ти појмови омогућују: *џрудваћи* (гађати *џрудвама*), *скијаћи се* (кретати се помоћу *скија*). Уградњом објекатског појма у нови глагол улогу синтаксичког објекта преузима један од појмова у адвербијалној функцији као нпр. *сијаћи шећер у чај* → *шећерити чај*.

Кључне речи: лингвистика, српски језик, семантика, лексичка семантика, реификација.

1. Чињеница да неки језици предност дају именским речима док се у другима потенцира глагол већ је одавно позната. За типолошку класификацију засновану на тој подели веома су значајни резултати истраживања проблема тзв. реификације у језику (Ивић 2002). Ова појава, под којом се подразумева фаворизовање именице у односу на глагол, проучавана је у српском језику углавном у једној својој манифестацији, деконпозицији глагола при којој је основни семантички потенцијал садржан у именичкој лексеми (*ућицаћи* на дете → *вршићи ућицај* на дете). У више наврата је веома студиозно анализиран такав глагол у предикатској улози уз образложења о свим околностима у којима се појављује аналитички облик на рачун синтетичког (Ивић 1995; Радовановић 1977, 1978, 1981, 1982, 1990, 2006). Међутим, други начин манифестовања те појаве при којем је облик глагола изведен од именице у функцији допуне неког имплицитног глагола (*сјавити седло* на коња → *оседлати* коња, *бацаћи ѓранате* на град → *ѓранатираћи* град) није тако детаљно описан у српској лингвистичкој литератури.

2. Предмет овог истраживања су управо принципи таквог глаголског уобличавања и могућности класификовања изведених глаголских лексема према семантичкој улози предметне појаве чији назив лежи у њеној основи. Скрећући пажњу на овакве примере у српском језику,

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, (2006—2010), бр. 148010, који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

Милка Ивић је превасходно имала на уму потребу да се они лексиколошки и лексикографски објасне (Ивић 2002). Требало би такође сагледати шире ову појаву и на синтаксичком плану. Уграђивањем именске лексеме са значењем допуне у основу нове глаголске лексеме отвара се могућност попуњавања њене позиције неким другим реченичним чланом (*уштити њоставу* у капут → *њоставити капути*, *сијати со* у супу → *солиити суйу*). На све већи број радова посвећених односу између граматике и лексикологије скреће нам пажњу Зузана Тополинска. Ова ауторка се бавила управо проучавањем валенције као граничне појаве, а резултати које износи очигледна су потврда везе између синтаксичког и творбеног модела (Тополинска 2006).

3. Образлажући детаљно природу глаголских речи, још је Белић скренуо пажњу на постојање правих и неправих глагола и на чињеницу да је могућност грађења глагола од именских речи створена у условима напоредног постојања глаголских именица и придева са личним глаголским облицима. Значење неправих глагола, при чему наводи глаголе типа: *коричити*, *овичити*, *озеленити*, за разлику од правих, он види као провидан синтагаматски однос управне именице према неком глаголском значењу (нпр. *коричити* као „стављати у корице”) што им обезбеђује и већу продуктивност, јер ће се, за разлику од *хити*, *моћи*, *смети* као јединствене радње, према глаголу *озеленити*, реализовати низ других сличних глагола: *оцрнити*, *обелити*, *ојлавити* (Белић 1998: 77, 78).

4. У оваквој врсти анализе не сме се занемарити ни чињеница да је састав корпуса релативан, јер историјски гледано оглагољавање номиналних речи је дуг процес, па се везе са именицом могу установити и код многих глагола за које данас мислимо да су прави глаголи, као нпр. *њословати* (Белић 1998: 555). Посматрањем дате појаве на синхронном плану, што је примарно у овом раду, корпус се ограничава на оне случајеве у којима је именско-глаголски синтагаматски однос и данас прозиран. Списак глагола насталих процесом реификације направљен је према *Речнику српскохрватског књижевног језика* (РС). Анализирана су граматичка обележја пре свега доминантног именског, као и у датој ситуацији подразумеваног глаголског дела.

5.1. Појмови апстрактне природе, као што су: сенка (*осенчити*), чемер (*чемерити*), јад (*ојадити*), ређе се појављују у основи ових глагола, док су конкретни појмови уобичајени и разликују се по својој физичкој и хемијској структури. Осим предмета, као што су: штамбиљ (*штамбиљати*), рам (*урамити*), четка (*четкаити*), санке (*санкаити*), круна (*крунисати*), коверта (*ковертирати*), камен (*каменовати*), имамо и материју различитог агрегатног стања: со (*солиити*), бибер (*биберити*), крв (*окрвавити*), восак (*воскирати*), блато (*блатињавити*), емајл (*емајлирати*), лепак (*лепити*), лој (*лојанити*), дим (*димити*), магла (*маглиити*). Неки од глагола у свом семантичком потенцијалу садрже квалификацију повезану са одређеним делом тела, нпр. врат (*врашати*), грба (*џрбити*), грбача (*џрбачити*), глава (*џлавати*).

5.2. Овој врсти инкорпорације у нову глаголску лексему мање су подложни појмови персоналне природе и човек је посредно укључен као

носилац занимања или улоге коју добија у одређеним околностима, а на којој је заснована новоизведена глаголска реч, нпр.: адвокат (*адвокаџи-саџи*), агент (*аџенџоваџи*), брат (*браџимџи*), возар (*возарџи*), девер (*девероваџи*), док су у објекатској улози забележена имена животиња, као што су голуб (*џолубарџи*), риба (*рибарџи*), свиња (*свињарџи*).

6.1. Будући да се ради о семантички сложеној конституцији реификованог глагола, биће изнета нека запажања у вези са глаголским делом који се имплицира поред доминантног именичког. Међу овим глаголима доминирају манипулативни глаголи чија се динамичка компонента испољава при промени локације именског појма, нпр.: (*џо*)*сџављаџи* бетон, марку, патос, mine, у стакло, у коверту (*беџонираџи*, *маркираџи*, *џаџосираџи*, *минираџи*, *усџаклиџи*, *коверџираџи*), *џосиџаџи* брашно, гној, прашину, шећер, пудер, отров (*браџнавиџи*, *џноџиџи*, *џраџиџи*, *шећериџи*, *џудерисаџи*, *оџроваџи*), *џриџиваџи* гајтане, закрпу, поставу (*џаџџаниџи*, *закрџиџи*, *џосџавиџи*) *џревлачиџи* бакром, глазуром, емајлом (бакарисати, глазирати, емајлирати), (*џре*)*мазаџи* златом, кармином, кречом (*џозлаџиџи*, *карминисаџи*, *кречиџи*), *џуниџи* ватом, куглицама (*ваџираџи*, *куџличџи*), као и глаголи манипулације чија се реализација спроводи уз употребу одговарајућег инструмента, односно средства које заступа именска лексема, нпр. *џреносиџи* течност пумпом (*џумџаџи*), *сеџи* тестером, пилом, косом (*џесџерисаџи*, *џилиџи*, *косиџи*), *удаџаџи* бичем, чекићем (*бичеваџи*, *чекићаџи*), *возиџи се*, *крџаџи се* бродом, на санкама, на скијама (*бродиџи*, *санкаџи се*, *скијаџи се*).

6.2. С обзиром на то да је семантичка компонента уобличавања и трансформације присутна код неких глагола насталих реификацијом, именица на којој су засновани удружују се са глаголима креативног значења, као, на пример, *џравиџи боре*, *џнездо*, *лед* (*бораџи*, *џнездиџи*, *ледиџи*), и трансформативним глаголима, нпр. *сабијаџи* брикете (*брикеџираџи*), *оџлемењиваџи* мирисом (*мирисаџи*), *украсиџи* шминком (*џминкаџи*), *зачиниџи* сирћетом (*сирћеџиџи*).

6.3. У комбинацији са именицама којима су облежени живи појмови појављују се и глаголи везани за њихово постојање и егзистенцију, нпр. *раџаџи близанце* (*близниџи*), *живеџи у браку* (*браковаџи*), *обављаџи џосао враџара* (*враџариџи*), *џаџиџи џолубове* (*џолубарџи*), док се уз именице којима су облежени делови тела имплицирају нпр. глаголи *радиџи*, *џадаџи*, *џомаљаџи*, *џураџи* као што је *радиџи џеџко савијене џрбаче* (*џрбачиџи*), *џадаџи на враџ* (*враџаџи*), *џомаљаџи џлаву* (*џлаваџи*), *џураџи лакџивима* (*лакџаџи*).

6.4. Често се у речничким дефиницијама појављује и више глагола који су међусобно синонимични. Међутим, има примера у којима они нису синоними, већ је један индиректно укључен у дефиницију одреднице тако што саопштава о процесу који је последица примарне радње заступљене обичном првим наведеним глаголом. За илустрацију је одабран глагол *крвавиџи* који се тумачи као „пуштати крв”, али и као „проливати крв у борби” (РМС, *крвавиџи*). У тумачењу истог глагола појављује се и трећи глагол — *џрљаџи*, којим се износи општеприхваћена оцена примарног процеса којим је обухваћен именски појам. Овај глагол се су-

среће у парафрази многих реификованих глагола, нпр. *блаїћавиїи*, *слиниїи*, *масїиїи* и других. Такође, није неуобичајено да се реификовани глагол дефинише неким другим реификованим глаголом и тек његовом трансформацијом се долази до изходне структуре. На пример, глагол *солиїи* се тумачи као „зачинити (јело) сољу” где је и глагол *зачиниїи* заснован на семантички доминантној именици *зачин* комбинованој са одговарајућим глаголом, па се и у речнику он дефинише као „ставити зачин” (РМС, *зачиниїи*).

7. Иако је на први поглед јасан однос између реификованог глагола и конструкције на којој је заснован, детаљнија анализа показује да се ради о сложеном процесу који поред једне именске и једне глаголске лексеме укључује и све оно што чини јединствену слику при нашој концептуализацији датог споја. У великом броју случајева, поред именице и глагола, један од важних сегмената јесте други именски појам у улози типичног локализатора који у нашој представи о процесу заступљеном реификованим глаголом бива обухваћен у објекатском смислу.

7.1. На пример, *оседлаїи* увек значи да се појам заступљен именицом која лежи у основи овог глагола смешта и то на тачно одређено место, на леђа неке животиње а не било где у простору. Дакле, да би до реификације дошло није довољно остварити само дату глаголско-именску везу, јер *ставиїи седло на сто* никада нећемо протумачити као *оседлаїи*.

7.2. Обавезност импликације локализатора типичног за дати случај, а не било којег, и низа различитих процеса које не може заступати само један глагол уочава се, на пример, код глагола *сириїи*. У речничкој дефиницији овај глагол се тумачи као „мешајући сириште учинити да се млеко згруша” (РМС, *сириїи*), што значи да је основни именски појам повезан са глаголима *сијаїи*, *мешаїи*, и у свом типичном значењу са једним локализатором.²

7.3. С друге стране, да ли ће се подразумевати ова или она рања уз неку именску лексему често зависи управо од тог трећег члана — локализатора, односно, од појма који је обухваћен радњом реификованог глагола. Када кажемо *їироваїи храну*, *сїрелу*, *їса* у нашој свести се појављују три различите слике у којима неко *сија оїров у храну*, затим *їремазује оїровом сїрелу* и трећа која је нешто комплекснија, јер се не ради само о начину уношења отровне супстанце у организам животиње већ и о његовим последицама. То потврђује и речничка дефиниција у којој се у односу на глагол појављује парафраза „убијаїи отровом” (*їса*). Овако драстичне реперкусије глаголског процеса представљају податак који је у случају живог објекта и у језичком смислу примаран.

8. Посматрањем синтаксичког плана уочавају се различите семантичке улоге тих уграђених именских лексема. Поред доминантног *обје-*

² Процесом сирења може бити обухваћена и крв, али за разлику од млека које је типичан локализатор у који се сипа сириште с намером да се произведе сир, згрушавање крви је природан процес чији финални продукт само подсећа на онај примарни. Такође, *сириїи* је уз именицу *млеко* превасходно прелазан глагол (*жена сири млеко*), док се са именицом *крв* понаша као медијалан (*крв се усирила*).

кајско̄, нпр. *врайарайи* (отварати *врайа*), *овчарийи* (гајити *овце*), *акценйовайи* (изговарати *акценйе*), појављује се значење *локализайора*: *коверйирайи* (ставити нешто у *коверйу*), *урамайи* (ставити у *рам*), *йарийи* (држати нешто *на йари*), а такви су и *књижиийи*, *бубњаийи*, *џуслайи*, *џробовайи*, *џлибийи*, *џоравийи* (довлачити дрва из горе) и у новије време се чује и *џаражирайи*, *рошйиљайи*.³ Такође, често је и *инсйрументйално значење* које укључује средство за реализацију базичне предикатске радње заступљене глаголом кретања кроз простор: *санкайи се*, *скијайи се*, *бродийи*, и инструмент уз помоћ којег се изводе одређене манипулативне радње: *йилийи*, *йесйерисайи*, *йумйайи*, *йецайи*, *косийи*, *шйамбийаийи*, *чекйићаийи*, *брусийи*, *чейкайи*.

8.1. Дате именске лексеме објекатског значења, схваћеног у најширем смислу, обухватају појмове који *се стварају или трансформишу* у оквиру глаголског процеса, нпр. *близнийи* (рађати *близанце*), *брикейирайи* (правити *брикейе*, тј. нешто уобличавати у виду брикета), *заледийи* (правити *лед*, тј. формирати у облику леда). Неки од тих објеката се *дезинйеџришу*: *комадайи* (правити *комаде*, тј. дезинтагрисати неку целину правећи комаде), затим део је оних који се *локализују*: *биберисайи* (сипати *бибер*), *џајйанийи* (качити *џајйане*), *закрйийи* (причврстити *закрйу*), *крунисайи* (доделити *круну*), а неретко такво тумачење могу добити и *йојмови инсйрументйално̄ значења*, нарочито ако је у питању материја, која своју основну улогу остварује локализацијом, нпр.: *брашњавийи* (посипати брашном тј. посипати *брашно* по некој повшини), *ђубриийи* (посипати џубретом, тј. посипати *ђубре* по некој површини), *вайирайи* (пунити ватом, тј. стављати *вайу* у неки простор), као и *џрудвайи* (гађати неког грудвама, тј. бацати *џрудве* на неког), а такви су и *џранайирайи*, *каменовайи*, *шорйедовайи*.

9. На основу свих наведених чињеница може се закључити да реификација не предствала само начин кондензовања заснован на механичком спајању именица и глагола, већ уређен процес удруживања у одређеним синтаксичким условима именских са глаголиским конституентима.

9.1. Као што се могло видети, основу реификованих глагола не чине било које именске лексеме, већ само оне које се понашају као *модификайори било у односу на квалйиетй радње* са којом се асимилују (*скијайи* — скије омогућавају *брже* кретање) било у односу *на квалйиетй објекта* (*йесйерисайи* дрво — тестера *усийњава* дрво) или *субјекта радње* (голубарити — голубови једну од човекових улога модификују у *улогу своџ узџајивача*), а понекад представљају и сам *модификовани облик* (*брикейирайи* — сабити дрво у облику *брикейа*).

Углавном се ради о предметима, пре свега инструментима чија сврха и јесте да учествују у спровођењу трансформација разних објеката, затим средствима помоћу којих се олакшава кретање и локализаторима који обезбеђују адекватан смештај укључујући и податак о оријентуру (*урамайи* слику — *сйавийи* слику у *рам*). Од материја се појављују оне

³ Ове глаголе РМС не бележи, али се они појављују у свакодневном говору и за глагол *џаражирайи* потврде налазимо у РСАНУ: 191.

чија основна намена има модификаторски карактер. Такви су нпр. *со*, *бибер*, *мирис*, *креч*, којима се мења укус, мирис, боја неког објекта, по чему се приближавају појмовима са инструменталном компонентом значења, што се и формално испољава одговарајућим морфолошким обликом (*солиџи* месо — *џосуџи со* по месу/ *џосуџи* месо *сољу*). Очигледна квалитативна промена објекта је предуслов да би нека материја била основ будућег реификованог глагола, па ће се на језичком плану разликовати ефекат постигнут додавањем бибера у супу, постојањем глагола *биберисаџи*, од нпр. додавања шаргарепе у супу.

У језичком погледу слично ће се понашати и именски појмови који немају овакву намену, али имају трансформативну улогу. На пример, последице контакта неког објекта (ципела, руку, ногу, аута) с блатом су очигледне, па је у нашем језику уобичајен глагол *блаџи*, док је глагол *каменоваџи* заснован на именици *камен*, тј. појму којем се у датој ситуацији додељује улога средства.

У будућности, такође, можемо очекивати појаву нових реификованих глагола у чијој ће се основи наћи појмови које човек у некој прилици на овај начин користи, као што је случај у енглеском језику где је одговарајућом реификацијом резултирало коришћење флаша (*bottle*) као инструмента, па се бележи глагол *bottled* (Ивић, 2002, 23, нап. 7).

9.2. С друге стране, са овим именским лексемама комбинују се глаголи који означавају процесе при којима до изражаја долази „модификаторска” улога именице. Обично су то манипулативне радње чијом реализацијом дати именски појам остварује своју основну намену. Као што је већ речено, већином су у питању глаголи кретања који у неким случајевима заједно са одговарајућом именском лексемом представљају семантичку основу новонасталог глагола (*бродџи* — *кретаџи се бродом*, а не нпр. *прати брод). И у другим примерима сврха постојања појмова означених именицом лежи у њиховој локализацији, па ће се и у парфрази глагола типа *солиџи*, *брончаџи* реализовати глаголи кретања, транслокације (*сџавиџи со* у супу, *џревуџи* бронцом цеви), а не неки други (*солиџи* као *мерити со; *брончаџи* као *правити бронцу).

9.3. Уочава се и трећи битан елеменат, именски појам обухваћен реификованим глаголом, тј. појам који се модификује. С обзиром на то да је у највећем броју посматраних случајева овај тип реификација у основи процес синтетизовања локационих односа, пре свега управног глагола и објекта локализације, трећи конституент је локализатор.

Овим процесом долази до промене те његове семантичке улоге у улогу пасивног појма који се одликује новим квалитетом, што се и формално обележава новим граматичким обликом, акузативом без предлога. До смене долази тако што првобитну улогу остварује локализујући појам с којим је у контакту (*сџавиџи седло на коња*), а елизијом тог појма, као последице реификације, долази до потпуне обухватности локализатора, сада као првог зависног аргумента (*оседлаџи коња*).

Као трећи конституент не може се појавити било који именски појам, већ онај који најбоље репрезентује сврху онога што означава доминантна именица у реификованом глаголу (*сџаџи шећер* у шољу не пре-

познајемо као **шећерити*, док *ситити* *шећер* у чај управо значи *шећерити чај*; ставити вату у кесицу није **ватитирати*, за разлику од *ситавити* *вату* у капут).

9.4. Овим се показује да су многи глаголи настали процесом реификације транзитивни, а да је инактивни партиципал — директни објекат заступљен акузативом, заправо семантички адвербијал. Историјски гледано, акузатив је првобитно и био адвербијални падеж са значењем различитих околности у којима се врши радња, и тек касније постаје инваријантна форма објекта којом су затупљене различите семантичке улоге (Грковић-Мејдор 2007). Преобликовање предлошке акузативне конструкције као експонента дате семантичке улоге у облик типичног објекта у складу је и са поставкама антропоцентричне теорије падежа према којој демоција неког појма са њему привилеговане позиције оставља ту позицију празном или је попуњавају аргументи који су у полазној конструкцији остваривали другачије падежне односе (Тополинска 1996).

Резултати анализе спроведене на једном типу реификације у којој је глаголска лексема лишена семантичког садржаја (*преициати* ← вршити претицање) указују на општу тежњу ка аналитизму чија утемељеност на психолошким мотивима у крајњем доводи до задовољавања одређених комуникацијских потреба (Ивић, 1995, 186). Другим речима, захваљујући нашем различитом психолошком приступу алтернативним граматичким решењима, прецизност изражавања се постиже потенцирањем одређене информативне компоненте. У комуникацији се најчешће интуитивно приклањамо једном од решења, некада је то реификовани глагол, а у другој прилици нека од његових парафраза. Који семантичко-синтаксички контекст погодује једној, а који другој могућности остаје да се утврди неком другом приликом.

9.5. И коначно, ова анализа показује да је реификација данас уобичајена у српском језику и да о њој као о веома продуктивном процесу и убудуће треба водити рачуна. Проблем парафразирања глагола насталих реификацијом пре свега се односи на случајеве у којима се различите семантичке улоге примарног конституента различито граматикализују, а у зависности од тога и удружују са различитим глаголским лексемама. Ову чињеницу не треба изгубити из вида.

Нови Сад

ЛИТЕРАТУРА

Белић, Александар (1998). О језичкој природи и језичком развоју. Књига I и II. *Општа лингвистика*. Изабрана дела Александра Белића I. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. 589.

Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). Развој синтаксичке транзитивности. *Зборник Матице српске за славистику*. 71—72. Нови Сад: 417—435.

Ивић, Милка (1995). Још о декомпоновању предиката. *О зеленом конју*. Нови лингвистички огледи. Београд: 180—188.

Ивић, Милка (2002). Нека размишљања о лексикографско-лексиколошким проблемима. *Red reči*. Лингвистички огледи, четри. Београд: 18—26.

Радовановић, Милорад (1977). Декомпоновање предиката. *Јужнословенски филолоџ*. XXXIII. Београд: 53—80.

Радовановић, Милорад (1978). *Imenica u funkciji kondenzatora*. Novi Sad: Matica srpska.

Радовановић, Милорад (1981). Номинализације у српскохрватском језику. Научни састанак слависта у Вукове дане. VII/1. Београд: 251—260.

Радовановић, Милорад (1982). *Leksička semantika i gramatička interpretacija nominalizovanih iskaza. Zbornik za filologiju i lingvistiку*. XXV. Нови Сад: 99—102.

Радовановић, Милорад (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad: Dobra vest — Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Радовановић, Милорад (2006). О „именичком стилу” у уму и језику. *Когнитивнолингвистичка истраживања српског језика*. Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија. I. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности. 211—231.

РСМ. *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Српска академија науке и уметности. Књига 3.

Тополинска, Зузана (1996). „Падеж” и „глаголски род” — две стратегије граматикализације односа између „предиката” и његових „аргумента”. *Јужнословенски филолоџ*. LII. Београд: 1—9.

Тополинска, Зузана (2006). Глаголска валенција као веза између синтаксичког и творбеног система. *Когнитивнолингвистичка истраживања српског језика*. Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија. I. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности. 343—353.

Нада Арсенијевић

ОБ ОДНОМ ТИПЕ РЕИФИКАЦИИ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В данной работе рассматривается процесс реификации, т.е. образование глаголов на именной основе названия предмета-явления, включенного в реализацию имплицитно представленного действия (*гранатирајти* ← *бацајти гранатије*). Отмечается, что основу глаголов, образованных таким способом, составляют понятия-”модификаторы” по отношению к самому действию, с которым ассимилируются (*скијајти се* — лыжи /*скије* дают возможность передать **более быстрое и легкое движение**), или по отношению к его участникам / исполнителям (*шесћерисајти дрво* — **измельчать** дерево пилой / *шесћером*; он *голубари* — голуби одну из его ролей модифицируют **в роль голубевода**). Тот факт, что роль именного понятия усиливается, подтверждает и контекст, в котором оно появляется, т. е. конципируется как дополнение тех имплицитных действий (*бродити* — *крејтајти се бродом* <„плыть на корабле“>, а не **прајти брод* <„мыть корабль“>) и в тех ситуациях (*шећерити* — *сијајти шећер у чај* <„класть сахар в чай“>, а не **сијајти шећер у шољу* <„класть сахар в стакан“>), в которых это является его доминирующим свойством. Также проведенный анализ подтверждает естественность и продуктивность реификации в сербском языке.

О МЕСТУ УЗЛАЗНИХ АКЦЕНАТА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ — ПРИМЕР МОНОМОРФНИХ ИМЕНИЦА

СТАНИМИР РАКИЋ

UDC 811.163.41'342.8

У овом прилогу аутор анализира расподелу узлазних акцената у двосложним и вишесложним мономорфним именицама српскога језика. Он показује да за расподелу ових акцената важе одређена ограничења у скупу двосложних именица са затвореним крајњим слогом, а такође и у скупу тросложних именица. Дугоузлазни акценти се јављају без неких знатнијих ограничења у двосложним именицама с отвореним крајњим слогом и у двосложним именицама са затвореним крајњим слогом које садрже непостојано *a*. Анализа показује да је ова расподела умногоме сагласна с правилом краћења (Ракић 1996б) и да ово правило важи и за неке типове мономорфних именица, а да се одступања махом јављају код префиксних изведеница насталих конверзијом. На затвореној пенултими углавном се јављају краткоузлазни акценти, а колебање је присутно само у слоговима који завршавају сонантом. На антепенултими именица које завршавају сугласником постоје знатна ограничења за расподелу узлазних акцената. Дугоузлазни акценти се у том положају готово никако не јављају, а краткоузлазни су могући готово искључиво у страним позајмицама. Јављање узлазних акцената још даље од краја речи у потпуности је одређено морфолошком структуром именица. Анализа расподеле акцената потврђује постојање различитих слојева лексикона у српском језику.

Кључне речи: српски језик, именице, узлазни акценти, афикси, ограничења, расподела дужине.

0. Увод. О акценту именица су писали Даничић (1925), Vrabec, Hrašte и Živković (1954), Стевановић (1981) и Barić et al. (1997). За све ове ауторе карактеристично је да у анализи не разликују просте и изведене речи, а то онемогућава да се оцени шта су основна акценатска правила српског језика, она која претходе суфиксацији и слагању. Ово је нарочито важно узети у обзир јер неки суфикси мењају акценат основе, а други остављају тај акценат неизмењен. Уколико прихватимо да се у српском језику могу разликовати различити лексички слојеви, природно је размотрити која се акценатска правила примењују на просте (мономорфне) речи, а која на изведенице и сложенице. Тако нпр. за двосложне именице м. рода на сугласник које носе дугосилазни акценат и дужину на другом слогу неки аутори наводе између осталог и следеће примере:

- (1a) пўтнїк, кўтн̄ак, бѳлн̄їк, р̄адн̄їк,
 (б) рўдн̄їк, Тр̄авн̄їк, в̄езн̄їк.
 (в. Даничић 1925, Vrabec, Hraste и Živković 1954).¹

Није тешко видети да се ове именице изводе помоћу суфикса *-н̄їк* и *-н̄ак* који према нашој класификацији спадају у неутралне суфиксе — то значи да не мењају силазне акценте основе (примери 1a), а да узлазне акценте основе претварају у силазне (примери 1б: *рўдн̄їк* < *рўда*, *Тр̄авн̄їк* < *т̄рава*, *в̄езн̄їк* < *в̄езаїи*, в. Ракић 1991, Ракић 1996). Према томе, примери (1) тривијално проистичу из својства неутралних суфикса.

Како је нужно издвојити мономорфне именице од изведеница, важно је тачно разликовати различите врсте суфикса. Према Ракић (1991, 1992) могу се разликовати циклични, екстрациклични, доминантни и неутрални суфикси. Циклични суфикси одређују да ли узлазни акценат пада на крајњи слог основе или на сам суфикс (нпр. *-āч* (*їл̄ас̄ач*), *-āда* (*бак̄ла̄да*), *-āн(а)ц* (*Америк̄анац*), *-āн* (*л̄уї̄ан*), *-анс̄їво* (*сведоч̄анс̄їво*), *-анї* (*лаб̄оранї*), *-ара* (*ӯл̄ара*), *-ија* (*т̄иран̄ија*),² итд.), док екстрациклички суфикси повлаче јављање узлазног акцената на другом слогу лево од суфикса, а на једносложним основама силазни акценат (нпр. *-їе̄љ* (*сл̄ужис̄їе̄љ*), *-ор* (*ред̄акт̄ор*, *л̄ект̄ор*), *-је* (*кам̄ење*, *ї̄ер̄је*)). Доминантни суфикси повлаче јављање силазног акцената на првом слогу основе (нпр. *-āј* (*д̄їроц̄їāј*, *-(а)к* (*ї̄ї̄ак*), *-āл(а)н* (*ї̄ениј̄алан*), *-ār(а)н* (*ј̄убил̄аран*), *-їво* (*ї̄циво*), итд.), а постоје исто тако и доминантни префикси (нпр. *ї-* (*ї̄леї̄алан*), *ї̄ра-* (*ї̄рабӣе*), *ї̄ре-* (*ї̄ребої̄аї*), *ї̄д-* (*ї̄дбочан*), итд.). Другачији су неутрални суфикси који не мењају акценат основе (нпр. *-(j)ād* (*др̄во* — *др̄в̄л̄ад*), *-ка* (*ам̄аї̄ерка*), *-киња* (*вд̄јвої̄киња*), *-н̄їк* (*в̄ер̄н̄їк*), *-н̄ак* (*жс̄уч̄н̄ак*), *-ница* (*р̄їба* — *р̄їбница*), *-ск̄ї* (*р̄їмски*), итд.). Рецептивни суфикси чувају акценат основне речи непромењен, ако последњи слог основе садржи кратак вокал, а производе узлазни акценат ако он садржи дуг вокал. Такви су нпр. суфикси *-(а)ц*, *-ār*, *-че*, *-ица*, *-ић*, *-ина*, *-иња*, *-їциїе*, *-ача*, *-āк*, *-ōс̄ї*, *-с̄їво*, итд. (в. Ракић 1991).

У овом прилогу желимо да испитамо положај узлазних акцената у савременом српском језику. Према важећој теорији силазни акценти у стандардном језику могу стајати само на првом слогу вишесложних речи, док узлазни акценти могу пасти на било који слог сем последњег (в. Стевановић 1991: 29, Ресо 1991: 13). Мислимо да ту важе знатно строжа ограничења, нарочито у речима с већим бројем слогова. Ивић (1961/62) је приметио да се могућност расподеле узлазних акцената у речима с већим бројем слогова знатно редукује, али то није досада конкретније истражено. Посебно на расподелу дугоузлазних акцената утиче следеће правило краћења:

¹ Barić et al. у потпуности изостављају ту групу примера, а Стевановић (1981) наводи само пример *ї̄уї̄н̄їк* као пример за вишесложне именице с дугосилазним акцентом.

² Другачији акценат имају речи *ām̄ф̄ибија*, *Ар̄абија*, *Вен̄џија*, *ām̄биција*, итд. У овим речима суфикс *-ија* се понаша као екстрацикличан суфикс.

- (2) Дужине у основи речи се крате испред вишесложних суфикса или испред затворених једносложних суфикса који не садрже непостојано *a*.
(в. Ракић 1996, 2002)

Крате се првенствено слогови који непосредно претходе суфиксу. Правило (2) мора бити лексичко правило јер допушта свакако одређен број изузетака (Kiparsky 1982). Оваква класификација правила (2) произлази већ из чињенице да се правило краћења не примењује на флективне наставке,³ а зависи и од врсте суфикса. Краћење претходног слога се врши испред свих цикличних суфикса, већине рецептивних суфикса и само два неутрална суфикса *-(j)ad* (*зџчѿд*) и *-асѿ* (*бѿмбасѿ*). Претпостављамо да правило (2) мора да се одрази и на расподелу акценатованих дужина у српском језику. Такође претпостављамо да на расподелу акцената мора утицати и врста афикса у вишесложним речима, а то је чинилац који досада није довољно истражен.

У нашем истраживању користимо се материјалом који налазимо у општим приказима расподеле акцената који су дали Даничић (1925), Vrabec, Hraste и Živković (1954, у даљем тексту БХЖ), Стевановић (1981) и Barić et al. (1997). Овде ми истражујемо првенствено акценат ном. јд. именица које имају два или више слогова. Наш главни циљ је да утврдимо расподелу узлазних акцената у именицама са различитим бројем слогова. Поред наведених дела користимо се и материјалом из речника Деановића и Јернеја (1989, даље ДЈ), Матичиног речника (1967—1975, даље РМ), обратног речника Николића (2000), а по потреби и из других речника.⁴ Именице класификујемо према броју слогова и према томе да ли је крајњи слог отворен или затворен. У обзир узимамо само мономорфне именице.

1. Двосложне именице

1.1. Двосложне именице са затвореним другим слогом:

1.1.1. Именице са непостојаним *a*:

- (3) **м. род.** а) краткоузлазни: бакар (бакра ген. јд.), чабар, јечам, кобац, момак, новац (ген. јд. новца), отац, огањ, одар, пакао, посао, точак;
б) дугоузлазни: берам, венац, ланац, чамац, јарак, јарам, мољац, папак, песак, петао -гла, ражањ, ручак (ном. мн. ручкови, ручкѿва), врабац (ген. мн. врабаца), зајам.

Нема именица **ж. рода -и декл.** тога типа с узлазним акцентима. Уколико се јавља непостојано *a* у именица м. рода, дугоузлазни акценат

³ Ресо (1991) примењује да се у ген. мн. јављају две, па и три узастопне дужине у именицама *сесѿара*, *ијѿсамѿ*, *зѿрада*, *дѿвеѿјка* — *дѿвеѿјака* (ген. мн.), *ѿуноѿлавац* — *ѿуноѿлаваца*.

⁴ Накнадно су сви примери проверени у Речнику српскога језика који се касније појавио у издању Матице српске у редакцији Мирослава Николића.

на пенултими се у речима домаћег порекла знатно слободније јавља него у именицама у којима је крајњи самогласник постојан. То је вероватно стога што је у косим падежима крајњи слог отворен (в. Ракић 1996 и наредни одељак). Именица *зајам* се може схватити као конверзија (нулта деривација) од глагола *зајмити*.

1.1.2. Именице са постојаним вокалом без дужине у другом слогу:

- (4) **м. род.** а. краткоузлазни: аларм, апел, бисер, бубрег, हुमुर, цум-бус, гомољ, извор, јелен, јастук, кревет, купус, модел, понос,⁵ поток, табан, таван, темел, терет, тифус, Тибет, унук, живот (ген. јд. живота);
 б. дугоузлазни: бадем, багер, барут, черег, датум, гајтан, харем, хумус, кукољ, минус, напор, прозор, першун, плenum, талог, шејтан (и шејтан), штрéбер, закон, затор, расад (< расадити), састав (< саставити), превод (< преводити), препис (< преписати);⁶
 в. на затвореној пенултими: балчак, цемпер, чемпрес, изрод, ковчег, мермер, мангуп, медвед, пекмез, руксак, тамјан; гајтан, першун, шејтан.

За именице под а. Даничић каже да их има „врло много” и да стога само неке наводи. Именице под б. су знатним делом именице страног порекла, а **домаћег порекла су оне изведене конверзијом** (в. Ракић 1999). Именица изведених конверзијом укупно вероватно има више од базичних именица страног порекла (нпр. *бадем*, *череи*, *барути*, *јајтиан*. *шејтиан* и *харем* су речи турског, *бајер* и *цирéбер* германског, а *хумус*, *минус*, *датиум*, *ребус* и *илenum* романског порекла). **На затвореној пенултими претежно се јавља краткоузлазни акценат**, мада има и супротних примера (три последња забележена у в.). Овде изгледа имамо на делу „сукоб” правила: краћење затворене пенултима и дужење пред сонантом имају супротне последице.

- (5) **ж. род. -и декл.** а) дугоузлазни: љубав, нарав, купељ, варош, завист, савјест.
 б) Нема именица ж. рода -и декл. са краткоузлазним акцентом.

Именице *љубав* и *купељ* могу се редом рачунати у изведенице суфиксима *-ав* и *-ељ*, који се јављају само у појединачним примерима.⁷ Како су то крајње неплодни суфикси, наведене именице су могу сматрати

⁵ Вероватно конверзија глагола *пондсити се*.

⁶ Један значајан извор дугоузлазних акцената у скупу двосложних именица је суфикс *-еж*, који се додаје на глаголске и придевске основе (нпр. *цилеж*, *давеж*, *дремеж*, *ирабеж*, *мејеж*, *лавеж*, *бодеж*, *рибеж*, итд. (в. Вабіс 1986: 315). Те примере, наравно, нисмо узели у обзир.

⁷ Вабіс (1986) наводи за *-ав* примере *љубав* и *мрзав*, а Клајн (2003) само *љубав*. Бабић наводи за суфикс *-ељ* примере *купељ*, *кукавел* и *поибел*, док Клајн нема тог суфикса. Именица *нарав* није изведена суфиксом *-ав*, већ је вероватно конверзија глагола *наравна-ти* од којег се изводи и придев *нараван*.

и као посебне лексичке јединице. Сличан лексички статус имају и именице *závистī* и *sávesиī* које су префиксне творенице нејасног постања. Ти примери поново илуструју тенденцију да префикси чувају дужину на супрот наведеном правилу краћења.

1.1.3. Именице са дужином у другом слогу која се губи у косим падежима:

- (6) **м. род.** а. дугоузлазни: ашб̄в (ген. јд. ашова), корб̄в, чикб̄в, лопб̄в, завб̄ј, пацб̄в, валб̄в (ген. јд. валова), набб̄ј, пробб̄ј, превб̄ј, рзбб̄ј, завб̄ј;
 б. краткоузлазни: нйткб̄в, белб̄в, гарб̄в, кудрб̄в, лажб̄в (ген. јд. лажб̄ва)
ж. род. Не постоје мономорфне именице ж. рода тога типа с узлазним акцентима.

Даничић каже да именица под а. „нема много, а вредно их је знати”. Упадљиво је да су то углавном оне које завршавају на *-б̄в* или су префиксне творенице које завршавају на *-б̄ј*. Ове друге смо убројали овде јер се очигледно ради о посебним лексичким примерима. Не постоје именице **ж. рода -и декл.** тога типа ни с краткоузлазним ни с дугосилазним акцентом. Овде не рачунамо изведенице на *-б̄сī* (нпр. *дужнб̄сī*, *блајб̄сī*, *буднб̄сī*, ... и *језивб̄сī*, *љубазнб̄сī*, *немилб̄сī*, *дохлб̄сī*...) које помиње Стевановић (1981: 246).⁸ Карактеристично је, међутим, да се дужина суфикса *-б̄сī* губи у косим падежима (*дужносīи* ген. јд.).

Именице *ацб̄в*, *корб̄в*, *чикб̄в*, *лојб̄в*, *завб̄ј* и *валб̄в* су посуђенице из мађарског језика, а именице *набб̄ј*, *пробб̄ј*, *превб̄ј* и *рзбб̄ј* префиксне изведенице створене превојем вокала основе. Ове изведенице бележимо овде јер су то историјски остаци процеса који је некада у прошлости био могућ. Као и у претходним примерима, одступања од правила краћења се везују за неке стране посуђенице и именице изведене префиксима.

1.1.4. Именице са сталном дужином у другом слогу:

- (7) **м. род.** а) краткоузлазни: алāt (алата ген. јд.), апрїл, архїв, бџѣр, Банāt, бџкāl, бунār, һурāн, дувāн, һердāн, Енглѣз, гџштāk, гргѣч, занāt, инāt, нџмāд, пртљāг, тањїр, телāl, терѣн.
 б) Именице м. рода тога типа немају дугоузлазни акценат.

Даничић помиње да именице типа *дувāн* — *дувāна* има врло много, али се мора узети у обзир да он ту убраја и изведенице с дужином у другом слогу (нпр. *видїк*, *брāнїк*, *звџнār*, *їдѣвāч*, итд.). Ни Даничић ни БХЖ не дају примере за именице с дугоузлазним акцентима и дужином на другом слогу. Ова чињеница је врло значајна јер може значити да **ни-су могуће ни изведенице м. рода с дугоузлазним акцентом и дужином у другом слогу.** Мономорфне именице **ж. рода -и декл.** тога типа не могу имати узлазне акценте, већ само силазне.

⁸ БХЗ помиње само примере с дугоузлазним акцентима изведеница на *-б̄сī*.

1.2. Двосложне именице са отвореним другим слогом:

- (8) **ж. род.** а) краткоузлазни: багра, вода (акуз. јд. вѡду), гора, деца, боја, грѡза, игла, игра, лула, ѡка, пизма, злоба;
 б) дугоузлазни: беда, берба, бразда, буна, драма, цена, војска, вила, кула наѡа, глина, криза, кнедла, кугла, лаѡа, лутка, метла, слуга (ном. мн. слуге, ген. мн. слуга), тѡрба;
 в) акценат на затвореној пенултими: азна, банка, чарка, ћуфта, дерле, фајда, гејша, јахта, јакна, корба, урма, шницла; берба, војска, тѡрба.
с. род. а) краткоузлазни: бедро, благо, чело, једро, коплѡе, ѡко, пѡро, плѡе, ребро, рило, сребро, стакло, свѡтло, сѡло, вѡсло;
 б) дугоузлазни: чуло, једро, јутро, крило, млеко, писмо, руно, језгро, стабло, тѡгло, удо, влакно, вино, дебло (ген. мн. дебала);
 в) на затвореној пенултими: дугме, Гацко, ѡкно, ренде, шкѡмбе, турбе, вѡргле; брвно, гувно.

Двосложне именице са отвореним другим слогом могу носити и дугоузлазне и краткоузлазне акценте. Значајна је, међутим, околност да су **акценти на затвореној пенултими у већини случајева краткоузлазни**. У именица ж. рода одступају од те правилност именице *берба*, *војска*, *ћѡрба*, а у с. роду именице *брвно*, *јувно* — у свим тим именицама акцентовани слог се завршава сонантом.

2. Тросложне и вишесложне именице

Тросложне и вишесложне именице могу носити улазне акценте на пенултими и антепенултими. У неким примерима се јављају и акценти на четвртом и петом слогу од краја речи, али су то по правилу афиксне изведенице, сложенице или стране позајмице нејасне морфолошке структуре. Већина тросложних и вишесложних мономорфних именица су речи страног порекла јер има мало мономорфних тросложних и вишесложних речи домаћег порекла. Известан број таквих речи је у потпуности одомаћен, па се оне и не осећају као туђице. Нема тросложних мономорфних именица ж. рода и декл., па отпада потреба за њиховом анализом.

2.1. Именице са отвореним крајњим слогом

У именица овог типа улазни акценти најчешће падају на пенултиму или антепенултиму.

2.1.1. Акценат на пенултими

- (9) **ж. род** а) краткоузлазни: аждаја, багатѡла, барака, цигарѡта, дебата, дисциплина, екипа, ергѡла, финѡса, гладиѡла, фукара, Габријѡла, касабѡа, краваѡа, табѡла, ужина, тестѡра, влаѡѡла;

б) дугоузлазни: абецеда, африката, алéја, афéра, амбасада, амéба, авантура, баклава, балада, бандера, централа, дијагноза, дијагона́ла, дијéта, диплома, фасáда, фигу́ра, гунгу́ла, коло́на, ку́јна, кармена́дла, олу́ја;

в) на затвореној пенултими: диста́нца, Фире́нца, ја́гма, каве́рна, Колу́мбо, конста́нта, манже́тна, нија́нса, пое́нта, ролéтна, секу́нда, танге́нта, ујду́рма, ката́рза, каву́рма, паради́гма,⁹ пица́јзла, шимпа́нза, шпа́ргла.¹⁰

с. род а) краткосилазни: канáбе, мага́ре, решéто;

б) дугоузлазни: канáбе, мина́ре -ета, оде́ло, жира́го;

в) на затвореној пенултими: креше́ндо, море́ндо.

На отвореној пенултими могу доћи и краткоузлазни и дугоузлазни акценти, а **на затвореној пенултими само краткоузлазни акценти**. За с. род се може наћи само мало мономорфних примера, и то су углавном стране позајмице. Именице *декòлиѐ* и *фламìниò* би по слоговној структури спадале овде, али су изузетно мушкога рода. Као и остале именице овога типа оне носе краткоузлазни акценат на пенултими.

2.1.2. Акценат на антепенултими

(10) **ж. род** а) краткоузлазни: алпака, а̀рeнда, ко̀карда, ку̀бура, ѝдила, ба̀канце, бѐседа, бѐва̀нда, бу̀лумeнта, бу̀ндева, бу̀ника, бу̀сола, ци́пела, ча̀кшире, фе́рамида, фа̀ла̀нга, Го̀лгота, ин̀трига, ка̀ла̀штурса, ка̀та̀рка, ка̀тедра, лѐге́нда, ко̀прена, ко̀прива, ма̀казе, та̀раба, Прòва̀нса;

б) дугоузлазни: ка̀јсија, ко̀рњача, ли́нија, на̀кана, на̀мера, пе́сница, при́рода, ра̀злика, за́бава, за̀крпа, за̀лиха, за́веса.

с. род а) краткоузлазни: го̀ведо, жѐлезе, ка̀ндило, Го̀ражде;

б) Нема дугоузлазних акцената на антепенултими, а и сам број расположивих мономорфних основа именица средњега рода је врло мали.

На антепенултими долазе **дугоузлазни акценти готово искључиво на именице с префиксима** за које се може претпоставити да су изведене конверзијом префигираних глагола. Изузетак је именица *ка̀јсија*, а донекле су нејасни примери *ли́нија* и *за́веса* јер за прву именицу није јасно да ли се може сматрати изведеницом суфикса *-ија*, а за другу није јасно од којега глагола се изводи конверзијом.¹¹

⁹ РМ бележи и акценат *йара̀диѐма*, али у савременом говору преовлађује акценат на пенултими.

¹⁰ РМ наводи и акценат *ши́арѐла*, али се чини да у говору преовлађује краткоузлазни акценат.

¹¹ Именица *йèсница* је изгледа изузетак. Она се вероватно изводи из старијег *йèсѝ + ница*, где се *ѝ* губи пред назалом. У дублету *ши́арѐа — ши́ароѐа* на антепенултими долази краткоузлазни акценат.

Са страним суфиксом *-ија* могућа је и ненаглашена дужина тако да се у неких именица акценат јавља на четвртом слогу од краја (нпр. *Бриџија, Експлозија, Историја, Елизија, Ивожберија, Дифтерија,...* итд.). Суфикс *-ија* карактерише променљиво понашање: у неким примерима се понаша као цикличан суфикс (нпр. *аирондија, анесџезија, монархија, бирократија, професија, ојерација, иещидија...*), а у неким другим као екстрацикличан и тада акценат пада два слога улево од суфикса (нпр. *Молдавија, религија, комедија, мелодија, имнџија, ирдовиџија, историја,...* итд.). У овој другој врсти примера суфикс *-ија* се не узима у обзир, као да је невидљив за правило акцента. Очито је такође да се у изведеница овога типа не примењује правило краћења (2). Проблем је свакако и то што се у већини наведених примера не може издвојити основа као независна реч.¹²

2.2. Именице са затвореним крајњим слогом

2.2.1. Акценат на пенултими

(11) **м. род а)** краткоузлазни: агрòном, амбијент, ансамбл, анàтом, Антàрктик, декàдент, диригент, експеримент, инструмèнт, интèрвал, карàктер, кукùруз, Велèбит, кондуктер, манијак, пацијент, парàдокс, Вукàшин.¹³

б) краткоузлазни с дужином: абàжџр, адвòкàт, амàлгãм, арсèнãл, цефèрдãр, генèрãл, инжèнџер, калèндãр, кокãйн, офицџир, палãтãл, параболòйд, пидòнџр, метèџр, милџон, кулòдãр, телèфòн, -òна.

в) дугоузлазни: амãнет, бурãзер, вилãјет, кијãмет.¹⁴

Дугоузлазни на пенултими се јављају само у именицама страног по-рекла. Занимљива је чињеница да се двосложне именице, с једне, и трo-сложне и вишесложне, с друге стране, разликују у постојању дугоузлазних акцената у речима домаћег порекла. Један значајан извор дугоузлазних акцената јесте процес конверзије глагола у именице, а такве именице мушког рода су само двосложне (в. Ракић 1999). Процес конверзије глагола у именице могућ је углавном са домаћим основама.

¹² Вабич (1986: 180) је разликовао 32 различита суфикса који се завршавају на *-ија* (нпр. *-ија, -алија, -џија, -лија, -абџија, -арија,...* итд.), али није уочио могућност да само *-ија* буде екстрацикличан суфикс. Сличан проблем се јавља и са страним суфиксом *-ор* који испољава променљиво понашање, а у проширеном облику *-ајџор* и *-џор* производи именице с краткоузлазним акцентом на трећем слогу од краја речи (нпр. *ињавајџор, иладџајџор, кредџајџор*) и то пред дужином у наредном слогу.

¹³ Пример *флауџисџи* не наводимо јер је *-исџи* цикличан суфикс (нпр. *акџивисџи, методисџи, реџлисџи*). Пример *флауџисџи* показује да правило акцента третира *ау* као двоглас.

¹⁴ Могла би се додати и именица *абузс*, ретко коришћена посуђеница из латинског језика. Овде наравно не рачунамо на именице типа *Америкãнац, -ница*, које се изводе суфиксом *-ãн(а)џ* с непостојаним *ã*, нити на друге могуће изведенице.

2.2.2. Акценат на антепенултими

- (12) м. род а) краткоузлазни: азимут, беглербег, биликум, Гдлијат, йгуман, калуфер, кавијар, компјутер, конобар, Луксембург, панкреас, Техеран, тамарис¹⁵
б) Нема вишесложних именица м. рода са дугоузлазним акцентом на антепенултими.

У (12а) се јављају готово искључиво именице страног порекла. У 12а. нисмо могли укључити примере *дејекџор*, *инсјекџор*, *дикџор*, *инџор*, *елевџор*, *ирџор*, *комјесор*, *ливидџор*, *проекџор*, *рефлексџор* јер се изводе суфиксом *-ор*. Ту такође не спадају изведенице на *-нић* (нпр. *Дубровнић*, *духовнић*, *дужноснић*, *иромовнић*, *идлазнић*) ни ти оне на *-осџ* (нпр. *идмазносџ*, *ајсџ*). БХЖ наводи као примере за краткоузлазни акценат на антепенултими само изведенице типа *идранин*, *Јеврејин*, *бескућнић*, *ираничџар*, *чиновнић*, *бунџорнић*, а слично поступа и Даничић.¹⁶ Као и у именица женског и средњег рода, ни у именица м. рода не јављају се дугоузлазни акценти на антепенултими. Даничић наводи овде примере изведеница на *-овић* (*бабовић*), *-анин* (*Бачванин*),¹⁷ *-авац* (*букавац*), *-овац* (*зликовац*), *-лац* (*двалац*) и изведенице префиксно-суфиксалном творбом типа *засенак*, а слично поступа и БХЖ.

3. Закључак. О расподели узлазних акцената у скупу мономорфних двосложних именица можемо закључити следеће:

- (13) а. Краткоузлазни акценат се у двосложним именицама мушкога рода на сугласник у знатном броју јавља и у онима са сталним вокалом у другом слогу, и у онима с непостојаним *а*. Јављање тог акцента у скупу именица тога типа с дужином на другом слогу је, изгледа, у већој мери ограничено (примери 7а).
б. Дугоузлазни акценти се у двосложних именица м. рода јављају слободно само у именицама с непостојаним *а*, док се у именица без таквог вокала дугоузлазни акценти јављају само у неким страним позајмицама и у префиксним изведеницама одређенога типа.
в. Дугоузлазни акценат се не може јавити у именица у којима други слог носи сталну дужину.
г. На затвореној пенултими у двосложним речима претежно се јавља краткоузлазни акценат.
д. У тросложним и вишесложним именицама на затвореној пенултими могући су само краткоузлазни акценти.

¹⁵ У исту групу би се могле укључити и именице с непостојаним *а* (нпр. *децембар*, *мајсџар*, *минсџар*, *октобар*, *рејсџар*, *јајеленић*, *идџар*), мада се не види да би то знатније унапредило наше истраживање.

¹⁶ БХЖ наводе и примере *идсао*, *кџао*, *џао*, који се у косим падежима своде на два слога: *идсла*, *кџила*, *џакла*.

¹⁷ В. о изведеницама тога типа у Ракић (2005).

ђ. У именица чији је крајњи слог затворен на антепенултими могући су само краткоузлазни акценти, па и они се јављају готово искључиво на страним позајмицама. У именица чији је крајњи слог отворен дугоузлазни акценти се претежно јављају на префиксним изведеницама насталим конверзијом.

Шта се из овога материјала може даље закључити о расподели узлазних акцената? Неки закључци се могу формулисати само као тенденције, а не као апсолутна правила.

Истраживање је показало базичну исправност правила краћења (2), а такође да оно важи и за неке врсте мономорфних речи. Показује се да правило краћења важи и за све мономорфне двосложне и тросложне именице са сталном дужином у крајњем слогу, а и за велику већину мономорфних двосложних и тросложних именица домаћег порекла које у другом слогу немају непостојано *a* у смислу да одређује шта је могућа морфолошка структура. Из домена тога правила изузимају се именице изведене конверзијом префигираних глагола.

Анализа показује да расподела узлазних акцената није потпуно слободна чак ни у скупу двосложних и тросложних именица. Дугоузлазни акценат се не може јавити у двосложним и тросложним именицама које имају сталну дужину на крајњем слогу, а у именицама домаћег порекла претежно се јављају у именицама с непостојаним *a* и у девербалним именицама изведеним конверзијом. На отвореној пенултими могући су и дугоузлазни и краткоузлазни акценти, док на затвореној пенултими претежно се јавља краткоузлазни акценат; овај однос је нарочито јасан у скупу тросложних именица ако се искључе пенултима које се завршавају сонантом. Како се види из (13ђ) на антепенултими именица које завршавају сугласником такође је ограничена могућност јављања дугоузлазних акцената, а и краткоузлазни су претежно ограничени на стране позајмице.

Посебно је значајна чињеница да се узлазни акценти могу јавити у речима са више од 3 слога даље лево од антепенултима само у именица које садрже одређене префиксе или суфиксе. Тако се са неутралним суфиксом *-ница* могу забележити следећи примери са узлазним акцентима на 4. или 5. слогу од краја речи:

(14а) *на́стāvница, на́зивница, ра́садница, на́резница, за́ветриница.*

(б) *бесе́дница, прѐдстāvница, сла́стича̀рница, о̀клопница, ча̀рапа̀рница.*

Акценти се у наведеним именицама изводе из основа *на́стїава, на́зив, ра́сад, на́рез, за́ветїрина, бесе́да, прѐдстїя̀внїк, сла́стїича̀р, о̀клої, ча̀рапїа̀р*. Неке од ових основа су девербалне именице изведене конверзијом префигираних глагола.¹⁸ Поново се потврђује да је конверзија глагола у

¹⁸ Именица *за́ветїрина* је префиксно-суфиксна изведеница, а додавањем суфикса *-ица* добија се даље именица *за́ветїриница*.

именице значајан извор акцентованих дужина (в. Ракић 1999). Примери (14) показују нужност разликовања различитих лексичких слојева у српском језику. Додавањем неутралног суфикса *-ница* добијају се вишесложне изведенице чији је акценат исти као и акценат основе. На сличан начин се могу применити и други неутрални суфикси:

- (15) *-ња̋к* (ра̋сплодња̋к), *-нї̋к* (зн̋атижѣљнї̋к), *-ки̋ња* (ло̋пѡвки̋ња), *-ица* (ма̋слиница), *-ина* (ко̋рња̋чевина).

Именице са више од три слога су махом изведенице чији акценат зависи од основе речи и од врсте примењених суфикса и префикса. Највише „транспортује” дугоузлазни акценат суфикс *-щї̋ина* који се у примерима *кра̋љевщї̋ина*, *не̋диће̋вщї̋ина*, *ра̋нковиће̋вщї̋ина* јавља са проширењем *ев* (Николић 2000). Суфикс *-щї̋ина* се изгледа може класификовати као рецептиван суфикс јер се јавља и акценат на *ев/ов* у *ї̋урїе̋ње̋вщї̋ина* (< *Турїе̋ње̋в*) и *жданѡвщї̋ина* (< *Жданѡв*). Расподела акцената није потпуно слободна ни у скупу двосложних и тросложних именица, а у скупу именица с више слогова је претежно одређена њиховим морфолошким саставом. Анализа акцентованих дужина потврђује вишесложну структуру лексикона у српском језику.

Београд

ЛИТЕРАТУРА

- Babić, S. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU i Globus.
- Barić, E. et al. 1997. *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Brabec, I., M. Hraste i S. Živković, 1954. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Даничић, Ђ. 1925. *Српски акцен̋ти*, Београд — Земун: Српска краљевска академија.
- Deanovića, M. i J. Jerneja, 1989. *Hrvatsko ili srpsko talijanski rječnik*, Zagreb: Školska knjiga.
- Ивић, П. 1961/62. Број прозодијских могућности у речи као карактеристика система словенских језика, *Јужнословенски филоло̋г* 25, 75—113.
- Kiparsky, P. 1982. Lexical Morphology and Phonology, у I. S. Yung (ed.): *Linguistics in the Morning Calm*, Hanshin, Seoul, 3—91.
- Клајн, И. 2003. *Творба речи у савременом српском језику*. 2. део, Београд.
- Николић, М. 2000. *Обра̋тни речник ср̋ско̋га језика*, Београд: Институт за српски језик.
- Peco, A. 1991. *Akcenti i dužine u srpskohrvatskom jeziku*, Beograd: Naučna knjiga.
- Rakić, S. 1991. О рецептивним суфиксима и правилу акцента српскохрватског језика, *Зборник Ма̋шице ср̋ске за филоло̋гију и лин̋гвист̋ику* 34/2, 121—134.
- Rakić, S. 1992. Vrste sufiksa i pravilo akcenta u srpskohrvatskom jeziku, *Slavistična revija* 40/2, 197—207.
- Rakić, S. 1996a. Suffixe, lexikalische Schichten und Akzent im Serbokroatischen, *Linguistische Berichte* 163, 227—252.
- Ракић, С. 1996б. Правило кра̋ења у српскохрватском језику, *Зборник Ма̋шице ср̋ске за филоло̋гију и лин̋гвист̋ику* 39/1, 141—156.
- Ракић, С. 1999. О нултим суфиксима и извођењу наставцима *-ѡ*, *-а*, *-о*, *-е*, *Зборник Ма̋шице ср̋ске за филоло̋гију и лин̋гвист̋ику* 42/1, 225—254.
- Rakić, S. 2002. Kolikostne preмене v besedotvorju [iz srbščine prevedla Đurđa Strsoglavac], *Slavistična revija* 50/1, 119—121.

Ракић, С. 2005. О извођењу имена становника градова и области (-*анин* један суфикс или два), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 48/1—2, 267—276.

Речник српскога језика (2007) у редакцији Мирослава Николића, Нови Сад: Матица српска.

Стевановић, М. 1981. *Савремени српскохрватски језик I*, 4. издање, Београд: Научна књига.

Стевановић, М. 1991. *Књижа о акценћу књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Станислав Ракић

О МЕСТЕ ВОСХОДЯЩИХ УДАРЕНИЙ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ — ПРИМЕР МОНОМОРФНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Резюме

В настоящей статье автор анализирует распределение восходящих ударений в двусложных и многосложных мономорфных существительных сербского языка. Отмечается, что для распределения этих ударений действительными являются определенные ограничения в сочетании двусложных существительных с закрытым конечным слогом, а также и в сочетании трехсложных существительных. Долгие восходящие ударения появляются без каких-либо значительных ограничений в двусложных существительных с открытым конечным слогом и в двусложных существительных с закрытым конечным слогом, содержащих беглое *a*. Анализ показывает, что такое распределение во многом соответствует правилу сокращения (Ракич 1996), и это правило действительно и для некоторых типов мономорфных существительных, а отклонения возникают, главным образом, у префиксальных производных слов, образованных конверсией. В закрытом предпоследнем слоге встречаются в основном краткие восходящие ударения, а колебание наблюдается только в слогах, оканчивающихся на сонорный согласный. На третьем слоге от конца у существительных, оканчивающихся на согласный, существуют значительные ограничения в распределении восходящих ударений. Долгие восходящие ударения в этой позиции почти никогда не встречаются, а краткие восходящие возможны только в заимствованиях. Появление восходящих ударений еще дальше от конца слова полностью определено морфологической структурой существительных. Анализ распределения ударений подтверждает существование различных слоев лексического запаса в сербском языке.

СИНТАКСИЧКИ И КОМУНИКАТИВНИ АСПЕКТИ КОНВЕРЗИЈЕ

МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ

UDC 811.163.41'366

Циљ овога истраживања јесте да се идентификују типични монопредикатски и полипредикатски реченични обрасци, без обзира на дијатетички лик, те лексичке јединице као парови који стоје у конверзном односу. Да би се задовољио минимални идентификациони критеријум конверзности, сви конкурентни модели морају денотирати исту нејезичку ситуацију задржавајући притом истоветно семантизоване актанте уз обавезну промену актантно-аргументатске формализације.

Кључне речи: конверзност, синтакса, комуникација, реченични модел.

0. Увод

Иако се појмовни опсег термина конверзија понајпре тиче неких лексичких, морфолошких и дериватолошких језичких закономерности, у овом раду пажња је усмерена на њене лексичко-синтаксичке и комуникативне аспекте. Конверзија, тако, не представља синтагматску релацију саму по себи и за себе, већ се заснива на односу одговарајућих лексичких и граматичких јединица, односно структура, које стоје у комутабилној вези. А управо је та комутабилност регулисана комуникативним аспектом саопштења којим се као резултат остварује другачија тематизација исказа.

У најужем смислу конверзија се тиче смењивости лексичких јединица чиме се приближава синонимији (Кронгауз 2001: 180—181) будући да оба исказа денотирају истоветну нејезичку ситуацију, а разлике се тичу само промене тачке гледишта са које се о њој реферише: *Ана је Маркова сесџра : Марко је Анин брајџ*. Ипак, смењивост лексичких јединица је ограничена како морфолошком класом којој припадају, тако и категоријалним значењем, што значи да се конверзни парови могу формирати само у оквиру једне (пот)класе речи (Кобозева 2004: 106). Тако су у конверзном односу глаголи с глаголима, именице са именицама, а међу овима се одвајају оне које именују бића од оних које именују предмете, појаве и сл. Тако, сви лексички парови као и реченице које стоје у конверзном односу представљају конверзне синтаксичке јединице, тј. конверзиве (Ивић 1976: 38; Всеволодова 2000: 452).

У најширем смислу под конверзијом се могу сматрати сви конкурентни реченични модели у оквиру исте дијатезе, али и они који се за-

снимају на дијатетичкој трансформацији. Конкурентни реченични модели у оквиру исте дијатезе почивају на лексичкој комутабилности, по правилу глагола у функцији предиката (*дајти* — *добити*), док се дијатетичком трансформацијом (трансформација типа актив — пасив или актив — медијал) задржава предикатско реченично језгро, тј. исти је глагол у функцији предиката. Основна одлика конверзије јесте промена функционалног односа међу лексичким јединицама, али не и међу актантама (Всеволодова 2000: 452).

У овом раду, дакле, темељни задатак представља идентификација конкурентних реченичних образаца који се заснивају на аргуменатској комутабилности семантичких актанта уз промену глаголског реченичног језгра или без ње, односно уз дијатетичку трансформацију или уз њен изостанак.

1. Синтаксичка конверзија

Синтаксичка конверзија је поступак који се заснива на поновљеној денотацији исте нејезичке ситуације (догађаја) при чему се број обавезно другачије формализованих актанта не мења. Нејезичку ситуацију или догађај чине сви учесници у радњи, сама радња, као и пратеће околности које су релевантне за њу. Овај синтаксички поступак омогућен је избором једног од два могућа комплементарна глагола у функцији реченичног предиката при чему се у оба тако добијена реченична модела исти актанти налазе на различито семантизованим синтаксичким функцијама.

*Марко*_{АГЕНС-АДРЕСАНТ} *је* *послао* *Ани*_{АДРЕСАНТ} *писмо*_{ПАЦИЈЕНС}.
*Ана*_{АДРЕСАНТ} *је* *добила* *писмо*_{ПАЦИЈЕНС} *од* *Марка*_{АГЕНС-АДРЕСАНТ}.

Синтаксичка конверзија је поступак којим се и без дијатетичке трансформације (дакле, у оквиру активне реченичне дијатезе) омогућује ретематизација исказа без промене броја и семантичких улога актанта. Као полазни модел у поступку конверзне трансформације представља онај са тематизованим агенсом, док ретематизација, схваћена као промена реченичне теме, подразумева тематизацију другог, неагентивног актанта (најчешће се може интерпретирати као адресант), мада се, уз даљу глаголску супституцију, тематизацији може подвргнути и пацијенс.

*Пријатељ*_{АГЕНС-АДРЕСАНТ} *нам*_{АДРЕСАНТ} *је* *послао* *писмо*_{ПАЦИЈЕНС}.
*Ми*_{АДРЕСАНТ} *смо* *добили* *писмо*_{ПАЦИЈЕНС} *од* *пријатеља*_{АГЕНС-АДРЕСАНТ}.
Стигло *нам*_{АДРЕСАНТ} *је* *писмо*_{ПАЦИЈЕНС} *од* *пријатеља*_{АГЕНС-АДРЕСАНТ}.

Поступак ретематизације спроводи се заменом реченичних функција комплементарних актанта, што се одвија на релацији између централних синтаксичких функција — субјекта и објекта — најчешће уз лексичку супституцију глагола у функцији предиката. Комплементарност се

у појединим случајевима појављује као резултат поделе одговорности за активирање или реализацију радње, односно подухвата на пацијенсу. То значи да се извесна контролна моћ мора признати и адресату (*Марко је њослао њисмо Ани, али је Ана одбила да га њреузме*). Ретематизацијом се обезбеђује промена реченичне перспективе (Ивић 1976: 29), а да се притом не задира у распоред и број денотираних семантичких улога.

Фиксирање семантичких улога актаната обезбеђује се увођењем у предикатској функцији једног од глагола који стоје у конверзном односу (*куњињи — њродањи, дањи — добињи, чинињи — садржањи*), при чему се о једној те истој ситуацији (догађају) саопштава са аспекта једног или другог учесника — нпр. агенса-адресанта или адресата. Као примаран сматраћемо онај реченични модел који се заснива на тематизацији агентивно интерпретираног актанта, будући да се у синтаксичко-семантичкој анализи од везе субјекта и агенса полази са аспекта њихове узајамне преференције, тј. очекиване синтаксичко-семантичке везе (Ристић 1999: 160).

Синтаксичку конверзију омогућује одговарајућа валентна способност оба конверзна глагола, што је предуслов да не дође до нарушавања за конверзију неопходне бинарне актантне опозиције. Валентна подударност омогућује истоветну синтаксичко-семантичку интерпретацију глаголских допуна (Арутюнова 2003³: 115) као код *њослањи/ њримњи нењњо, њродањи/ куњињи нењњо* и сл. Међутим, све глаголске допуне не стоје по аутоматизму у конверзном односу, посебно у случају кад се у функцији предиката појави тровалентан глагол. Тако у полазном моделу директни објекат, односно конверзно тематизовани пацијенс, може бити у синтаксичкој опозицији истовремено према оба непацијентивна актанта јер ни са једним не стоји у директно конверзној вези — нису комплементарни (*Ани је сњињло њисмо од Марка*). У директно конверзном односу могу бити само непацијентивно интерпретирани актанти (*Марко је њослао Ани њисмо > Ана је добила од Марка њисмо*) јер деле иста категоријална обележја.

Реченичне моделе где се смањује број актаната у односу на примарни реченични модел не треба сматрати потпуним синтаксичким конверзивима (*Послао ми је њисмо : Писмо ми је сњињло*) јер омогућују различите интерпретације (*Ја сам њослао њисмо (Моје њисмо је нењме сњињло) // Мени је сњињло нењје њисмо*).

Синтаксичком конверзијом се, дакле, не задира у број и однос међу актантима, као ни у само информативно реченично језгро свих могућих конверзних реченичних парова, већ се одговарајућом тематизацијом саопштавају неке пратеће околности на релацији агенс — адресат (*Марко је Ани њослао њисмо*) или адресат — пацијенс (*Ана је добила њисмо од Марка*), пацијенс — адресат — агенс (*Писмо је сњињло Ани од Марка*).

Синтаксичка конверзија се остварује као резултат промене реченичног модела или чак дијатетичке трансформације, у оквиру једнопредикатске конфигурације или на међуреченичном нивоу. С обзиром на ове критеријуме издваја се пет основних типова синтаксичке конверзије:

(а) **функционална инверзија актаната** — у оквиру истог реченичног модела и без промене глаголске аргуменатске структуре (*Марко иде са Аном : Ана иде са Марком*);

(б) **лексичка супституција** — уз актантну инверзију и, најчешће, промену основног реченичног модела (*Марко је продао Ани бицикл : Ана је купила бицикл од Марка*);

(в) **дијатетичка трансформација** (*Марко је најушћен од свих : Сви су најушћили Марка*);

(г) **перифрастично регулисана конверзија** — са супституцијом једнолексемског предиката перифрастичним што проузрукује промену аргуменатске структуре, а остварује се као вид дијатетичке трансформације, како пасивне тако и медијалне, и лексичке супституције (*Марко се усјаничио : Марка хваћа јаника; Помоћник ме је обавестио : Ја сам добио обавештење од помоћника*);

(д) **хипотаксичка конверзија** — између две комплементарне пропозиције, те логичких концепата који фигурирају у бинарним опозицијама: узрок и последица или антериорност и постериорност у оквиру темпоралности (*Марко је дошао пре него што је Ана отишла : Ана је отишла након што је Марко дошао; Марко није дошао јер је болестан : Марко је болестан иако да није дошао*).

2. Функционална инверзија актаната

Овај функционални конверзни проседе подразумева само актантну функционалну инверзију без лексичке замене глагола у функцији предиката. Актантна функционална инверзија заснива се на одржавању истоветног броја актаната без промене предикатско-аргуменатског реченичног модела. Актанти и њихове семантичке улоге, дакле, остају непромењене.

Марко иде са Аном у школу.

Ана иде са Марком у школу.

Како би се доказао симетричан однос свих именованих актаната према радњи у којој су ангажовани, актанти се могу померити на субјектску позицију чинећи координирану именичку синтагму.

Марко и Ана иду у школу.

Ана и Марко иду у школу.

Оно што се не постиже хомофункционалном репрезентацијом актаната, а што је типично за хетерофункционалну, јесте тематизација исказа с обзиром на говорникову намеру да поред именовања одговарајуће ситуације саопшти нешто што представља шири нејезички контекст.

Тако се хетерофункционалном репрезентацијом актанти разврставају не према учешћу у радњи (а оно је верификовано), већ према томе

коме припада, на пример, статус координатора (или управљача) акције, или се читав исказ структурира и тематизује са аспекта само једног од учесника. Хомофункционалном репрезентацијом се, с друге стране, инсистира на колективности, тј. заједништву у спровођењу радње.

Овакав функционални поступак остварује се уз глаголе кретања (*ићи, ирчати, иутовати*), комуникативних радњи (*разговарати, телефонирајући, свађати се*), глагола промене статуса (*развесити се, разићи се*) чије допуне социјативног типа сигнализирају рецепчан, партнерски однос међу актантима са аспекта ангажмана у истој радњи (Ивић 1954: 165; Стевановић 1976: 452; Пипер 2005: 264). Ови глаголи могу бити нерексивни (нерексипрочни: *иутовати, разговарати*) и рефлексивни (рексипрочни: *свађати се, развесити се*).

Будући да глаголска допуна има формалносинтаксички нижи статус од субјекта, којим је само један од актаната тематизован (*Ана са Марком разговара*), њом је именован актант коагентивног типа јер је његова семантизација условљена семантизацијом за њега синтаксичко-семантички управне форме (Васић 1998: 79).

Исказ се, наравно, не структурира само са граматичког, већ и са комуникативно-прагматичког становишта које укључује и критеријум статуса актаната. Тако се у примерима *Марко живи са родитељима* и *Маркови родитељи живе са њим* одговарајућом тематизацијом регулише статус субјекатског актанта као придруженог члана колектива.

Иако се начелно актантна функционална инверзија може спровести, а да се при томе денотира иста нејезичка ситуација, таквом слободном заменом занемарује се информативна (функционална) реченична перспектива (Ивић 1976: 30; Поповић 1997: 22; Тестелец 2001: 216), али и различит међуактантни ангажман у радњи, нпр. са аспекта координације радње или интенционалности.

Марко ће сигурно разговарати са Аном.

У последњем примеру актантна функционална инверзија није комуникативно оправдана јер се фаза интенционалности (в. интенционал (Тошовић 2001: 349)) везује само за актант на субјекатској позицији, што се у великој мери регулише темпоралном парадигмом. Презентом се, насупротив футуру I, сигнализира заједништво будући да се именује ситуација у току, а занемарују све припремне фазе релевантне за формулацију саопштења (*Марко разговара са Аном : Ана разговара са Марком*). Тематизација једног од начелно равноправних актаната зависи од говорног лица и с њим у вези прагматичке компоненте исказа.

Прагматичка компонента исказа је наглашена за комитативни тип корелацијалности јер се из тематско-рематске конфигурације издваја актант који је део пресупозиционе пропозиције исказа (Васић 1998: 78). Такви искази су, дакле, базично двопрпозициони.

Поред Марка, дошла је и Ана.

[*Марко је дошао*, ШТО САМ ОЧЕКИВАО, али је и *Ана дошла*, ШТО НИСАМ ОЧЕКИВАО]

Актантном инверзијом би се у претходном примеру нарушила информативна (комуникативна) перспектива исказа. Слично је и у случају када се наместо допуне социјативног типа уз глаголе типа *развести се*, као начелно конкурентна форма уведе допуна аблативног типа, при чему се по правилу сигнализира интенционалност само у сфери субјекатског актанта.

Ана се развела од Марка.

Иако се, начелно, појава симетричног односа ангажованих актаната према радњи може проверити и њиховим померањем на субјекатску позицију у оквиру координираних именичких синтагми или одговарајућих плуралских заменичких облика, овај поступак се спроводи само ако комуникативна реченична перспектива није нарушена, што би био случај у последњем примеру.

3. Лексичка супституција

Лексичка супституција као конверзни образац јесте резултат смене глагола у функцији предиката чиме се у већој или мањој мери мења реченични модел који је одређен глаголском реакцијом (и, наравно, валенцом). Иако се притом не мења број глаголских аргумената, по правилу се мењају формални ликови појединих реакцијских допуна те долази до предикатско-аргуменатског реструктурирања (*дати некоме нешто* : *добити од некога нешто*). Заменом глагола у функцији предиката омогућује се денотација исте нејезичке ситуације, с тим да се мења формални синтаксички оквир актантне репрезентације, што подразумева функционалну инверзију лексичких репрезентата семантичких актаната.

Лексичком супституцијом глагола омогућује се сагледавање денотационе ситуације са аспекта само једног од комплементарних актаната, при чему се њихово место или улога у ситуационом контексту не мења.

Марко је дао Ани цвеће.

Ана је добила од Марка цвеће.

Као што се и види у претходном примеру, комплементарни актантни су само они који сразмерно или несразмерно деле одговорност за покретање или реализацију радње.

Подела одговорности између актаната нарочито је истакнута у случају неких институционо или обичајно конвенционализованих радњи за шта је типичан пример купопродајни однос. Конверзни парови *купи-продајти*, *дати-добити*, *рећи-сазнати* и сл. (Ивић 1976: 38; Севолодова 2000: 454) денотирају у основи једну те исту конвенционалну ситуацију која се заснива на сразмерној подели актантне одговорности, а она се заснива на фазној контроли радње.

*Ана је њродала Марку цвеће.
Марко је куџио од Ане цвеће.*

Фазна контрола омогућује сваком комплементарном актанту одговарајући степен контроле тока саме радње.

Поред промене информативне перспективе саопштења, увођење једног или другог члана неког конверзног пара омогућује наглашавање резултативности покренуте радње. Тако се у случају конверзног пара *џослаџи—џримиџи* првим чланом наглашава иницијална а другим терминативна фаза читаве ситуације, која је тиме фазно сегментирана.

*Ана је Марку џослала џисмо.
Марко је џримио од Ане џисмо.*

Као што и претходни примери показују, конверзним паровима се ситуација фазно сегментира, што нам омогућује увид у ток и реализованост радње. Без обзира на актантну тематизацију, семантичке улоге свих актаната су фиксиране. Ипак, фазно сегментирање ситуације доприноси несразмерној подели одговорности комплементарних актаната. Тако, адресатно интерпретирани актанти располажу контролом само у терминативној фази ситуације, што може довести до нарушавања резултативности радње.

*Марко је џослао Ани цвеће.
Ана је одбила да џрими цвеће од Марка.*

Релациони глаголи који чине конверзне парове типа *чиниџи—садржаџи / сасџојаџи се* (Всеволодова 2000: 455) повезују на аргуменатским позицијама ентитете чији се односи не мењају без обзира на реченичну тематизацију. Разлика међу ентитетима тиче се њихове структуре или композиције, те су у везу доведени корпусни и парцијални ентитети, где су парцијални увек део корпусног ентитета.

*Наш ѓрад се сасџоји из више оџџиџина.
Више оџџиџина чини наш ѓрад.*

Такође и неки релационо-статусни глаголи конверзног типа као *ожеџиџи се—удаџи се* денотирају истоветну ситуацију и конвенционализоване улоге актаната без обзира на њихову тематизацију, а избор глагола ограничен је полним обележјима тематског субјекта.

*Ана се удала за Марка.
Марко се ожеџио Аном.*

Лексичка супституција као конверзни образац превазилази саму смешну глагола у функцији предиката и тиче се супституције лексичких јединица уз копулативни глагол. Тако се лексички парови (антонимични

компаративи (Ивић 1976: 38)) *мањи—већи, виши—нижи, изнад—испод* и сл. појављују као комплементарни на когнитивно-релационом плану, али не и на плану реципрочности у односу на радњу.

*Марко је виши од Ане.
Ана је нижа од Марка.
Саша сѣтанује испод Марка.
Марко сѣтанује изнад Саше.*

4. Дијалектичка трансформација

Овај конверзни образац се испољава у виду пасивне реченичне трансформације или медијалне глаголске модификације (*интересовајти — интѣресовајти се*).

Активна реченична структура и њој одговарајућа пасивна денотирају идентичну нејезичку ситуацију, али се каноничка активна реченица заснива на тематизацији субјекта као агенса, док се у пасивној реченици тематизацији подвргава неагенс (*Марко је ѣреѣучен; Министар је о ѣоме већ обавешћен*). Пасивна реченица, дакле, представља секундарну конфигурацију и стога што се као обавезни реченични члан, уз предикат, појављује само субјекат-неагенс, мада је могуће увести и агенс одговарајућом допуном (Мразовић, Вукадиновић 1990: 135). С обзиром на то, из реченичног оквира пасивне реченице неретко се и испуштају чланови који су ван реченичне теме, те су стога само факултативни (*Од свих нас је заборављен овај сѣис*). Када је, пак, реч о пасиву са морфемом *се*, информација о агенсу се изоставља у оквиру допуна, док се најчешће уводи на одредбеним позицијама (*По ѣкарама се ваде врући сомунѣ; Ова ѣсма се радо ѣва у Србији; Из Владе се шаљу чудни сиѣнали*).

Пасивна реченица представља конверзив јер се односи на исту ситуацију као и активна без обзира на то да ли су сви актанти и формализовани у реченичном оквиру, или су комуникативно имплицирани. Избор између активне или пасивне реченице као саопштења регулише се комуникативним и посебно прагматичким факторима који се везују за сферу говорног лица и његовог избора информативног тежишта (Ивић 1976: 37). Променом реченичне теме у оквиру пасивне дијатезе мења се и полазни, активни реченични модел, а у односу функционалне конверзије налазе се само субјекат и директна објекатска допуна.

Од овог функционално-семантичког обрасца одступају перифрастични изрази типа *Обузѣма ѣа сѣрах* или *Мучѣ ѣа ѣлад* који након пасивизације, уосталом као и у активном облику, фиксирају атипичан тематизациони проседе. То значи да се у активном облику као коса тема (Поповић 1997: 37), односно носилац ситуације (Станојчић, Поповић, Мицић 1989: 236), појављује појам на позицији директног објекта, док субјекат представља формални експонент субпредиката: *Плаѣи се; Оѣладнео је*. На тај начин се субјекат пасивне реченице може интерпретирати као носилац ситуације (тј. носилац стања, расположења — експерѣјент), јер

и активна и пасивна реченична конфигурације представљају једноактанту ситуацију: *Обузет је страхом; Мучен је злаћу*. У поређењу са активним моделом, пасивом је наглашен губитак контроле над радњом или стањем у току јер се активом наглашава стање још у настајању.

Сличан поступак функционалне актантне инверзије остварује се у случају медијалне модификације управног глагола.

Тако се у случају глагола типа *интересовати се, радовати се* наглашава медијалност радње у односу на субјекат, док њихови парњаци *интересовати* и *радовати* субјекатском појму обезбеђују улогу каузатора.

Интересује ме бициклизам.

Интересујем се за бициклизам.

Радује ме њвој долазак.

Радујем се њвом доласку.

Иако би се денотациони опсег ових конверзива могао сматрати идентичним, ипак се чини да је потпуно информативно поклапање релативно, а посебно у односу глагола *интересовати* и *интересовати се*, где овај последњи омогућује субјекатском појму активно учешће у радњи.

5. Перифрастично ређулисана конверзија

Перифрастични предикатски изрази (Тополињска 1982: 35) могу се појавити као секундарна средства глаголске супституције (*обаћати : даћи обећање*) али којима се редовно изводи псеудодијатетичка трансформација (в. криптопасивни ефекат (Поповић 1997: 38)) у оквиру и по правилима активне дијатезе. Као активни дијатетички конверзиви појављују се перифрастични изрази које конституишу глаголи типа *даћи* (*давати*) и *добити* (*добити*), али и њима слични као *послати* и *примити* и сл.

Марко је дао Ани обећање / њдршку / савети.

Ана је добила од Марка обећање / њдршку / савети.

Перифрастична регулација конверзности функционише по општим принципима конверзије међу којима су најважнији истоветна ситуациона денотација и функционална актантна инверзија. Глаголи који конституишу конверзне перифрастичне изразе формирају комплементарне семантичке парове који тек у бинарном низу заокружују ситуацију. Међутим, перифрастични конверзиви ускраћују фазну контролу радње, што је типично за предикатско-аргуменатско реструктурирање. Тако у случају исказа *Марко је дао Ани обећање* као комуникативно непредвидив стоји исказ *Ана је добила Марково обећање*. Фазна актантна одговорност типична је за троактантне ситуације — *Марко је Ани њродао бицикл* и *Ана је кућила од Марка бицикл* — а посебно ако је реч о конвенционализованим ситуацијама који се заснивају на подели одговорности.

Овај конверзни поступак иступа као псеудодијатетички трансформациони поступак јер се одвија у оквиру активне дијатезе. За разлику од пасивне трансформације перифрастични конверзиви омогућују тематизацију првобитног индиректног објекта (*Он је дао Марку савет* : *Марко је добио од њега савет*) који је семантизован или као адресат или као пацијенс.

*Ана је Марку*_{АДРЕСАТ} *дала сигнал.*

*Марко*_{АДРЕСАТ} *је од Ане добио сигнал.*

*Марко је Саши*_{ПАЦИЈЕНС} *задао ударац у леђа.*

*Саша*_{ПАЦИЈЕНС} *је задобио од Марка ударац у леђа.*

Иако се и перифрастични конверзиви могу подвргавати пасивизацији, овај се граматички поступак спроводи по рестриктивним комуникативним околностима, које подразумевају готово обавезан изостанак експликације агенса.

Задај ми је ударац у леђа.

Обећање ми је дајо.

Конверзни перифрастични предикатски изрази омогућују уклањање енантосемичности (Шипка 2002: 152), која је обележје одговарајуће глаголске лексичке јединице: *позајмити*: *дајти/ узети на зајам; изнајмити*: *узети/ дајти под најам*.

6. Хипотаксичка конверзија

Под хипотаксичком конверзијом подразумевамо промену реченичног статуса у оквиру двопредикатске конфигурације (сложене реченице) без промене у ситуационој денотацији, што се заснива на инверзној смени субординативног међупропозиционог односа без промене у хипотаксичкој равни. Базичне логичке пропозиције, дакле, остају непромењене (Ивић 1976: 39).

Хипотаксичка конверзија је могућа у оквиру једног комплементарног семантичког пара чија се формализација остварује на хипотаксичкој равни. Семантичка комплементарност остварује се у темпоралним и каузалним релацијама. Комплементарни парови тако постају пропозиције које идентификују симултане или сукцесивне временске следове (симултани и антериорно-постериорни временски след) и узрочно-последичну пропозициону везу. Ако се занемари информативно реченично тежиште, промена реченичног статуса у структури са конверзним статусом условљена је темпоралном парадигмом и глаголским аспектом (Мразовић, Вукадиновић 1990: 525).

Док ја учим, он слуша музику.

Док он слуша музику, ја учим.

*Марко је дошао пре него што је Ана кренула.
Ана је кренула након што је Марко дошао.
Биљана није дошла јер је болесна.
Биљана је болесна иако да није дошла.*

Хипотаксичка конверзија у потпуности одговара захтевима синтаксичке конверзије јер се без промене броја и улоге актаната упућује на истоветну ситуацију. С друге стране, хипотаксичка конверзија почива на промени синтаксичког статуса и хијерархије међу простим реченицама у оквиру једне сложене, што одговара смени синтаксема у бинарним реченичним опозицијама: зависна — независна и суперординирана — субординирана. Статусном и хијерархијском пропозиционом сменом само се са комуникативног и прагматичког аспекта устројава исказ према тематско-рематској организацији типичној за просту реченицу. Тако у сложеној реченици суперординирана реченица одговара тематском делу исказа, док се информативно тежиште налази у оквирима субординиране реченице чему одговара смена конверзационих реплика.

- *Када је Марко дошао?*
- *Марко је дошао пре него што је Ана оишла.*
- *Када је Ана оишла?*
- *Ана је оишла након што је Марко дошао.*

7. Закључак

Синтаксичка конверзија одражава комуникативно оправдану конкуренцију језичких средстава, а заснива се, пре свега, на функционалној инверзији актаната у монопредикатским конфигурацијама. Функционална инверзија актаната може се спровести лексичком супституцијом (понајпре глагола у предикатској функцији), променом дијатетичког реченичног обрасца, перифрастичном регулацијом предикативности или је она инхерентно лексичко обележје (код реципрочних глагола), те се синтаксичка конверзија не регулише лексичком супституцијом, већ се задржава исти реченични модел, док само актанти замењују своје синтаксичке позиције. У полипредикатским конфигурацијама конверзија се спроводи кроз промену синтаксичког статуса и хијерархије међу простим реченицама без нарушавања базичног међупропозиционог односа.

Синтаксичка конверзија је комуникативно оправдан поступак којим се, уз денотацију исте нејезичке ситуације, регулише одговарајућа перспектива у формулацији саопштења. Поред тога, конверзијом се постиже фазна фрагментизација ситуације чиме се лакше сагледава смена актантних улога.

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнова, Н. Д. (2003³). *Предложение и его смысл*. Москва: УРСС.
- Васић, В. (1998). Синтаксичка кореференцијалност. *Јужнословенски филолоџ*. LIV: 79—86.
- Всеволодова, М. В. (2000). *Теорија функционално-комуникативног синтаксиса*. Москва: Издательство МГУ.
- Ивић, М. (1954а). *Значења српскохрватског инструментјала и њихов развој*. Београд: Научна књига.
- Ивић, М. (1976). Проблем перспективизације у синтакси. *Јужнословенски филолоџ*. XXXII: 29—46.
- Кобозева, И. М. (2004). *Лингвистическая семантика*. Москва: УРСС.
- Кронгауз, М. А. (2001). *Семантика*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет.
- Mrazović, P. i Z. Vukadinović (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad — Sremski Karlovci: Dobra vest — Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пипер, П. и др. (2005). *Синтакса савременога српског језика. Простја реченица*. Београд—Нови Сад: Институт за српски језик САНУ—Београдска књига—Матица српска.
- Поповић, Љ. (1997). *Ред речи у реченици*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ристић, С. (1999). Категорија очекиваности у неким граматичким и лексичким јединицама. *Научни састјанак слависти у Вукове дане*. 28/ 2: 159—166.
- Станојчић, Ж. и Љ. Поповић, С. Мицић (1989). *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд — Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства — Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић, М. (1976). *Савремени српскохрватски језик*. II. Београд: Научна књига.
- Тестелец, Я. Г. (2001). *Введение в общий синтаксис*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет.
- Тополињска, З. (1982). Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. *Јужнословенски филолоџ*. XXXVIII: 35—49.
- Tošović, B. (2001). *Korelaciona sintaksa: projekcional*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Шипка, М. (2002). Енантисемија у српском језику. У: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе. Међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији*. 149—162. Београд—Нови Сад: САНУ—Институт за српски језик САНУ—Матица српска.

Milivoj Alanović

DIE SYNTAKTISCHEN UND KOMMUNIKATIVEN ASPEKTE
DER KONVERTIERUNG

Zusammenfassung

In dieser Studie befassen wir uns mit den syntaktischen u kommunikativen Aspekten der Konvertierung. Das eigentliche Ziel dieser Forschung ist die typischen Satzmodelle und leksiko-gramatischen Bedingungen der Konvertierung zu identifizieren. Das kommunikative Aspekt der Konvertierung besteht in der zweifachen Formulierung derselben Situation aber mit unterschiedlichen Sprachmitteln. Die Bedingungen der Konvertierung gelten im Ramen des einfachen, sowie im Ramen des komplexen Satzes.

ANTONIMIJA KAO SINTAGMATSKA RELACIJA: ISTRAŽIVANJE NA KORPUSU SAVREMENOG SRPSKOG JEZIKA¹

NATAŠA KOSTIĆ

UDC 811.163.41'373.422

Ovaj rad bavi se analizom antonimije u srpskom jeziku iz semantičko-pragmatičke perspektive. Analiza obuhvata pedeset odabranih antonimijskih parova, a izvršena je na jezičkom materijalu reprezentativnog korpusa srpskog jezika. Glavni cilj je da se identifikuju i opišu uloge koje antonimi imaju na nivou rečenice u pisanom tekstu. U ovom radu polazimo od pretpostavke da svijest o postojanju obrazaca upotrebe antonima i njihovih pragmatičkih vrijednosti omogućava i prepoznavanje slučajeva antonimije koji su uslovljeni kontekstom.

Gljučne riječi: antonimija, antonimijski par, leksičko-sintaksički obrazac, kontrastni par, antonimijski obrazac.

1. Uvod

Kako navodi Muehleisenova (1997), termin *antonim* nastao je u XIX vijeku, preciznije 1867. godine, a smislio ga je C. J. Smith da označi pojavu suprotnosti značenja, i to kao termin suprotan od termina *sinonim*. Uobičajena praksa po kojoj su se termini *sinonim* i *antonim* i sami smatrali riječima suprotnog značenja uvela je dosta zbrke u semantici (Lyons 1977). Tako je ispadlo da se *antonimija* (u širem smislu te riječi, u značenju 'suprotnost značenja') često posmatra kao pojava koja je potpuno suprotna 'istovjetnosti značenja', dakle kao nešto što se odnosi na maksimalnu razliku u značenju. Ukoliko pogledamo primjere antonimije po rječnicima i udžbenicima, jasno je da je ovakav zaključak potpuno pogrešan, zato što se poređenje (koje je neophodno da bismo uočili eventualni kontrast između dva entiteta) uvijek vrši na osnovu neke sličnosti. Ako za jednu osobu kažemo da je *udata*, a za drugu da je *neudata*, ono što im je zajedničko (i što i omogućava poređenje) jeste da su obje te osobe ženskog pola i da obje opisujemo u pogledu bračnog statusa. Dakle, suprotnosti uvijek postoje duž neke dimenzije sličnosti.

Većina razmatranja posvećenih antonimiji su teoretske prirode; u njima se na deduktivan način dolazi do brojnih klasifikacija i subklasifikacija ove značenjske relacije, uz manje ili više detaljan opis različitih tipova, ali bez uzima-

¹ U ovom radu korišćeni su rezultati istraživanja obavljenog za potrebe doktorske disertacije pod nazivom „Antonimija u engleskom i srpskom jeziku: semantičko-pragmatička analiza” koja je odbranjena 2006. godine na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu pred komisijom u sastavu: prof. dr Ranko Bugarski, predsjednik, doc. dr Katarina Rasulić, mentor, i doc. dr Rajna Dragičević, član.

nja u obzir odgovarajuće količine podataka o funkcionisanju antonimije u stvarnoj jezičkoj upotrebi. Upotreba korpusa u lingvističkim istraživanjima omogućava pristup mnogo većoj količini jezičkog materijala i bolje uvide u funkcionisanje jezika u realnoj upotrebi. U ovom radu antonimiju ćemo posmatrati iz ugla pragmatičkog pristupa i pokušaćemo da damo odgovor na pitanje kako se antonimi upotrebljavaju u pisanom tekstu, da li je moguće identifikovati relativno stabilne strukturne obrasce za upotrebu antonimijskog para, a u skladu sa tim i alternativne vrste antonimije, kao i kakva je njihova pragmatička vrijednost. Rezultati analize bi trebalo da pokažu način na koji su konteksti upotrebe antonimijskog para u okviru rečenice formalno strukturirani.

1.1 Tradicionalne vrste antonima

Antonimija se po Lyonsu (1977) odnosi na parove suprotnosti koji se mogu porediti: *veliki/mali*, *visok/nizak*, *brz/spor* i sl. Mogućnost poređenja je veoma važna osobina pridjeva, a budući da se ova vrsta riječi najčešće navodi u primjerima antonimije, na osnovu prisustva ili odsustva te osobine u literaturi je uvedena distinkcija između *stepenovanih* (eng. *gradable*) i *nestepenovanih* (eng. *ungradable* ili *non-gradable*) parova suprotnog značenja. Stepenovanost uključuje postojanje mogućnosti poređenja; kada poredimo dva ili više entiteta u pogledu posjedovanja određenog svojstva, dato svojstvo može biti prisutno u manjoj ili većoj mjeri. Na primjer, činjenica da možemo da kažemo *X is as hot as Y* ili *X is hotter than Y* u direktnoj je vezi sa postojanjem mogućnosti stepenovanja pridjeva *hot*. Sa druge strane, riječ kao što je *female* ne posjeduje tu mogućnost; *X is as female as Y* ili *X is more female than Y* nisu uobičajene rečenice. Isti zaključak važi i za parnjake ovih pridjeva suprotnog značenja: *cold* i *male*. Ove razlike između parova *hot/cold* i *male/female* u tradicionalnim opisima antonimije (Leech 1974, Palmer 1976, Lyons 1977, Cruse 1986, Lehrer & Lehrer 1982) dovode se u vezu sa nekim osnovnim logičkim razlikama. Nestepenovani parovi suprotnog značenja (kao što je *male/female*) dijele semantičku skalu na dva komplementarna dijela, pa se zbog toga nazivaju *komplementarnim parovima*. Za njih važi sledeće: propozicija *X is female* implicira *X is not male*, a *X is not female* implicira *X is male*. Ovakav odnos između propozicija u logici se označava terminom *kontradiktornost*. U slučaju stepenovanih parova suprotnog značenja situacija je drugačija. Propozicija *X is hot* implicira *X is not cold*, kao što i *X is cold* implicira *X is not hot*; međutim, na osnovu *X is not hot* ne sledi nužno *X is cold*, niti na osnovu *X is not cold* proizilazi *X is hot*, zato što možemo da kažemo *X is neither hot nor cold*. Stoga se odnos između članova stepenovanih antonimijskih pridjeva označava logičkim terminom *kontrarnost*. Dakle, distinkcija između *kontrarnosti* i *kontradiktornosti*, preuzeta iz logike, u tradicionalnim opisima antonimije odgovara razlici između *stepenovanih* (ili *skalarnih*) antonima i *nestepenovanih* (ili *komplementarnih*) parova koji se inače smatraju glavnim vrstama značenjski suprotstavljenih riječi.

Osim ova dva tipa, Lyons (1977) kao zasebne vrste pominje još *recipročne*² parove suprotnosti i kao ilustraciju navodi par *husband/wife* i kaže da su

² Lyonsov (1977) termin je *converseness*, a Palmerov (1976) *relational opposition*.

veoma česti među oznakama za društvene uloge koje doživljavamo kao recipročne: *doctor/patient, master/mistress*, zatim u nazivima za srodnike: *father/mother, son/daughter, parent/child*, glagola kao što su *buy/sell, own/belong to*, kao i u slučaju prostornih i vremenskih relacija: *above/below, in front of/behind, before/after* i sl. Ovaj tip Lyons objašnjava parafrazom na primjeru para *husband/wife*. Naime, rečenica „*X is the husband of Y*” izražava propoziciju čiji recipročan oblik glasi: „*Y is the wife of X*”. Isti odnos imamo i između „*X owns Y*” i „*Y belongs to X*”.

Najzad, kao četvrti tip opozicije Lyons (1977) navodi *direkcionu opoziciju*³ (eng. *directional opposition*) koja se ogleda u primjerima kao što su *up/down, top/bottom, in/out, front/back, north/south, east/west, arrive/depart, come/go*, a ono što je ovim primjerima zajedničko jeste (makar i implicitno) postojanje kretanja u jednom od dva suprotstavljena pravca, a u odnosu na neku datu poziciju (P). Među njima ipak postoje razlike; značenje para *come/go* zasniva se na suprotnosti između kretanja *prema P i od P* (isto važi i za *arrive/depart*), dok kod para *up/down* postoji suprotstavljenost pravaca *u odnosu na P*.

Antonimija je kod pridjeva najevidentnija, pa je zato kod ove vrste riječi i najreprezentativnija za naučno posmatranje. Stoga se većina radova istraživača koji su se bavili antonimijom u srpskom jeziku (Grickat 1961—1962, 1989, Mršević-Radović 1977, Boškov 1981, Ressel & Ressel 1984, Ivić 1986, Šipka 1990, Tošović 1993, Marković 1994, Dragičević 1996, Veličković 1998) zasniva na uočenim odnosima koji postoje među pridjevskim parovima, dok je pažnja samo ponegdje posvećena imeničkim i glagolskim antonimima. Jedan od prvih radova na srpskom posvećen antonimiji je rad Irene Grickat (*O antonimiji*) iz 1962. godine. Ona na samom početku konstatuje da u srpskoj nauci do tada gotovo uopšte nije bilo raspravljanja o tome šta su antonimi i šta je antonimija. U realnom svijetu se različiti pojmovi doživljavaju kao parovi suprotnosti (npr. *podrum i tavan, sunce i kiša*), pa ova autorka osjeća potrebu da razgraniči antonimiju u lingvističkom smislu od ostalih vrsta suprotnosti. Grickat kaže: „Antonimija se javlja onda kada je nekoj reči (celoj ili jednom njenom značenju) namena da označi suprotnost, da preduhitri obrnutu predstavu; ona i ta obrnuta predstava postavljaju se u antonimiju” (1961—1962:89). Potom daje i osnovnu podjelu antonima na *potpune* i *nepotpune*, koju kasniji istraživači uglavnom usvajaju uz neznatne modifikacije. *Potpuna* antonimija odnosi se na slučajeve u kojima jedan član para u potpunom svom semantičkom polju predstavlja antonim prema drugom članu (*levo/desno, prav/kriv, stvaran/nestvaran*), a *nepotpuna* kada su članovi antonimijskog para bogatiji po značenju pa ne ulaze potpunom svojom sadržinom u antonimijski odnos (*dan/noć, nebo/zemlja, kopno/more*). Najvažnije zapažanje tiče se prirode antonimijske relacije: „antonimijske reči služe za izražavanje samo j e d n e predstave, prisutne ili odsutne, maksimalno ili minimalno zastupljene... one su antonimi samo onda kada su celi zbirovi raznih elemenata njihovog značenja kod njih jednaki — celi osim jednog elementa” (1961—1962:89). Dakle, antonimi su riječi koje imaju sve zajedničko osim jednog svojstva po kome su suprotni

³ Odgovara Cruseovom (1986) terminu *antipodal opposite*.

— kada *dan* i *noć* stupe u antonimijski odnos sve zajedničko se eliminiše „slično nekom zajedničkom činiocu u jednačini” (Grickat: 1961—1962:89) i ostaje samo ono po čemu su suprotni: svjetlost, odnosno nemanje svjetlosti. Kada govorimo o antonimiji Grickat naglašava da treba imati u vidu da je uvijek u pitanju ili nepostojanje trećega ili su to dvije krajnosti na istoj liniji. Ona u ovom radu ne koristi termine kao *komplementarnost* ili *kontrarnost*, ali jasno je da se njena podjela odnosi upravo na tu distinkciju.

Istraživači srpskog jezika se u svojim radovima bave ili opisom osobina antonimijskih parova određenih vrsta riječi (pridjevi, imenice ili glagoli) ili daju sažet pregled osnovnih tipova antonima; kao ilustraciju navode primjere na osnovu svog jezičkog osjećanja ili na osnovu rječničkih definicija koje zadovoljavaju unaprijed postavljene kriterijume za postojanje antonimijskog odnosa. U dva rada ova pojava se ilustruje primjerima iz narodnih poslovice i izraza (Mršević-Radović 1977, Marković 1994), dakle u kontekstu rečenice.

Markovićeva u radu *O nepravim antonimima na materijalu Vukovih poslovice* (1994) određuje antonimiju kao relaciju u kojoj se lekseme obavezno međusobno suprotstavljaju svojim primarnim semantičkim realizacijama. Kao što je već zapazila i Irena Grickat, antonimi su u značenjskom smislu veoma srodne riječi, pa Markovićeva, u skladu sa tim, naglašava da za članove antonimijskog para važi postojanje iste arhiseme (zajedničko opšte svojstvo, pojam koji je nadređen članovima antonimijskog para — hiperonim). Tako, na primjer, arhisema leksema *muškarac* i *žena* je *osoba*, *ljudsko biće*. Primjeri prave antonimije među narodnim poslovicama uključuju: „U žene je duga kosa, a kratka pamet”, „Ženiti se mlad rano je, a star docne je”, „San je laža, a Bog je istina” itd. U *neprave* antonime Markovićeva ubraja parove semantički, stilski, upotrebno nesrazmjernih leksema, koje, po uzoru na Novikova (1973), označava i terminom *kvaziantonimi*. Primjeri nepravih ili kvaziantonima koje navodi Markovićeva su *raj/pakao*, *anđeo/đavo*, *um/srce*, *zemlja/nebo*, i sl., koje Novikov (1973) ubraja u poseban tip antonimije i naziva *pragmatičkim antonimima*. Ovi antonimi se ne suprotstavljaju jedan drugom svojim značenjima direktno, već preko predstava, asocijacija ili tradicionalnih uvjerenja govornika. Novikov je, prilikom ispitivanja rečenica koje sadrže takve parove, zaključio da je postojanje odnosa ekspresivnog kontrasta u ovim slučajevima potpomognuto drugim sredstvima konteksta. Među srpskim narodnim poslovicama primjere za par *zemlja/nebo* imamo u sledećim slučajevima: „Daleko kao *nebo* od *zemlje*”, „Ide kiša i iz *neba* i iz *zemlje*”, „Ni na *nebu* ni na *zemlji*”. Bez obzira na vrstu antonimijskog odnosa (pravi ili nepravi), Markovićeva pokazuje da postoji veliki broj narodnih poslovice koje svoju misaonu i stilsku upečatljivost duguju upravo suprotstavljanju dvije pojave, odnosno dva pojma. One svjedoče da je upotreba antonimijskih parova u kontekstu rečenice predmet koji zavređuje pažnju istraživača, naročito u smislu utvrđivanja okolnosti (leksičkih, sintaksičkih, semantičkih) koje su u stanju da omoguće kontrastni odnos.

Različitim vrstama glagolskog suprotstavljanja bavila se Dragana Mršević-Radović u radu *Glagoli suprotnog značenja* (1977), i to na materijalu koji pruža jezik narodnih poslovice i izraza. Osnovna podjela glagolskih suprotnosti od koje ova autorka polazi jesu *pravi* i *nepravi* antonimi. *Pravi* antonimi su oni glagoli koji su suprotnog leksičkog značenja nezavisno od konteksta u

kom su upotrebljeni i koji važe za cijelu jezičku sredinu, a *nepravi* su oni čija je suprotnost uslovljena ili iskustvom date jezičke sredine ili leksičkim sadržajem okruženja u kome su upotrebljeni. Dakle, u ovom drugom slučaju jedan glagol nije po svom leksičkom značenju prava suprotnost drugom (Mršević-Radović: 1977:228). Većina primjera glagolske antonimije je u jeziku narodnih poslovice zasnovana na povezivanju glagola koje karakteriše raznosmjernost glagolske radnje: *doći/otići, naučiti/svući, podmladiti se/ostariti*. Kada je u pitanju morfološka struktura glagola, oni mogu biti istih korijena (sa prefiksom ili bez prefiksa: *doći/otići, pomoći/odmoći, naučiti/odučiti, vezati/razvezati, graditi/razgrađivati*) ili različitih korijena (*radati se/umirati, peti se/silaziti, radovati se/tugovati, mrknuti/svitati, zavezati/odrešiti*). Među narodnim poslovicama postoji veliki broj primjera glagola sa suprotnim značenjem osnova u kojima je kontrast pojačan postavljanjem u antonimijski odnos nekog drugog rečeničnog člana izvan posmatranog glagola (Mršević-Radović: 1977: 234). Postojanje dodatnog kontrasta registrujemo u sledećim primjerima:

- a) Bolje je na *mekinjama dobiti* nego na *zlatu štetovati*.
- b) Bolje se *iz daljega ljubiti* nego se *iz bliza mrziti*.
- c) **Drži se glave**, a **mahni se nogu**.
- d) Dok se *jednom ne smrkne*, ne može *drugome da svane*.

U ovim primjerima zapažamo postojanje dva kontrasta: jednog između glagolskog para antonima (označenog masnim crnim slovima) i drugog između jednog drugog para riječi (koje su označene kurzivom). U nekim slučajevima postojanje drugog kontrasta omogućeno je upravo upotrebom glagolskih antonima, pa riječi kao *mekinje/zlato, glava/noge, jednom/drugom* u ovim kontekstima doživljavamo kao parove suprotnosti. Radovićeva smatra da je u ovakvim rečenicama glagolski kontrast pojačan postojanjem kontrasta između drugog para riječi, ali iz našeg ugla, upravo je obrnuto: glagolski kontrast je taj koji, kao poznatiji i jezičkim iskustvom potvrđeni par značenjskih suprotnosti, skreće pažnju da uočimo još jedan par suprotstavljenih pojmova. U nekim, pak, drugim slučajevima, drugi značenjski suprotstavljeni par i izvan konteksta stupa u antonimijski odnos (*iz daljega/iz bliza*), pa tu možemo govoriti o pojačavanju kontrasta među glagolima, odnosno o tome da oba para zajednički doprinose utisku antonimičnosti.

Uticaj konteksta naročito je naglašen u primjerima *nepravih* glagolskih antonima, što je i očekivano. U ovim slučajevima suprotstavljanje glagola uslovljeno je kontrastom izvan glagola, odnosno upotrebom drugog antonimijskog para:

- e) **Teško** mu se *bilo roditi*, a **lasno** mu je *živjeti*.
- f) Ko **ljeti hladuje**, **zimi gladuje**.
- g) Bolesni **malo jede**, a **mного troši**.

Ipak, postojanje antonimijskog para u rečenici nije i jedini način da se dva glagola postave u odnos kontrasta. Isti efekat se u narodnim poslovicama postiže upotrebom glagolskog para u komparativnoj strukturi *bolje* (ili neki drugi komparativ) *je X nego Y*, gdje su *X* i *Y* odgovarajući glagoli:

- h) Bolje je *samoćovati* nego *sramotovati*.
- i) Bolje je nepravdo *trpljeti* nego nepravdo *činiti*.
- j) Stidnije je *ukrasti* nego *pitati*.

Radovićeva ovakve primjere glagolskih antonima naziva *empirijski* uslovljenim nepravim antonimima i kaže da je kontrast glagola uslovljen normama koje su plod istorijskih, kulturnih i drugih činilaca i važe samo za određenu društvenu sredinu. Nama se ipak čini da u ovakvim primjerima veliku ulogu ima i sâma komparativna struktura. U svakom slučaju, jasno je da je rečenični kontekst podesan okvir za ispitivanje antonimijske relacije.

2. Antonimija u korpusu savremenog srpskog jezika

Prva studija koja antonimiju analizira na osnovu podataka iz korpusa je objavljena 1991. godine (Justeson & Katz 1991). Analizirajući ponašanje odabranih pridjevskih parova antonima u Brown korpusu engleskog jezika koji broji milion riječi, Justeson & Katzova ubjedljivo dokazuju da „adjectives do indeed tend to occur in the same sentence as their antonyms far more frequently than expected by chance” (1991:142). Ovaj zaključak, vjerovatno po prvi put, potvrđuje da se parovi antonima zajedno upotrebljavaju u rečenici i da, kao takva, antonimija predstavlja i sintagmatsku i paradigmatsku pojavu. Justeson & Katzova takođe navode da se članovi para javljaju „in parallel and often essentially identical phrases” (1991:142) i kao ilustraciju navode neke tipične rečenice, ali ne i sistem klasifikacije. Ipak, postaje jasno da je kontekst neizbježan (i poželjan) kriterijum kada govorimo o definisanju antonimije.

Istraživanje predstavljeno u ovom radu zasnovano je na obimnijoj semantičko-pragmatičkoj analizi antonimijskih parova u engleskom i srpskom jeziku (Kostić 2005) i nije ograničeno na tekstove određenog žanra, već je sprovedeno na korpusu savremenog srpskog jezika koji omogućavaju uvid u žanrovski raznovrstan jezički uzorak. Naša analiza i klasifikacija će se, za razliku od tradicionalnog pristupa, zasnivati na podacima dobijenim iz korpusa, pri čemu na samom početku želimo da naglasimo da, u skladu sa Biberovim stavom, „corpus-based analysis should be seen as a complementary approach to more traditional approaches” (Biber et al.: 1998:9), i da sistem klasifikacije predstavljen u ovom radu treba posmatrati kao dopunu, ali ne i zamjenu za tradicionalne pristupe antonimiji.

U ovom radu polazimo od pretpostavke da svijest o postojanju obrazaca upotrebe antonima i njihovih pragmatičkih vrijednosti omogućava i prepoznavanje slučajeva antonimije koji su uslovljeni kontekstom. Očekujemo da naša analiza klasifikacijom uloga odabranih antonimijskih parova i odgovarajućih leksičko-sintaksičkih obrazaca u kojima se te uloge realizuju obezbjedi način za identifikaciju situacione, tj. kontekstom uslovljene antonimije. Ako strukturalni obrazac (između ostalog) ukazuje da je određeni par riječi u njemu upotrebljen u odnosu binarnog semantičkog kontrasta, onda je u tom slučaju moguće objasniti zašto je naše razumjevanje tih pojmova takvo da istovremeno uočavamo njihove sličnosti, ali i kontrast. U tom slučaju je moguće objasniti zašto la-

ko uočavamo (i kako u tekstu izražavamo) semantičku suprotstavljenost parova riječi koje inače, izvan konteksta, ne bismo smatrali antonimima.

2.1 Odabir antonima

Analiza je izvršena na korpusu za koji smatramo da je reprezentativan i dovoljno obiman. U pitanju je najbrojniji elektronski korpus srpskog jezika (*Neetiketirani korpus srpskog jezika*⁴) koji obuhvata primjere iz književnih djela, dnevne i periodične štampe i stilski raznorodnih publikacija. Ciljevi rada diktiraju i odabir parova za analizu, prije svega u pogledu njihove brojnosti. Ukoliko bismo se odlučili da analiziramo, na primjer, prvih par hiljada rečenica iz korpusa koje sadrže par antonima, veoma je vjerovatno da bismo dobili stotine različitih parova i da bi se čak i najfrekventniji javili u svega desetak primjera. Zato smo se odlučili za obrnut pristup i unapred odredili parove koje ćemo analizirati. S obzirom na činjenicu da u pristupu svakom psiholingvističkom fenomenu, pa i antonimiji, intuicija neminovno igra važnu ulogu, prilikom odabira parova oslanjali smo se na prethodna istraživanja i sopstvenu intuiciju. Neke primjere preuzeli smo iz drugih radova (Dragičević (1996) i Mršević-Radović (1977)), vodeći računa o tome da budu zastupljeni različite vrste antonima i različite vrste riječi. Za analizu smo odabrali 50 parova antonima. Smatramo da je uzorak dovoljno velik i reprezentativan, a prilikom izbora rukovodili smo se i sledećim kriterijumima: 1) preko polovine odabranih parova su pridjevski antonimi zato što je antonimija među pridjevima ipak prisutna u većoj mjeri nego kada su u pitanju druge vrste riječi;⁵ 2) bar po 10% odabranih parova je predstavljeno imeničkim, glagolskim i priloškim antonimima; 3) imajući u vidu opredjeljenje da što veći broj različitih vrsta riječi bude uključen u istraživanje lista sadrži i predložke parove antonima.⁶

Kriterijum frekventnosti nije bio od presudnog uticaja prilikom sastavljanja lista. Iako je tačno da je većina najfrekventnijih parova prisutna, trudili smo se da uključimo i izvjestan broj manje čestih parova. Drugim riječima, pored parova kao što su *novi/stari* (689 primjera) i *veliki/mali* (485 primjera), javljaju se i parovi sa daleko manjim brojem primjera: *srećan/tužan* (6 primjera) ili *mokar/suv* (4 primjera). Istraživanje koje bi u fokusu imalo samo, na primjer, 50 najfrekventnijih antonima u srpskom jeziku, ograničilo bi se gotovo isključivo na stepenovane pridjeve.

Lista odabranih antonima sadrži sledeće parove (u zagradi je dat broj rečenica iz korpusa u kojima se javljaju):

⁴ *Neetiketirani korpus savremenog srpskog jezika* najbrojniji je među korpusima srpskog jezika koje je sačinila Grupa za jezičke tehnologije sa Matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu; ovaj korpus broji 22.226.437 riječi i dostupan je na veb adresi <http://www.korpus.matf.bg.ac.yu>. Postavljanje korpusa na internet omogućeno je formiranjem projekta *Interakcija teksta i rečnika* koji finansira Ministarstvo za nauku, tehnologiju i razvoj Republike Srbije počev od 2002. godine.

⁵ Fellbaumova kaže: „There is nothing special about antonymous adjectives, other than that antonymy is more pervasive among adjectives; rather, there is something special about antonymous concepts, no matter in what form these concepts are lexicalized” (1995:285).

⁶ Interesantno je napomenuti da nijedna od studija o antonimiji koje smo konsultovali ne uključuje predložke antonime.

<i>blizu/daleko</i>	(20)	<i>novi/stari</i>	(689)
<i>bogat/siromašan</i>	(117)	<i>otvoren/zatvoren</i>	(44)
<i>bolestan/zdrav</i>	(37)	<i>pametn/glup</i>	(11)
<i>brz/spor</i>	(41)	<i>početak/kraj</i>	(382)
<i>brzo/sporo</i>	(10)	<i>prvi/poslednji</i>	(187)
<i>crni/bijeli</i>	(293)	<i>pun/prazan</i>	(20)
<i>dobar/loš</i>	(205)	<i>rani/kasni</i>	(47)
<i>dobiti/izgubiti</i>	(62)	<i>rat/mir</i>	(128)
<i>dobro/loše</i>	(43)	<i>rušiti/graditi</i>	(18)
<i>doći/otići</i>	(81)	<i>sit/gladan</i>	(9)
<i>dubok/plitak</i>	(6)	<i>srećan/tužan</i>	(6)
<i>dug/kratak</i>	(47)	<i>svijetli/tamni</i>	(41)
<i>ispravan/pogrešan</i>	(10)	<i>tanak/debeo</i>	(11)
<i>ispred/iza</i>	(29)	<i>težak/lak</i>	(65)
<i>istina/laž</i>	(54)	<i>topao/hladan</i>	(78)
<i>iznad/ispod</i>	(32)	<i>toplo/hladno</i>	(16)
<i>jak/slab</i>	(32)	<i>tvrd/mek</i>	(24)
<i>kupiti/prodati</i>	(56)	<i>ući/izaći</i>	(71)
<i>lijep/ružan</i>	(51)	<i>uzeti/dati</i>	(17)
<i>lijevo/desno</i>	(213)	<i>unutrašnji/spoljašnji</i>	(69)
<i>ljubav/mržnja</i>	(42)	<i>veliki/mali</i>	(485)
<i>malo/mnogo</i>	(80)	<i>visok/nizak</i>	(43)
<i>mlad/star</i>	(142)	<i>vrh/dno</i>	(36)
<i>mokar/suv</i>	(4)	<i>živ/mrtav</i>	(90)
<i>muški/ženski</i>	(343)	<i>život/smrt</i>	(266)

2.2 Ilustracija postupka klasifikacije

Broj analiziranih rečenica nije utvrđivan unapred, već smo uključili sve primjere u kojima su se odabrani parovi pojavili u odnosu antonimije u okviru iste rečenice u korpusu. Na taj način smo iz korpusa izdvojili 4903 primjera. Naš prevashodni cilj tokom analize je bio da ispitamo kakve sve uloge antonimi mogu da imaju u rečenici i da li postoje obrasci u kojima se koriste; zatim, ukoliko je te obrasce moguće identifikovati, kakva je njihova pragmatička vrijednost; i najzad, koliko različitih obrazaca postoji i kakva je uloga antonima u njima.

Postupak je bio sledeći: pošto smo eliminisali sve one rečenice u kojima traženi par riječi nije u antonimijskom odnosu,⁷ dobili smo 50 grupa primjera. Analizirajući značenje svake pojedinačne rečenice utvrdili smo razloge upotrebe antonimijskog para, njegovu ulogu u kontekstu rečenice, značenje antonimijske fraze, i njeno leksičko i sintaksičko okruženje. Na taj način ustanovili smo određene vrste značenja i uloga koje su u vezi sa odgovarajućim leksič-

⁷ Na primjer: *Ipak, ne krijemo da bi nam sneg više nego dobro došao* i vratio goste koji su otišli ranije.

kim i sintaksičkim signalima. To nam je omogućilo da rečenice grupišemo u skladu sa ulogom koju dati par ima u datom kontekstu.

Na ovom mjestu želimo da pokažemo kako su se, uporedo sa napredovanjem analize, 'ukazivali' antonimijski obrasci u pisanom tekstu. Rečenice koje slede preuzete su iz korpusa na kome je izvršena analiza, i to po principu slučajnog uzorka.

1. Veće interesovanje je za **žensku** nego za **mušku** konkurenciju.
2. Bile **stare** ili **novе**, sve su po istoj mustri, što je i zakonom regulisano kao neimarska obaveza.
3. Obavezno navodim da čega se **pametан** stidi, **glup** se time ponosi.
4. Kada ljudi izgube veru u onu boginju koja, još od antičkih vremena, u rukama drži vagu i apotekarski precizno pravi razliku između **istine** i **laži**, onda se osećaju nemoćno.
5. Uto poželeh polusatnu šetnju, a zatim sebi predočih nailazak **teških** i **lakih** vozila od kojih bih se morao sklanjati.
6. On sudeluje u **početku** života — *krštenjem* i na **kraju** — *pevajući opelo pokojniku*.
7. Njima je trebao **rat**, a ne **mir**.
8. Hombah je izjavio da je „finansiranje **mira** jeftinije od finansiranja **rata**“, a da su upravo konkretni projekti i akcije okvir koji nudi Pakt stabilnosti.
9. Vi iz **života** prelazite u **smrt**, iz budnog stanja u san, iz stvarnog u nestvarno.
10. Ernest Džons zaključuje da su mu koreni, po svoj prilici, negde duboko u Frojdovoj psihi: u nekoj tački gde se podvojio njegov Edipov kompleks, a možda i u **muško—ženskom** dvojstvu njegove ličnosti.
11. *Obrazovana* dva **nova**, *ukinuta* četiri **stara** ministarstva.

U rečenici pod brojem 1 antonimi se javljaju u kontekstu u kome se vrši neka vrsta poređenja. Antonimima prethodi komparativ pridjeva (*veće*) a između njih se javlja i riječ tipična za izražavanje komparacije (*nego*). Antonimi se zapravo međusobno porede u odnosu na neki kriterijum: u ovoj rečenici taj kriterijum je količina interesovanja. Rečenica pod brojem 2 ne sadrži elemente poređenja antonima. Između antonima se javlja koordinativni veznik *ili*. Ono što je karakteristično za ovu rečenicu je da obrazac *bilo X ili Y*⁸ sugerise da kontrast između antonima nije u prvom planu, već da je uloga antonima u ovom slučaju da ukažu na uključenost svih mogućnosti koje postoje kada se govori o starosti građevina o kojima je riječ. Rečenica pod brojem 3 je, međutim, različita u odnosu na prethodne. Veoma važna razlika je u tome što su antonimi upotrebljeni kao sastavni dio ustaljenog izraza, odnosno izreke: *čega se pametan stidi, glup se ponosi*. Ovaj primjer ilustruje upotrebu antonima kao dijela idioma, ustaljene fraze.

U dosadašnjim primjerima smo uočili tri različita načina upotrebe antonima u kontekstu rečenice, a primjer pod brojem 4 ilustruje i četvrti. U pitanju je obrazac kojim se stavlja akcenat na uočavanje razlike između vrijednosti

⁸ X označava prvi a Y drugi član antonimijskog para.

koje su predstavljene parom antonima. U našem primjeru to se postiže strukturom *razlika između X i Y*. Ovo inače nije jedini način kojim se u fokus stavlja različitost označenih vrijednosti, ali se ova i njoj po značenju slične imenice najčešće upotrebljavaju u ovom obrascu.

U primjeru 5 antonimi su povezani koordinativnim veznikom *i* a između antonima u ovoj upotrebi nije u prvom planu kontrast u značenju: imeničkom frazom *teška i laka vozila* obuhvaćena su sva vozila na koja bi se moglo naići na putu. Ovakva upotreba para antonima semantički i pragmatički je veoma bliska upotrebi u rečenici pod brojem 2 zato što i ovdje antonimi imaju zadatak da ukažu na uključenost svih vrijednosti u okviru semantičke dimenzije koju označavaju. Za sada možemo da zaključimo da kada se par antonima pojavi povezan veznikom *i* ili *ili* možemo da govorimo o postizanju efekta sveobuhvatnosti, ili uključenosti cjelokupne skale vrijednosti koju dati par antonima obilježava.

Rečenica pod brojem 6 nije slična nijednom prethodnom primjeru. Par antonima u ovom slučaju je *početak i kraj*, ali i par označen kurzivom — *krštenjem i pevajući opelo pokojniku* — takođe stoje u nekoj vrsti kontrasta, mada ga izvan ovog konteksta sigurno ne bi uočili. Ono što je karakteristično za ovu rečenicu jeste postojanje izvjesnog paralelizma: iza oba člana para antonima slijedi još jedan par riječi čiji je kontrastni odnos istaknut upravo upotrebom oba člana para antonima u istoj rečenici. Drugim riječima, možemo govoriti o postojanju dvije vrste kontrasta koji su međusobno zavisni — par antonima sam po sebi nije dovoljan da se prenese namjeravano značenje, ali ni par označen kurzivom ne može sam po sebi da stoji u kontrastnom odnosu bez pomoći antonima i time na adekvatan način prenese namjeravanu poruku.

Naredna rečenica, pod brojem 7, predstavlja možda lakši primjer za analizu. Govoreći o *ratu, a ne miru*, ovaj primjer ilustruje upotrebu antonimičnosti u svom, ako možemo tako da kažemo, čistom obliku — eksplicitno navodeći imenicu *mir* kao suprotnost imenici *rat*; pri tom se upotrebom negacije postiže i efekat naglašavanja onog člana antonimijskog para koji je prvi naveden. Primjer pod brojem 8, pak, pokazuje jasnu sličnost sa rečenicom pod brojem 1. Par *rat/mir* ovdje se upotrebljava u okviru strukture u kojoj se na neki način članovi poredi jedan sa drugim. I ova rečenica sadrži komparativ pridjeva (*jeftinije*), kao i drugi leksički signal komparacije (*od*).

Rečenica pod brojem 9 se razlikuje od svih prethodnih. U ovom slučaju se govori o prelasku iz jednog stanja u drugo (*iz života prelazite u smrt*). Dakle, radi se o nekoj vrsti, uslovno rečeno, kretanja, prelaska ili promjene iz jedne od suprotstavljenih vrijednosti u drugu, pri čemu su te vrijednosti jasno označene odgovarajućim parom antonima. I rečenica pod brojem 10 takođe ne liči ni na jedan prethodni primjer. Njena najizrazitija karakteristika u pogledu upotrebe antonima je ta što je par ovdje grafički predstavljen upotrebom vodoravne crte. Ovaj način upotrebe antonima doprinosi i da je njihova uloga u rečenici različita u odnosu na sve prethodne slučajeve, pa stoga zahtjeva da bude tretiran zasebno.

Posljednja rečenica u ovoj grupi, pod brojem 11, sadrži par *novi i stari*, ali to nije jedini par suprotnosti u ovom primjeru; ona takođe sadrži i još jedan par glagolskih fraza (označenih kurzivom) koje u ovom slučaju stoje u kon-

trastnom odnosu, ilustrujući pojavu koju McCarthy (1991) označava kao „instantial opposition”.⁹ U tom smislu i parovi *obrazovana* i *ukinuta* takođe stoje u opoziciji, mada je ova suprotnost pojačana u kontekstu a njen kontrastni potencijal potpomognut upravo pojavom antonimijskog para *novi/stari*. Kao i u slučaju rečenice pod brojem 6, i ovdje uočavamo paralelizam: radi se o koordiniranim strukturama, u ovom slučaju pasivnim, ali sa istim subjektom. Jasno je da je kontrast koji prvi uočavamo onaj kontrast koji je očigledniji, između para antonima, ali to ipak ne znači da je kontrast između glagolskih fraza manje bitan. U ovom slučaju, kao i kod rečenice pod brojem 6, upotreba tipičnog para antonima omogućava (i signalizira) da i jedan drugi par riječi ili fraza razumijemo kao par koji stoji u opoziciji. Pri tom možemo postaviti pitanje kom paru treba dati prednost, odnosno koji kontrast je važniji za ispravnu interpretaciju poruke? Na ovo pitanje ćemo pokušati da odgovorimo u dijelu posvećenom upravo ovoj upotrebi antonima u rečenici.

2.3 Vrste antonimije u rečenici

Analiza primjera izdvojenih iz korpusa pokazala je da je moguće uspostaviti jedan sistem klasifikacije antonimije koji se zasniva na upotrebi antonima u kontekstu rečenice. Funkcije antonima ne variraju u svakom novom kontekstu već pokazuju izvjesne pravilnosti, pri čemu su neki obrasci ipak češći od ostalih. U našem korpusu identifikovali smo osam različitih načina upotrebe antonimije u rečenici, na osnovu čega smo formulisali opis osam vrsta antonimije u rečenici. Nazivi ovih vrsta su proizvoljni, a obrazovani su u skladu sa vrstom uloge koju par antonima ima u kontekstu rečenice. To su:

1. Inkluzivna antonimija

Primjer: Uto pozeleh polusatnu šetnju, a zatim sebi predočih nailazak *teških* i *lakih* vozila od kojih bih se morao sklanjati.

Rečenice koje koriste obrasce *inkluzivne antonimije* upotrebljavaju antonime sa ciljem da ukažu na sveobuhvatnost semantičke dimenzije u okviru koje antonimi funkcionišu, i time signaliziraju uključenost svih relevantnih vrijednosti u okvirima date dimenzije. Kroz primjere koje smo navodili ukazivali smo na neke semantičke dimenzije koje antonimijski par identifikuje, ali je njihov broj u principu neograničen. U semantičkom i pragmatičkom aspektu ove vrste antonimije uloga antonima se prvenstveno ogleda u identifikaciji dimenzije značenja, a potom i u iskorišćavanju njenog (u najvećem broju slučajeva) kompletnog semantičkog sadržaja; čak i u onim slučajevima kada par antonima po svojoj prirodi ne može da obuhvati sve vrijednosti duž skale (npr. skalarni antonimi), faktori konteksta omogućavaju da i oni funkcionišu na taj na-

⁹ Termin *instantial* McCarthy koristi da opiše odnos između riječi koji je uslovljen kontekstom i ne podleže uopštavanju, a pozivajući se na Hasanovu (1984).

čin. Veliku ulogu pri tom imaju koordinativni veznici (*i, ili*) koji dominiraju u obrascima *inkluzivne antonimije*, koju inače možemo smatrati veoma rasprostranjenom pojavom u jeziku: svih 50 parova bar jedanput funkcioniše na ovaj način, dok se neki isključivo na ovaj način i upotrebljavaju (bar u našem korpusu). Korpus takođe ukazuje da, kada se članovi antonimijskog para upotrebe zajedno u rečenici, u gotovo polovini slučajeva se radi o funkciji označavanja inkluzivnosti.

2. Antonimija u ulozi pomoćnog kontrasta

Primjeri: a) Čemu se u budućnosti možemo nadati ako imamo **bogate sportiste** a **siromašne nastavnike**?

b) Obzirom da se *na rečima* odmaklo **mnogo**, a u *praksi* **malo**, poljoprivredni individualni proizvođači su u svom „prodor na globalnu pijacu” uglavnom i dalje prepušteni sami sebi.

Antonimija u ulozi pomoćnog kontrasta je zabilježena u onim slučajevima kada antonimi ne predstavljaju jedini značenjski suprotstavljeni leksički par u rečenici. U tim rečenicama upotreba već poznatog para suprotnosti (para antonima) ima za cilj da omogući i u prvi plan postavi opozitivnost drugog para riječi ili fraza sa kojima su antonimi u bliskoj vezi. Na osnovu podataka iz korpusa možemo zaključiti da ukoliko rečenica sadrži oba člana antonimijskog para, vjerovatnoća da će u njoj biti prisutan još jedan kontrastni par iznosi 30%. U takvim rečenicama poznati kontrastni par ima ulogu da ukaže na ili da kreira drugi, u datom kontekstu važniji kontrast među članovima para (koji su često ko-hiponimi) i ne posjeduju izražen (ili ne posjeduju uopšte) kontrastni potencijal. Ovu pojavu označili smo kao *antonimija u ulozi pomoćnog kontrasta*. Analizirajući rečenice iz korpusa zaključili smo da je antonimija najjači signal kontrasta. Značajnu ulogu ima i paralelizam gramatičkih struktura, i to u skoro svim slučajevima, što bitno doprinosi obrazovanju konteksta za isticanje kontrasta. Moćnim signalom kontrasta među frazama i klauzama se tradicionalno smatraju suprotni veznici; podaci iz korpusa ipak pokazuju da su oni sredstvo za postizanje kontrasta koje najlakše možemo da izostavimo. U mnogim rečenicama prednost ima sastavni veznik, a u značajnom broju primjera veznika nema. Priroda parova čiji kontrastni odnos kreiraju ili ističu antonimi je raznovrsna, budući da ne postoje ograničenja gramatičke ili semantičke prirode koja bi bitno mogla da ograniče njihov opseg.

3. Antonimija u ulozi naglašavanja razlike

Primjeri: a) Cilj ovog projekta je da se ustanovi visina zdrave aktive i realnog kapitala banaka, uz uvažavanje svih razlika između *starih* i *novih* banaka.

b) U takvoj situaciji bogate zemlje mogu da računaju na razvijeniji sport i veće uspehe, a MOK se trudi da svojim sredstvima interveni-

še i ublaži jaz koji nastaje u oblasti sporta između *bogatih* i *siromašnih*.

Antonimija u ulozi naglašavanja razlike javlja se u onim rečenicama u kojima se doslovno ili metaforički upućuje na semantičke razlike između članova para antonima. U rečenicama u kojima se javlja na direktan način se potencira semantička razlika između antonima. Namjera autora nije, međutim, samo u tome da signalizira da je razlika prisutna, već da je upotrebi kao dio jednog šireg iskaza. U tom smislu antonimi se nalaze u ulozi označavanja parametara date razlike ili jaza, a cilj takvog jednog konteksta je da potencira postojanje razlike ili jaza.

4. Antonimija kao sastavni dio promjene

Primjer: Prelazak sa tzv. *mekog* na *tvrdog* budžetiranje težak je i bolan proces.

Antonimija kao sastavni dio promjene odnosi se na grupu primjera u kojima je antonimija neophodan element za označavanje neke vrste kretanja, promjene ili transformacije iz jednog kraja suprotnosti u drugi. Rečenice koje pripadaju ovoj grupi ukazuju na kretanje iz pravca jednog antonimijskog pojma ka drugom, njemu suprotnom, pojmu. Ovo kretanje, uz koje često možemo govoriti i o promjeni, u srpskom jeziku se izražava upotrebom većeg broja obrazaca: *iz X u Y*, *sa X na Y*, *od X do Y*, *od X ka Y*. Navedene strukture su prototipične strukture koje se prema potrebi prilagođavaju kontekstu.

5. Antonimija kao sastavni dio poređenja

Primjeri:

- a) Takođe je bio svestan i njihovih mana i ograničenja, zbog jednostranosti pristupa književnom delu, koji je više *spoljašnji* nego *unutrašnji*.
- b) Veće interesovanje je za *žensku* nego za *mušku* konkurenciju.
- c) Sinoć sam brzo zaspao, poput zdravog i umornog muškarca, pre *mladog* nego *starog*.
- d) Starac je koliko bio *srećan* toliko i *tužan*: brinula ga je dalja sudbina njegove miljenice.

Antonimija kao sastavni dio poređenja odnosi se na primjere koji upotrebljavaju komparativnu strukturu s ciljem poređenja jedne imeničke fraze sa drugom, pri čemu glavnu ulogu imaju upravo članovi para antonima. U korpusu je zastupljena u svega 1,9% rečenica. Ovako mala učestalost donekle iznenađuje, imajući u vidu da antonime lako možemo da upotrebimo ako želimo da poredimo dvije suprotne vrijednosti. Najpouzdaniji leksički signali su *više* i *nego* (u manjem broju slučajeva i *od*). Njihova pozicija u obrascima nije fiksirana i često mogu da zauzimaju više različitih mjesta. Primjeri svjedoče da ovu vrstu antonimije možemo da podijelimo u četiri podvrste. *Direktno pore-*

đenje odnosi se na slučajeve poređenja antonima duž semantičke skale kojoj pripadaju, upotrebom obrasca *više X nego Y*. Na ovaj način antonimi se porede onda kada treba signalizirati da je teško precizno odrediti adekvatnu tačku na skali pa je najbolji način opisa onaj kojim se ukazuje na poziciju bližu jednom kraju skale nego drugom. *Indirektno poređenje* uključuje oba antonimijska pojma sa ciljem poređenja u pogledu neke druge semantičke dimenzije. Trećoj podvrsti pripadaju rečenice u kojima se u svrhu isticanja prednosti jednog antonima u odnosu na drugi upotrebljava obrazac *davanja prednosti (pre X nego Y)* i u kome se antonimi takođe na izvjestan način porede. Najzad, četvrta podvrsta, *poređenje po jednakosti*, odnosi se na slučajeve poređenja antonimijskih pojmova u kojima se ne ustanovljava nikakva razlika između njih, te je u izvjesnom smislu bliska *inkluzivnoj antonimiji*. Međutim, s obzirom da uočavanje razlika ne mora da bude jedina posledica poređenja, ti primjeri s pravom pripadaju ovoj vrsti antonimije.

6. Antonimija kao sastavni dio negacije

Primjer: SAD neće biti zadovoljne sve dok Milošević ne izađe pred Haški sud i očekuju da će njegovo izručenje Hagu uslediti „u kratkom, a ne u dugom roku”.

Ukoliko u rečenici određenu riječ u postmodifikaciji prati njen negirani antonim, onda je efekat takvog konteksta isticanje njenog položaja na datoj semantičkoj skali. *Antonimiju kao sastavni dio negacije* tipično odlikuje struktura *X, ne Y* koja ima za cilj da negiranjem jednog člana para neposredno iza njegovog parnjaka naglasi važnost onoga koji je prvi pomenut. Njena učestalost u korpusu iznosi svega 1,8%. Ovaj rezultat pomalo iznenađuje, budući da je njena primarna uloga u tome da stvori oštiri kontrast između dvije riječi isticanjem njihovog antonimijskog odnosa, što predstavlja oličenje antonimije u najčistijem obliku. Negirani antonim jeste u gramatičkom smislu suvišan, u semantičkom predstavlja tautologiju, ali u pragmatičkom smislu ni u kom slučaju nije redundantan. U takvim situacijama *Y* pozicija je često rezervisana za alternativu koja ima obilježje nemarkiranosti (u smislu očekivanosti), ali koja se u datom kontekstu ne favorizuje. U rečenicama u kojima se koristi *antonimija kao sastavni dio negacije* najčešće je to upotrebom obrazaca *X, (a) ne Y* (ili njihovih varijacija), zbog čega je odrična rečca pouzdan leksički signal ove vrste antonimije. U rečenicama iz korpusa najveći broj ovakve upotrebe antonima je pod znacima navoda što znači da antonimija na ovaj način vjerovatno češće funkcioniše u govornom nego u pisanom jeziku.

7. Antonimija u obrascu X/Y / X-Y

Primjeri: a) Ali, urođene *muško-ženske* razlike postoje.

- b) Pregovori sa ovom međunarodnom monetarnom organizacijom su u toku a naša strana očekuje da bi do kraja decembra mogli da postanemo njena *nova-stara* članica.
- c) Ljubavna situacija je *topla-hladna* tako da više ne znate šta da očekujete.

Antonimi su u ovom slučaju vezani više znakom interpunkcije nego nekom ulogom koja bi važila u svim primjerima ove vrste. U grupi primjera gdje se antonimi javljaju u obrascu *X-Y* mnogi su na samoj granici idiomatičnosti, što je direktna posledica izbora parova (npr. *muško—ženski, novi—stari, levo—desno*). Ti parovi se javljaju u nekim veoma tipičnim frazama (koje ilustruje i primjer pod b) i zajedno čine tri četvrtine primjera ove upotrebe antonimije. U nekim primjerima antonimijski par navodi se iza ili ispred imenice *razlika*, što predstavlja izrazito metajeziku upotrebu antonimije koja podsjeća na primjere *antonimije u ulozi naglašavanja razlike*. Primjeri svjedoče da se vodoravna crta nekada upotrebljava metajeziki da direktno ukaže na različitost među antonimijskim pojmovima. Ponekad su oba antonima razdvojena crtom primjenljiva u datom kontekstu, ili je, pak, u zavisnosti od načina interpretacije, jedan prikladniji od drugog.

8. Antonimija kao sastavni dio ustaljenog izraza

Primjer: Uslovi za dobar tim su sada sasvim drugačiji, ako čoveku nije cilj da bude *prvi* u selu a *poslednji* u gradu, kako kaže naš narod.

Antonimija kao sastavni dio ustaljenog izraza obuhvata sve one slučajeve u kojima je par antonima sastavni dio izreke, poslovice, ustaljene fraze i sl. Brojnost ovakvih primjera u korpusu nužno zavisi od toga koje smo parove odabrali za analizu, s obzirom na činjenicu da se neki antonimi na ovaj način daleko češće upotrebljavaju od drugih. Značajnijoj zastupljenosti ove upotrebe antonimije u srpskom doprinose parovi kao *crni/bijeli, novi/stari, veliki/mali, početak/kraj* i *život/smrt* koji zajedno čine 90% primjera ove grupe. Interesantno je primjetiti da samo na par *crni/bijeli* 'otpada' polovina svih slučajeva i to zahvaljujući frazi *crno beli* (koja se odnosi na sportski klub „Partizan“) koja se u našem korpusu javlja 177 puta. Dakle, učestalost idiomatičnosti u značajnoj mjeri varira među antonimijskim parovima. Iako u nekim slučajevima možemo da prepoznamo i već poznate antonimijske obrasce, svaki od navedenih konteksta posjeduje visok stepen idiomatičnosti pa ga, u skladu sa tim, doživljavamo kao cjelinu, a ne kao skup pojedinačnih dijelova, što ovakve načine upotrebe antonima i svrstava u zasebnu grupu.

Podaci o distribuciji vrsta antonimije u korpusu srpskog jezika u suprotnosti su sa tvrdnjom Fellbaumove (1995) da su konteksti u kojima se antonimijski parovi zajedno javljaju u formalnom pogledu nestrukturirani i da su sintaksički obrasci veoma različiti, mada, moramo da istaknemo da je njen zaključak izveden na osnovu podataka iz veoma malog korpusa. Naša analiza pokazala je da uloge antonima u rečenici ne variraju u svakom novom kontekstu

nego da pokazuju pravilnosti prilikom upotrebe, a neki obrasci su mnogo češći od ostalih. U tabeli 1 navodimo svih osam ustanovljenih vrsta antonimije u rečenici zajedno sa svim leksičko-sintaksičkim obrascima.

Tabela 1: Vrste antonimije u korpusu srpskog jezika

INKLUZIVNA ANTONIMIJA (44,4%)
X i Y ... na stadionu je bilo lepih i ružnih scena
X ili Y ... tuđe papuče, nove ili stare ...
i X i Y, kako X tako i Y ... autor poznaje i ljubav i mržnju ... njih karakteriše kako brz tako i spor hod
ni X ni Y ... nismo svesni ni dobrih ni loših dela
X kao i Y ... red ljudi, bolesnih kao i zdravih ...
bilo X ili Y ... promešati i služiti , bilo hladno ili toplo
ANTONIMIJA U ULOZI POMOĆNOG KONTRASTA (30,3%)
paralelizam struktura <i>Posedovati je pogrešno, deliti je ispravno.</i>
ANTONIMIJA U ULOZI NAGLAŠAVANJA RAZLIKE (3,8%)
razlika između X i Y, jaz između X i Y ... malo pažnje poklanja razlici između života i smrti ... raslojavanje je produbilo jaz između bogatih i siromašnih
razlikovati X i Y ... sagledava reforme i razlikuje njihove dobre i loše strane
ANTONIMIJA KAO SASTAVNI DIO PROMJENE (3,2%)
iz X u Y, sa X na Y, od X do Y, od X ka Y ... nego prelazi iz smrti u život skačemo sa vrha na dno mora... ... prenosi odgovornost od vrha do dna sve se kreće od početka ka kraju ...
X postaje Y, X se pretvara u Y ... nekad velike partije postale su male ... laž se pretvara u istinu
ANTONIMIJA KAO SASTAVNI DIO POREĐENJA (1,9%)
više X nego Y ... bilo više lepo nego ružno ...
X {komparativ} od Y, {komparativ} X nego / od Y ... život je jači od smrti ... bolji je stari auto od novog ...
pre X nego Y ... poput zdravog i umornog muškarca, pre mladog nego starog .
X koliko i Y, koliko X toliko i Y, X, isto toliko i Y ... ono prozračno , stare koliko i novog ... starac je koliko bio srećan toliko i tužan dovoljno blizu , isto toliko daleko od sveta

ANTONIMIJA KAO SASTAVNI DIO NEGACIJE (1,8%)
X, (a) ne Y ... <i>izručenje će uslediti u kratkom, a ne u dugom roku</i>
X, umesto Y ... <i>deca su u školi učila laži, umesto istine</i>
ANTONIMIJA U OBRASCU X-Y (2,9%)
... <i>ljubavna situacija je topla-hladna</i>
ANTONIMIJA KAO SASTAVNI DIO USTALJENOG IZRAZA (6,8%)
<i>Kako došlo, tako i otišlo</i>

Vrste antonimije koje smo definisali pokrivaju 95,1% primjera u srpskom jeziku. U preostalih 4,9% antonimi se upotrebljavaju na načine zbog kojih nismo mogli da ih priključimo nijednoj od opisanih vrsta. Njihova brojnost je veoma mala a obrasci nedovoljno stabilni da bismo bili u stanju da govorimo o zasebnim vrstama antonimije.

3. Zaključak o ulogama antonimije u rečenici

Između dvije najbrojnije (*inkluzivna* i *antonimija u ulozi pomoćnog kontrasta*) i preostalih šest vrsta antonimije uočava se znatna razlika u brojčanoj zastupljenosti. Međutim, iako su relativno rijetki, neki od tih šest načina upotrebe antonima veoma često su odraz funkcija koje su lingvisti bez korišćenja korpusa intuitivno dovodili u vezu sa antonimijom. Cruse (1986:208) na primjer navodi rečenice kao što su *It's still dirty, but it's cleaner than before* kada govori o podvrstama antonimije; ova rečenica sadrži poređenje, a pojava antonima u kontekstu poređenja veoma je uočljiva zato što nas navodi da antonime posmatramo u kontrastnom odnosu. To je još više prisutno u rečenicama u kojima se javlja *antonimija u ulozi naglašavanja razlike*, koje upućuju na različitost antonimijskih pojmova i u potpunosti koriste njihov kontrastni potencijal. Slično njima, interpretacija rečenica koje koriste *antonimiju kao sastavni dio promjene* zavisna je od elementa različitosti između antonimijskih pojmova, jer u suprotnom promjena ili transformacija ne bi imali smisla. Najzad, konteksti u kojima se javlja *antonimija kao sastavi dio negacije* na najdirektniji način ističu antonimičnost parova. Drugim riječima, ove četiri vrste antonimije ilustruju upotrebe antonima u rečenici na načine koje bismo mogli da očekujemo. Međutim, ove četiri vrste se u korpusu javljaju u samo 10,7% slučajeva, što je oko četiri puta manje u odnosu na *inkluzivnu antonimiju* koja uopšte ne potencira razlike među antonimima već ih koristi da signalizira nešto drugo: inkluzivnost ili sveobuhvatnost. I *antonimija u ulozi pomoćnog kontrasta* je tri puta češća u korpusu nego pomenute četiri vrste zajedno. Za razliku od *inkluzivne, antonimija u ulozi pomoćnog kontrasta* iskorišćava inherentni kontrastni odnos antonima, ali njena uloga se ne svodi samo na uspostavljanje različitosti; kontrastni odnos omogućava kreiranje adekvatnog konteksta u kome i drugi parovi riječi ili fraza postaju takođe članovi kontrastnog para, iako izvan datog konteksta ne moraju nužno biti ni slični ni različiti.

Da zaključimo: antonimija se uglavnom ne koristi u kontekstima jednostavnog kontrasta zato što je postojanje razlika u takvim kontekstima isuviše očigledno. U pisanom tekstu uočavamo tendenciju da antonimija bude iskorišćena kao signal, bilo kao leksički signal kontrasta (kao u slučaju pomoćnog kontrasta, da se istakne drugi kontrast u istoj rečenici) ili signal sveobuhvatnosti (kao u slučaju inkluzivnosti, sa ciljem da se obuhvati cjelokupna semantička dimenzija koju antonimi definišu). Izgleda da se puko ukazivanje na razliku između *X* i *Y* ne doživljava kao naročito efikasan način upotrebe antonima u tekstu.

Ukoliko antonimiju, u smislu binarne semantičke opozicije, posmatramo kao suprotstavljenost polova na (kontekstom ili van konteksta) određenoj zajedničkoj osnovi, onda na osnovu analize rečenica iz korpusa zapažamo da se ovaj odnos u rečenici tipično upotrebljava na dva načina: (1) u prvom planu je zajednička osnova, a u drugom suprotstavljenost polova, ili (2) u prvom planu je suprotstavljenost polova, a u drugom zajednička osnova.

Tipična realizacija prve mogućnosti jeste *inkluzivna antonimija*, čija je izrazita karakteristika praktično anuliranje razlika između antonimijskih pojmova sa ciljem da se označi uključenost cjelokupne semantičke dimenzije (dakle, zajedničke osnove). Manje tipični načini realizacije ove prve mogućnosti uključuju *antonimija kao sastavni dio poređenja* (koja antonimijske pojmove poređenjem smješta na odgovarajuća mjesta duž zajedničke osnove), i *antonimija kao sastavni dio promjene* (koja metaforom putovanja povezuje suprotne polove, opet zahvaljujući postojanju zajedničke osnove).

Drugu mogućnost tipično realizuje *antonimija u ulozi pomoćnog kontrasta*, kada se kontrastni potencijal antonima (dakle, suprotstavljenost polova) koristi sa ciljem postizanja jednog šireg, obuhvatnijeg kontrasta u rečenci. Manje tipični načini realizacije ove druge mogućnosti uključuju *antonimiju u ulozi naglašavanja razlike* (koja različitost pojmova naglašava upravo isticanjem u prvi plan njihove suprotnosti) i *antonimiju kao sastavni dio negacije* (kada se isticanje u prvi plan jednog člana antonimijskog para, između ostalog, postiže i potenciranjem suprotnosti sa drugim članom).

Podgorica

LITERATURA

- Biber, D., Conrad, S. and Reppen, R. 1998. *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Boškov, D. 1981. Pridevska negacija prefiksima (ne-, a-, dis-, bez-). *Naš jezik* XXV/1—2, 63—67.
- Cruse, D. A. 1986. *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dragičević, R. 1996. O pravim imeničkim i pridevskim antonimima. *Južnoslovenski filolog* LII, 25—39.
- Fellbaum, C. 1995. Co-occurrence and antonymy. *International Journal of Lexicography* 8, 281—303.
- Grickat, I. 1961—1962. O antonimiji. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* IV—V, 87—90.
- Grickat, I. 1989. Priloške reči posmatrane kroz fenomen antonimije. *Južnoslovenski filolog* XLV, 1—26.

- Hasan, R. 1984. Coherence and Cohesive Harmony. In Flood, J. (ed) *Understanding Reading Comprehension*. Newark: International Reading Association.
- Ivić, M. 1986. Jedan prilog problematici metafore. *Filologija*, Zagreb, 123—127.
- Justeson, J. S. & S. M. Katz. 1991. Redefining Antonymy: the textual structure of a semantic relation. *Literary and Linguistic Computing*, volume 7, 176—184.
- Kostić, N. 2005. Antonimija u engleskom i srpskom jeziku: semantičko-pragmatička analiza. Neobjavljena doktorska disertacija. Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Leech, G. 1974. *Semantics*. Middlesex: Penguin.
- Lehrer A. and K. Lehrer 1982. Antonymy. *Linguistics and Philosophy* 5, 483—501.
- Lyons, J. 1977. *Semantics* (2 vols.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Marković, R. 1994. O nepravim antonimima na materijalu Vukovih poslovice. *Južnoslovenski filolog* L, 209—218.
- McCarthy, M. 1991. *Discourse Analysis for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mršević-Radović, D. 1977. Glagoli suprotnog značenja. *Književnost i jezik* XXIV/2—3, 226—237.
- Muehleisen, V. L. 1997. Antonymy and semantic range in English. Doctoral thesis, Northwestern University, Evanston, IL.
- Novikov, L. A. 1973. *Антонимия в русском языке*. Москва: Издательство Московского университета. Prema: Mršević-Radović.
- Palmer, F. R. 1976. *Semantics: a new outline*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ressel, S. i G. Ressel 1984. Rod, broj i antonimija u srpskohrvatskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 13/1, 161—170.
- Šipka, D. 1990. Simetrija i asimetrija u antonimskim relacijama. *Naš jezik* XXVIII/4—5, 214—223.
- Tošović, B. 1993. Glagolska antonimija u ruskom i srpskohrvatskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 43, 89—95.
- Veličković, D. 1998. Sinonimija i antonimija paremioloških iskaza u ruskom i srpskom jeziku. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu*, br. 6, 231—239.

Nataša Kostić

ANTONYMY AS A SYNTAGMATIC RELATION IN THE CORPUS OF CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

This paper deals with the analysis of antonymy in Serbian from pragmatic perspective. The analysis includes fifty antonymous pairs and has been carried out on representative Serbian electronic corpus. The aim is to identify and describe the functions of antonymous pairs in a sentence in written text. The author presents an assumption that the knowledge about the existence of antonymous frameworks and their pragmatic value enables language users to recognize cases of antonymy that are context bound.

ЖЕНСКО ПИСМО — СЕМАНТИЧКА ДИСКРИМИНАЦИЈА И ДИСКУРСНА ТОЛЕРАНЦИЈА

СЛАВИЦА ПЕРОВИЋ

UDC 811.163.41'37
811.163.41'373.7

Ауторка у овом прилогу даје исцрпну лингвистичку дискурсну анализу фразе „женско писмо”, са дискусијом о томе како данас ваља интерпретирати ту лингвистичку структуру, и које су се модификације значења те фразе десиле. При том се просматрано питање прати на различитим нивоима анализе, од морфолошког и творбеног, преко семантичког, и синтаксичког, до дискурсног, као и са различитих теоријских аспеката гледано (све до оног постструктуралистичког). Са закључком да је стереотип усмерен ка прототипичном вредносном хијерархизовању мушког и женског списатељства. Поред лингвистичких, у раду се као релевантни узимају и актуелни нелингвистички чиниоци.

Кључне речи: женско писмо, творба, морфологија, семантика, синтакса, дискурс, стереотипи, пресупозиције, постструктурализам, феминизам.

1. Увод

Када бисте запитали неког шта за њих значи фраза „женско писмо”, сигурно бисте добили различите одговоре, у зависности од тога ког је пола или узраста особа, да ли припада литерарном свијету или је изван тих кругова, да ли јој је такво метафоричко изражавање блиско или не, а можда би неки одговор отишао и у графолошку интерпретацију. Уз то, она може да има једно значење за оне који се баве лингвистиком, а друго за оне који се баве књижевношћу. „Женско писмо” данас више не значи исто што је значило у вријеме када је дат назив за „опис посла” једној надошлој стваралачкој популацији жена. Мушкарцима је, у вријеме када је скован овај назив, у списатељском свијету припадала књижевност, жене су добиле (женско) писмо. Ако се вратимо на сам почетак и пођемо од варљиве тврдње да *nomen est omen*, добијамо два родно одјелита поља за литерарно огледање и два одјелита гласа. Сада се већ та одјелитост и дуалност гласова срећу на унивокалној територији добре књижевности, што за посљедицу има ослабљену дихотомну подјелу из дијахроније и мијењање иницијалног значења наведене фразе.

Анализа фразе „женско писмо” може да потпадне под неколико лингвистичких нивоа у зависности од тога који је постављени циљ и за које се сврхе фраза анализира. С обзиром на то да је у овом раду у фокусу само тај двочлани лингвистички низ, пледираћемо на исцрпност.

Та се фраза може, дакле, посматрати са синтаксичког или семантичког становишта, у оквиру прагматске или дискурсне анализе, а ово потоње у свјетлу једне или више теорија. Могла би такође да се примијени текстуална анализа, јер је могуће поставити хипотезу о текстуалним особеностима женског писма. Ако не текстуалним, а оно свакако тематским. Свака од тих анализа даће понешто другачије резултате, а свако теоријско полазиште другачије интерпретативно исходиште.

Крећемо од претпоставке да оно што на синтаксичком и семантичком нивоу недвојбено упућује на дискриминацију женског стваралаштва и хијерархизовање литерарних домета, што произлази из родне идеологије која његује неједнакост, на дискурсном и прагматском нивоу губи оштрицу строге подвојености и смањује дуализам критерија и суда спрам стваралаштва уопште, а смањује и општи доживљај о мушкарцима као власницима над језиком. Морфологија и синтакса фиксирају термин у његовој датости; дискурс, насупрот томе, уважава временску димензију у језику и промјене које се неминовно дешавају у интерпретацији значења. Наша ће се анализа, стога, фокусирати на семантичку и дискурсну поливалентност те фразе и нијансе њена значења, с увјерењем да налази оваквих анализа могу утицати на само значење дате фразе.

2. Семантичка дискриминација

2.1. Морфолошки деривирани члан

Сем изазова интерпретативног и значењског карактера, у анализи које смо се предузели наилазимо на проблем нивоа. Придјев *женско* у овом контексту среће се у разним колокацијама с именицама, па отуд „женско писмо”, „женско перо” или „женска књижевност”, док се именице *писмо* или *перо* ријетко самостално употребљавају у значењу *књижевности*. Погледаћемо, стога, што на разним нивоима анализе значи присуство, односно, одсуство адјективала *женско*, и шта значењски и дискурсно представља колокација у наведеној фрази.

Прије него кренемо у анализу фразе „женско писмо” да погледамо како морфолошки стоје они који представљају творце и чланове тог великог списатељског братства. (*Брајтсјиво* је, такође, лексема захвална за анализу ове врсте. *Брајтсјиво* ће у својој обухватној родној семантици укључити и жене; међутим, паралелна фраза за женски род, *сјисајтељско сесјринсјиво*, у овом скрибоманском смислу неће обухватити мушкарце.) У нашем језику, *сјисајтељица* је морфолошки изведена посредно од мушког рода *сјисајтељ* додавањем моционог суфикса *-ица*, јер је то био „елегантнији” творбени начин него да се за деривативну основу узела именица мушког рода *јисац*. Дискурсно, то значи да је мушки род немаркирани, а дериватив за женско занимање представља маркирани члан. Немаркираност, као што је познато, означава лингвистичко правило и принцип, док је маркираност све оно што је другачије од немаркираног и маркираним чланом се описује. Импликација маркираности је разли-

читост, а бити родно другачији обично значи бити гори, те се разлика у квалитету просто подразумејева. Маркираност, односно, немаркираност, уводи категорију хијерархичности која произлази из те дихотомије, па на основу ових морфолошких налаза закључујемо да женски члан нема аутентичност оригиналности него посредност деривиранисти. Аналогно, скоро да бисмо могли да закључимо да женска књижевност нема снагу изворне креације, већ постоји посредно и посједује патворени квалитет. Та посредност појачава квалитативну разлику јер је базични члан јачи, виши и важнији. Хронолошки старији термин такође носи прерогативе немаркираности, а то је *књижевност* — док је наша фраза новијег датума. *Mutatis mutandis*, није ништа мање хијерархије у називима за мушке и женске особе које се баве писањем: *писац* и *писаљица*. Како језик није дозволио да се именица женског рода направи директно од *писац*, већ посредно, преко именице за мушки род *писаљ*, чија је употреба рестриктивна јер има помало архаични тон, уводи се додатно маркирано значење за именицу женског рода. Језички парови у свакодневном језику су *писац* и *писаљица*, а не *писаљ* и *писаљица*. Могли бисмо да кажемо да се ради о двострукој посредности, стога двострукој условљености женског члана, у овом случају — назива за женско списатељско занимање. Једно је морфолошке природе и огледа се у изведености, а друго ширег језичког или дискурсног карактера јер води поријекло од именице која има призивак употребне рестриктивности. У чувеном есеју *Језик и женино мјесто* Робин Лејкоф изванредно илуструје то посредно постојање кроз мушки члан указујући на семантичку дистинкцију између мушког и женског рода изведених таквим деривационим поступком гдје мушки члан има семантички позитивније конотације и друштвено прихватљивије значење него женски.¹

2.2. Синтаксички номинални низ

Синтаксички, двочлани низ именичке фразе која има лексему „женски” у премодификацији и именицу „писмо” као главни номинални

¹ Изузетак у енглеском је ријеч *widower* (удовац), која је изведена од облика за женски род *widow* (удовица), међутим тај деривирани морфолошки статус не покрива и дискурсну маркираност, већ упркос томе остаје немаркирани члан. Наиме, *widow* носи стигму и јаку друштвену паску, нарочито у фолклору и обичајима, и удовичино се понашање помно прати да не би случајно прекршила неписану друштвену норму. У раду „Језик и род” говорили смо о одсуству паралелизма лексеми *усједјелица* у нашем језику, но на нивоу локалног говора у Боки Которској постоји један вернакуларни израз за нежењу, а он гласи *си(н)ђелун*. То је мушки пандан поменутој лексеми *усједјелица*, али га прати рестриктивност употребе, јер се користи само у Боки Которској и за говорнике тог приморског краја Црне Горе дио је свакодневног фолклора. Али, оно што је додатно интересантно је блажи негативни набој који припада лексеми *сиђелун* него лексеми *усједјелица* или *усиђелица*. Прва има благи хуморни прелив и призивак, док га друга уопште нема и садржи дистанцу и непожељност коју друштвена заједница има према таквој женској особи. Слично одсуство мушког парњака или пандана налазимо у лексеми *јоб(ј)еђуља*, јер не постоји мушки род за тај бијег због љубави. И дјевојка и младић су у томе, али опет се само дјевојка жигосе. И то именовањем. За мушкарца не постоји име, дакле, не постоји ни чин.

женски <i>приповједач</i>	дескрипција, експликатив (не постоји „мушки приповједач”)
женско <i>стваралаштво</i>	дескрипција, експликатив (не постоји „мушко стваралаштво”)
женска <i>лијература</i>	дескрипција, експликатив (не постоји „мушка литература”)
3. <i>Синтагматска експанзија премодификације</i> <i>савремено женско писмо</i>	дескрипција, експликатив (не постоји „савремено мушко писмо”)

Из тентативне анализе супституције на парадигматској равни постаје очигледна иницијална претпоставка: адјективал *женско* носи значењско тежиште у колокацији и пресудан је конституент за разумијевање фразе у цјелини. Ако се у фрази задржи *писмо*, а промијени придјев, добија се врста; а ако се задржи придјев *женски* а промијени номинална ријеч, добија се дескрипција. Категоријално, врста је шири појам од дескрипције или експликације, што нас поново уводи у успостављање хијерархије и вриједносног суда о томе да је нешто боље, а нешто горе. Семантика те изведености упућује на квалификацију, тј. на чињеницу да је процесом таквог извођења изгубљено нешто у квалитету, па је исход мањи или лошији него што би био у истој фрази са *мушко* да таква фраза постоји. Како је нема, семантика је још драматичнија, јер се значење образовало кроз лингвистички одсутни члан, стога су и дискрепанца и непаралелизам постали очигледни. А тамо гдје нема паралелизма у језику, нема га ни у квалитету, или бар у доживљају квалитета.

2.3. Семантика маркираности према пресупонираном члану

Фраза „женско писмо” може да се анализира на неколико семантичких нивоа: прво, кроз два антонимијска пара: *женски* наспрам *мушки* и *писмо* наспрам *књижевности* за шта упориште налазимо у когнитивној лингвистици; друго, кроз маркираност у односу на пресупонирани члан, а то је *мушко* (рекли смо, не постоји устаљени назив „мушко писмо”) и треће, у пренесеном значењу зато што је идеја књижевности коју пишу жене и коју треба разумјети као женска литература, исказана како генерички тако и метонимијски — *писмом*.

Антонимија ставља у снажан контраст придјев *женски* и окида когнитивни механизам према којем човјек у појмовном редоследу посеже за средишњим значењем или прототипичним чланом како би у концептуалним категоријама радикализације јасно направио когнитивне односе међу појмовима (D. Lee, 2003: 53) Радикализација је у сврху мапирања придјева *женско* у колокацији са именицом *писмо*, кроз установљење опозитних (градијентних) категорија и одређење који су то средишњи и периферни примјери, средишњи или периферни чланови. Антонимија је присутна због пресупонираних придјева *мушко* у непостојећој колокацији „мушко писмо”, а градијентност, односно периферичност проистиче као посљедица средишњег значења или прототипичности. Ознаку пери-

феричности носи придјев *женско* јер маркирани члан низа, по дефиницији, не може бити прототипични примјер.² Други примјер антонимије садржан је кроз присутни члан фразе *писмо* у „женско писмо” наспрам одсутног именичког члана *књижевности*, на шта се обично мисли када се говори о литерарном стваралаштву мушкараца. *Писмо* и *књижевности* стоје као опозити, додуше с мањом мјером контраста неголи први пар: *мушко* — *женско*. *Писмо* је нешто што још није сазрело да буде књижевност, одатле ова друга антонимија, такође оформљена према пресупонираном члану. *Књижевности* је исто тако прототипичног карактера као и придјев *мушко*, док је *писмо* нетипични члан (могло би, стога, да буде и *пјеро*). У когнитивном мапирању ни лексема *женско* ни лексема *пјеро* не припадају главним, важним, већ само изведеним и периферним члановима зато што у свијести људи постоје они главни прототипични чланови, а то су *мушко* и *књижевности*. Друго, ако је антонимија овдје битна због мапирања и прототипичности, онда је, гле ироније, прототипичност у пресупозицији или такозваном одсутном члану који због своје прототипичности припада категорији немаркираности. Другим ријечима, ако и постоји „женско писмо” не постоји „мушко писмо” на основу којег би се *женско* сковало. То је, на неки, начин двострука семантичка непрестижност уткана у фразу која означава женску књижевност: постоји као члан (непостојећег) бинарног низа и при том има семантику рестриктивности. И треће, метонимија *писмо* има генеричко значење које своју генеричност задобија кроз разумијевање *писма* као књижевности. *Писмо* може бити скуп *писмена*, дакле, слова, па стога може бити ћирилично писмо или латинично писмо, писмо старих Астека, или било којег другог народа, дакле алфавет или абецеда, што представља основно оруђе у свакој писмености. У том смислу овакво писмо је алат за *писмо* које се овдје анализира. Ни генеричка и метонимичка моћ *писма* у синтагми „женско писмо” не доприносе универзалнијем значењу „женског писма” јер та фраза има рестриктивно значење посредне семантике. Напротив. Адјективал уз именицу и пренесено значење дају двоструко умекшавање, рекли бисмо — двоструку слабост у односу на мушки пандан. Антонимија и маркираност, на једној страни, и метонимија, на другој, доприносе схватању женског писма као условљене категорије, као оне која не би постојала сама по себи. Да нису мушкарци почели да пишу, да ли би то жене икада урадиле? А ако би, како би им се та дјелатност назвала? Антонимија и маркираност, нарочито, у служби су квалитативног разликовања и успостављања писатељске хијерархије. Првенство има немаркирани или прототипични члан, тек онда маркирани и описани.³ Опозиција *писмо*—*књижевности* је хијерархијски однос. Произлази да

² Ако *писмо* разумијемо као књижевност, тада можемо имати „женску књижевност” (као књижевност за жене или књижевност коју пишу жене), а исто тако можемо имати и „дјечју књижевност”, али не можемо имати „дјечје перо”.

³ У енглеском „женско писмо” је „women’s literature”, и у тој се фрази као и у термину на нашем језику такође одсликава маркираност члана „женски” док је немаркирани мушки члан у пресупозицији. Оно што овај термин на енглеском чини прихватљивим је лексема „књижевност”, која не одражава семантику околишности и запитаности о нивоу писатељства као у еквивалентној конструкцији на нашем језику. То је легитимна књижев-

је *књижевности* виша и обухватнија категорија, и она је мушка. *Перо* је нижа и специфичнија врста стваралаштва, и она је женска.

3. Дискурсна толеранција

3.1. Свемоћ стереотипа

Ако анализу дискурса схватимо као анализу језичке реализације у свим њеним видовима и медијумима, нарочито говорном, при том под-разумијевајући социјалну и контекстуалну условљеност, тада анализа фразе „женско писмо” нужно мора бити проширена параметрима културног скрипта или обрасца (енгл. *cultural script*)⁴ једне средине као и доминантном идеологијом који одређују употребу и значење. Културни скрипт друштва у коме се фраза „женско писмо” родила за књижевност коју пишу жене, као наравну подржава и сваку другу дистинкцију која имплицира квалитативну разлику. Признати женско стваралаштво као књижевност значило би по истом имплекативном механизму признати женама креативност, машту, памет, талент, наративне технике, и то све ставити у раван са мушкарцима. То би умногоме водило у дезидеологизацију рода, што баш и није стварност наших дана. Идеологија, моћ, власт, друштвена дистанца као скуп параметара припадају домену критичке анализе дискурса која их проучава у вези са лингвистичким феноменима како би се осветлила мјеста манипулације и утицала на побуну против таквих појава. Циљ је бити моћнији и то показати свугдје гдје треба и дјелом, акцијом и, нарочито, ријечју, тј. оставити траг у језику. Норман Ферклу је показао да моћ инструментализује језик посебно користећи се медијима добрим дијелом из потребе да се рециклирају родни стереотипи и спријечи родна једнакост, што би био суштински помак у демократичности једног друштва. „I believe that the problematic of language and power is fundamentally a question of democracy. Those affected

ност, додуше, женска. У енглеском су се *women's* у „women's literature” и *feminist* у „feminist criticism” распоредили да значе различите ствари, мада на нашем језику имају преводне еквиваленте у пријеву „женски”. Наизглед, рекло би се терминолошка „сачекуша”, али ипак није. Феминистичка књижевна критика као правац у критици једнако може да се бави мушком и женском књижевношћу, али углавном се бави списатељским плодовима „женске књижевности”, док је „women's literature” рестриктивнијег карактера и односи се на женско стваралаштво. Питање је да ли је у вријеме свог терминолошког настанка феминистичка књижевна критика можда могла да буде „женска књижевна критика” и да ли је „женска литература” могла да буде „феминистичка литература”. Англицизам (*woman*) и латинизам (*feminist*) можда чак стоје и у хијерархијском односу, па је утисак да „феминистички” има рестриктивније значење од „женски” и то у позитивном смислу — доима се озбиљније. Једнако је интересантно да ли је на енглеском термин за књижевност могао да буде „feminist literature” и да ли би то био достојанственији назив за достојно штиво. Семантичка „заузетост” овдје помало личи на грецизам и латинизам енглеског *time-chronos* and *tempus*. Нешто је *хронично*, па је стално (дуративност), а нешто је *штиморално*, па је повремено (темпоралност). Слиједећи аналогију енглеског језика, и у нашем језику могла се скovati „женска књижевност”, а не „женско писмо”.

⁴ Anna Wierzbicka (2006). *English, Meaning and Culture*. Oxford. Oxford University Press.

need to take it on board as a political issue, as feminists have around the issue of language and gender” (N. Fairclough, 1995: 221). Савремене теорије рода међу собом се разликују управо по томе колику важност дају идеологији, мушкој доминацији и моћи, с једне стране, и степену датости, односно, непромјењивости наведених категорија, с друге стране. Најновије теорије рода које се баве идентитетом и исказивањем идентитета узимају у обзир драматичне промјене у друштву посљедњих деценија и висок ниво женске моћи који се десио, што мијења перспективу на родну фиксираност коју добијамо на нижим нивоима анализе.

Анализу дискурсног дијела наше фразе започећемо, заправо, текстуалном анализом дијела једног романа. Не бирамо случајно америчког аутора јер је Америка колијевка теорије и велике литературе како из области дискурса тако и области рода. Роман *Пошражи моје лице* Џона Апдајка по форми је интервју који води млада њујоршка новинарка Кетрин са Роуз Шафез, временшном удовицом чувеног америчког сликара Зака. Зак је литерарни лик стваран на предлошку једног стварног, а то је славни амерички сликар, модерниста, експресиониста Џексон Полкок. Колико о умјетности, роман је и о односима, нарочито о љубавном, брачном, али и уопштено мушко—женском, а све је то смјештено у амбијент Америке у периоду између два рата. У интерпретацији великог Апдајка, макропропозиције односа између полова, које он радикализује на свој фикционалан начин заузимају значајно мјесто. Интересантно је којим се клишеом послужио да одлика радикализацију дискриминације и учини је препознатљивом. Иако је по сриједи брак двоје сликара, обоје талентованих, један је, додуше, генијалан, изостаје еснафско уважавање и колегијално поштовање, а на дјелу је сурова мушка предрасуда, стереотип и мужјачка доминација. На страни 110 налази се сљедећи цитат:

„Ја сам пијандура, а ти си пизда”, објаснио је са узвишеном мирноћом алкохоличара. „Пизде не знају да сликају. Постоје чанчићи и четке. Чанчићима се не слика. Немају избочину. Штаповима и четкама се слика. Види.” Тупом страном четке која је стајала на штафелају зграбио је мокру боју и направио један од својих алкавих неразумних знакова.”⁵

⁵ Овдје морамо да направимо дигресију, због ове очигледно фалусоидне асоцијације у погледу четака, али не и чанчића. Четке су ту симбол мушкости, имају избочину, снаге и јачине, док су чанчићи супротни симбол и представљају рецепцију, ту четка проборави тек трен на путу ка платну и вјечности. Интересантно је да је Апдајк овдје посегнуо за веома критикованим Фројдовим ставом о фалусу као изразу моћи што, преписано из стереотипа утемељеног у народу, он приписује Заку. Вјероватно у то вријеме није такав само Зак. Жене се дисквалификују из сваке утакмице с мушкарцима, па и те креативне, артистичке, сликарске, на основу одлика пола. У метафоричком смислу мушки принцип значи креацију, праву умјетност; женски — рецепцију, рециклажу, неоригиналност. Интересантно је из те Апдајкове и, свакако, Фројдове перспективе сагледати „женско перо”, Базаров конкурс за најбоље женско списатељско дјело. Да ли је овдје могуће направити паралелизам на Заков и Апдајков начин па рећи да је неко грешком или као компензацију (sic!) женама додао перо које „има избочину” и само је избочина? У графичком представљању тог конкурса у часописима вјероватније конотације и асоцијације треба да иду на гушчје перо, налив-перо, било које перо, свеједно остаје тај ниво двосмислене и амбивалентне семантике. Но, симболика *йера* и метонимичност *йисма* не морају да стоје у опозицији. Виши ниво декодирања, а то је онај дискурсни, наводи нас на закључак да је дистинкција начињена у од-

У дијалогу који се наставља све у истом тону Закове тврдње: „Ја сам највећи сликар на свету и они то знају” падају ријечи након којих у њиховом односу нема повратка без обзира на пијанство. У Апдајковој интерпретацији сва фрустрираност њихове везе због алкохола, бездјетног брака, ривалског набоја разрјешава се крешендом једне страшне свађе. Ријечи које Зак упућује Роуз представљају подсјећање на женину судбину што Апдајк формулише кроз метафору васкрсавајући још један стереотип предрасуде: „Жени је место”, рекао је, „уз метлу или на леђима” (Ц. Апдајк, 2004: 112). Генијалност није помогла Заку да буде родно просвијећен, а љубав да уздигне вољену жену, ако не до умјетничке, јер то се не може, а оно до људске једнакости. Било му је потребно да је унизи да би били једнаки.⁶

3.2. Подијељени (дискурсни) свијет

Питање је за чим би Апдајк посегао да је писао о данашњем времену. Да ли би то био исти стереотип мушке доминације? Да ли мушке доминације има у истој мјери живе увреде? Судаћи по ономе што је стварност данашње Америке, вјероватно би одговор био потврдан у оба случаја. Негдје на самом почетку 2005. године Ларс Самерс, ректор Харвардског универзитета, рекао је на конференцији о кадровима и управљању на универзитетима да жене не могу равноправно са мушкарцима учествовати ни у настави, ни у науци, ни у управљању, а разлог који је навео гласи да су жене биолошки условљене (енгл. *biologically conditioned*), што у преводу значи да су интелектуално мање способне.⁷ Изгледа

носу на мушку списатељску дјелатност, а то је најважнија метапорука, стога *ћеро*, ма колико потентно било, у овом случају, не угрожава чисту, мушку, немодификовану књижевност.

⁶ Тако је Апдајк протумачио једно вријеме које је хтио да осветли и да, можда, поправља, баш као што је Џексон Полок затрпавао слике дјелићима стакла, пластиком, опущима цигарета да би достигао чистоту апстрактне идеје која је преносила снагу, преливала се преко слике и претакала је у чисту идеју и мисаони супстрат. Овај писац развода (који је доста писао о брачним везама и о томе како да се парови не разбију о хриди слабости, искушења, посустале љубави, како мушкарац и жена да достигну партнерство које би се могло превести некако као „једнакост”) посегнуо је за увријеженим, важећим, жилавим, живим стереотипом којим се омаловажава жена, а који, на женину жалост, надвладала вријеме и представља универзални, свеprisутни друштвени језик и језик комуникације између полова.

⁷ У самом срцу кампуса на Берклију, улица Телеграф и дан-данас окупља студенте који гаје успомену на историју која се ту стварала: ферментирао бунт против рата у Вијетнаму, тражила се социјална правда, већа једнакост за све и, посебно треба истакнути, кретао је феминистички покрет, за који је Робин Лејкоф написала „библију” под називом *Језик и женино мјесто*. Спаљивали су се ту брусхалтери, одатле је кретала сексуална револуција, ту је пјевао Боб Дилан, харизматични Марио Савио водио студентски покрет у бољу будућност, студенти штампали материјале и правили прогласе и рекло би се да је све започињало на новим темељима. Много тога и јесте било ново, револуционарно, чак, али и у тој револуцији један је образац остајао исти: док су студенти активистички подгријавали те тихе преврате револуције које се још нису звале ни плишане ни јогурт, док су са говорница држали ватрене говоре, док су преговарали о бољем свијету, студенткиње су радиле оно што и увијек: позадинске послове шапирографисања, кувања кафе и припреме јела.

да фраза „биолошки условљене” у интерпретацији Ларса Самерса васкрсава Закову и Апдајкову поругу томе како жене не могу да сликају јер оперишу чанчићима. У преводу на мање еуфемистичан језик та фраза значи и „мање способне, мање интелигентне, мање посвећене”, што све скупа води мањем учинку и доприносу на универзитету. Стога су жене и мање пожељне и, објективно, мање заступљене.⁸

Ову стварну Самерсову и фикционалну Закову тврдњу данашња наука о дискурсу посматра кроз однос родне идеологије, гдје је „женско” увијек другачије, „условљено”, како то рече Ларс Самерс, док су мушкарци, закључак је, „неусловљени” и неупитни; затим, кроз однос дискурса и моћи, гдје се моћ разматра двојако: у дискурсу и *иза* дискурса (N. Fairclough, 2001: 36). Самерсова изјава о женама поново призива у свијест стереотип о мањој способности жене и немогућности да се на најодговорнијим мјестима носи с мушкарцима. Тај стереотип је, по себи, илустрација моћи која је у језику јер неко, ни мање ни више него ректор Харвардског универзитета, то тврди, а он је неко коме се може вјеровати. Послије многих година борбе за женску еманципацију, он том тврдњом покушава да поништи сав труд и враћа точак историје равноправности полова на почетак. Или скоро на почетак.⁹ Он је неко ко има власт да то каже и ко то зна, стога његова тврдња и увиди могу да креирају амбијент за нову родну стварност у Америци која је опет под сјенком сумње у жене. Метапорука или моћ *иза* дискурса је шире охрабрење и обзнана да је сада тренутак да се Ларс Самерс подржи у америчкој јавности и да се масовније на исти начин наступи према женама. То за посљедицу може имати два исходишта: или ће се жене здушније залагати на својим радним мјестима и трудити се да буду у складу мота из шездесетих, а то је „да имају све” (енгл. *to have it all*) — дјецу, породицу, кућу, па и да на универзитетима раде по осамдесет четири сата недјељно — или ће одустати. Не би зачудило да се та метапорука протумачи као охрабрење да жене одустану и да се мушкарци поново устоличе као снабдјевачи.

Са њима и велика Робин Лејкоф. Нешто ту није било у реду, присјећа се она у књизи *Језик и женино мјесто*.

⁸ Од жена на универзитетима тражило се да буду 84 сата седмично „на радном мјесту” што скоро ни једна жена која је жељела да има породицу и дјецу и која је жељела да буде супруга и мајка није могла да изведе. С обзиром на то да највећи број талентованих жена интуитивно или свјесно није желио да се лиши материнства, правила су се компромиса. Жене су биле на универзитету, али нису биле апсолутно прва постава. Међу америчким нобеловцима нема жена. Једно међународно истраживање из математике показало је да дјевојчице у Америци знатно заостају за Јапанкама и Ислањанкама, на примјер. Да ли је то значило да су америчке дјевојчице глупље? Не, то је значило да оне дају резултате у складу са очекивањима својих родитеља и у складу са циљним женским занимањима, а не у складу са својим способностима. *Big pleasers* у култури плизера. Да ли је ситуација другачија у нас? Није. Бројке су и даље неумољиве.

⁹ Да наведемо само неке примјере који представљају родну једнакост и политичку коректност: *Ms.* — ословљавање за све жене независно од брачног статуса; *person* у сложеницама умјесто *man* и *woman* (*chairman*, *chairwoman* → *chairperson*); *they* и *their* као референца за именице мушког и женског рода, тзв. прономинална неутрализација; имена за женска занимања; уједначеније плате; већа заступљеност у владама, парламентима, управним одборима; помоћ код насиља у породици; закон којим се дефинише и санкционише сексуално узнемиравање и сл.

4. „Женско писмо” и 3D теорије (доминација, диференција, дефициј)

Када би предсједник академије наука једне државе рекао да жене „не могу” или „не умију да пишу”, то би на јавност те земље имало исти учинак као изјава Ларса Самерса да су жене мање способне на америчку. Тим прије што је у нас због наведеног културног скрипта велики потенцијал склоности да се таква родна идеологија охрабри. Овдје оно *женски* из „женског писма” стоји у сагласју са претпостављеном (глобалном) биолошком условљеношћу женске мање моћи и мањих способности. Мушкарци су, ипак, први у списатељској дисциплини; није чудо што имају сталну потребу да омеђују територију кроз родни ексклузивитет. Зато је потребно да фразу „женско писмо” пропустимо кроз доминантне теорије рода и видимо да ли те теорије заговарају непромјенљиву дистанцу између родова и које посљедице то производи на њену употребу и значење.

4.1. Теорија доминације

Родоначелница теорије доминације, Робин Лејкоф, у свом чувеном есеју *Language and Woman's Place* (1975) изложила је обухватну теорију рода.¹⁰ Њени ставови заснивају се на лингвистичким доказима о родном непаралелизму у енглеском језику који има богату лексику погрдности, поруге и омаловажавања што се односи на жене, али не и на мушкарце. Такође је указала на образац умекшаног изражавања који су жене усвојиле да би исказале одсуство асертивности, што је учвршћивало идентитет инфериорне женске особе, најчешће парадигматски препознате по Mrs. John Smith, госпођа Џона Смита. Ни имена, ни презимена. Навела је бројне лингвистичке доказе који свједоче о мушкој доминацији и фиксираним јазу између полова. Уз Робин Лејкоф, теорију доминације снажно заговара Дејл Спендер, која се у својој књизи *Вјештачки језик* или *Мушки језик* (*Man made language*: 1980) још радикалније обрушила на очигледну доминацију која се читава кроз сексизам у енглеском језику и родне разлике у језичкој употреби. Поглавље пет *Мушког језика*, „Језик и стварност: ко је створио свијет?” почиње филозофском дискусијом о природи и пристрасности науке. Тврдња, „теорија претходи опсервацији”, коју Спендерова наводи цитирајући Чалмерса (Chalmers, 1978), води је у закључак о томе да теорије и категорије нису родно неутралне:

¹⁰ Есеј *Језик и женино мјесто* био је манифест феминистичког покрета у Америци, мада Робин Лејкоф себе никада није назвала феминисткињом. Њени лингвистички докази који творе теорију о доминацији мушкараца над женама, а коју енглески језик недвојбено биљежи, држе се и дан-данас. У немодификованом виду књига може да се користи као приручник како до бољег увида у језик, у себе и у друштво у оним срединама у којима је родна равноправност на ниском нивоу, родни идентитет слабо развијен, а сексизам или шовинизам, да употријебимо старије име за исту ствар, још укоријењен и гдје су демократска права на ниском нивоу.

„Када су сексистички језик и сексистичке теорије културно доступни, опсервација стварности ће врло вјероватно бити сексистичка. Управо кроз овај механизам одржава се континуитет сексизма и његово јачање кроз нове објекте и догађаје, нове податке и на тај се начин сексистичке интерпретације на њих пројектују” (D. Spender 1980: 141).

Ако у складу са Спендерином тврдњом да теорија претходи опсервацији кажемо да фраза „женско писмо” именованом фиксира читаво једно стваралаштво које производе жене, онда није тешко досјетити се да је име сковано прије него што су се створили прави увиди у књижевност коју пишу жене. Налази из овог сегмента дискурсне анализе снажно кореспондирају са лингвистичким налазима из првог дијела текста, нарочито морфолошким и синтаксичким. Када фразу „женско писмо” треба превести на енглески, као солидни кандидати за придјев *женско* појављују се и *lady* и *woman* у преноминалној употреби. Само зато што је *women's literature* на енглеском преводни еквивалент којим се покрива суштина овог стваралаштва, лишени смо дилеме да ли употријебити лексему *ladies'*, која је према налазима Лејкофове саставни дио назива за мање престижна женска занимања. Кажемо, мање престижна, јер је та иста дисциплина у мушкој изведби канон. Одсуство паралелизма у називу лако би могло да се интерпретира као одсуство паралелизма у дискурзивној пракси, текстуалности, укупном умјетничком постигнућу и перпетуирање идеје од Платона наовамо да мушкарци припадају свијету метафизике, а жене свијету биологије (J. Butler, 1990, 1997).

Према овој теорији жене су двоструко неасертивне. Прво користе језик пун тривијалности, околишења, извињења и омекшавања, представљајући се свијету као слабије, и истовремено фиксирају такву слику о себи у језику која их повратно дефинише као слабе и неасертивне. Аналогно, могло би се говорити о литерарној неасертивности у женском стваралаштву. Та неасертивност могла би да буде у ставу, али и у тематици, поетици, метафори и слично. Неке списатељице као да се извињавају што пишу, теме им се најчешће односе на лично искуство, док литерарни поступак високо вреднује интроспекцију, а поетика је текстуално препознатљива, устежемо се да је назовемо „лирска” или „женска”. Своје биће дају на провјеру чешће него мушкарци не би ли извана добиле потврду да су вриједне. То су истовремено списатељице често чија су дјела често бестселери, али бестселери зато што је та књижевност исповједног карактера, па имају више смисао SIG-а (енгл. *special interest group*) него што су остварени домети у књижевном стваралаштву. Наравно, то се не односи на све и не односи се на све списатељице. Према тој претпоставци, Дорис Лесинг би била мање асертивна него Маргарет Јурсенар. Прва је у својој *Биљежници* (златној) писала о женским искуствима онако како то могу да провоцирају кухињски разговори, а друга је у *Мемоарима* (Хадријановим) писала филозофску литературу и васкрсавала једно давно вријеме увукавши се при том у ум и тијело мушкарца. Прва је добитница Нобелове награде, друга није.

Теорија доминације инсистира на непаралелности, дакле на неједнакости или инфериорности, а то само додатно учвршћује супротста-

вљености. Од Хомера наовамо нарација влада свијетом, а свијетом владају мушкарци. Када би се женама дозволило да суверено владају нарацијом, можда би то био сигнал да могу да владају свијетом. Тај сигнал још не може бити дат; његово одсуство је стално у метапоруци која се садржава у женском извињењу зато што пишу (јер пишу из материце) и мушкој оцјени тог стваралаштва (јер пишу из ума). Жене пишу о својим темама и проблемима. Зашто би писале о темама „непријатеља” када он то и те како добро ради! Љиљана Хабјановић-Ђуровић, Светлана Велмар-Јанковић, Маргарет Атвуд, Ерика Џонг, Елфриде Јелинек, Дорис Лесинг и многе друге у овом су смислу женски писци — јер пишу и тумаче жене. Када то раде мушкарци, из најбољих и литерарно најдубљих намјера, добијају се нешто другачији резултати. Флобер је Мадам Бовари силно објашњавао, а претворила се с временом у метафору за прељубницу; Толстој је у два тома одсликавао Ану Карењину, а она данас живи као љубавна губитница, и свака љубавница од формата носи помало од њене трагичности. Прототипична губитница баца сјенку на све оне које се одваже на љубав. (Стигма је још жива, само што не захтијева да се свака прељубница баци под воз. То би данас, додуше, знатно десетковало женску популацију.) С друге стране, Толстој је женски писац јер је код њега љубавница емоционална категорија, док је Елфриде Јелинек мушки писац зато што је код ње љубавница егзистенцијална категорија. Или жена или љубавница (Е. Jelinek: 1994). Тако се зарађује за живот. Нема љубави. Толстој каже да љубави има и да се због ње гине, Елфриде Јелинек да је нема, али да се исто гине.

4.2. Теорија диференције

За разлику од родне теорије доминације, теорија разлике¹¹ комуникацијску различитост мушкараца и жена представља као језичко богат-

¹¹ Теорија разлике Деборе Танен, студенткиње Робин Лејкоф, покушава да језик и мушко (и женско) понашање објасни родним разликама, и каже да су те разлике нормалне, а ако сексизма, доминације, манипулације, било какве злоупотребе у језику и друштву има, она је ненамјерна. Разлике су битна одлика полова, а њено дјело је ту да допринесе просвјетљењу два пола, односно два рода како би боље комуницирала. То је глобално успјела мисија лингвистичког бестселера *Ти једноставно не разумијеш*, који је ауторки до- нио споро, али достојно уважавање у лингвистичким круговима и популарност незамисли- ву за дјело из области лингвистике. Коментари који су списатељици долазили били су ни- шта мање него: „Хвала вам др Танен, ви сте спасли мој брак. Сада се разумијемо, видим да су по сриједи разлике, а не лоша намјера”. Како вријеме више одмиче, теорија родних разлика обогањује се новим увидима који се некада интерпретирају као критика постојећих приступа и теорија, што рађа један други однос, а то је комплементација. Данас је тешко, немогуће скоро, црно-бијело сликати односе међу половима. Логика слиједа двију наведе- них теорија, прво доминације, па онда диференције носи једно инхерентно значење. Да би се дигао женски глас у борби за своја права, требало је радикално одсликати разлоге због чега се то дешава и које категорије на то утичу, стога су моћ и пол биле прве категорије којима се баратало, као у теорији доминације. Како је теорија напредовала, а женска права била задобијана, могло се усредсредити на оно што је мање радикално: на разлике између мушкараца и жена и на социјални конструкт рода, што је значило фокус на родне иденти- тете и како се они формирају и, у новије вријеме, како се исказују. Ове двије теорије стоје

ство, никако као родну хегемонију. У њој нема становишта да су жене ниже, али је присутна доминација мушкараца која је, додуше, ненамјерна. А ако се доминација и деси, она је исход различитих родних механизама који дефинишу понашање — код мушкараца је пресудна потреба за дефинисаним статусом, што су жене трапиле за потребу за везом са другим бићем, било женом било мушкарцем.

Кад фразу „женско писмо” преломимо кроз ову теорију, добићемо интерпретацију понешто другачију од оне која проистиче из теорије доминације. Ако женско писмо назовемо „женским”, не значи да аутоматски призивамо хијерархију. То значи да малигност доминације, било као исказивање моћи или коришћења те моћи у својству власништва над језиком, губи своју убојитост смисленим и прихватљивим теоријским објашњењем разлика. А, ако ћемо право, жене су у списатељском свијету постале масовна појава тек у двадесетом вијеку. Прво, ако изузмемо Сапфо, Елоизу, Мери Шели, сестре Бронте и сличне ријетке примјерке женског списатељства, књижевност је била мушка дисциплина. Како се она појавила, требало је да јој се да име. Име је, као што смо видјели у лингвистичкој анализи, именовало различитост те врсте спрам постојећег феномена, дакле, то је разлика без предумишљаја. Друго, модификација *женско* је чак, семантички гледано, по списатељице мање погубна него други дио фразе — *писмо*. Према овој теорији, првом ријечју именована је различитост, другом је описана територија, а она је некако мања него да је употријебљена ријеч *књижевност*. Имало би, стога, смисла да се каже да је придјев *женски* лакше објаснити теоријом диференције, а да се лексема *писмо* може објашњавати теоријом доминације.

Један од тежих задатака у анализи била је потреба да се објасни чест исказ да „жене пишу мушки”. Чује се: Биљана Србљановић пише мушки. Многе списатељице то доживљавају као комплимент и достигнуту мјеру оригиналности. Док теорија доминације у овом исказу види сексистичку сјенку у језику и понављану матрицу овјеравања женског квалитета посредно, преко мушкараца, и једно хронично неповјерење у женине аутентичне креативне способности, теорија разлике тежи да тај исказ интерпретира на бенигнији начин. „Писати мушки” не мора нужно да значи унижавање жене и њеног бића, већ је једноставно провизориј и стереотип употријебљен да би се добио бољи опис, али при том није изнесен вриједносни суд или квалификатив. Ако је сексистички, није намјерно; ако је увредљиво, није с предумишљајем. Творац фразе послужио се само оним што је у језику у датом тренутку било на располагању. Ако се прихвати оваква квалификација и овакав вриједносни суд, спушта се доста од тензије у интерпретацији и доживљају ове фразе. Добро би било када би се тај исказ, у складу са постструктуралистичком толеранцијом, преиначио у „жене пишу добро”. На тај начин језик би заиста био „мјесто на коме се текуће и могуће форме друштвене органи-

као два концентрична круга: она прва као онај унутарњи, базични, који је обезбиједио све услове да се створи опсервација за онај други, спољашњи, беневољентнији круг. Хронолошки није ни могло бити другачије. Немогуће је да једна мање радикална теорија претходни радикалнијој.

зације и политичких консеквенци дефинишу и оспоравају” (C. Weedon, 1987: 21). Вјержбицкин *cultural script* као матрица која генерише језик у складу са културом у једном друштву био би обогашен: не би само штрчао као калуп у који сабијамо своје мисли и моделујемо језик, већ би био редефинисан на једном значајном сегменту гдје се језик двоструко тестира — као систем и као средство за књижевно изражавање. Сагледа-ти језик као такав значи радити са конститутивним моделом језика, тј. *дискурсом*, у смислу у коме су га дефинисали социјални теоретичари као Мишел Фуко (Michael Foucault, 1972) и Норман Ферклу (Norman Ferclo-ugh, 2003). Постструктуралистичка фраза „поигравање са родном ди-хотомијом” очигледно отупљује оштрицу родне ушанчености, јер јој и не-ма више мјеста.

4.3. Теорија дефицита

Теорија или скоро теорија *дефициција* (J. Sunderland, 14: 2006) која је представљена трећим „D” (4) појављује се углавном као реакција на учење Робин Лејкоф које је данас критиковано по више основа — укључујући и тај да ауторка на неки начин представља употребу женског језика као „дефицитарног”, који своје значење добија само у односу на мушкарца и мушки члан, без аутентичности значења и аутономије употребе, па се, стога, понекад њено учење у студијама о роду назива „присупом дефицитарности”. У условима битно другачијим од времена када се родила теорија доминације, гдје жена има много више стварне моћи у друштву и активан став према свом идентитету и његовом оформљењу, нормално је да пажња научника буде усредсређена и на сличности, не само на разлике. Новија разумијевања рода као идентитет, а идентитет као мултиплу, зипку и континуалну категорију управо се конструишу, а учинила су да се теорије доминације и диференције доживе као релативно круте и неадекватне. Услиједили су нови изазови појму рода (J. Butler, 1990, 1999), са фокусом на перформанси, а не на идентитету, што је читаво поље истраживања даље постструктурално помјерило ка истраживањима у правцу сагледавања рода кроз то како је исказан (енгл. *performed*), конструисан (енгл. *constructed*), озакоњен (енгл. *enacted*) и/или исказан у говору и писаним текстовима. У том смислу пол говорника од малог је значаја.¹²

Ако ова теорија условно укида пол, термин „женско писмо” је обесмишљен у својој рестриктивној родној семантици. Ако „женско писмо” не описује идентитет списатељица, већ се идентитет стиче кроз непатворени квалитет стваралаштва, тада то престаје да буде генерички појам и постаје индивидуални конструкт који своју легитимност задобија кроз

¹² Овome би се могао додати важан допринос појма *дискурса* модерним студијама рода и језика, нарочито текућем конститутивном потенцијалу дискурса. Да цитирамо Мери Бушолц: „Новија академска истраживања [језика и рода] ... препознају да је родни идентитет истовремено специфичнији — одређенији него што је то доминантни феминизам из 1970. схватао и зипкији много него што је то феминизам из 1980. дозвољавао” (M. Bucholtz, 1999b: 4).

објективне литерарне домете. У том смислу већ се десила промјена значења. Та другачија семантика рода која долази од индивидуалних манифестација, а не од подведености под заједнички појам, ослобађа жену етикете недостатности и истовремено сели њену књижевност са полице означене „род” на полицу означену „жанр”: фикција, поезија, роман, хорор, историја, драма, итд. Жена је тако напредовала родно, и кроз жанр. Изједначила се са мушкарцима, али су јој се удвостручили ривали. Сада су то и мушкарци, и жене, и сви они који добро пишу.

4.4. Постструктуралистичка и феминистичка теорија

Постструктурализам је понудио и дао нарочито крупни изазов основним појмовима рода јер је нагласак ставио на конститутивну природу дискурса, што је било од велике информативне важности, и заиста је био заслужан за „лингвистички преокрет” у многим дисциплинама. За разумијевање наше фразе „женско писмо” битно је одбацивање идеје да је значење, или да икада може бити, фиксирано. Значење је увијек привремено, провизорно. У складу с тим, знање је у овом смислу конструисано прије неголи откривано, одатле потреба истраживача за сталном саморефлексивношћу. Тако ни фраза „женско писмо” није датост, него појам који подлијеже сталном редефинисању и на који се утиче теоријом, понашањем, политичким и социјалним амбијентом, што га редефинише, модификује и уподобљује стварности. Упућени знају да је на дјелу релативизовање рода. Они мање упућени увијек су ослоњени на стереотип и прошлост. У прошлости ништа није нејасно. Садашњост је та која збуњује. Но, у складу са постструктуралистичком теоријом, „женско писмо” се у свом значењском виду удваја као амеба. Једним дијелом свога значења означава књижевност коју пишу жене, а другим, који ће највјероватније постати доминантно значење, означаваће сладуњаву, мекушну и лепршаву књижевност коју ће писати било мушкарци било жене. Тако ће фраза задобити чвршће значење врсте, а не значење дистинкције коју је имала досада. Брзо ће наступити тренутак када се списатељица више неће увриједити када јој кажу да даје књижевни допринос „женском писму”, јер ће то имати значење добре књижевности коју пише жена. Друго наведено значење, које обухвата и мушкарце и жене, с правом мора да понесе квалитативно дистингвирање. Али ни тада не мора да носи премодификацију *женско*. Мора ли увијек *женско* да значи непристижно? Има много других термина: љубићи, романа, бајка или, просто, лоша књижевност.

Постструктурализам напада превасходно стереотип јер га пракса разлаже, а теорија брзо опсервира дезинтеграцију. Више не постоји јака потпора у ставу да „женско писмо” стереотипно одражава лошу књижевност. Ако се за Љиљану Хабјановић-Ђуровић каже да пише женски првенствено због њених тема, за поменуто Биљану Србљановић каже се да пише мушки. Прва пише о жени у друштву, о њеном интимном свијету, слика савремену жену и њену прототипску преткињу, у паралели-

зму или изоловано. Ова друга пише о рату, о демократији или њеном изостанку, о људској драми (не нужно женској), и то је чини „мушким” писцем. На нивоу стереотипа „женско писмо” је књижевност коју пишу жене, гдје епитет „женски” бива приписан углавном због тема које се могу одредити као женско искуство. „Женско писмо” једнако тако може да се назове зато што одражава „женски сензибилитет” шта год да је то, било да се односи на стил, селекцију мотива, тон наравије, избор лексике, већи емоционални набој, дијагетички или метадијагетички проседе и слично. То је већ задатак за критику. Мураками онда пише женски. Пише о себи, о својим осјећањима, странице су препуне интроспекције, износи дилеме и несигурности, ма чиста женска проза. О чему му је *Сиуџник љубав* — ни о чему епском. Само када му поређења не би била муракамијевска! У овом смислу Норман Ферклу био би женски лингвиста, много је писао о моћи и дискурсу, о женама и моћи, о моћи медија у друштву. Он је таксативно установио неправде дискриминације над женама, он је њихов заговорник, он је — женски лингвиста. Паоло Колељо би, насупрот томе, овдје био ни мушки ни женски писац. Био би нека врста медијатора између полова и између људи, преносећи филозофске мудрости на књижевно популаран начин. Дакле, нешто се у дискурсу и иза дискурса ипак креће. Постструктурално је довољно рећи да жене пишу. Довољно је рећи да пишу добро. Мушкарци ту нису више потребни као критериј о који ће се „женско” одсликавати.

5. Закључак

У овом раду покушали смо да кроз исцрпну лингвистичку и дискурсну анализу фразе „женско писмо” дођемо до поузданијих података о томе како данас интерпретирати ту лингвистичку структуру и које су се модификације у значењу десиле. Као што смо претпоставили, различити нивои анализе дали су различите резултате. На нивоу морфологије, синтаксе и семантике, без обзира на то коју смо теорију примијенили и које категорије користили, долазили смо до истих закључака. Мушко је важније, боље и јаче. „Женско писмо” је тек скрибоманска занимација љепшег пола. Прототипичност је инхерентно подразумијевала хијерархизовање мушког и женског списатељства, маркираност је такође упућивала на различитост, а то је често означавало инфериорност маркираног, женског, члана, док је морфолошко извођење путем деривације на једном нижем лингвистичком нивоу потврдило да су виши нивои анализе у сагласју са тим нижим — „женско писмо” није никако могло да се домогне статусне једнакости и родне пожељности. Само *писмо* је стилска фигура, док је *књижевност* лексема у свом дословном значењу. Показало се да се метафора и метонимија користе из неког стилског разлога, а то је овдје умекшавање, да не кажемо — разводњавање. Прототипичност је, с друге стране, више отварала пут ка хијерархији неголи ка различитости. Различито може значити истог квалитета, само другачије; хијерархија није тако демократична. Када би се анализа ту заврши-

ла, налази би били прилично обесхрабрујући, имајући у виду премису да језик биљежи све и да одражава друштво и човјека. Но, налази наше анализе указују на то да је стварност боља од језика. На дјелу је рађање нових значења дате фразе.

Дискурсни ниво анализе био је од помоћи да се спознају двије ствари. Прва је постојање родне идеологије, а друга промјена перспективе на род унутар идеологије. Видјели смо да родна идеологија глобално подгријава раздвајање мушког од женског свугдје гдје је то могуће; *женско* се на сваки начин настоји означити другачијим, а другачије интерпретирати горим. Међутим, родни идентитети данас не успијевају на истом друштвеном тлу као прије тридесет или четрдесет година. Тада је настајала теорија доминације јер је такво било стање ствари. Наши налази казују да је прогресија родне толеранције корерирала са стварним промјенама појма и категорије рода. Моћ у друштву, па и политичка, данас су равномјерније распоређени међу мушкарцима и женама, тако да се не могу развити родне теорије које то занемарују. Када највећа сила на свијету има много шанси да за председника добије председницу, ни перспектива гледања на жене и оно што оне раде не може представљати значајније охрабрење стереотипа биолошке условљености једног, али не и другог пола. С промјеном перспективе и промјеном у друштву мијења се и когнитивна мапа у свијести људи спрам тог појма. Она нам казује да „женско писмо” није ни лоше, ни инфериорније, само га пишу жене. Новије теорије дискурса с великом помношћу прате социјалне и политичке промјене и према њима се одређују, а један је од најважнијих налаза да је род као категорија у сталном дефинисању и редифинисању. Дискурсна анализа је показала да није све тако неопозиво, дато једном за свагда и учинила је видљивом чињеницу да значење није фиксирано и као у камену исклесано. Постструктурална теорија, нарочито, истиче како су промјениви ставови о родним хијерархијама, а једнако тако и погледи на мушко и женско стваралаштво. Дешава се раздвајање значења, па „женско писмо” полако бива синоним за лошу књижевност коју пишу и мушкарци и жене. И, да се нашалимо, како ли је мушкарцу када му кажу да пише „женски”?

Ако ствари више не видимо једнако као раније, значи да се десила најрадикалнија могућа промјена. Срећом, анализирана фраза у језику постоји, али она нити више значи исто што је значила када је скована, нити у ванјезичкој стварности покрива исте феномене. Ако је и скована с намјером да означи тј. *жигосе*, то се дистинктивно значење одавно изгубило. Ако је покривала „типично” женско у теми, тону, мотиву или стилу, сада се то са сигурношћу не би могло рећи. Не значи да су разлике нестале и да их нема. Значи да се пише више и да многе списатељице које потпадају под „женско писмо” пишу све боље. За саму фразу то не значи ништа, јер ће она и даље у језику постојати. Но, постструктурална теорија нас учи да одбацимо датост значења, поготово ако не одговара стварности и да се упуштамо у преиспитивање стања ствари јер по сриједи је релативизовање појма и дјела.

Разматрању на тему „женског писма” приступили смо са свијешћу да треба објективно сагледати стварност и њену слику у језику. То двоје се данас већ не подудара. Рекосмо, стварност је понешто боља од језика. „Женско писмо” тако није ни семантички ни дискурсни апсолут. Ако није апсолут, нема ни почетне премисе о разлици која је апсолутизована и увијек спрам мушкарца установљена. Жене добро пишу. То је пост-структуралистички коректно рећи.

Подгорица

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Ј А

- Апдајк, Ц. 2004. *Пошражи моје лице*. Београд. Политика. Народна књига.
- Baxter, J. 2002a. 'Competing discourses in the classroom: a poststructuralist discourse analysis of girls' and boys' speech in public contexts', *Discourse and Society* 13 (6): 827—42. (Also 'Is PDA really an alternative? A reply to Candace West', pp. 843—52.
- Brown, P. and Levinson, S. 1989. *Politeness*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bucholtz, M. 1999b. 'Bad examples: transgression and progress in language and gender studies', in M. Bucholtz, A. C. Liang and Laurel Sutton (eds.) *Reinventing Identities: the gendered self in discourse*. New York: Oxford University Press, pp. 348—68.
- Butler, J. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, London.
- Butler, J. 1997. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*, Routledge, London.
- Cameron, D. 1992. *Feminism and Linguistic Theory*, London, Macmillan.
- Cameron, D. 1999. *Verbal Hygiene*, London and New York, Routledge.
- Crawford, M. 1995. *Talking difference: On Gender and Language*, Gender and psychology: feminist and critical perspectives, London, Thousand Oaks, and New Delhi, Sage Publications.
- Chalmers, A. F. 1978. *What Is This Thing Called Science? An assessment of the nature and status of science and its methods*. Milton Keynes: Open University Press.
- Eckert, P. & S. McConnell-Ginet. 2003. *Language and Gender*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Fairclough, N. 1992. *Critical Language Awareness*. London and New York. Longman.
- Fairclough, N. 1995. *Critical Discourse Analysis*. London and New York. Longman.
- Fairclough, N. 2001. *Language and Power*. London and New York. Longman.
- Fairclough, N. 2003. *Analysing Discourse: textual analysis for social research*. London. Routledge.
- Fairclough, N. 2006. *Discourse and Social Change*. Cambridge. Polity.
- Феминистичка теологија*. 1999. ур. Свенка Савић, Нови Сад, Футура публикације.
- Foucault, M. 1972. *The Archeology of Knowledge*. London. Tavistock.
- Lakoff, G. and Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, T. R. 1984. *Face Value*, Boston, Routledge & Kegan Paul.
- Lakoff, T. R. 2000. *The Language War*, Berkely, Los Angeles, London, University of California Press.
- Lakoff, T. R. 2004. *Language and Woman's Place*, Oxford, Oxford University Press.
- Language and Gender*. 1995. ed. Sara Mills, London, Longman.
- Lee, D. 2003. *Cognitive Linguistics, An Introduction*, Oxford, Oxford University Press.
- Maltz, D. N., R. A. Borker. 1982. 'A cultural approach to male-female communication' in *Language and Social Identity*, ed. by John J. Gumperz, 196—216. Cambridge, Cambridge University Press.
- Перовић, С. 2004. Наслов као текст. С. Перовић и В. Булатовић (ур.) *Лингвистичке анализе. Зборник у част 25 година Института за стране језике*. Подгорица. Институт за стране језике. стр. 1—83.
- Перовић, С. 2006. Језик и род. *Васпитање и образовање*, бр. 2. стр. 142—182.
- Spender, D. 1980. *Man Made Language*. London. Routledge.
- Sunderland, J. 2006. *Language and Gender*. London, New York. Routledge.

- Taylor, J. R. 2002. *Cognitive Grammar*, Oxford, Oxford University Press.
- Tannen, D. 1990. *You just Don't Understand: Women and Men in Conversation*, New York, William Morrow.
- Thorne, B., N. Hanley, 1975. eds., *Language and Sex: Difference and Dominance*, Rowley, MA, Newbury House.
- Trudgil, P. 2000. *Sociolinguistics*, London, Penguin Books.
- Weedon, C. 1978. *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*. Oxford: Basil Blackwell. 2nd edn. 1996.
- Wierzbicka, A. 2006. *English, Meaning and Culture*. Oxford, Oxford University Press.

Slavica Perović

FEMALE WRITING — SEMANTIC DISCRIMINATION AND DISCOURSE TOLERANCE

S u m m a r y

In this contribution, the authoress presents a comprehensive linguistic discourse analysis of the phrase “female writing”, discussing how one should interpret this linguistic structure today and which modifications of the meaning of this phrase have occurred. In addition, the expounded question is viewed at several levels of analysis, from the morphological and derivational, through the semantic and syntactic ones, to the discourse level, as well as from different theoretical viewpoints (till the post-structuralist viewpoint), with the conclusion that the stereotype is directed to the prototypical value hierarchization of male and female writing. Along with the linguistic, the paper also considers the current non-linguistic factors as the relevant ones.

SPORTIZACIJA POLITIČKOG DISKURSA — KAKO METAFORE PRIKRIVAJU POLITIČKU STVARNOST SRBIJE¹

BILJANA RADIĆ-BOJANIĆ
NADEŽDA SILAŠKI

UDC 811.163.41'373.612.2

„Politika bez metafora je kao riba bez vode.”

Seth Thompson

Zbog svoje sposobnosti prenošenja sa apstraktnog na konkretno, metafore predstavljaju jedan od najvažnijih instrumenata ubeđivanja i propagande u jeziku političke retorike. Pod teorijskim okriljem kognitivne lingvistike i kritičke analize diskursa u radu analiziramo 350 primera sportskih metafora u političkom diskursu Srbije ekscerpiranih iz konferencija za štampu i saopštenja za javnost političkih stranaka, dnevnih i nedeljnih novina, kao i iz komentara čitalaca na dnevne vesti objavljene na internet-stranicama tih novina tokom predizbornih kampanja za predsedničke i parlamentarne izbore u Srbiji održanih u periodu između 2002. i 2008. godine (npr. „Pošto su majski izbori završeni *bez pobednika*, sada se igra *„zaustavno vreme”*. A pošto je reč o *finalu*, ako *pobednika* ne bude i posle *nadoknade izgubljenog vremena*, *igraće se produžeci*. Mislim da ćemo *tek posle penala* znati da li je pobedio Boris Tadić ili Vojislav Šešelj.” (*Blic*, 25. maj 2008). U radu se iznose glavni razlozi korišćenja fudbalskih metafora u politici, metafore se klasifikuju i ilustruju primerima, te se na osnovu tih podataka kritički analiziraju politički odnosi među političarima i strankama, ali i među političarima i samim biračima. U radu iznosimo i tezu da žene birači u najvećem broju slučajeva ne razumeju fudbalske metafore u političkom govoru, te da metafore u političkom diskursu predstavljaju pre prepreku nego pomoćno sredstvo u razumevanju političke stvarnosti kod žena.

Ključne reči: kritička analiza diskursa, kritička analiza metafora, pojmovna metafora, POLITIKA JE FUDBAL.

1. UVOD

Pod političkim diskursom u ovom radu podrazumevamo širi domen upotrebe specifične vrste diskursa u kontekstu društveno-političkih prilika u Srbiji u periodu između 2002. i 2008. godine. Širi domen upotrebe podrazumeva jezički izraz ne samo u tradicionalnim političkim žanrovima unutar institucional-

¹ Skraćena verzija ovog rada pod naslovom „*Političko driblanje u kaznenom prostoru*” — *sportske metafore u političkom diskursu Srbije* izložena je na međunarodnom naučnom skupu „Srpski jezik, književnost i umetnost”, održanom na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu 31. 10. i 1. 11. 2008. godine.

ne oblasti politike (komunikacija između pripadnika različitih političkih strana-ka, jezik saopštenja za javnost političkih partija, političke govore na predizbornim konvencijama, izjave političara za štampane i elektronske medije) — *primarni diskurs*, već i reakcije čitaoca na njih, kao i jezik uvodnika i političkih komentara u novinama, čiji neposredni tvorci nisu sami političari, već politički analitičari, novinari ili čitaoci — *sekundarni diskurs*. Ovakav širi pristup pojmu politički diskurs, pod teorijskim okriljem kritičke analize diskursa (Fairclough 1989, Van Dijk 1993, Wodak 2006), kao i kritičke analize metafora (Charteris-Black 2004), omogućava nam da jezik sagledamo kao „društvenu praksu” (Fairclough/Wodak 1997), pri čemu je od ključne važnosti „kontekst jezičke upotrebe” (Fairclough/Wodak 1997). Kritička analiza diskursa shvata diskurs kao „društveno konstitutivan u istoj meri koliko i društveno uslovljen” (Fairclough/Wodak 1997: 258) i prvenstveno se bavi odnosom između jezika i moći. Osnovni princip kritičke analize diskursa jeste identifikacija i analiza lingvističkih manipulacija, pa se, u skladu s tim, politički diskurs u ovom radu tretira kao izraz manje ili više prikrivenih odnosa premoći, borbe za vlast i za kontrolu. Pošto je glavna svrha političkog diskursa ubeđivanje, ili tačnije, manipulacija javnošću i javnim mnenjem, bitno je ustanoviti koja se jezička sredstva koriste radi postizanja ovog cilja. „Jezik pruža uvid u kognitivne funkcije, u prirodu, strukturu i organizaciju misli i ideja” (Evans/Green 2006: 5), te se u ovom radu analiziraju metaforički izrazi koje koriste političari, politički komentatori, novinari i čitaoci. Cilj je otkriti na koji način metafore, kao kognitivni instrumenti, oblikuju i način izražavanja i način razmišljanja (Ungerer/Schmid 1996: 118), kao i šta ističu, a šta sakrivaju.

Pojmovne metafore unutar šireg konteksta kognitivne lingvistike (Lakoff/Johnson 1980) predstavljaju mehanizam na osnovu kojeg jedan pojam razumemo pomoću nekog drugog, iskustveno bližeg pojma. Tokom procesa razumevanja vrši se preslikavanje strukture izvornog domena, koji je iskustveno bliži, na apstraktniji, ciljni domen na sistematičan i koherentan način (Ungerer/Schmid 1996: 120—122). U skladu sa postulatima kognitivne lingvistike, dakle, „metafore više ne služe samo kao ukras stvarnosti koja je unapred konstruisana iz retoričkih razloga, već doprinose konstruisanju i razumevanju te iste društvene stvarnosti” (Van Teeffelen 1994: 384). Najvažnije, najefikasnije i najefektnije su one metafore koje su u jezik nesvesno ugrađene putem ustanovljenih konvencija i služe kao sredstvo perspektivizacije, usmeravanja pažnje: s jedne strane naglašavaju željene stavove, poglede i mišljenja, a s druge strane ignorišu nebitne, ali i nepoželjne aspekte određene pojave. Tako naizgled bezopasne metafore mogu, u stvari, da čine deo veoma složenih ideoloških argumenata (Herbeck 2000: 135), što u slučaju političkog diskursa vrlo često znači da mnogi političari preferiraju kombinaciju veoma jednostavnih objašnjenja i snažnih emotivnih efekata. Ungerer i Šmid (Ungerer/Schmid 1996: 149) tvrde da je eksplanatorni potencijal metafora neredko manje bitan od emocionalne siline, zbog čega se, naročito u slučaju sportskih metafora u političkom diskursu, često u osnovi apeluje na navijačke strasti biračkog tela.

Naša konceptualizacija modela apstraktnih kategorija utemeljena je u našem iskustvu sa ljudima, svakodnevnim predmetima, radnjama i događajima (Ungerer/Schmid 1996: 121—122), te se postavlja pitanje zašto bi sport bio to-

liko bitan segment ljudskog života i toliko snažna motivacija preslikavanja pri likom konceptualizacije politike. Kovečes (Kövesces 2002: 74—75) objašnjava da ponekad dolazi do „ulančavanja” izvornih i ciljnih domena, gde ciljni domen jedne metafore postaje izvorni domen druge. Tako je povezivanje i naizgledno izjednačavanje politike i sporta u stvari sažet niz metafora POLITIKA JE SPORT I SPORT JE RAT. Drugim rečima, rat preslikava osobine i elemente značenja na sport (protivnici, strategija, borba, pobjeda, poraz), a politika koristi iste te pojmove u svom diskursu (zauzimanje pozicije, pronalaženje saveznika, držanje protivnika na odstojanju, uveravanje javnosti u opravdanost postupaka). Na ovakav se način zamagljuje prava priroda političkog diskursa, gde se negativni elementi ratovanja maskiraju kao pozitivni elementi sporta i ferpleja, te se neprimetno, ali uporno, u jeziku koriste jedne te iste metafore, često bez određenja ili objašnjenja, koje nakon nekog vremena postaju neizostavan deo političkog žargona.

U slučaju sportskih metafora u političkom diskursu, vrši se preslikavanje iz izvornog domena (sporta) na ciljni domen (politiku), pri čemu je to preslikavanje čvrsto strukturisano. Ontološke korespondencije odnose se na sistematsko korespondiranje entiteta iz domena politike (predsednički ili parlamentarni izbori, političke stranke, izborna pravila, prljava/fer kampanja, itd.) sa entitetima u domenu sporta (utakmica, igrači, pravila igre, ferplej, itd.), odnosno, primenjuje se takav način mišljenja koji podrazumeva shvatanje politike kao neke vrste sportskog takmičenja. Konceptualizacija politike kao sporta kod biračkog tela rezultat je spretnog korišćenja metafora kao izuzetno prikladne i pogodne kognitivne prečice, koja političarima omogućava da izbegnu otvorene, ogoljene izjave i da primenjuju neku vrstu diplomatskog jezika, kojim će i najsloženija politička, društvena i etička pitanja svesti na mnogo razumljiviji sistem korespondencija kod primalaca poruke. Takva vrsta indirektnosti u političkom životu predstavlja vrlo korisnu diskursnu strategiju, koju političari rado koriste u celom svetu, pa i kod nas. Zbog svoje sposobnosti prenošenja apstraktnog na konkretno, metafore predstavljaju jedan od najvažnijih instrumenata ubeđivanja i propagande u jeziku političke retorike.

Korpus ovog istraživanja sastoji se iz 350 primera sportskih metafora u političkom diskursu Srbije ekscerpiranih iz političkih rubrika dnevnih i nedeljnih novina (uključujući i naslove i podnaslove), izjava političara, konferencija za štampu i saopštenja za javnost političkih stranaka, kao i iz komentara čitalaca na dnevne vesti objavljene na internet-stranicama tih novina tokom predizbornih kampanja za predsedničke i parlamentarne izbore u Srbiji održanih u periodu između 2002. i 2008. godine. Svi primeri se u ovom radu navode u izvornom obliku, bez ikakvih izmena, osim kurziva upotrebljenog radi isticanja metaforičkih izraza. U radu se metafore klasifikuju i ilustruju primerima, te se na osnovu tih podataka kritički analiziraju politički odnosi među političarima i strankama, ali i među političarima i samim biračima. Prednost ovakvog kognitivističkog pristupa analizi političkog diskursa proističe iz činjenice da metafore mogu da otkriju mnogo više od onoga što govornici površinski iskazuju, te se i skrivene strane političkih odnosa moći mogu lakše dekonstruisati i kritički rasvetliti. Jedan od ciljeva rada jeste i da se ukaže na rodnu obeležnost političkog diskursa u nas, kao i da se iznese teza da se konceptualizacijom politič-

kih aktivnosti kao sporta destimuliše učešće ženskog dela biračkog tela u političkom životu Srbije.

2. SPORTSKE METAFORE U POLITICI

Za razliku od mistifikovanog, opskurnog i apstraktnog političkog diskursa karakterističnog za socijalističku Jugoslaviju, sportske metafore u današnjem političkom govoru, manje ili više konvencionalne i formulaične po svojoj prirodi, obezbeđuju originalnost i živopisnost izražavanja. Radi ilustracije, navešćemo samo jedan poduži primer:

„Očigledna posledica ove unutrašnje šarolikosti koja nije prevladana nečim što bi bila stvarna „narodnjačka agenda”, je *defanzivna taktika* ove koalicije i njeni nejasni ciljevi, ne samo građanima, već, stiče se utisak i njenim pojedinim predstavnicima. Fudbalskim rečnikom govoreći, narodnjaci su *stavili Palmu na klupu* a Velju *povukli iz špica napada u srednji red*, računajući da je bolje da ovaj *u napadu ne zaradi žuti ili crveni karton već da drži* (šumadijsku) *sredinu terena*. Iako je za ove bojazni bilo dovoljno razloga, Veljino *povlačenje iz špica* je rizičan potez jer se tako *ne mogu postizati izborni golovi i očekivati uspešni rezultati*. „*Bunker taktika*” se retko kada pokaže uspešnom, i izbori će pokazati u kojoj meri je to tačno.”²

Međutim, osim što imaju ornamentalnu ulogu u političkom diskursu, metafore su mnogo značajnije ako ih posmatramo kao sredstvo prikriivanja izvesnih aspekata političke stvarnosti. Neraskidiva veza između sporta i politike odavno je uočena u literaturi, a sportske metafore prisutne su u političkom diskursu mnogih zemalja.³ Nekoliko je razloga za korišćenje sportskih metafora u političkom diskursu. Politički diskurs koji počiva na sportskim metaforama ne zahteva ulaganje prevelikog mentalnog napora od strane primalaca poruke (Orwell 1946) i olakšava njeno razumevanje. Kako navodi Lipski (Lipsky 1979: 36), „sportizacija⁴ politike predstavlja u suštini konzervativno sredstvo koje sprečava adekvatnu konceptualizaciju novih politika i novih pravaca političkog delovanja.” Korišćenje sporta za opis političkog delovanja služi da kamuflira kompleksnost društvenih i političkih zbivanja, a time i ovekoveči aktuelnu konceptualizaciju političkog života. Svesna, namerna i manipulativna simplifikacija političkih procesa ima za cilj, dakle, da relativizuje značaj političkih zbivanja i omogući prostor strankama za nesmetanu borbu za vlast, bez veće kontrole biračkog tela.

Dalje, suštinska dvosmislenost metaforičkog izražavanja, kao i različita interpretacija značenja pojedinih metafora kod različitih pojedinaca, omogućava političkim partijama veću „pokrivenost” biračkog tela. Korišćenje u društvu

² Radun, B., S. Gajić, *Bespuća predizborne stvarnosti*, internet-stranica časopisa *Nova srpska politička misao* (31. dec. 06), http://www.nspm.org.yu/Komentari_stariji.htm. Preuzeto sa sajta 16. aprila 2008.

³ V., npr. Orwell 1968; Lipsky 1979; Howe 1987; Semino/Masci 1996; Thompson 1996; Herbeck 2000; Wei 2001; Russo 2001, itd.

⁴ Lipski u originalu koristi reč *athleticization*.

pojmovno čvrsto utemeljenih sportskih metafora u politici (i medijima) implicira strukturisanje jednog domena na osnovu drugog, što političarima omogućuje „da utiču na način na koji veliki broj ljudi shvata osetljiva i kontroverzna pitanja stvarnosti u kojoj žive” (Semino/Masci 1996: 244) i da „nametnu svoju viziju politike biračkom telu” (Howe 1988: 103). Krajnji cilj metaforičnosti jeste sprečavanje individualne percepcije birača i njeno svodenje na kolektivnu percepciju koju je lakše kontrolisati.

Pored toga, jedan od glavnih razloga korišćenja metafora u političkom diskursu, koji u izbornim periodima ima sve odlike ubeđivačkog diskursa, jeste izazivanje emocija, kojima je kasnije lakše manipulirati. Poznato je da se političke partije organizuju kao „ideološke porodice” (Goati 2006: 47), sa jasno definisanim „grozdom vrednosti — stavova u koji spadaju, za levicu, sloboda, jednakost, bratstvo, univerzalna prava, napredak, reforme i internacionalizam, a za desnicu, autoritet, hijerarhija, poredak, obaveze, tradicija, reakcija i nacionalizam” (Hejvud 2004: 471, citirano u Goati 2006: 49). Ovakvo svrstavanje političkih partija, a posledično i njihovih članova, u ideološke porodice, direktno asocira na navijačko pripadništvo rivalskim fudbalskim klubovima, sa svim odlikama navijačke ostrašćenosti, koja je već odavno deo srpskog folklor.⁵ Činjenica da je sport u bivšoj Jugoslaviji, a i danas u Srbiji, oduvek bio pod okriljem političara na vlasti, „kao deo sveukupnog državnog i nacionalnog projekta”, kao i da su „preko najistaknutijih funkcionera vladajuće stranke okupirani i kontrolisani svi sportski savezi i udruženja” (Stefanović 2008) i na taj način ostvarivana puna kontrola sporta od strane političara, dovoljno govori o međusobnoj isprepletenosti sporta i politike u nas. „Sport kao nadmetanje, kao nagon za pobjedom, kao elemenat pojedinačne ili kolektivne identifikacije, nikada nije uspio da se odvoji od politike [i] čak je rijetko kad uspio da se transformiše u aktivnost koja nije politika u elementarnom smislu tog pojma.” (Dizdarević/Kaplan 2008).

Sportske metafore predstavljaju politiku kao takmičenje između oponenta koje se odvija prema unapred zadatim pravilima. Prema mišljenju pojedinih autora (npr. Howe 1988: 89—90), sportske metafore su uobičajene i iz razumljivih razloga u upotrebi u izbornom sistemu gde postoje dve jasno profilisane partije sa različitim ideologijama, dok u autoritarnim ili totalitarnim režimima, u kojima je opozicija skrajnuta na margine političkog života, metafore sa sportom kao izvornim domenom samo stvaraju iluziju ferpleja u politici. Nasuprot tome, u parlamentarnim demokratijama, poput Italije, nastavlja Hou (1987: 90), u kojima „broj političkih partija znatno premašuje broj takmičara na sportskim događajima”, sportske metafore nemaju značajnu ulogu u političkom diskursu.⁶ Ovakvo mišljenje opovrgava upravo politička situacija u Srbiji u poslednjih nekoliko godina. Naime, uprkos izuzetno velikom broju registrovanih političkih stranaka, od kojih neke samo sporadično učestvuju u političkom životu (pa i na izborima), na političkoj sceni se izdiferencirala grupa stranaka, čiji članovi, funkcioneri i vođe (a posledično tome i novinari, autori političkih

⁵ Setimo se samo zvezdaša (delija) i partizanovaca (grobara) među kojima vlada ne samo tradicionalno rivalstvo, već je dolazilo i do fizičkih obračuna između navijača, međusobnog demoliranja stadiona, i sl.

⁶ Up. Semino/Masci (1996).

komentara, kao glavni prenosioci tuđih reči) često koriste sportske metafore za izražavanje svojih i tuđih ideoloških stavova, opis aktivnosti pre, tokom i posle izbora, kao i komentarisanje tekućih političkih dešavanja u zemlji. Sportske metafore služe kao „sanitarni kordon” (Jansen/Sabo 1994: 7) između političke borbe za vlast, s jedne, i percepcije političke borbe za vlast u obliku utakmice, s druge strane. Pri tom je fudbal najreprezentativniji sport iz kojeg crpe izvore metaforičkog nadahnuća.⁷ Izbor fudbala kao izvornog domena svakako nije slučajna, i to iz više razloga, o čemu će biti reči u narednom odeljku.

3. POLITIKA KAO FUDBAL

Pojedine metafore funkcionišu prirodnije u pojedinim sredinama i među pojedinim narodima nego neke druge, ne zbog ličnih preferencija ili situacije u kojoj su upotrebljene, već zato što su to metafore koje preferira društvo kao celina, čime teza da su metafore kulturološki uslovljene ovde dobija čvrsto utemeljenje.⁸ Kulturološka uslovljenost i indukcija sportskih metafora u političkom diskursu ogleđa se u tome što se u svakoj zemlji koriste metafore onog sporta koji je na tom području najpopularniji, najbliskiji glasačkom telu⁹ i koji omogućava automatsko prepoznavanje pravila igre i ponašanja na terenu, kao i spontanu identifikaciju političkog sa sportskim poprištem.

Političke partije u današnjoj Srbiji snažno su liderski obeležene, te se u javnosti najčešće ne percipiraju niti prepoznaju po svojim programima već upravo po svojim liderima, što u punoj meri dolazi do izražaja tokom predsedničkih izbora. U tom smislu, moglo se očekivati da će najpogodniji sport kao izvorni domen u procesu metaforizacije biti boks, koji implicira direktni kon-

⁷ U korpusu se sporadično javljaju i metaforički izrazi iz nekih drugih sportova kao izvornog domena, i to (prema opadajućem broju pojavnosti) iz: *boksa* (npr. Pobjeda na izborima za predsednika Srbije je samo **uvodna borba u glavni meč**, a to su parlamentarni izbori; Skupštinska sala je počela da se pretvara u predizborni **boklerski ring**; Socijalisti su posle višegodišnjeg **političkog nokdauna** uspeli da „ustanu”; Ako Tadić izgubi izbore, to će biti **nokaut** za DS; Celu stvar je Koštunica **izboksovao** kako bi sebi obezbedio adut u rukama; Na startu prljave kampanje, najžešće optužbe, uvrede i **udarce ispod pleksusa** svakodnevno razmenjuju oni koji su se „do juče” grlili i zaklinjali u ljubav i vernost. Bivši koalicioni partneri iz vlade **poskidali su rukavice i udaraju jedni druge** bez ikakvih pravila i skrupula.), *košarke* (npr. Ovo je samo još jedan **tajmaut** za vladajuću koaliciju; Čeda jeste hteo da prikupi poene ali je **napravio grešku u koracima**; Borise, dodajemo ti loptu, na tebi je da pobediš **trojkom** u zadnjoj sekundi!; Postizborni **plej-of** povećava političku nervozu umesto da je smiruje.), *auto-trka Formula 1* (npr. Ovi događaji, dakle, nisu ništa drugo do priprema za zauzimanje što bolje **startne pozicije** za predstojeće izbore.), *šaha* (npr. DS i DSS **su ušli u cajtnot**). S obzirom na to da po broju pojavnosti daleko zaostaju za metaforičkim izrazima iz izvornog domena FUDBAL, primeri iz ostalih sportova ovde se neće analizirati.

⁸ Kovečes (Kövecses 2005, 2006) ilustruje kako univerzalnost tako i kulturološku utemeljenost metafora na brojnim primerima iz potpuno nesrodnih jezika.

⁹ U Italiji je to fudbal (v. npr. Semino/Masci 1996; Russo 2001), naročito nakon dolaska na vlast Silvija Berlusconija i njegove partije *Forza Italia*, koji je u italijansku politiku uveo „jednostavan, populistički jezik” fudbala (Semino/Masci 1996: 243). Budući i sam čovek iz sveta sporta, kao direktor fudbalskog kluba Milan, Berlusconi je čitavu koncepciju svoje izborne kampanje 1994. godine zasnovao na identifikaciji političke scene Italije sa pravilima igre u fudbalu. U Engleskoj je to kriket (Beard 2000), a u SAD ragbi i, u nešto manjoj meri, bejzbol, zbog „ezoteričnih i teško razumljivih pravila” (Howe 1988: 92). V. i Herbeck (2000).

takt dva učesnika u duelu unutar ograđenog prostora (ringu), sa auditorijumom/biračima koji podržava(ju) ovog ili onog boksera/lidera stranke.¹⁰

Međutim, za postizanje željenog efekta i političkog cilja neophodno je da metafore budu pristupačne širokom spektru populacije, heterogenom biračkom telu. Odakle fudbal crpi svoju simboličku moć i čiji se interesi podržavaju i brane korišćenjem fudbalskih metafora u političkom diskursu? Kao „najvažnija sporedna stvar na svetu” i nacionalni sport Srbije, fudbal je neraskidivo povezan sa predstavom prototipičnog srpskog muškarca, te najveći broj primera metafora iz našeg korpusa potiče upravo iz tog sporta kao izvornog domena. Fudbal omogućava muškarcima da ispolje svoj hegemoni maskulinitet kroz fizičku snagu, agresivnost, čvrstinu, „emotivni stoicizam i kompetitivni nagon” (Jansen/Sabo 1994: 8) na isti način na koji im politika omogućava da ispolje moć i realizuju želju za posedovanjem vlasti. To je timski sport u kome se takmičenje odvija po nacionalnim/regionalnim ligama, što predstavlja sasvim odgovarajući okvir za metaforizaciju političkog diskursa, imajući u vidu veliki broj partija koje učestvuju u političkom životu Srbije. Krajnjim simplifikovanjem kompleksnih ideoloških i etičkih pitanja politika se predstavlja „kao relativno jednostavan domen sa jasno isprofilisanim učesnicima (partijskim ’ekipama’), neproblematičnim i jednoznačnim ciljevima (pobediti) i pravilima unapred utvrđenim ishodima (pobeda ili poraz)” (Semino/Masci 1996: 246).

4. KLASIFIKACIJA FUDBALSKIH METAFORA

U korpusu nekoliko sportskih metafora (v. nap. 6) u političkom diskursu savremene Srbije dominantna metafora jeste POLITIKA JE FUDBAL sa podmetaforama POLITIČKE STRANKE SU FUDBALSKI TIMOVI, IZBORI SU FUDBALSKA UTAKMICA, i PRAVILA DEMOKRATSKIH IZBORA SU FUDBALSKA PRAVILA. Ove metafore realizovane su kroz različite metaforičke izraze koji su u primerima označeni kurzivom, dok su same veze između elemenata izvornog i cilj-nog domena objašnjene u tekstu koji prati primere.

4.1. Političke stranke su fudbalski timovi

Političke stranke u Srbiji konceptualizuju se kao fudbalski timovi u međusobnom rivalskom odnosu. *Ključni politički igrači* zauzimaju najvažnija, najisturenija mesta u političkom timu, odnosno na političkoj sceni, oni koji jesu ili će biti na vlasti. *Levo i desno krilo* odnose se na stranke leve, odnosno desne ideološke orijentacije, ali i na frakcije unutar jedne političke partije koje po svojim političkim ubeđenjima odstupaju od sveukupne ideologije te partije. *Vezni igrači* na političkoj sceni, poput veznih igrača u fudbalu koji igraju na sredini terena i povezuju odbranu i napad, jesu političke stranke koje, zahvaljujući svojoj umerenoj ideologiji centra ili broju osvojenih glasova na izborima omogućavaju ustrojavanje vlade, ili su to, pak, važni političari unutar stra-

¹⁰ Za primere metafora zasnovanih na izvornom domenu BOKS, v. nap. 6.

naka, koji po svojim menadžerskim ili operativnim funkcijama ili sposobnostima, a u skladu sa osobinama veznih igrača u fudbalu, predstavljaju stožer političkog tima (up. Semino/Masci 1996). Navešćemo nekoliko primera:

- *Timovi* DS-a, DSS-a i G17 plus intenzivno su pripremali teren za sastanak svojih vođa, a sve s ciljem da se izbegne još jedan debakl pregovora na vrhu.
- Ko su *ključni igrači* dva sukobljena lidera DOS-a?
- Za Srbiju je bitno da *ključni politički igrači* budu oni koji su izašli iz demokratskih snaga objedinjenih 2000. godine.
- Činjenica je da LDP deluje kao jedno, uslovno rečeno, *levo krilo* DS-a.
- Narodnjaci su se iz centra nakrivili *ka desnom krilu* i tako napravili gužvu u „petercu”.
- Neizostavno treba pomenuti i g. Dejana Malog, glavnog operativca i opštinskog menadžera, koji je „*vezni igrač*” DS-a čak i po svojim formalnim funkcijama.
- Srpski pokret obnove dobio je dovoljno mandata i tako postao važan *vezni igrač* u timu koji namerava da sastavi novu vladu.

Metaforički izrazi *rezervni igrači* i *klupa za rezervne igrače* posledica su sveprisutne političke kombinatorike, trgovine i ucenjivanja, koji posebno dolaze do izražaja u predizbornom i postizbornom periodu, kada je neophodno pronaći koalicionog partnera bez prevelikih zahteva, a koji će ipak doprineti izbornoj pobedi ili dolasku na vlast. Stranke malog glasačkog kapaciteta metaforički se poimaju kao „klupa za rezervne igrače” o čijoj političkoj sudbini odlučuju nosioci koalicije, stranke sa znatno većim koalicionim potencijalom. *Rezervni igrači*, u skladu sa političkim odnosima među strankama, bivaju uključeni u „igru” ili iz nje isključeni (= učestvuju ili ne učestvuju u podeli vlasti) prema preferencijama moćnijih političkih partnera, ili, pak, iz krajnje nužde. Ovakav metaforički izraz ukazuje na omalovažavanje politički manje moćnih protivnika, kojima se po potrebi manipuliše i koji u „igru” uskaču tek kad se iscrpe sve druge mogućnosti ili kad dođe do političke svađe između ostalih partija, te više nisu u mogućnosti da, npr. formiraju vladu ili obezbede dovoljan broj poslanika u Skupštini. Držanjem „rezervnih igrača na klupi” stranke povećavaju svoj ucenjivački potencijal pri političkim pregovorima. Ilustrovaćemo to nekoliko primerima:

- To ne košta Koštunicu, jer ima *rezervnog igrača*, nego Tadića.
- A oni imaju *rezervnog igrača* na klupi i to je Tomislav Nikolić, odnosno Srpska radikalna stranka.
- Koštunica nema *rezervne igrače* (naslov)
- Međutim, ono što jasno figurira kao zajednički imenitelj u svim kombinacijama jeste zahtev da se Čeda, makar privremeno, *smesti na klupu za rezervne igrače*.

Zbog blizine gola, *šesnaesterac* je u fudbalu najvažniji deo terena na kojem se odvija najžešća borba između timova. U političkom diskursu, *šesnaesterac* je metaforički izraz preuzet iz fudbala kao izvornog domena, pomoću kojeg se konceptualizuje prostor delovanja političkih stranaka u Srbiji koje, po svojoj popularnosti u biračkom telu, imaju izgleda da dođu na vlast, samostalno ili u

koaliciji s drugim strankama. Imajući u vidu veliki broj registrovanih političkih partija, osnovanih u relativno kratkom periodu višepartizma u Srbiji, metaforički izraz *gužva u šesnaestercu* izražava želju jačih i moćnijih partija na političkoj sceni za ukрупnjavanjem i povezivanjem po ideološkoj osnovi sa manjim strankama, tj. za eliminisanjem politički manje opasnih protivnika, koji samo ometaju uspostavljanje dvopartijskog sistema, kao ključnog dometa karakterističnog za „stare” demokratije, poput onih u Velikoj Britaniji i SAD. Mada su u Srbiji koalicione vlade „najčešći vladavinski obrazac u kratkoj istoriji višepartizma” (Goati 2006: 59), te je bez manjih partija nemoguće formirati vladu zahvaljujući njihovom ogromnom koalicionom, a time i učenjivačkom potencijalu, koji nema osnovu u broju osvojenih glasova na izborima, eliminacija manjih partija ne odgovara samo jakim strankama, o čemu svedoče i sledeći primeri iz korpusa:

— *Gužva u šesnaestercu* postaje nesnošljiva. U „desnom centru” je „stožerna” DSS. Tamo je valjda i G17 Plus. Naravno Nova Srbija i SPO.

— Tadićevci, priča se, već spremaju Aleksandra Vlahovića za premijera i u tom slučaju „svadba slonova” sa DSS bila bi logična za njih. A, i „*gužva u šesnaestercu*” tada bi bila manja.

— Još ako Karić bude imao bolji rezultat od G17 Plus, *gužva u šesnaestercu* bi bila velika čak i za jedan takav raskošan koalicioni kapacitet kakav je onaj DSS.

„Koalicioni kapacitet” je ključni izraz u poslednjem primeru. Naime, u situaciji kad jezičak na vagi pri formiranju vlade i skupštinske većine predstavljaju upravo manje stranke, osvajanje što više glasova na izborima garantuje povećanje koalicionog potencijala, pa „*gužva u šesnaestercu*” metaforički predstavlja nesređenu i neorganizovanu političku scenu savremene Srbije.

Ključna uloga metafora timskih sportova kao što je fudbal u političkom diskursu jeste isticanje poželjnih karakteristika igrača u timu: lojalnost timu, disciplina, posvećenost zajedničkom cilju, požrtvovanje, stav koji podrazumeva borbu do poslednjeg trenutka utakmice. Organizacija tima, pak, podrazumeva podređivanje striktno definisanoj hijerarhiji, gde se podređenost i nadređenost retko dovode u pitanje (Bineham 1991: 37), što korespondira sa organizacijom političkih stranaka, jer „[p]artije nisu ’organizacije jednakih’ nego vertikalno strukturisane celine u kojima viši organi donose važne odluke, a niži organi [...] dužni su da ih sprovode” (Goati 2006: 97). Istovremeno, metafore preuzete iz timskih sportova kao izvornog domena podrazumevaju i postojanje gledalaca i navijača, koji „imaju pozitivan odnos prema konzervativnom statusu quo” (Bineham 1991: 38), jer im pripadništvo zatvorenom navijačkom krugu daje osećaj sigurnosti, te se svaka veća promena u sastavu „tima” (npr. prelazak igrača ili trenera u rivalski tim) smatra izdajom. Ranije smo izneli stav da se partije svrstavaju u ideološki bliske „političke porodice”. Međutim, na srpskoj političkoj sceni takvo je svrstavanje relativizirano političkim „prebezima” u stranke sa drugačijim političkim ideologijama, te „porodična pripadnost ima malo uticaja na političko delovanje partija” (Goati 2006: 49). U političkom diskursu se takve promene negativno prikazuju metaforičkim preslikavanjem transfera igrača iz jednog u drugi klub na „političko preletanje” iz jedne stran-

ke u drugu, često ideološki udaljenu stranku, što u najvećem broju slučajeva izaziva prezir od strane biračkog tela. Nekoliko primera dovoljno je ilustrativno:

— ... da u parlamentu ima bar još desetak poslanika koji *bi rado promenili dres*.

— Koliko je ovaj čovek *promenio dresova* do sada to se ne može prebrojati, ideologije menja zavisno od sna i tumačenja tog istog a zbog vlasti bi se udružio i sa samim tim đavolom.

— Svaka stranka je našla svog „miloševićevog” tajkuna *koji je preko noći promenio politički dres* i postao ugledni biznismen, stranački finansijer i redovni pobednik na tenderima za privatizaciju.

Korišćenjem metaforičkog izraza iz izvornog domena fudbala, *promeniti (stranački/ideološki) dres*, prikrivaju se suštinski razlozi tog čina, koji su najčešće motivisani materijalnim interesima a ne političkim i ideološkim ubeđenjima.

4.2. Izbori su fudbalska utakmica

Pridobijanje što brojnijeg biračkog tela glavni je cilj svake izborne kampanje. Da bi pojednostavili prikaz administrativno i birokratski za mnoge birače komplikovane procedure glasanja na izborima, političari i komentatori na srpskoj političkoj sceni parlamentarne i predsedničke izbore metaforički prikazuju kao fudbalsku utakmicu sa jasno definisanim pravilima u kojoj, poput fudbalera, učestvuju političke stranke ili predsednički kandidati — *favoriti* i *outsajderi*, i koji ostvaruju *izbornu pobedu* ili *izborni poraz*:

— Lista kandidata koji po anketama predstavljaju *favorite u izbornoj utakmici*

— Čeda nema nikakve šanse na ovim izborima, on je *outsajder*.

— ... dok će *glavna izborna utakmica* biti između Demokratske stranke i Srpske radikalne stranke.

— Izbori sigurno ne odgovaraju DSS-u, koji je *doživeo težak izborni poraz*.

— Međutim, kako vreme odmiče, atmosfera *izborne pobede* će slabiti.

Prvi i drugi krug predsedničkih izbora konceptualizuju se kao prvo i drugo poluvreme fudbalske utakmice. Međutim, u situaciji kad predsednički izbori prethode parlamentarnim (ili obratno) i kada se na različitim nivoima vlasti nalaze političke partije ili koalicije sa suprotstavljenim ideološkim i političkim ubeđenjima, tada se metaforički izraz *drugo poluvreme* odnosi na naredne parlamentarne/predsedničke izbore, na kojima oni koji se nalaze na jednom nivou vlasti imaju šansu da i na drugom nivou ostvare pobedu:

— Ovo je samo *prvo poluvreme*. Drugo nas čeka 3. februara.

— ... rekao je Tadić, i dodao da će predstojeći vanredni parlamentarni izbori biti „*drugo poluvreme predsedničkih*”.

— On je čestitao ostalim kandidatima na uspešno vođenoj kampanji i istakao da je spreman za *drugo poluvreme* izborne utakmice

— Vanredni parlamentarni izbori — *drugo poluvreme*

Drugi krug predsedničkih izbora u korpusu se konceptualizuje i kao *produžeci*, što se podudara sa samom svrhom postojanja drugog kruga izbora — utakmica je u regularnom vremenu (= prvom krugu izbora) završena bez pobjednika, pa je u skladu s fudbalskim (= izbornim pravilima) potrebno odigrati dodatni deo igre (produžetke = drugi krug izbora). Opadanje interesovanja za izbore koje se neminovno javlja među biračkim telom nakon prvog kruga izbora izaziva potrebu za održanjem tenzije, podgrejavanja strasti i podsticanjem izborne, navijačke atmosfere. U ovom međuperiodu izraženija je i potreba za prijemčljivijim političkim govorom radi privlačenja što više birača, te se fudbalskom metaforom o produžecima vešto asocira na uzbudljivu fudbalsku utakmicu u kojoj se do poslednjeg minuta igre ne zna pobjednik.

— Sa optimizmom gledam u drugi krug, *igraju se produžeci*, počinje se od nule.

— Borise, nemoj biti tako siguran, jer si u „prvom poluvremenu” pobjedio *u produžecima* kojih ovaj put neće biti.

Konačno, kraj utakmice je onda kad to proceni fudbalski sudija (= Republička izborna komisija = ovlašćeno lice), te proglašenje konačnog rezultata utakmice/izbora, odnosno kraja skupštinskog saziva, ne zavisi od učesnika, već od autoritativnog tela, od kojeg se očekuje da deluje nezavisno od dešavanja na terenu i ponašanja učesnika u utakmici.

— ODSVIRAN KRAJ (naslov)

— Naime, na obrazloženi predlog Vlade, u kojoj DS i G 17 plus imaju većinu, predsednik Srbije bio bi ovlašćen da *odsvira kraj* ovom skupštinskom sazivu.

— Nije gotovo dok *sudija ne odsvira kraj* (naslov). Konačni rezultati izbora za odbornike biće poznati tek nakon ponovljenih izbora, naredne nedelje, na jednom mestu u selu Radujevac, sa koga Izborna komisija nije dobila originalni zapisnik, pa je poništila rezultate. (podnaslov)

Političke analogije sa fudbalom kao timskim sportom trebalo bi da istaknu pozitivne aspekte zajedničkog, timskog rada i zajedničkih težnji ka ostvarenju cilja. Suprotno očekivanjima, međutim, „timskim” metaforama najviše se ističe pobjeda po svaku cenu, dok se mnogo manje naglašavaju aspekti ferpleja među igračima i pravila ponašanja tokom igre.

4.3. Pravila demokratskih izbora su fudbalska pravila

Pravila demokratskih izbora u političkom diskursu Srbije konceptualizuju se kao pravila fudbalske utakmice. Za razliku od fudbala, međutim, gde su pravila eksterno nametnuta od ovlašćene institucije, pravila i ferplej demokratskih izbora određuju sami učesnici, politički rivali. U fudbalu su pravila vrlo precizno definisana i svako neprihvatljivo ponašanje igrača podleže odgovarajućoj kazni, dok neprikladno ponašanje političara u predizbornim kampanjama ne podleže nikakvim sankcijama, već je sud o tome prepušten arbitrarnim procenama građana, koji kao kaznu imaju na raspolaganju isključivo svoj glas ko-

jim će kazniti neprihvatljivo, neetičko vladanje i kršenje predizbornog ferpleja. Konceptualizacija izbornih kao fudbalskih pravila omogućava postizanje barem dva cilja: prvo, birači imaju iluziju da će nekorektno ponašanje političara u predizbornim kampanjama biti sankcionisano na isti način na koji se sankcioniraju neprikladno ponašanje igrača na utakmici, i drugo, prljave kampanje prepune „prekršaja” izazivaju strastvenije i aktivnije „navijanje” za svoju stranku/tim, čime se prikupljaju glasovi birača. Na taj način se jednom korisnom diskursnom strategijom, metaforizacijom kroz fudbal, stvara iluzija ferpleja među političkim strankama i prikrivaju politička podmetanja, međusobni obračuni, napadi i uvrede, kao i stvarni interesi i htenja političke elite. U korpusu su brojni metaforički izrazi kojima se lingvistički realizuje konceptualizacija pravila izbora kao pravila fudbala. Političari dobijaju *žuti* ili *crveni karton*, tj. opomenu od svojih birača kao kaznu zbog lošeg političkog poteza, neprimernog ponašanja ili političke greške. Pogrešan potez, štetna izjava ili nepromišljena odluka političara predstavlja *autogol*. Odluka ili stav političara koji narod/državu/vladu dovode u nepovoljan položaj konceptualizuje se kao *ofsajd* (zabranjena pozicija u fudbalu koja se kažnjava oduzimanjem lopte ili neprižnavanjem postignutog gola). Interesantno je da smo u korpusu naišli na jedan primer ovog metaforičkog izraza upotrebljenog od strane učesnika u sekundarnom diskursu, birača, što nam pokazuje da se metaforičnost političkog govora političke elite prenosi i na širok spektar predstavnika biračkog tela, kao i da se metaforizacijom ostvaruje krajnji cilj političara koji je koriste — relativizovanje značaja političkih poteza (Vreme je da im *odsviramo ofsajd*). Navešćemo nekoliko primera metaforičkih izraza kojima se lingvistički realizuje metafora PRAVILA DEMOKRATSKIH IZBORA SU FUDBALSKA PRAVILA:

- Ne sme se baš toliko *kršiti izborni fer plej i demokratska pravila igre*.
- Mnogo toga mora se prethodno uraditi da bi se ostvarila *korektna izborna utakmica*.
- ... dok bi predsednički kandidat bio isključen iz demokratske utakmice jer *prljavo igra*.
- DSS bi trebalo da shvati postojeću situaciju kao *žuti karton*.
- Dali smo DSS-u *crveni karton* i s njima nema više nikakve saradnje.
- U svakom slučaju, radikali su oberučke zgrabili ukazanu priliku u trenutku *kada je protivnik postigao efektan autogol*, a ostali rivali bili van igre.
- Dakle, mi danas imamo „trijumvirat” sastavljen od Koštunice, Tadića i Nikolića koji politički drži Srbiju u *ofsajd poziciji*.

Poznato je da se u predizbornim političkim kampanjama definišu pravila demokratskog ponašanja među političkim protivnicima. *Izborni štabovi* formulišu izbornu *strategiju* i *taktiku*, odnosno, metaforički rečeno, određuju „način igranja” u periodu trajanja predizborne kampanje — *ofanzivan*, sa brojnim napadima na političke protivnike i ukazivanjem na njihove greške u prethodnom periodu, kada se predizborna kampanja karakteriše kao „prljava”, ali i na momente agresivnim nastojanjima da se pridobiju glasači drugih stranaka, ili *defanzivan*, koji odlikuje umereno ponašanje političara, sa opreznim i promišljenim odnosom prema političkim rivalima, koji neće izazvati po njih štetnu reakciju sa strane protivnika ili budućih birača. *Driblanjem* se smatra dobar po-

tez/izjava političara/stranke koji će rezultirati povećanim brojem glasova na izborima, ali i unižavanje političkih protivnika, dok se u *kontranapad* kreće kao odgovor na izazov političkog rivala:

— Igrati jako „na centru” ne znači ništa ako ne umete da date gol, a narodnjaci igraju toliko *defanzivno* i „svileno” da se osnovano sumnja da li uopšte znaju na koju stranu napadaju, gde je njihov, a gde su protivnički golovi.

— Ovo bi sa njihove tačke gledišta impliciralo *ofanzivnu strategiju* pridobijanja potencijalnih radikalskih birača

— Još jedno *političko driblanje u kaznenom prostoru*.

— Kakva golčina Vojislava Koštunice!!! „Nesposobni”, „neobavešteni”, „spori” je majstorski *predriblao* Tadića, Radikale, LDP-ovce, G17, EU, i *zabio neviđen gol pod prečku*, i to tako da su ostali ostali zabezegnuti posle nekoliko dana kukanja!

— Koštunica *ide u kontranapad*, i to na jedan krajnje drzak i bezobrazan način.

Neophodno je istaći da je upadljivo praktično odsustvo sportskih metafora u postizbornom periodu. S obzirom na to da od 2002. godine do danas nijedna politička stranka u Srbiji nikada nije ostvarila većinsku pobjedu na parlamentarnim izborima, te stoga nije bila u stanju da samostalno formira vladu, sportske metafore neposredno nakon izbora, a pre konstituisanja parlamenta i formiranja vlade, gube svoj smisao. Ovaj otklon političara naspram izjednačenja sportskog nadmetanja sa jasnim gubitnikom ili dobitnikom utakmice, s jedne, i nadmetanja političkih takmaca na izborima, s druge strane, lako je objašnjiv u svetlu potrebe za „spuštanjem lopte” (da se okoristimo još jednim metaforičkim izrazom iz korpusa) i neophodnošću pregovora, saradnje, kompromisa, uzajamnih ustupaka i tolerancije prema političkim protivnicima, nekarakterističnim za sport (osim među igračima istog tima = pripadnicima iste političke stranke), a sa ciljem formiranja vlade sastavljene od ideološki često suprotstavljenih stranaka. Od birača se, dakle, više ne očekuje da izbornu trku konceptualizuju kao fudbalsku utakmicu (jer sportski timovi nikad ne formiraju koalicije niti među njima ikada prestaje rivalski odnos), niti politiku generalno kao sportsko nadmetanje, te samim tim dolazi do promene diskursa.¹¹ Korišćenje sportskih metafora u političkom diskursu, dakle, može da zavara birače „da su pregovori i kompromisi zabranjeni pravilima igre” (Howe 1988: 99), te da je na političkoj sceni izrazita kompetitivnost jedini mogući obrazac ponašanja i delovanja.

U skladu sa dvojakim shvatanjem politike, političko delovanje moguće je podeliti na mikro i makro nivo, pri čemu se na mikro nivou odvija politička borba za moć među strankama, dok se na makro nivou političko delovanje ostvaruje kroz državne institucije, vladu, parlament, sudstvo, itd. (Chilton/Schaffner 2002: 5). Zanimljivo je istaći da u srpskom političkom diskursu metafore sporta nisu samo prisutne na mikro nivou, već i u oblasti institucional-

¹¹ Od trenutka objavljivanja izbornih rezultata do konačnog konstituisanja parlamenta i početka funkcionisanja vlade, tj. tokom intenzivnih pregovora mogućih koalicionih partnera, u političkom diskursu Srbije uočljiva je metafora *braka*, odnosno konceptualizacija koalicionih stranaka kao bračnih partnera (više o tome v. u Đurović/Silaški 2009).

ne, državne politike, na makro nivou. Nakon parlamentarnih izbora održanih januara 2007. godine, politička trgovina i međusobno ucenjivanje stranaka svojim koalicionim potencijalom potrajalo je nekoliko meseci, čime je skoro premašen zakonski rok za formiranje vlade. Pribegavanje sportskim metaforama čak i u ovom važnom političkom i državnom trenutku predstavlja pokušaj prikrivanja i opravdavanja nesposobnosti i nemoći pri donošenju odluka o daljoj sudbini države, kao i relativizovanje njihovog značaja. Ovde je reč o strategiji *legitimizacije kroz čin samoopravdanja* (Chilton 2004: 47), što je ilustrovano metaforičkim izrazom „zaustavno vreme” iz fudbala kao izvornog domena (vreme izgubljeno na prekidima igre za koje se utakmica produžava):

- Nova vlada biće fomirana tek u „*zaustavnom vremenu*”.
- Vlada je, kao što se zna, ipak formirana, i to u *zaustavnom vremenu*.

Fudbalske metafore predstavljaju tipičan primer jedne od tri kategorije „strateških funkcija”¹² koje obavljaju lingvistički izrazi u političkom diskursu, *prostorno predstavljanje* (Chilton 2004: 57), pomoću koje se društvene grupe metaforički izdvajaju u prostorno odvojene entitete. Naime, konceptualizacija političke scene Srbije i redovnih ili vanrednih dešavanja u političkom životu (pre svega predsedničkih i parlamentarnih izbora) u vidu fudbala, dakle, spektakla u kome, osim pasivno i indirektno, ne učestvuju gledaoci, nagoveštava otuđenost političke elite od biračkog tela i njegovo namerno predstavljanje kao prostorno odvojenog entiteta. Kao što ni gledaoci fudbalskih utakmica nisu aktivni učesnici u igri, već je njihova uloga svedena na pasivno navijanje za određeni tim, tako i metaforičko predstavljanje politike kao fudbala srozava nivo učešća birača na puko posmatranje dešavanja „na terenu”, bez mogućnosti direktnog upliva u političke događaje. Ovakva ritualizacija politike i njeno svodenje na zabavni spektakl, a posledično tome i biračkog tela na pasivnu ulogu posmatrača, vodi ka isključenju, i u krajnjoj instanci, „atrofiji narodne političke volje, koja se transformiše u puku aklamaciju” (Segrave 2000: 49) u političkoj areni. Isključenje se posebno odnosi na ženski deo biračkog tela, koji, ponovo iz kulturoloških razloga, najčešće nije upoznat sa pravilima fudbala, tradicionalno muškog domena, te metaforično predstavljanje političke scene Srbije kao fudbalskog terena i metaforički izrazi koji se u tu svrhu koriste, ženama, važnom i najbrojnijem delu biračkog tela u nas, otežavaju shvatanje složenosti političke situacije i političkih poteza.

5. RODNO OBELEŽENI DISKURS POLITIKE

Fudbal je tradicionalno muški domen u kulturološkom obrascu Srbije i mada postoje ženski fudbalski klubovi organizovani po ligama u kojima se odvija takmičenje, može se reći da je učešće žena u fudbalu — bilo kao igrača ili gledalaca/navijača — zanemarljivo. Imajući u vidu podatak da žene čine 62%

¹² Tri najvažnije strateške funkcije su: *prisila* (coercion), *legitimizacija* i *delegitimizacija* (legitimation and delegitimation), i *predstavljnje* i *pogrešno predstavljnje* (representation and misrepresentation) (Chilton 2004: 45—46).

ukupnog stanovništva u Srbiji, da u biračkom telu učestvuju sa 53%, a da je njihova zastupljenost u institucionalnom političkom životu nesrazmerno mala,¹³ smatramo da je upadljiva rodna obeležnost/maskuliziranost političkog diskursa Srbije, ispoljena kroz često korišćenje sportskih/fudbalskih metafora, jedan od razloga visokog procenta apstinencije na izborima od strane ženskog dela biračkog tela.¹⁴

Takođe smo mišljenja da žene birači u najvećem broju slučajeva ne razumeju sportske (fudbalske) metafore u političkom govoru. Mada su metafore retoričko sredstvo koje bi trebalo da olakša i pojednostavi razumevanje poruke, smatramo da je većini žena neophodno da uloži znatan mentalni napor da bi shvatila pravu prirodu fudbalskih metafora u politici, često bez pozitivnih rezultata. Ako su metafore mehanizam na osnovu kojeg bi jedan apstraktni pojam trebalo da razumemo pomoću nekog drugog, *iskustveno bližeg pojma*, i ako, s druge strane, sport/fudbal po pravilu *ne čini deo sveukupnog korpusa iskustva* ženskog dela biračkog tela, onda sportske/fudbalske metafore u političkom diskursu predstavljaju pre prepreku nego pomoćno sredstvo u razumevanju političke stvarnosti kod žena, što ih potencijalno isključuje iz političkog života. Ovu našu tezu o tome da žene ne razumeju sportske metafore u političkom diskursu Srbije bilo bi neophodno potvrditi detaljnim anketnim istraživanjem.

Dalje, kroz fudbal, kao tradicionalno muški domen putem kojeg se izražava strateški i kompetitivni karakter političkog delovanja i koji ostaje muški rezervat u kojem je prisustvo žena nepoželjno, šalje se poruka ženama da je i politika tradicionalno muški domen, čime se destimuliše i pasivno (kroz glasanje/apstinenciju) i aktivno (kroz članstvo u strankama i obavljanje političkih funkcija) učešće žena u politici.

6. ZAKLJUČAK

Metafore imaju ubeđivačku moć jer oblikuju način na koji razmišljamo, i to tako što ističu samo neke aspekte našeg iskustva, dok istovremeno prikrivaju neke druge njegove aspekte. Naše istraživanje ukazuje na to da sportske metafore u političkom diskursu Srbije često funkcionišu kao neka vrsta „javnog dvostrukog govora” (Hardway 1976: 79), kojim se svesno manipuliše biračkim telom. Smatramo da se procesom metaforizacije namerno prikrivaju

¹³ Na parlamentarnim izborima održanim u Srbiji maja 2008. godine sve stranke su na svojim izbornim listama imale, u skladu sa zakonom, 30% žena kandidata. Međutim, na spiskovima poslanika taj procenat je znatno smanjen, pa u najnovijem skupštinskom sazivu žene učestvuju sa samo 21,6% („Lepši pol u politici”, *Blic*, 7. jun 2008).

¹⁴ To su, očigledno, primetili i vođe predizborne kampanje Demokratske stranke pred parlamentarne izbore početkom 2007. godine, kada je ženama biračima u Srbiji na kućne adrese stiglo pismo potpisano od strane Borisa Tadića sa porukom: „Obraćam se lično vama zato što smatram da su vaše mišljenje i energija od izuzetnog značaja za modernu Srbiju”, kao i da DS „ume da ceni činjenicu da u našem životu, žene igraju izuzetno važnu ulogu, a da zauzvrat dobijaju vrlo malo” („Zavedi pa vladaj”, *Kurir*, 11. januar 2007). Ovakav potez nedvosmisleno ukazuje na činjenicu da se političke stranke u Srbiji trude da privuku što veći broj žena birača, ali i na to da su žene kao važan segment deo biračkog tela do sada bile zapostavljene.

mnogi aspekti političke stvarnosti, trivijalizuje značaj odluka važnih za društvo u celini, podstiče negovanje kompetitivnih vrednosti u društvu, destimuliše učešće građana u političkom životu, ali i umanjuje mogućnost kontrolisanja političkog delovanja partija od strane građana i otkrivanje njihovih stvarnih interesa.

Veliki razotkrivač jezičke mimikrije, zagovornik ukidanja obmanjujućeg i neodređenog jezika kao instrumenta političke manipulacije i tvorac *novogovora*, jezika „koji se sastojao od reči namerno skovanih u političke svrhe: reči, koje ne samo što su u svakoj prilici imale politički smisao, nego i imale za cilj da onome ko ih izgovara nametnu željeni mentalni stav” (Orwell 1949), Džordž Orvel, rekao je da „ukoliko način razmišljanja iskrivljuje jezik”, onda i „jezik može da iskrivi način razmišljanja”.

Novi Sad — Beograd

LITERATURA

- Beard, A. (2000): *Language of Politics*, Routledge.
- Bineham, J. (1991): „Some Ethical Implications of Team Sports Metaphors in politics”, *Communication Reports*, Vol. 4, No. 1, Winter 1991.
- Charteris-Black, J. (2004): *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Chilton, P., Schaffner, C. (ur.) (2002): *Politics as Text and Talk — Analytic approaches to political discourse*, John Benjamins.
- Chilton, P. (2004): *Analysing Political Discourse — Theory and Practice*, Routledge.
- Connell, R. W. (1987): *Gender and power*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Dizdarević, Z., G. Kapplani: *Sport i politika u balkanskim društvima — Uvod*, <http://www.aimpress.ch/dyn/dos/archive/data/2001/11007-doss-02-01.htm>, preuzeto sa sajta 15. juna 2008.)
- Đurović, T., N. Silaški (2009): „A political marriage — how metaphors shape political discourse in Serbia”, 9th Conference of the Hungarian Society for the Study of English (HUSSE), 22—24 January 2009, Faculty of Humanities, University of Pécs, Hungary.
- Evans, V., M. Green (2006): *Cognitive Linguistics. An Introduction*, Edinburgh: Edingburgh University Press.
- Fairclough, N., R. Wodak (1997): „Critical Discourse Analysis”, in T. A. van Dijk (ed.) *Introduction to Discourse Studies*: 258—284, Sage.
- Fairclough, N. (1989): *Language and Power*, Longman.
- Goati, V. (2006): *Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Hardway, F. (1976): „Foul Play: Sports Metaphors as Public Doublespeak”, *College English*, 38/1, 78—82.
- Herbeck, A. D. (2000): „Three Strikes and You’re Out: The Role of Sports Metaphors in Political Discourse”, *Baseball and American Culture*, Rutkoff, P. M. (ed.), Jefferson, NC: McFarland, p. 133—146.
- Howe, N. (1988): „Metaphor in Contemporary American Political Discourse”, *Metaphor and Symbolic Activity*, 3(2), 87—104.
- Jansen, S. C., D. Sabo (1994): „The sport-war metaphor: hegemonic masculinity, the Persian-Gulf war, and the new world order”, *Sociology of Sport Journal* 11 (1), 1—17.
- Kövecses, Z. (2002): *Metaphor. A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2005): *Metaphor in Culture. Universality and Variation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2006). *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G., M. Johnson (1980): *Metaphors we live by*, Chicago: University of Chicago.

- Lipsky, R. (1979): „The Athletization of Politics: The Political Implications of Sports Symbolism”, *Journal of Sports and Social Issues* 3, (Fall/Winter 1979), 36—42.
- Orwell, G. (1946): „Politics and the English Language”, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/orwell146.htm>, preuzeto sa sajta 24. juna 2008.
- Orwell, G. (1949): *Nineteen Eighty-Four*, <http://ebooks.adelaide.edu.au/o/orwell/george/o79n/#chapter25>, preuzeto sa sajta 17. juna 2008.
- Russo, P. (2001): „Berlusconi and Other Matters: the Era of 'Football-Politics'”, *Journal of Modern Italian Studies*, Volume 5, Number 3, 1 January 2001.
- Segrave, J. (2000): „The sports metaphor in American cultural discourse”, *Sport in Society*, Volume 3, Issue 1, p. 48—60.
- Semino, E., Masci, M. (1996): „Politics is Football: Metaphor in the Discourse of Silvio Berlusconi in Italy”, *Discourse and Society*, Vol. 7, No. 2, 243—269.
- Stefanović, N. Lj. (2008): *Sport i politika u balkanskim društvima, Srbija: zagađivanje sporta*, <http://www.aimpress.ch/dyn/dos/archive/data/2001/11007-doss-02-01.htm>, preuzeto sa sajta 15. juna 2008.
- Thompson, S. (1996): „Politics without Metaphors is Like a Fish without Water”, in Mio, J. S., & Katz, A. N. (eds.), *Metaphor: Implications and applications*, Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Ungerer, F., H. J. Schmid (1996): *An Introduction to Cognitive Linguistics*, London and New York: Longman.
- Van Dijk, T. (1993): „Principles of critical discourse analysis”, *Discourse and Society* 4(2): 249—283.
- Van Teeffelen, T. (1994): „Racism and metaphor: the Palestinian-Israeli conflict in popular literature”, *Discourse and Society*, 5(3): 381—405.
- Wei, J. M. Y. (2001): *Virtual Missiles: Allusions and Metaphors Used in Taiwanese Political Discourse*, Lanham, Maryland, Lexington.
- Wodak, R. (2006): „Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis”, *Handbook of Pragmatics*, Verschueren, J. and J. Östman (eds.), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publ. Co.

Biljana Radić-Bojanić
Nadežda Silaški

ATHLETICIZATION OF POLITICAL DISCOURSE — HOW METAPHORS DISGUISE SERBIAN POLITICAL REALITY

S u m m a r y

Conceptual metaphors map features of concrete domains onto abstract ones and are, therefore, one of the most important tools of persuasion and manipulation in the language of political rhetoric. Using the frameworks of Cognitive Linguistics and Critical Discourse Analysis, the paper analyses the corpus of 350 examples of football metaphors taken from Serbian dailies and political weeklies, press conferences and press releases of political parties, as well as readers' comments on daily news on web sites of these dailies and weeklies in the period between 2002 and 2008. In the paper the metaphors are categorised and exemplified, after which they are critically analysed in order to reveal the deeper meaning behind the relationship among political parties in Serbia and their struggle to come to power. The main purpose is to discover the pragmatic and strategic purpose of football metaphors in Serbian political discourse and reveal the hidden aspects of political relationships in this context.

РЕПАРТИЦИЈА НАСТАВАКА У ИНСТРУМЕНТАЛУ ЈЕДНИНЕ ИМЕНИЦА ЖЕНСКОГ РОДА НА НУЛТУ МОРФЕМУ У СРПСКИМ ДИЈАЛЕКТИМА*

ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ и ДРАГАНА РАДОВАНОВИЋ

UDC 811.163.41'367.622.17

У раду се утврђује дистрибуција и ареал наставака у инструменталу јединице именица женског рода *й-основе* у српским дијалектима.

Кључне речи: дијалектологија, српски дијалекти, морфологија, инструментал јединице, женски род на нулту морфему, ареална анализа.

1.1. У стандардном српском језику код именица женског рода на сугласник у инструменталу јединице јављају се наставци *-ју* и *-и*. Њихова дистрибуција је условљена јављањем или одсуством детерминатива (предлог, придев, именица) уз именицу у инструменталу јединице. Именице са детерминативом имају наставак *-и*, а без њега *-ју*. Исто тако предлог *с* није довољан да отклони двосмисленост те кодификатори нашег језика предлажу употребу наставака *-ју*, нпр. боље је *с љубављу* него *с љубави* и сл. (Маретић 1963: 175—176; Стевановић 1981: 241—243; Станојчић-Поповић 1992: 82; Правопис 1994: 344, 411, 468).

1.2. Историјски, наставак *-ју* је општесловенски наставак који „у облицима *костѣју, масѣју* ... од краја XVII в. даје у великом броју наших говора: *кошћу, машћу*.” Овај се наставак од 14. века „под утицајем осталих именица женског рода вероватно преко наставака *јум*, замењује ... *јом*, који се напоредо са њим (тј. са *ју*) употребљава ... И данас се, у различитој мери, тај наставак наводи нарочито у штокавским говорима” (Белић 1999: 187—188).

1.3. Наставак *-и* немају други словенски језици. Белић облике на *-и* сматра прасловенским архаизмом: „Код *і* основа имали смо у праиндоевропском језику такве облике (нпр. у стинд. *ūtí* лит. *akí* и сл.) ... то *ī* [je] у заједничкословенском језику било назалисано, тј. да смо имали првобитно *īm*, а затим *ī*, као што смо код основа на *ā* имали *a* (што даје *é*) (као што словенско *āt* одговара праиндоевр. *ā*, тако и *īm* одговара *ī* ...) ... Доцније *ī = i* изгубило се у већини словенских језика, а у српскохрватском се сачувало до данас” (Белић 1999: 187).

1.4. О инструменталу јединице именица женског рода на сугласник у дијалектолошкој литератури није много писано. Аутори монографских

* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* који финансира Министарство науке Републике Србије.

описа народних говора у оквиру поглавља из морфологије углавном дају инвентар и распоред наставака карактеристичних за говор који је предмет описа, а не упуштају се у одређивање ширег ареала појединих наставака. Детаљније, дистрибуцију наставака *-ју* и *-и* поменутих именица пратио је И. Поповић на корпусу писаца — Вељка Петровића, Л. Лазаревића, Ј. Дучића, И. Андрића, Његоша и др. Да би објаснио стање затечено у језику писаца, дао је кратак преглед распореда ових наставака у појединим народним говорима. Његова анализа је показала да је наставак *-и* чешћи у Херцеговини и неким крајевима Црне Горе и Босне. Наставак *-ју (-ј)ом* се углавном везује за војвођанске и србијанске говоре, а најјаче мешање ових наставака присутно је на терену Црне Горе (Поповић 1952: 270—179).

1.5. У корпус анализе узети су примери из штокавских (З-С, К-Р, С-В, П-Т,¹ Ш-В, Х-К) дијалеката. Он садржи и грађу из српских говора у дијаспори (Мађарска, Румунија, Албанија). Грађа је ексцерпирана из монографских описа објављених углавном у Српском дијалектолошком зборнику и из Упитника за српски дијалектолошки атлас.² У оквиру сваког дијалекта она је наведена према фреквенцији одређеног наставака.

1.6. Циљ рада је да се да систематски преглед распореда и учесталости јављања наставака у инструменталу једнине именица ж. р. *й-основе* по говорима и њихов ареал на српском језичком простору.

2.1.0. Зетско-сјенички дијалекат. У овом дијалекту јављају се сва три наставка *-(ј)ом*, *-(ј)у*, *-и*, при чему је овај последњи чешћи једино у североисточном поддијалекту. У југозападним и средишњим говорима спорадично се јавља и наставак *-ем*. Његов ареал се прекида у североисточном поддијалекту, али се наставља у источној Босни, у Обадима (Симић 1978: 74).

2.1.1.0. *Јужозайадни поддијалекат*. У оквиру овог поддијалекта грађа је ексцерпирана из следећих говора: Бар (Бар), Бечићи — Паштровићи (Бе), Броћанац (Бро), Буљарице — Паштровићи (Буљ), Веле Село — Мрковићи (ВС), Вељи Микуљићи (ВМ), Врака (Вр), Грбаљ (Грб), Дабезићи — Мрковићи (Да), Дмушићи — Цетиње (Дм), Добре Воде — Мрковићи (ДВ), Доброта (Доб), Бенаши — Паштровићи (Ђе), Загарач (Зг), Зета (Зт), Зупци (Зу), Комани (Кмн), Косор — Кучи (Кср), Крњице — Крајина (Крњ), Кртоле (Крт), Куње (Ку), Лијева Ријека (ЛР), Љешанска нахија (Љн), Мале Горане — Мрковићи (МГ), Мрковића (Мрк), Параца (Пар), Пераста (Пст), Печурица — Мрковићи (Пе), Пипери (Пип), Подгорица (Пг), Прчањ (Прч), Ржани До (РД), Режевићи (Реж), Ријека Црнојевића (РЦ), Спич (Сп), Томићи (Том), Трешњево — Црмница (Тре), Цетиње (Цт), Црмница (Црм), Црнци — Пипери (Црн), Цуце (Цу), Чevo — Озринићи (Че). На основу грађе која следи може се констатовати

¹ Грађа из овог дијалекта углавном је сведена на прилоге *дану* и *ноћу* у југоисточним србијанским говорима, а у Свиници (Румунија) и на неке друге именице.

² Прикупљање грађе и израда *Српског дијалектолошког атласа* реализује се у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, чији је носилац Институт за српски језик САНУ.

да се у овим говорима напоредо јављају четири наставка *крвјом* (*крвљом*) : *крвју* (*крвљу*) : *крви* : *крвем* и сл. За наставке *-(ј)ом* и *-(ј)у* располажемо приближно једнаким бројем примера, а оних на *-и* је незнатно мање.

Ову уопштену слику нарушава стање у појединим говорима. Тако на пример за говоре Црмнице Бранко Милетић (1940: 407) констатује да је у Ијд. много обичнији наставак *-ју*, а да *-и* преовлађује само у неким изразима. У староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима Пешикан (1965: 145) констатује скоро редовну употребу наставка *-ју*. Иста констатација се односи и на говор Загарача (Ђупић 1997: XIV). У говору Мрковића овај наставак (*-ју*) веома је редак, а под утицајем именица ж. р. *а-џромене* чешће се користи *-ом* (Вујовић 1969: 227). У Зети и Цуцама ретко се јавља аналошки наставак *-ем*. У једном делу приморских говора наставак *-ом* > *-он*, што спада у адријатизме: *маџићон* Реж, *ћерџон* Реж. Прилози за време најчешће се појављују у облику *ноћу*, а спорадично *ноћом* и *ноћи*. Све ово потврђују следећи примери:

2.1.1.1. *-(ј)ом*: *крвјом* Крт; *крвљом* Сп, са *крвљом* Реж, *кџсџом* Вр, с великом *л'убав'ом* нѐ дочџка Вр, *маџ'ном* Зт, *маџићом* Грб Доб Мрк Крт, *маџићом* Црн, *маџићом* Вр, *намаза-* (ј)е тиџло нѐкаквим *маџићом* Црм, *младоџићом* Вр, за *џамаћом* ВС МГ, по мџјом *џамаћом* ВС, бџјом *џамаћом* ДВ, *сол'ом*, Вр, *сџапроџићом* Вр;

пошџа *зџа(в)едом* бџјом Ку, *кџкоџом* Мрк, *кџсџом* Бар, *кџсџом* Зт, *кџсџом* ВМ Мрк Пг, *крвјом* Бар ВМ Мрк Пг, не мџжемо бџт слџјни са *крвјом* нџк МГ, пошџа за *крвјом* ҃- Кра⁹ ну ДВ, ми за *крвјом* нџко(ли)ко МГ, с *кџџером* ВС Ку, *ћерџом* Мрк Пг, (к)ћерџом Црм, *ћерџом* Дм Зт РЦ Том Црм Цт, са *џићерџом* Крњ, *џићерџом* Че, *џићерџом* Пст, *џићерџом* Бро Грб Зг Крт Кср Кмн ЛР Пар Пип РД Тре Црн Цу, *маџом* Сп, *маџићом* ВМ Бар Пг, јџном *рџџом* Ку, *наш* лиџан *рџџом* Муамџевоом џма да се сапне на Скеадеар Ку, со- тџм *рџџом* Ку, *сџлом* ВС Ку МГ Пе; *нџћом* Да ДВ; *дџаџом* ДВ;

-он: *маџићон* Реж, *ћерџон* Реж;

-ем: *крвјем* Зт, *сџљем* Цу.

2.1.1.2. *-(ј)у*: *крвџу* Цт, *крвју* Тре, *рџџечју* Љн; да се покџри *влаџићу* Кмн, *илаћу* Цу, узели- су Скеадеар *илаћу* Ку, са — *џаилоџићу* Црм, *џџџу* Љн Цу, *џивџћу* Зг Цу, једнџм *кџићу* Пар, *кџићу* Грб Зг Кмн Кср РД РЦ Тре Том Црн Црм Цу Че, *кџићу* Доб, *крвљу* Бро Доб Зг Кср Кмн Црм Црн Цу, с *крвљу* Крњ РЦ, *крвљу* Дм, *крвљу* Грб Зг Пар Пст, *крљу* Том, попрџскан својџн *крвљу* Црм, с *крвљу* ЛР Ђе, с *крвљу* РД, с- *лаџићу* Црм, *маџићу* Бро Дм Зг Кср Пар Прч РД Том Црн Че, *маџићу* Крњ, *намаџи-* се нџсланџм *маџићу* Црм, оно(м) *маџићу* Буљ ЛР, *младоџићу* Цу, с- *џакоџићу* Црм, *џамаћу* Црм, сџ- том *џамаћу* Ку, с- вџљџм *рџдоџићу* Црм, и *срџћу* Кмн, нџгџ(в)џм *срџћу* Црм, *срџћу* Зг, *срџћу* Зг Цу, *сџљу* Цу, (с)-*сџљу* Црм; *нџћу* Да Дм Зт Зг Кмн Крњ ЛР Пг РД РЦ Том Црн Че, *нџћу* Доб.

2.1.1.3. *-и*: рџди с- великџм *дџбџићи* Црм, са — *џаџосџићи* Црм, с *јџсени* се про- мџјени Ђе, *кџкоџи* Пст, *кџсџићи* Бар Пст Прч Црм, с *кџсџићи* Бро Дм Доб Крњ, обрџвао с овџм *кџсџићи* Крт, с онџм *кџсџићи* Цт, с *крви* Крњ, *крви* Доб Прч, *лаџи* Цу, *намаџи* са *маџићи* Цт, са *маџићи* РЦ Пст, су *маџићи* Цт, ш- нџгџ(в)џм *џамаћићи* Црм, са *џамаћићи* нашиџе Ђе, *рџџи* Цу, *рџџи* Цу, једнџм *рџџи* Црм, *сџљу* Бар *сџваџи* Цу, с- том *сџваџи* Црм, *нџри* Прч, својџн *маџићи* Црм, *џићи* Цу; *нџћи* Зг Цу.

2.1.2.0. *Средиџићи џоддијалекаџи*. У оквиру овог поддијалекта грађа је ексцерпирана из следећих пунктова: Андријевица (А), Бјелопавлићи (Бјп), Гусиње (Гус), Кисџица — Братоноџићи (Кис), Кујава — Бјелопавлићи (Куј), Плав (Плв). У њему се напоредо јављају четири наставка *-(ј)у*, *-(ј)ом*, *-ем*, *-и*), при чему је први најчешћи, а последњи најређи. За облике прилога у грађи се нашао само пример *ноћу*. Ово потврђују следећи примери:

2.1.2.1. **-(j)у:** *влáцћу* Бјп, *жáлощћу* Бјп, *жéбу* Бјп, *кóщћу* Бјп Куј, *крвљу* Куј, *крвљу* Гус, с *крвљу* ти се поми^иешуóло Бјп, с *крвљу* ће му прò^и Бјп, ја не смй^ием ништа што се вáри с *мáщћу* Бјп, *мáщћу* Куј, *мíлощћу* Бјп, *мáдощћу* Бјп, *пáкощћу* Бјп, *рáдощћу* Бјп, (*х*)*рáбрóщћу* Бјп, *слáщћу* Бјп, *његòвòм смрћу* Куј, *смрћу* *и*е плáтйò све на^иеднòм Бјп, нè играј се сá *смрћу* Бјп, помй^иешáн са сòљу Бјп, *сйáрощћу* Бјп, *чáщћу* Бјп; *нòћу* Гус Куј.

2.1.2.2. **-(j)ом:** с *крвљом* А, *мáщном* Гус;

овйм *кòсйòм* Плв, *крвòм* Плв, *кèрòм* Гус, *кћèрòм* Кис, нò *и*е сýна оженйò *ћèрòм* Ѐван-бега Црнòцевића Бјп, ни^иесам чёò да сè Пáвле бйò оженйò *щћèрòм* Бана Лёжанина Бјп, *щћèрòм* Куј, се *щћèрòм* А, *щћèрòм* Бјп Плв, *мáсйòм* Плв;

-ем: *крвљем* Кис, *крвљем* А, *кóщћем* Кис.

2.1.2.3. **-и:** дошá е са слòмљенòм *кòсйи* Куј, забáвля се цйò дáн с онòм *кòсйи* Бјп, *кòсйи* Бјп Куј, *йтече* пáшче с онòм *кòсйи* Бјп, *крви* Куј, *крви* Куј, с *љубáви* Бјп, *сйвáри* Бјп.

2.1.3.0. *Североистòчни йòддијалекатй.* За овај поддијалекат грађа је узета: Бихор (Бхр), Брњица — Н. Пазар — Сјеница (Брњ), Бродарево (Брод), Вапа — Н. Пазар — Сјеница (Вап), Врановина — Н. Пазар — Сјеница (Вра), Дунишићи — Н. Пазар — Сјеница (Дун), Кузмичево — Н. Пазар — Сјеница (Куз), Нови Пазар (НП), Пожега — Н. Пазар — Сјеница (Пж), Попе — Н. Пазар — Сјеница (Поп), Постење — Н. Пазар — Сјеница (Пос), Сјеница (Сјц), Сопòхани (Соп), Тутин (Ту), Тушимля — Н. Пазар — Сјеница (Туш), Шушуре — Н. Пазар — Сјеница (Шу). У североисточном поддијалекту преовлађују облици на *-и*. Овим говорима у мањој мери познати су и наставци *-(j)у* и *-(j)ом*. Слично констатују и истраживачи појединих говора. Тако Д. Барјактаревић (1966: 83) за новопазарско-сјеничке говоре констатује да имицие ж.р. *й-основе* у Ијд. имају најчешће стари наставак *-и*, понекад *-(j)у* и контаминирани облике наставака *-ом* и *-(j)у* (*смрћом*, *йамèћом*, *крвљом*, *солòм* и *ноћом*). Међутим, код прилога најчешћи је наставак *-(j)у:* *ноћу*. Следи ексцерпирани грађа:

2.1.3.1. **-и:** *кòсйи* НП, с *кòсйи* Сјц, *кћèри* НП/Сјц, *мáсйи* НП, с *мáсйи* Сјц, *мíло-сйи* Вап, лáкò е тебе è си се опáсò с *мáдòсйи* и снагòм Поп, *мáдòс(й)и* НП/Сјц, *мрси* НП/Сјц, штà ће с овлй^кòм *мрси* Куз, удрёжйò си се с овòм *нáйáсйи* Брњ, *нáйас(й)и* НП/Сјц, *нáйасйи* Брњ, *йèди* НП/Сјц, *йрдйáсйи* Туш, ја ти гарантуем мојòм *рèчи* Буё, *рèчи* НП/Сјц, нòсй се са *сйáросйи* Пос, *сйáрòс(й)и* НП/Сјц, нисам зáдовòлан с овòм *сйвáри* Пж, *сйвáри* НП/Сјц, *чáсйи* Дун; *нòћи* Бхр.

2.1.3.2. **-(j)у:** *крвљу* НП, *мíлощћу* Вап, нò *йáмèћу* Шу, чòвек се нè мери *йèбу* Шу, с тóбòм *йòмоћу* Вра, *йрдйáщћу* Туш, *чáщћу* Дун; добро видйш *нòћу* НП/Сјц, *нòћу* Брод Вра НП/Сјц Соп Ту.

2.1.3.3. **-(j)ом:** *кòщћом* Брод, *крвљом* Брод НП/Сјц Соп, *мáщћом* Бхр Ту, *мáщћом* Брод Сјц, *йáмèћом* НП/Сјц, *смрћом* НП/Сјц, *сòљом* НП/Сјц, *чáвòм* Брод, отишла е са *щћèрòм* на сáбор Поп;

кòсйòм Бхр Соп, *крвòм* Бхр Ту Сјц, *щћèрòм* Бхр Сјц; *нòћом* Вра НП/Сјц.

2.2.0. *Косовско-ресавски дијалекат.* На терену К-Р дијалекта потврђена су сва три наставака, али са различитом фреквенцијом у сваком од његових поддијалеката. Истраживачи ових говора углавном констатују да имицие П врсте мењају род и тиме се уклапају у деклинацију имициа I врсте (Јовић 1961—62: 195; Пецо-Милановић 1968: 330; Ракић-Милојковић 1990: 87—91). Желимо да напоменемо да је највећи део грађе ексцерпирани из упитника у којима истраживачи нису да-

вали никакав индикатор рода, што би вероватно кориговало наше констатације о дистрибуцији и фреквенцији наведених наставака у овом говору. Ретки су испитивачи који су у упитницима за СДА констатовали промену рода: *кдсѝом* Бтч, Гор, *кр̑вом* Сљ, *ча̑бом* Бтл, ш *ча̑бом* Дн.

2.2.1.0. *Јужни њоддијалекаѝ*. Грађа је ексцерпирана у следећим пунктовима: Бабин Мост (БМ), Бања (Бњ), Батлава (Бтл), Бело Брдо (ББ), Бело Поље — Пећ (БП), Будисавсци (Буд), Гораждевац (Гор), Горња Лопаштица (ГЛ), Добри До (ДДо), Доња Репа (ДР), Дренча (Дн), Лоћане (Лћ), Накло (Нак), С. Кузмина (СКу), Сврке (Свр), Сига (Сиг), Србица (Сц), Трнава (Трн), Тучеп (Туч), Чобанац — Мађарска (Чо). У јужном поддијалекту доминирају облици с *-(ј)ом* (*кр̑вљом*, *ма̑цћом*), а спорадично се срећу и примери са *-(ј)у* (*кр̑вљу*) и *-и* (*кр̑ви*). Ово потврђује и пресељенички говор села Чобанца у Мађарској, у којем доминира наставак *-(ј)ом*, што потврђује његово јужно порекло. Изнесене констатације засноване су на следећим примерима:

2.2.1.1. *-(ј)ом*: са *зёбљом* Чо, с *кёцћом* Чо, *кр̑вљом* Бтл ДР, *кр̑вљом* / *кр̑вљём* Чо, са *кр̑вљом* ГЛ, *ма̑цћом* Бтл Гор ГЛ Чо, *сёљом* Бњ Нак, ш *ча̑бом* Чо;

дёгера га *зёбом* Лћ, *кёсѝом* БП, са *кёсѝом* ДДо, *кр̑вом* Гор, с *кр̑вом* ће да га плати БП, с(а) *кр̑вом* БП Чо, *ма̑сѝом* БП, сас *ма̑сѝом* Буд, мѣрило са *ѝёдом* Сиг, бёг с *ѝёмоћом* Лћ, шта ћеш с *ра̑жом* Гор; *нёћом* БМ Свр Сц Туч.

2.2.1.2. *-(ј)у*: *кр̑вљу* БП Сц, с *ма̑цћу* ББ; *нёћу* Бтл ББ БП СКу Дн Сц Трн Чо.

2.2.1.3. *-и*: *кр̑ви* Трн, *цћѣри* Трн; *нёћи* Трн.

2.2.2.0. *Средишњи њоддијалекаѝ*: Грађа је прикупљена у следећим местима: Адровац (Ад), Баточина (Бтч), Бачина (Бач), Бело Поље (БПо), Брезна (Бн), Брезоце (Брез), Бресје (Бре), Брус (Бру), Велуће (Вел), Војмиловић (Вој), Врдила (Врд), Доња Лопаштица (ДЛ), Лакац (Лак), Макрешане (Мш), Мала Плана (МП), Миајловац (Мјл), Мотриће (Мот), Мрсаћ (Мрс), Мрче (Мрч), Наупара (Нпр), Шипачина (Шип). Може се рећи да је у средишњем поддијалекту сразмеран број примера с наставцима *-(ј)ом* (*ко̑цћом*) и *-и* (*ко̑сѝи*), а да се *-(ј)у* везује за прилоге *да̑њу* и *но̑ћу*. Слично констатује и Д. Јовић „наставак *-у* је очуван само у прилогу *нёћу*, а према томе и *да̑њу*” (1968: 106). Наведене констатације потврђују примери:

2.2.2.1. *-(ј)ом*: *кёцћом* Мјл, *кёцћом* Бру, *кр̑вљом* Ад БПо Бтч Мјл Нпр Шип, *ма̑цћом* Ад Бтч Бру Мјл Нпр, *ма̑цћом* Мрч, са *ма̑цћом* Мрч Шип, ви мѣн и њѣга да поделите ѝли *смрћом* ѝл живётом Мот;

с(а) *кр̑вом* Бач Бре, *ма̑сѝом* Бтч; *нёћом* БПо Мш.

2.2.2.2. *-и*: *кёкоци* Лак, *кёсѝи* Бн Брез Вој Лак, с(а) *кёсѝи* Вел, *кр̑ви* Бн Вој Врд Мрс, *кр̑ви* Лак Мрч, *ма̑сѝи* Бн Брез Вој Врд Лак, *ма̑сѝи* БПо Мрч, с(а) *ма̑сѝи* Мрч, *ма̑сѝи* Мрс, *ћѣри* Вој; *нёћи* Бтч.

2.2.2.3. *-(ј)у*: *кр̑вљу* Бтч; пёсле *нёћу* изађе, скѝта Мрч, *нёћу* Ад, *нёћу* Бтч Бач Брез Бре Бру Вел Врд ДЛ Лак Мјл Мрс Мрч Мш Нпр Шип *нёћу* МП.

2.2.3.0. *Северни њоддијалекаѝ*. Грађа је прикупљена из следећих пунктова овог поддијалекта: Батовац (Бат), Велика Крушевица (ВК), Велике Пчелице (ВП), Гложане (Гло), Доња Бела Река (ДБР), Доња Мутница (ДМ), Звезда (Зв), Јабланица (Јаб), Јасеница (Ја), Каленовац (Кал), Криви Вир (КВ), Крушар (Кру), Кула (Кул), Кучајна (Куч), Мало Црниће (МЦр), Медвеђа (Мед), Ореовица (Оре), Петрово Село (ПС), Пожеже-

но (Пж), Радимна (Рд), Рајац (Рјц), Рготина (Рг), Сладаја (Сљ), Стењевац (Сте), Стрмостен (Стр), Црна Река (ЦР), Штубик (Шт). У северним говорима К-Р дијалекта доминира насатавак *-(j)ом (крвљом)*. Слично приликама у средишњем делу овог дијалекта, и у овим се говорима наставка *-(j)у* углавном среће само у прилозима *ноћу* и *дању*. Наставак *-и* једино доминира у пресељеничком говору села Радимне, а спорадично се срећу *-(j)ом* и *-(j)у*. Изнесене констатације потврђене су следећим примерима:

2.2.3.1. *-(j)ом*: сас *кошћом* Рд, *крвљом* ПС Т ВК, с *крвљом* стѣко Кал, *крвљом* Рд, сас са *маћом* Шт, сас *маићом* Рд Т, сас *сољом* Рд Т;

саз *іладом* Сте, *кдсћом* Рд, с(а) *крвом* Шт, сас *крвом* ДБР Ја Рг, *крвом* ДМ, *крвом* Зв.

2.2.3.2. *-(j)у*: *мајсу се са маићу* Гло Рд, чекамо Бџић сас пунѣм *радоићу* Рд, *чабу* Рд; *ноћу*

ВП ДБР ДМ Рд Пж, а ђна спрѣми рѣчак *ноћу* Бат Т, и киснѣли *ноћу* ВК Зв Ја Јаб Кал КВ Кру Кул Куч Мед МЦр Оре ПС Рг Сљ Стр ЦР Шт, није давала да спім *ноћу* с јаре ЦР, *дању* Рд, *дању* Т;

2.2.3.3. *-и*: *бдлесћи* Рд, *ваици* Рд, *власћи* Рд, *кдсћи* ПС Рд, *крви* Рд, са мојом *кћѣри* Кул, *лајси* Рд, *љубави* Рд, *маици* Рд, *мајдосћи* Рд, *јајмеици* Рд, *смрци* Рд, *сѣли* Рд, *сѣвари* Рд.

2.3.0. Смедеревско-вршачки дијалекат. Грађа којом располажемо са терена С-В дијалекта показује да је у већини ових говора наставак *-(j)ом* најчешћи, а да фреквенција *-(j)у* расте јужно од Дунава и нарочито у прилозима, док је наставак *-и* чешћи у банатским говорима. У појединим говорима именице овог типа прелазе у мушки род: *крвом* Пх, *чабом* Пх, *маићом* Р, *јајмеиом* Р, *сѣлом* Р, *цѣвом* Р тѣм *крвљу* Р; *чабом* У, *чабом* ЖБ.

2.3.1.0. *Банатски иоддијалекат*. Грађа је ексцерпирана из Банатског Новог Села (БНС), Ковина (Ко), Маргите (Мар), Омољице (Омо). Примери показују да су присутна сва три наставка, при чему *-(j)ом* доминира:

2.3.1.1. *-(j)ом*: *кошћом* Мар, с *кошч'ом* БНС, с *крвљом* БНС, сас *крвљом* Ко, с *крвљом* Мар, *маићом* Мар, *чабом* Мар, *ча'и'ом* БНС Ко; *ндч'ом* Ко.
са *кдсћом* Ко

2.3.1.2. *-(j)у*: са *маићу* БНС Омо; *ноћу* БНС Омо Мар.

2.3.1.3. *-и*: с(а) *кдсћи* Омо, с(а) *крви* Омо, са *чаћ'и* Омо;

2.3.2.0. *Србијански иоддијалекат*. За овај поддијалекат располажемо грађом из знатно већег броја пунктова: Блазнаве (Бла), Великог Орашја (ВО), Водња (В), Вранова (Вра), Глибовца (Гл), Голобока (Гол), Доброг Дола (ДД), Друговца (Дру), Жабара (ЖБ), Липа (Ли), Лозовика (Лоз), Лугавине (Луг), Луњевца (Лњ), Малог Орашја (МО), Међулужја (Међ), Неменикућа (Нм), Петровца (Пе), Радинца (Рад), Раље (Рљ), Раче (Р), Сараораца (Сар), Селевца (Сел), Суводола (Сув), Удовица (У), Чумића (Чу). И у овом поддијалекту наставак *-(j)ом* је чешћи у односу на *-(j)у*, а нарочито на *-и*. Једино у прилогу *ноћу* доминира *-у*:

2.3.2.1. *-(j)у*: тѣм *рѣчу* Р; *крвљу* Бла, *крвљу* ЖБ, тѣм *крвљу* Р, нашоѣм *сѣарошћу* Р; а ја на колиби *ноћу* увѣтим једнѣ ѡвцу Лоз, дѣгнеш се *ноћу* ДД, и сѣт спавам *ноћу* Гол, искѣпамо рѣпу *ноћу* Луг, није се ишло *ноћу* Рад, *ноћу* В Рљ Вра Лњ Сел Бла В Дру ЖБ Међ Нм Пе У Чу, *ноћу* добу Дру МО, него пѣмрчина *ноћу* У, ђн добе *ноћу* Сув, ђни су крали *ноћу* Ли, до дванајс *ноћу* Гл, сѣмо ѣде *ноћу* Сар, та печеница се печѣ *ноћу* ВО, *дању* В Гол Дру Рљ Рад.

2.3.2.2. *-(j)ом*: с *кочићом* Мећ, *крвљом* Бла Жб Мећ Нм Пе Р, са *крвљом* Ли, *маићом* Бла Дру Жб Мећ Нм Чу, са тџм *маићом* Чу, *чаћом* Мећ Нм;

кдсџом Бла, с(а) *крвом* Чу, с(а) *крвом* Дру, са *сџом* Ли;

2.3.2.3. *-и*: *кдсџи* Дру; *ндџи* Чу.

2.4.0. Призренско-тимочка дијалекатска област. Остаци синтетичке деклинације у овом дијалекту чувају се у прилозима за време изведеним од именица *дан* и *ноћ*. Једино у свиничком говору падежни облици сачувани су и код других именица, и то са наставком *-ам*. Иначе у овим говорима најчешћи је наставак *-(j)ом*, затим *-(j)у* и *-ам*. С обзиром на ове чињенице грађу нисмо разврставали по поддијалектима.

2.4.1.0. Грађа је ексерпирана у следећим пунктовима: Балтабериловцима (Балт), Васиљу (Вас), Великом Крчимиру (ВКр), Великој Лукањи (ВЛ), Виландровици (Влн), Влаови (Вл), Врању (Врњ), у Доњој Планици (ДП), Драгињу (Дра), Ђаковици (Ђак), Калетинцу (Клт), Камбелевцу (Км), Књажевцу (Књ), Кожљу (Кож), Крупцу (Крп), Лесковици (Лес), Лужници (Лж), Малом Извору (МИ), Манаљама (Мљ), Међурову (Мђр), Новој Грабови (НГр), Новом Кориту (НК), Ореовцу (Орц), Орчуши (Орч), Пироту (П), Присјану (При), Призрену (Прз), Свиници (Св), Сретечкој жупи (Сж), Срећковцу (Сћ), Сурачеву (Су), Темској (Те), Тимоку (Тмк).

2.4.1.1. *-(j)ом*: *ноћом* жњемо Крп, *ноћом* се за снџе ишлџ Км, *ноћом* Лж Су Дра, иш'ле би *ндћом* Ђак, *ндћом* је биља венћа'ње Ђак, пил би сџк *ноћом* Клт, *ноћ'ом* Мбр Мљ Лес Врњ НГр, *ноћом* Сж; *дв'њом* Сж Прз, *дв'њом* не спи'јем Прз, *дв'њом* је по рабо'те Прз, *дв'њом* же'га ДП, това' *дв'њом* При, *дв'ањом* Те.

2.4.1.3. *-ам*: па муа-мати ће дојде *ноћам* Орч, прнўле негде *ноћам* Клт, *ноћам* два-три дџна како не спијем Сж ако се дете умџчује *ноћам* у кревет П, а он дојде *ночњам* ВЛ, теква је жена љ *ночњам* Сж; ква је *двњам* Сћ, *дв'ањам* Сж; *кџсџам* Св, *крвјам* Св, *ић'ам* Св.

2.4.1.4. *-(j)у*: *ндћ'у* Лес, и дџ'ом и *ндчу* жњемо ДП, и *ночу* жњемо Орц, *ночу* Лж, *ноч'у* МИ НК Кож, *ночу* сћита Тмк, *ноћу* Влн, са чџргу *ноћу* е била покриена ВКр; *дв'ану* Вас Књ, *дв'њу* Лж Балт Вл.

3.1.0. Шумадијско-војвођански дијалекат. Наставак *-(j)ом* преовлађује на терену Ш-В дијалекта, *-(j)у* се јавља ређе, а употреба наставака *-и* сведена је на минимум и углавном се везује за западније говоре на територији Србије (Колубара, Подгорина, Рудник) и говоре Срема. У појединим говорима овог дијалекта — Банату (*чаћом* Ил), Бачкој (*кдсџом* Боћ, *чаћом* Бј) и Раћевини (*чаћом* Чок) испитивачи су констатовали маскулинизацију именица овог типа.

3.1.1.0. *Банай*. Грађа је ексерпирана из следећих пунктова: Арадац (А), Банатско Аранђелово (БА), Батања (Бт), Башаид (Бш), Бока (Бк), Врањево (Вр), Горња Мужља (ГМ), Деска (Дс), Ђала (Ђ), Житиште (Жит), Зрењанин (Зр), Иланца (Ил), Итебеј (И), Кикинда (Ки), Међа (Мђ), Меленци (Ме), Мокрин (Мо), Нови Бечеј (НБ), Ново Милошево (НМ), Падеји (Пд), Санад (Сн), Сефкерин (Сф), Српски Крстур (СК), Српска Црња (СЦ), Фаркаџин (Ф), Чента (Чн), Шурјан (Шу). У банатским говорима готово увек ове именице имају наставак *-(j)ом* (*глаћом*, *зобљом*, *крвљом*, *маићом* и сл.). Свега је неколико потврда за облике

са *-(j)у* (*џлађу, крвљу*), а само један пример с наставком *-и* (*са масџи*). За наставак *-(j)у* у Банату речено је да је он „унесен у банатске говоре из књижевног језика” (Ивић et. alt. 1997: 72). На овом терену и прилози *но-ђу, дању* имају или *-(j)ом* (чешће) или *-(j)у*. Нема потврда за наставак *-и*. Грађу потврђују примери:

3.1.1.1. *-(j)ом*: једном *речјом* Бш; з *бџешћом* СЦ, с овом *бџешћом* Бк, *лџџом* Чн, са *зџџом* Ф, с овом *зџџом* Бк Ф, са *зџџом* Чн, *коџћом* А, *коџћом* НМ Ф Б, с *коџћом* БА Бш Мо Пд Ф, с овом *коџћом* Ме Дс, *коџћом* Бт, *крвљом* Ил Мо НМ Сф СК Ф Бт Дс, са *крвљом* Бш Ме Ф Шу, брашна с *маџћом* Жит, *маџћом* А Ил Б, с *маџћом* Б, намаже *маџћом* Мо, с *маџћом* НМ СЦ Мо Ме И Жит Пд Сн СК Бт Дс, с *ваџом* *мџћом* СЦ, *пџмећом* СК, трго *пџмећом* И, са *свџћом* Бк, са *смџћом* СЦ, *чаџом* Ме НМ Сф СЦ Ф, намаже с *чаџом* Мџ, ш *чаџом* Дс Пд, с *мџом* *чаџћом* СК, *чаџћом* Ф СК;

са *зџџом* Ф, са *зџџом* СЦ Ф, *кџсћом* СЦ, са *кџсћом* Сф, сас *крвјом* СЦ, јел срџа иде за *пџмећом* ГМ, с овом *рџџом* Ф, једном *речјом* Ки, једном *речјом* НБ; *нџћом* Бк, кобасице за ђве што *нџћом* раду И, *нџћом* И, *нџћом* сечемо тџлузину Зр, није *нџћом* така радња И, ја сам чџво мџину *нџћом* Вр, само *нџћом* тџ раду НМ, *нџћом* Бш Ме Мо, *нџћом* Бт Дс; *дањом* у шуму И, чџво виноград *дањом* Бк.

3.1.1.2. *-(j)у*: *пџтили* *лџџу* Ф, с *крвљу* Дс, *чаџу* А; *нџу* А Ил Сф СЦ Б;

3.1.1.3. *-и*: (с)а *масџи* Ил, са *кџџи* Б.

3.1.2.0. *Бачка*. Сакупљени материјал је из следећих пунктова: Алек-сандрово (Ал), Бајша (Бј), Бегеч (Бег), Бођани (Бођ), Вилово (Вил), Госпођинци (Гос), Дероње (Дер), Деспотово (Дп), Жабал (Ж), Каћ (Кћ), Ловра (Лв), Мартонош (Мр), Мол (Мл), Надаљ (Нд), Параге (Пар), Пачир (Па), Помаз — Мађарска (Пм), Ранчево (Рч), Риђица (Риђ), Сента (Се), Сивац (Си), Силбаш (Си), Сомбор (См), Србобран (Срб), Стапар (Сп), Суботица (Су), Турија (Тур), Чуруг (Ч), Шајкаш (Ш). На територији Бачке највише је потврда за облике са *-(j)ом* (*крвљом, маџћом*). Мање је примера с наставком *-(j)у* (*крвљу, коџћу*), а за облике на *-и* налазимо четири примера (*жџчи, зџби*). Исто као што је у Банату, тако и у Бачкој прилози имају најчешће *-(j)ом*, ређе *-(j)у*, а никада *-и*. Наставак *-(j)ом* регистрован је и у прилогу *дџџом*. Наведене констатације потврђују примери:

3.1.2.1. *-(j)ом*: *бџешћом* См, *зџџом* Гос, *коџћом* Дп, *кџсћом* Рч, *кџсћом* Риџ, с *кџсћом* Сп, *кџсћом* Гос, *коџћом* Ал Бј, *коџћом* Гос Мл, с *кџсћом* Пм, с *кџсћом* Мр, с *кџсћом* Мр, *крвљом* Бег Бј Вил Гос Дп Б Мр Нд Рч Пм, с *маџћом* Пм, *маџћом* Гос, *маџћом* Ал Бј Бег Гос Дп Мр Мл Нд Риђ Си Сп Ш Пм, са *маџћом* Вил, намажем *маџо* с *маџћом* сџсе Се, *мџроџћом* Сп, *сџџом* Гос, *сџџом* Ч, *чаџом* Ал Бег Гос Дп Мр Мл Нд, ш *чаџом* Риђ Пм, *чаџом* Рч;

кџсћом Бег, *пџрџџом* Гос; *нџћом* Риџ, *нџћом* Ал Риџ Сп Тур Сив Дер Су Гос, *нџћом* Рч, није било слџбодно бити свџтло *нџћом* Срб, *нџћом* Дп Нд; *дањом* Риџ Гос; *дџџом* Па.

3.1.2.2. *-(j)у*: *коџћу* Бег, *крвљу* Ал Мл Риџ Сп, *чаџу* Вил; *нџу* Пар, *нџу* Бј Бег Бођ Вил Дп Мл Мр Риџ, *џстанеше* *нџу* како два сџта Ж, *нџу* Лв; *дању* Пар.

3.1.2.3. *-и*: са *жџчи* Кћ, са *зџби* Кћ, (с)а *кџсћи* Вил, с *кџсћи* Лв, (с)а *масџи* Лв.

3.1.3.0. *Срем*. Примери са овог подручја ексерпирани су из: Белегиша (Бл), Беркасова (Бе), Буђановаца (Буђ), Буковца (Бу), Голубинаца (Гб), Деча (Дч), Добановаца (Доб), Инђије (Ин), Јаска (Јаз), Карловчића (Кар), Кленак (Кл), Крушедола (Круш), Купинова (Куп), Лаћарка (Л), Лединаца (Лд), Михалјеваца (Мих), Моровића (Мор), Нештина (Не),

Платичева (Пл), Сланкамена (Сла), Чалме (Чал), Черевиха (Чер), Чортановаца (Чор), Шимановаца (Ши). Слично претходно поменутиим војвођанским говорима, и у Срему је највише потврда за облике са *-(j)ом* (*крвљом*, *машћом*). Међутим, у односу на банатске и бачке говоре, у сремском се говору ове именице чешће могу завршавати на *-(j)у* (*крвљу*) или *-и* (*масћи*, *крви*). Овај последњи наставак (*-и*) указује на знатно присуство динарске миграционе струје на овом подручју. За облике с овим наставцима располажемо сразмерно истим бројем примера. Прилог *ноћу* углавном има *-(j)ом* или *-(j)у* (приближно је једнак број потврда), али за разлику од осталих војвођанских говора може имати и *и*. Следећи примери илуструју наведене констатације:

3.1.3.1. *-(j)ом*: *збљом* Лд Ши Кар Пл Дч Чер, *збљом* Дч Чер Мор, с *кџћом* Бу, *кџћом* Доб, са *кџћом* Бућ, *крвљом* Бућ Јаз Кар Круш Лд Мих Пл Чер Чор Ши, са *крвљом* Доб, *машћом* Бућ Доб Јаз Ши Ин Чор, *машћом* Куп Бу, под *машћом* Круш Не, са *машћом* Бл, с *машћом* Сла, с *рдџћом* Чор, *чаџом* Бућ Доб Кл Куп Јаз, *чаџом* Бу; *кџћом* Круш, с(а) *крвљом* Доб; *вџди нџћом* децу Л, *нџћом* Бе, *нџћом* Бл.

3.1.3.2. *-(j)у*: *кџћу* Куп Чал, *крвљу* Бу Чал Не, са *крвљу* Јаз, с *крвљу* Куп, са *крвљу* Сла, са *сџљу* Мор, *мџлошћу* Гб, *џ тџ мџлошћу* ђдно кџћи Гб; *нџћу* Бл Бу Бућ Доб Јаз Круш Куп Мор Чал Не Сла.

3.1.3.3. *-и*: *кџкоши* Мор Бућ, *кџсћи* Бл Мор, с(а) *кџсћи* Јаз Сла Чал, с(а) *крџи* Бл Мор Чал Бе Гб, *масћи* Мор Чал, с(а) *масћи* Доб, с *масћи* Куп, *чаџи* Бл Мор Сла Чал; *нџћи* Бућ.

3.1.4.0. *Биограчићи*. У селима јужно од Београда (Железник — Жел и Рушањ — Руш) забележен је једино наставак *-(j)ом*:

3.1.4.1. *-(j)ом*: *крвљом* Жел Рүш, *машћом* Жел Рүш, *сџљом* Жел Рүш; *сџвџром* Жел Рүш.

3.1.5.0. *Шумадија*. Грађа из ове области ексцерпирана је у следећим пунктовима: Араповец (Ар), Барошевац (Бр), Бистрица (Би), Венчане (Вн), Зеоке (З), Јунковац (Ј), Кораћица (Кор), Крушевица (Кр), Мала Врбица (МВ), Мали Црљенци (МЦ), Манић (Ма), Марковац (М), Миросалци (Ми), Мисача (Мис), Орашац (Ор), Партизани (Пт), Прогоресици (Пр), Пркосава (Прк), Раниловић (Ра), Рожанци (Ро), Рудовци (Ру), Скуља (Ск), Слатина (Сл), Стојник (Ст), Стрмово (Стр), Тулеж (Ту). И за говоре центалне Шумадије наставак *-(j)ом* (*з болешћом*, *крвљом*, *бућом*) је типичан. Изван прилога *дању*, *ноћу* који се готово увек завршавају наставком *-(j)у*, с овим наставком у материјалу су се нашли само примери *з болешћу*, *крвљу*. Наставак *-и* искључиво се среће у прилозима *дањи*, *ноћи*. Наведене констатације потврђују примери:

3.1.5.1. *-(j)ом*: *бџлешћом* Ор М Рү З, јуначки се бџријо *з бџлешћом* Сл, са *бџлешћом* Кор Ми Би, *бућом* МВ, саз *лаџом* Ар Ма Ст Ор Ск М Ра Ту, мџчили га *лаџом* Ј Бр, помџрили лџде *лаџом* Стр, са *жеџом* МВ, под њинџм *зџйовџћом* МЦ, *крвљом* Ј Мис Пр Пт Ра Ст, са *крвљом* Ар Сл, сџстави тџ са *крвљом* Бр, мџкрила *крвљом* Ро, с *машћом* Ј, *мџлошћом* МВ, *мџдошћом* Сл, *пџмџћом* Прк, *пџмџћом* МВ, са њџговом *пџсменџћом* Ми, *џзимџш пџрџришћом* Би, са својџм *сџтарџћом* Сл, с *пџџношћом* З, *чаџом* Мис; са *лаџом* Мис; *пџрџришћом* Ра Мис Ор, са јџднџм *рџћом* Би, с онџм *сџвџром* Стр; *џџвом* Ра М Вн; с онџм *џџвом* З;

3.1.5.2. *-(j)у*: *з бџлешћу* Рү, *крвљу* Ар, *ја нџћу* дџшла Кр, сџд *идџ и- нџћу* МЦ, *и- дању* МЦ.

3.1.5.3. *-и*: *нџћи* МЦ, *дањи* Мис Прк Сл.

3.1.6.0. *Гружа*. Грађа са овог терена ексерпирана је углавном из монографије о говору Груже (Г) и упитника за СДА попуњених на овом терену: Борач (Бор), Витановац (Вит), Љуљаци (Љ), Пајсијевићи (Пј). У говору Груже најчешће се јавља наставак *-(ј)ом*, а затим *-(ј)у* и *-и*. Прилози показују другачији распоред наставака. Више је потврда за облике са *-(ј)у*, а само је једном забележено *ноћом* и *ноћи*.

3.1.6.1. *-(ј)ом*: *блѣодѣном* Г, *бдлѣићном* Г, *вѣићном* Г, *влѣићном* Г, *џморен љѣвом* Г, *жѣвом* Г, *џморен и жѣвом* Г, *кѣићном* Бор, *кѣићном* Г, *крвљом* Вит Г, *љубављом* Г, *маићном* Бор Вит Г, *мѣлѣићном* Г, *мишљом* Г, *мљдоићном* Г, *немѣрноићном* Г, *дблѣићном* Г, *џмѣном* Г, *џрѣићном* Г, пред очитом *џрѣићном* Г, *рѣдоићном* Г, *свѣилоићном* Г, *свѣићном* Г, *слаићном* Г, *смрћном* Г, *сѣљом* Г, *сѣљом* Г, *сиѣроићном* Г, *храброићном* Г, *чаѣвом* Бор, *чаѣвом* Бор, *чаићном* Г, *чѣстиишћном* Г; *ндћом* Г.

3.1.6.2. *-(ј)у*: *кѣићу* Љ, *крвљу* Љ Пј, *крвљу* Ви, *маићу* Љ, *немѣрноићу* Г, *смрћу* Г, *чѣстиишћу* Г, *чаѣу* Бор; *ндћу* Бор Вит Г Љ Пј.

3.1.6.3. *-и*: *кѣкоши* Љ, *крѣи* Љ, *ћѣри* Бор; *ндћи* Бор.

3.1.7.0. *Рудник*. Материјал је преузет из упитника за СДА и то из следећих пунктова: Бресница (Брес), Давидовица (Дв), Неваде (Н). У рудничком крају доминирају облици са *-(ј)ом* (*крвљом*, *маићном*), а примери с наставцима *-(ј)у* (*коићу*, *чаћу*) и *-и* (*коићи*) су ређи. Прилози имају или *-(ј)у* или *-и*. Нема потврда за облике *ноћом*. Наведене констатације потврђују примери:

3.1.7.1. *-(ј)ом*: *крвљом* Дв Н, *крвљом* Брес, *маићном* Брес Дв Н, *чаѣвом* Н, *чаѣвом* Дв;

3.1.7.2. *-и*: *кѣкоши* Брес, *кѣићи* Н, *ћѣри* Н; *ндћи* Дв Н.

3.1.7.3. *-(ј)у*: *коићу* Брес, *чаћу* Н; *ндћу* Брес Дв Н.

3.1.8.0. *Ваљевска Подгорина*. Грађа је ексерпирана из упитника за СДА и то из следећих пунктова: Драгодол (Др), Осладића (О), Сушице (Су).³ Сакупљени материјал показује да је на том терену подједнако у употреби наставак *-и* (*крѣи*, *масћи*) и *-(ј)у* (*крвљу*, *маићу*). Наставак *-(ј)ом* (*чаћом*) је веома редак. Исто стање налазимо и код прилога:

3.1.8.1. *-и*: *кѣкоши* Др, *кѣићи* Др, *крѣи* Др, *масћи* Др, *ћѣри* Др; *дањи* Др Суш О.

3.1.8.2. *-(ј)у*: *коићу* Др, *крвљу* Др, *крвљу* Др; *ндћу* Др.

3.1.8.3. *-(ј)ом*: *чаѣвом* Суш; *ндћом* Др Суш.

3.1.9.0. *Колубара*. Грађа је ексерпирана у следећим пунктовима: Бабина Лука (БЛ), Близоње (Бз), Боговађа (Бо), Бранковина (Б), Брежђе (Бж), Горња Грабовица (ГГ), Дивци (Д), Дупљај (Ду), Кланица (К), Лозница (Ло), Лукавац (Лу), Попучке (По), Словац (С). У говору Колубаре најчешћи је наставак *-(ј)у* (*крвљу*, *маићу*), затим *-(ј)ом* (*крвљом*, *маићном*), а најмање је примера са *-и* (*крѣи*, *масћи*). Код прилога доминира такође *-(ј)у*; три су потврде за облик *ноћом*, и само један пример са *-и*.

3.1.9.1. *-(ј)у*: тешко з *блѣићу* ГГ, *џлаѣу* По Ду, мучили з *џлаѣу* Б, *кѣићу* Бо, *крвљу* Б, *крвљу* Бо, са том *крвљу* К, *маићу* Бо, намажѣм *маићу* Лу, *мљдоићу* Б По С Ду, *пѣсолѣм сѣљу* Бз, *сиѣроићу* Ду Лу, *чаѣу* Б Бо;

јѣднѣм *рѣчу* Б, *пѣметном рѣчу* БЛ; *ндћу* Бз ГГ С Ло Лу БЛ Б По Бо Д Ду, то је свѣ *ндћу* и пѣгланом и прѣно К, штѣ сам нѣткалѣ *ндћу* Ду; *какѣом дању* Ду, *дању* Бз ГГ С Ду Ло Лу К БЛ Б По.

³ Веома оскудан материјал којим располажемо са терена Ваљевске Подгорине, Рађевине, Посавине и Тамнаве искључиво је ексерпиран из упитника за Српски дијалектолошки атлас. За сва ова србијанска подручја не располажемо монографским описима.

3.1.9.2. *-(j)ом*: *кѡшћом* Бо, *крвљом* Ду, *крвљом* Бо, *машћом* Бо По К Ду БЛ Ло Б, пѣрѣмо рѣбине *цѣвом* БЛ Лу, *цѣвом* С; *нѡћом* Б Бж Лу.

3.1.9.3. *-и*: *кѡкоши* Бо Бж, с(а) *кѡсѣи* Б, с(а) *крѣи* Бж, *мастѣи* Бж, лѣпом *рѣчи* Ду, с тѡм *сѣварѣи* Д, *ћѣри* Б Бж, пѣрѣ са тѡм *цѣѣи* Ло, са *цѣѣи* Б, са *чѣѣи* Бж; *нѡћи* Бж Б.

3.1.10.0. *Рађевина*. Грађа из ове области ексцерпирана је у следећим пунктовима: Липеновић (Лип) и Чокешина (Чок). На овом терену су у готово равноправној употреби наставци *-(j)ом* (*кошћом*, *крвљом*) и *-(j)у* (*крвљу*, *машћу*). Наставак *-и* потврђен је само у прилогу *ноћу*.

3.1.10.1. *-(j)ом*: *кѡшћом* Чок, *крвљом* Чок, *машћом* Чок, *цѣвом* Лп, *чѣвом* Лп; *мастѡм* Чок; *нѡћом* Чок.

3.1.10.2. *-(j)у*: *крвљу* Лп, *машћу* Лп, *машћу* Чок, *чѣу* Лп; *нѡћу* Лп.

3.1.10.3. *-и*: *нѡћи* Чок.

3.1.11.0. *Мачва*. Материјал је ексцерпиран у следећим пунктовима: Бадовинци (Бд), Баново Поље (БнП), Варна (Ва), Причиновић (Пч), Црна Бара (ЦБ). На територији Мачве доминира *-(j)ом* (*машћом*). Знатно је мање потврда за облике са *-(j)у* (*машћу*) и *-и* (*кѡсѣи*). Код прилога се углавном јављају облици на *-(j)ом*; само је једна потврда за *-и*.

3.1.11.1. *-(j)ом*: *кѡломашћом* Бд, ѡвѡм *машћом* Бд, *машћом* БнП Бд Ва ЦБ, *чѣвом* Ва; *кѡсѣом* Ва; *нѡћом* Пч, *нѡћом* Ва.

3.1.11.2. *-и*: с(а) *кѡсѣи* ЦБ, са *ћѣри* ЦБ; *нѡћи* Ва.

3.1.11.3. *-(j)у*: *крвљу* Ва ЦБ, *машћу* Ва ЦБ.

3.1.12.0. *Тамнава*. Грађа из ове области ексцерпирана је у пунктовима Доње Црнијево (ДЦ) и Коцељева (Кц). Највише је примера са наставком *-(j)ом* (*кошћом*), затим *-(j)у* (*крвљу*, *машћу*). Наставак *-и* регистрован је само у прилогу *ноћи*.

3.1.12.1. *-(j)ом*: *кѡшћом* ДЦ, *цѣвом* Кц, *чѣвом* ДЦ; *кѡсѣом* ДЦ; *нѡћом* ДЦ.

3.1.12.2. *-(j)у*: *крвљу* ДЦ, *машћу* ДЦ; *нѡћу* ДЦ.

3.1.13.3. *-и*: *нѡћи* ДЦ.

3.1.14.4. *Посавина*. Са терена Посавине имамо најмање материјала. Забележен је само пример у пункту Мислођин (Мсл).

3.1.14.5. *-(j)ом*: *цѣвом* Мсл.

3.2.0. Херцеговачко-крајишки дијалекат. У источним говорима овога дијалекта, на основу грађе којом ми располажемо, јавља се пет наставачких морфема *-и*, *-(j)ом*, *-(j)у*, *-ем*, *-им*, при чему је први најчешћи, а фреквенција наставака *-(j)ом* и *-(j)у* варира од говора до говора. Наставак *-ем* се паралелно јавља са *-(j)ом* у источној Босни (у Обадима) и обичнији је у говору младих, али не и фреквентнији (Симић 1978: 74). Аналошки наставак *-им* је факултативан (поред честог *-(j)ом*, ретког *-(j)у* и мање обичног *-и*) и среће се у говору Драгачева. У западним говорима доминира наставак *-и*, а *-(j)ом* и *-(j)у* су изузетно ретки. Са подручја овог дијалекта његов ареал је миграционим струјама проширен на говоре северозападне Србије и Срема.

3.2.1.0. *Источни говори*. Грађа је ексцерпирана из следећих пунктова: Амзићи — Драгачево (Ам), Бијела (Бл), Бучје (Буч), Властелице — Драгачево (Вла), Влаховље (Вл), Врдоље (Вр), Вучковица — Драгачево (Вуч), Габриле — Конавле (Гб), Гајине (Га), Горња Љута (Гљ), Горње

Цапарде (ГЦ), Горобиље (Г), Граб — Драгачево (Гра), Грабовица (Граб), Гробнице (Гр), Губеревци — Драгачево (Губ), Гуча — Драгачево (Гу), Д. Бабине (ДБ), Доња Биоча (ДБи), Доњи Дубац — Драгачево (ДДу), Дренова (Дрен), Дуба — Конавле (Д), Дубравка — Конавле (Дбр), Дурановићи (Дур), Буринићи — Конавле (Ђ), Забрдњи Тоци — ЗТ, Заостро — За, Јабука — Јаб, Калафатовићи — Кал, Касатићи — (Ка), Каћево — Каћ, Колашин — (Кол), Комаје — Конавле (Ком), Косатица — Кос, Крстац — Драгачево (Крс), Кучин (Куч), Ледићи (Ле), Липово — Колашин (Лип), Лис — Драгачево (Л), Ловорна — Конавле (Лов), Локве (Ло), Љештанско (Љ), Милатовићи (Мил), Морачко Требаљево — Колашин (МТ), Мочићи — Конавле (Моч), Обади (Об), Пива/Дробњак (П/Д), Плана — Билеће (Пла), Планско — Пљевља (План), Пшаник — Драгачево (Пш), Пухово — Драгачево (Пух), Радојина (Рад), Рача (Ра), Речина — Колашин (Реч), Ровачко Требаљево — Колашин (РТ), Рутоши (Рут), Селишта — Колашин (Сел), Селашница (Сел), Сјеверин (С), Скрбуша — Колашин (Скр), Тодорићи — Требиње (Тод), Тршић (Т), Турица — Драгачево (Тур), Умчани (Ум), Ускоци (У), Хрта — (Хр), Чуховићи (Чу), Цепи — Це. Следећа грађа показује богатство наставачких морфема. Међу њима својом фреквенцијом издваја се наставак *-и*, који се може сматрати прасловенским архаизмом и историјски општесловенски наставак *-(j)у*. Такође, забележени су и аналошки наставци *-(j)ом*, *-ем*, *-им* (Белић 1999: 187). С друге стране, грађа показује да није у свим источним говорима *-и* доминантно. Изгледа да су у говору Колашина и Ускока чешћи наставци *-(j)у* и *-и* (Пижурица 1981: 126; Станић 1974), док у говорима Конавла, источне Херцеговине, Пиве и Дробњака не постоје облици са *-ју* (Кашић 1995: 321; Пецо 1964: 128; Вуковић 1938—1939: 58). Наставак *-(j)ом* доминира и у неким источnobосанским говорима, затим у говору Драгачева. (Уп. М. Симић 1978: 74; Ђукановић 1995: 136—137). Следе примери:

3.2.1.1. *-и*: по-турском *власићи* С, сналазила се и са сѹдом и са *власићи* ДБ, *илди* Вл Вр ГЉ Ле Ло Ум Чу, он тргѹе з *ддбићи* У, кѹј њеш с том *жалосићи* Сел, с великом *жалосићи* Б, *габа* отгуд жйтом, онѹм *здби* ЗТ, *здби* ГЦ У Хр, *кѹкоши* ГЦ План Тод Т, с ѓвѹм *кѹкоши* Љ, *кѹкоши* П/Д, *кѹсћи* Бл, *кѹсћи* Кол План Тод, мѹчи се с *кѹсћи* Сел, с *кѹсћи* Пла Вр, с ѓнѹм мањѹм *кѹсћи* Љ, *крѹи* Вл Вр ГЉ ГЦ Ле Пла Тод Ум Чу, *крѹи* Бл, мѹ смо *крѹи* пољане тѹпили У, с *крѹи* План, с *крѹи* Г, *масићи* Бл Вл ГЉ ГЦ Т Тод Це, прѹемашћена *масићи* ДБи, са *масићи* Г План Га, с *масићи* Пла, господини боже, са *масићи* Ле Чу, с твојѹм *милѹсћи* Лов, *мѹћи* Кол, з бѹжјѹм *ѹдмоћи* Ум, ѓздравѹће с *ѹдмоћи* бѹга Гб У, с *ѹдмоћи* њѹ Тур, с јѹднѹм јѹдѹном *рѹчи* Гу, са том *ријѹчи* Љ, *ријѹчи* ГЦ, *ријѹчи* Кол, са јѹднѹм *ријѹчи* Г, дај ми онѹ њѹсицѹ са *соли* У, са *сѹли* Г, *сѹли* Вл ГЉ Ле Чу, с маљѹм *сѹвјесићи* ти ѓни раѹу Дбр, са *сѹвјесићи* ти доѹѹ ѹ болести Ком, са јѹднѹм *сѹвјари* Губ, с ѓнѹм *сѹвјари* Љ, *сѹвјари* Кол, *њѹри* Т, са *њѹри* Љ, с *њѹри* сам била у Сарајѹву Д, ш *њѹри* Бл, са овѹм *чаби* План, са *цѹћери* План, *чаби* Ле са *цѹћери* Пла, са *цѹћѹри* Г, са *цѹћери* Ле Вл, *цѹћѹри* Тод У; су јѹднѹм *цѹјѹви* ГЉ, *ѹши* Кол, с *чаѹсићи* и поштѹњем по бијѹлом свијѹту Моч; *нѹћи* Буч Граб Гр Дрен За Јаб Кал Кос Куч План С Сел Ра Рад Рут Т Хр, *нѹћи* Тод, *данѹи* Т.

3.2.1.2. *-(j)ом*: бѹлѹщиѹм Вла, *вѹщиѹм* Л, намѹчени смо *илѹѹм* Вуч, *зѹбљѹм* Об, почѹ *крѹљѹм* да мѹкри Вуч Пш, *крѹљѹм* Об, ѓбѹрени нѹкѹм *крѹљѹм* Каћ, *маѹщиѹм* Об Т, с *маѹщиѹм* Гра Губ, *мѹѹдоѹщиѹм* Л, с *ѹдмѹѹм* Гу, *ѹрѹѹѹщиѹм* Мил, *сѹљѹм* Вуч Об, *сѹвјарѹщиѹм* Губ, за *цѹћѹрѹм* Лип МТ, са *цѹћѹрѹм* Д Лип Реч Сел Скр РТ; *нѹѹм* Кос Об Т, *нѹѹм* долази кѹћи Љ; *данѹм* Об Т, после *данѹм* кајѹи Љ;

сџлом Гу;

3.2.1.3. *-(j)у*: *бџлещу* Кол, *лџбу* Кол, мџрили га *лџбу* Љ, *жџлощу* Кол, јџвљам ти са *жџлощу* пџморј Сел, не *жџбу* У, *зџбљу* У, *зџбљу* У, *кџщу* МГ У, *кџвљу* Т, с *кџвљу* Љ, *кџвљу* Кол Пла У, са *кџвљу* Л, *мџщу* Кол Т, с *мџщу* Љ, џмазала се *мџщу* У, *мџщљу* Кол, *мџдощу* Кол, *нџпџщу* Кол, биџе се с *пџмџшу* У, *пџмџшу* Кол за *пџмџшу* ДДу, *пџмошу* Кол, *пџмошу* чџкања Пух, *рџдощу* Кол, не играџ се *смџшу* У, са *сџљу* Љ, *сџљу* Кол У, *сџџрощу* Кол, *чџщу* Кол;

ндшу Ам Бл Г Кос Об Пла Т У; *дџну* Бл, *дџну* Г Об Т.

3.2.1.4. *-ем*: *зџбљем* Об, *кџвљем* Об, *мџщнем* Об, *сџљем* Об;

3.2.1.5. *-им*: *бџџдим* Крс, са *кџвим* Тур, са *кџвим* Ка Ло, *мџстим* Тур, са *мџстим* Дур Ло, са *чџвим* Ло, *чџвим* Тур.

3.2.2.0. *Зџџадни џговори*. Грађа за ово подручје узимана је из следећих пунктова: Бировча (Бир), Благојевићи — Змијање (Бл), Бовић — Банија и Кордун (Бо), Брувно (Бру), Буковача — Босански Петровац (Бук), Бунић (Бу), Буснови — Приједор (Бус), Бушевић — Босанска Крупа (Буш), Велика Попина (ВП), Велика Рујишка — Босански Нови (ВР), Вељун — Банија и Кордун (Ве), Врточе — Босански Петровац (Врт), Добрња — Змијање (Доб), Дољани — Лика (Дољ), Доњи Јеловац — Босанска Дубица (ДЈ), Жупица — Дрвар (Ж), Залужница (Зал), Јошани — Удбине (Ј), Кључар — Банија и Кордун (Кљ), Комић — Удбине (Ко), Кнежевић Коса — Банија и Кордун (КК), Котор — Змијање (Кот), Крбава (Крб), Крухари — Змијање (Крух), Ламињци — Босанска Градишка (Ла), Личко Петрово Село (ЛПС), Лучане (Луч), Мали Градац — Банија и Кордун (МГ), Мекињар — Удбине (М), Мелина — Змијање (Мел), Обљај — Банија и Кордун (Об), Ондић — Удбине (О), Орашко Брдо — Босански Петровац (ОБ), Павићи — Змијање (Пав), Перна — Банија и Кордун (Пе), Пољице — Удбине (Пољ), Поникве — Банија и Кордун (Пон), Ребић — Удбине (Реб), Саница (Сан), Сасина — Змијање (Сас), Стричићи — Бања Лука (Стр), Толић — Удбине (Тол), Трнинић Бријег — Дрвар (ТБ), Турријански (Ту), Ћујић Крчевина (ЋК), Црквени Бок — Банија и Кордун (ЦБ), Чемерница — Банија и Кордун (Чем), Шаламунић — Удбине (Шал), Широка Кула (ШК), Шљивно — Змијање (Шљ), Штикада (Штк). И у западним говорима Х-К дијалекта доминирају облици са *-и*. Наставак *-и* је обичан у већини пунктова северозападне Босне испитаних у оквиру пројекта *Босанскохерцџовачки дијалекатски комџлекс — синхронџска дескрипџиџа*. Спорадично се јављају наставци *-(j)у*, *-(j)ом*, *-им* (Пецо 1979: 130—131). Наставак *-(j)ом* потврђен је само у прилогу, а наставак *-(j)у* само код именице *мџщу*. Следе примери:

3.2.2.1. *-и*: пџтио нас је *лџди* Кот, мучили-нас *лџди* Пе, *с-вџстџи*-се не-свађџџ Чем, пџсла са *вџстџи* џмати Крух, пџрџ те *зџби* Доб, за *кџкощи* Бир, са *кџкощи* ДЈ Ла, с *кџкощи* Бус ВР ОБ Стр ТБ, мџсо с- *кџстџи* Ко, са *кџстџи* ОБ, ударџла га са *кџстџи* Бл, шта-ш *рџдџти* с-џнџм *кџстџи* Ве, с *кџстџи* Бус ДЈ Ла Стр ТБ, замџтиле с-*кџви* ЦБ, нџмажџ-се *кџви* њџговџм Кљ, *кџви* Бус ВР ДЈ Ј Ла ОБ Реб Стр ТБ Тол, своџџм *кџви* Бру Бус Зал Крб ЛПС Ту Штк, с *лџџи* Бј, слџџи се *лџџи* Бир Га, *мџстџи* Бус ДЈ Ла, *мџстџи* Ко О, нџмаџи с *мџстџи* Дољ, нџмазџно с *мџстџи* К, прџлџ *мџстџи* Бир, зџврик — џнџ што нџправџ с-*мџстџи* Об, пџте-се прџвџ са-сџром и-с-*мџстџи* Об, са *мџстџи* ОБ Стр, с-*мџстџи*-се зџчиња МГ Бо Пон, с *мџстџи* Бир Бру Бу Зал Крб Ту Штк, с *мџстџи* Буш ВР Ж Сан ТБ, не-зна штџ-џе са-своџџм *мџџдостџи* Чем, биџо е прџродно нџграђен *пџмџџи* Ж, са *пџмџџи* Ла, са своџџм *пџмџџи* Бус Стр, с нџкџм *пџмџџи* ДЈ ОБ, с *пџмџџи* ВР, с *пџмџџи* своџџм Дри, с тџкџм *пџмџџи* Бир Га, с тџм *пџмџџи* ТБ, промиџешџш с-*рџџи* Пе, њџговџм *рџџџи*

Бус ДЈ Ла Стр, с ђѡм *рѣјечи* ОБ, с таѡм *рѣјечи* ТБ, ни-са-свѣјестѣи ни-са-снѡгѡм не-б-то сѡде мѡгла изнијети Чем, плѡшѣ га *смѣѣи* Пав, за сѡли Га, сѡли ТБ, пѡсѡпа га сѡли Шљ, нѡмажѣ-ти рѡну са-сѡли КК, с мѡјѡм *чѡсти* Дољ, с *чѡби* из рѡра Бир, са *чѡби* ОБ ТБ, *чѡби* Бус ВР ДЈ Ла Ко О Стр, *чѡби* Ле, ѣдѣ са- свѡјѡм *ћѣри* Пољ, *ћѣри* Ј М Шал, ш *ћѣри* Бир Бру ВП Кес Лѡч Ту БК ШК, с *ћѣри* Зал; *нѡћи* Лѡ, *нѡћи* Врт, ради *нѡћи* Бук.

3.2.2.2. *-(j)ом*: под *бујѡдом* Мел, са *зѡбом* Сас; ради *дѡном* Бук.

3.2.2.3. *-(j)у*: с *мѡцићу* Бир ЛПС.

4.1. У штокавским српским говорима у инструменталу јединине именица ж.р. *ѣ-ѣромене* регистрован је следећи инвентар наставачких морфема (наводимо их према учесталости јављања, односно према распрострањености, а не према изворности): *-(j)ом*, *-ам*, *-ем*, *-им*, *-(j)у*, *-и*.

4.1. Наставак *-(j)ом* најфреквентнији је и захвата највећи ареал. Тако се он јавља на северу и североистоку штокавске територије — у Ш-В дијалекту (Војводина, Шумадија, Гужа, Мачва, Рудник, Тамнава); на читавом терену С-В и К-Р дијалекту и у југозападном поддијалекту З-С.

4.2. Наставак *-(j)у* углавном се јавља у неједнаком сразмеру са наставцима *-(j)ом* и *-и* (Колубарски говор, средишњем и југозападном поддијалекту З-С).

4.3. Наставак *-и* је најфреквентнији у Х-К дијалекту, а његова учесталост расте у североисточним говорима З-С дијалекта, северозападним говорима Ш-В и у говору Срема.

Дакле, аналошки наставак *-(j)ом* одлика је источнијих (углавном екавских) говора, а прасловенски архаизам *-и* одлика је пак западнијих (углавном ијекавских) новоштокавских српских говора. Континуант старословенског наставка *-ѡ* > *-(j)у* углавном се јавља паралелно са овим наставачким морфемама.

4.4. Ограничен је ареал наставака *-ам*, *-ем*, *-им*. Наставак *-ам* јавља се у говору Свинице (*крвам*, *косѣам*) и неким другим говорима П-Т зоне (*ноћам*, *дањам*); наставак *-ем* среће се у југозападном и средишњем делу З-С (*крвљем*, *сољем*), као и у источнбосанским говорима (Обади: *зобљем*, *сољем*). Наставак *-им* (*крвим*) регистрован је у источном поддијалекту Х-К (Ђукановић 1995: 137) и на северозападу Босне (Пецо 1979: 131).

4.5. Иако се стање у појединим говорима не уклапа у ове опште закључке, оно не ремети изнесену генералну слику о дистрибуцији наставака у овој именичкој категорији. Ово истраживање биће оквир или полазна тачка за нова испитивања још неистражених простора српског језика (Посавине, Тамнаве, Поцерине, Рађевине, Подгорине, Азбуковице, Рудника, Качера и др. говора на подручју централне Србије) или богаћења грађе из слабо засведочених територија (говори Срба у Румунији и сл.).

СПИСАК ИЗВОРА СА СПИСКОМ ЛИТЕРАТУРЕ

- Белић 1999. Александар Белић, *Историја српског језика*, Београд, стр. 488.
- Белић 1905. Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. — СДЗБ, књ. I, стр. I—CXII + 1—715.
- Барјактаревих 1966. Данило Барјактаревих, *Новојазарско-сјенички говори*. — СДЗБ, књ. XVI, стр. 1—178.
- Богдановић 1987. Недељко Богдановић, *Говор алексиначког Поморавља*. — СДЗБ, књ. XXXIII, стр. 7—302.
- Бошњаковић 2004. Жарко Бошњаковић, *Говори Смедеревског Подунавља*, Нови Сад, стр. 765, у рукопису.
- Бошњаковић 2005. Жарко Бошњаковић, *Дијалекатски текстови из Бајтовица*. — ППЈ, књ. 36, стр. 235—268.
- Бошњаковић 1985. Жарко Бошњаковић, *Дијалекатски текстови из Срема и Баната*. — ППЈ, књ. 21, стр. 153—164.
- Brozović 1988. Dalibor Brozović, Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb, izvadak iz 2 izd. Enciklopedije Jugoslavije, XI, str. 120.
- Букумирић 2003. Милета Букумирић, *Говори северне Мешохије*. — СДЗБ, књ. Л.
- Вујовић 1969. Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат (с крајњим освртом на сусједне говоре)*. — СДЗБ, књ. XVIII, стр. 73—398.
- Вуковић 1940. Јован Л. Вуковић, *Акцентни говори Пиве и Дробњака*. — СДЗБ, књ. X, стр. 3—417.
- Вуковић 1938—39. Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. — ЈФ, књ. XVII, стр. 1—113.
- Вушовић 1927. Данило Вушовић, *Дијалекат Источне Херцеговине*. — СДЗБ, књ. III, стр. 1—70.
- Грковић 1968. Милица Грковић, *Употреба њадежа у чумићком говору*. — ППЈ, књ. 4, стр. 133—160.
- Дешић 1976. Милорад Дешић, *Зајаднобосански ијекавски говори*. — СДЗБ, књ. XXI, стр. 1—320.
- Драгин 1991. Гордана Драгин, *Рајарска и њовијарска терминологија шајкашке*. — СДЗБ, књ. XXXVII, стр. 623—708.
- Драгичевић 1986. Милан Драгичевић, *Говор личких јекаваца*. — СДЗБ, књ. XXXII.
- Ђорђевић 1975. Петар Ђорђевић, *Старословенски језик*, Нови Сад, стр. 278.
- Ђукановић 1995. Петар Ђукановић, *Говор Драгачева*. — СДЗБ, књ. XLI, стр. 1—240.
- Ђукановић 1983. Петар Ђукановић, *Говор села Горње Цейарде (код Зворника)*. — СДЗБ, књ. XXIX.
- Ђуровић 1992. Петар Ј. Ђуровић, *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*. — СДЗБ, књ. XXXVIII, стр. 9—378.
- Златковић 1988. Драгољуб Златковић, *Пословице њоређења у њиројском говору*. — СДЗБ, књ. XXXIV, стр. 346.
- Златковић 1989. Драгољуб Златковић, *Фразеологија стораха и наде у њиројском говору*. — СДЗБ, књ. XXXV, стр. 283.
- Златковић 1990. Драгољуб Златковић, *Фразеологија омаловажавања у њиројском говору*. — СДЗБ, књ. XXXVI, стр. 318.
- Ивић 1956. Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*. Увод и штокавско наречје, Нови Сад, стр. 216 (с картом).
- Ивић 1978. Павле Ивић, *Белешке о биограчићком говору*. — СДЗБ, књ. XXIV, стр. 125—176.
- Ивић 1994. Павле Ивић, *О говору галињољских Срба*. — СДЗБ, књ. XII, стр. XXI + 520.
- Ивић 1994. Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти*, Нови Сад, стр. 318.
- Ивић 1997. Павле Ивић et. alt., *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*. Друга књига: Морфологија, Синтакса, Закључци, Текстови. — СДЗБ, књ. XLIII, стр. 585.
- Ивић 1998. Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. — ЗБМСФЛ, књ. XLI/2, стр. 113—132.
- Ивић 1999. Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација (II)*. — ЗБМСФЛ, књ. XLII, стр. 305—354.
- Ивић 2001. Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација (III)*. — ЗБМСФЛ, књ. XLIV, св. 1—2.

- Јовановић 2005. Миодраг В. Јовановић, *Говор Пащћровића*, Подгорица, стр. 536.
- Јовић 1961—62. Душан Јовић, *О проблемима именица III врсте у неким шћокавским говорима*. — ЗМСФЛ, књ. IV—V, стр. 156—162.
- Јовић 1968. Душан Јовић, *Трщенички говор*. — СДЗб, књ. XVII, стр. XVI + 238.
- Кашић 1995. Зорка Кашић, *Говор Конавала*. — СДЗб, књ. XLI, стр. 241—396.
- Maretić 1963. Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskga književnog jezika*, Zagreb, str. 690.
- Марковић 2000. Јордана Марковић, *Говор Зайлања*. — СДЗб, књ. XLVII, стр. бр. 7—307.
- Марковић 1993. Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*. — СДЗб, књ. XXXIX, стр. 149—398.
- Милетић 1940. Бранко Милетић, *Црмнички говор*. — СДЗб, књ. IX, стр. 209—663.
- Младеновић 2001. Радовоје Младеновић, *Говор шарљанинске жује Гора*. — СДЗб, књ. XLVIII, стр. 1—606.
- Наранчић 1975. Љубица Наранчић, *Фонетске и морфолошке особине говора села Дољана у Лици*. — ППЈ, књ. 11, стр. 106—137.
- Николић 1964. Берислав Николић, *Сремски говор*. — СДЗб, књ. XIV, стр. 201—412.
- Николић 1966. Берислав Николић, *Мачвански говор*. — СДЗб, књ. XVI, стр. 179—313.
- Николић 1968. Берислав Николић, *Тршићки говор*. — СДЗб, књ. XVII, стр. 367—473.
- Николић 1969. Берислав Николић, *Колубарски говор*. — СДЗб, књ. XVIII, стр. 1—71.
- М. Николић 1972. Мирослав Николић, *Говор Горобиља*. — СДЗб, књ. XIX, стр. 242—367.
- М. Николић 1991. Мирослав Николић, *Говори србијанског Полимља*. — СДЗб, књ. XXXVII, стр. 548.
- С. Николић 2005. Светозар Николић, *Старословенски језик*, Београд—Бања Лука, стр. 304.
- Павлица 1984. Драган Павлица, *О говору околине Удбине*. — СДЗб, књ. XXX, стр. 357—424.
- М. Павловић 1939. Миливој Павловић, *Говор Срећачке Жује*. — СДЗб, књ. VIII, стр. 1—350.
- Павловић 1982. Радослав М. Павловић, *Облици дефлекције и коњуџације у говору подручја Раче крађујевачке (с посебним осврћом на акценат)*. — СДЗб, књ. XXVIII, стр. 7—61.
- Петровић 1973. Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, Нови Сад, стр. 212.
- Пецо 1964. Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*. — СДЗб, књ. XIV.
- Пецо 1979. Асим Пецо, *Говори сјеверозападне Босне, Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, књ. II: Морфолошке особине*, Сарајево 1979, 119—157.
- Пецо-Милановић 1968. Асим Пецо, Бранислав Милановић, *Ресавски говор*. — СДЗб, књ. XVII, стр. 241—366.
- Пешикан 1965. Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокашћунски и љешански говори*. СДЗб, књ. XV, стр. VIII + 294 + карта.
- Пижурица 1981. Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*. — ЦАНУ, Посебна издања, књ. 12. Одјељење умјетности, књ. 2, стр. 251.
- Поповић 1952. Иван Поповић, *Инструментал именица женског рода на сућласник*. — Њ III, св. 7—8, стр. 270—279.
- Поповић 1968. Иван Поповић, *Говор Госћођинаца у свешлости бачких говора као целине*. — ЈФ (Посебна издања), стр. 248.
- Правопис 1994. *Правопис српског језика: екавско издање (II издање)*, Нови Сад (Матица Српска).
- Радић 1990. Првослав Радић, *Цршице о говору села Мрче у куршумлићском крају*. — СДЗб, књ. XXXVI, стр. 74.
- Радовановић 2006. Драгана Радовановић, *Морфолошке особености говора средње Колубаре*. — СДЗб, књ. LIII, стр. 1—186.
- Ракић-Милојковић 1990. Софија Ракић-Милојковић, *Основе морфолошког система говора Доње Мућнице (код Параћина)*. — СДЗб, књ. XXXVI, стр. 118.
- Реметић 1970. Слободан Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*. — ППЈ, књ. 6, стр. 105—133.
- Реметић 1981. Слободан Реметић, *О незамењеном јайу и икавизму у говорима северозападне Србије*. — СДЗб, књ. XXVII, стр. 7—105.

- Реметић 1985. Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*. — СДЗб, књ. XXXI, стр. 555.
- Реметић 1996. Слободан Реметић, *Српски ѝризренски говор И*. — СДЗб, књ. XLII, стр. 319—614.
- Секулић 1981. Невенка Секулић, *Збирка дијалекатских ѝтекстова из Војводине*. — СДЗб, књ. XXVII, стр. 107—306.
- Р. Симић 1972. Радоје Симић, *Левачки говор*. — СДЗб, књ. XIX, стр. 1—618.
- Симић 1978. Милорад Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*. — СДЗб, књ. XXIV, стр. 1—124.
- Станић 1974. Милија Станић, *Ускочки говор И*. — СДЗб, књ. XX, стр. 1—259.
- Станић 1982. Милија Станић, *Ускочки акценат*. — СДЗб, књ. XXVIII, стр. 63—191.
- Станојчић-Поповић 1992. Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаѝика српскога језика*. Уџбеник за I—IV разред средње школе, Београд, стр. 415.
- Стевановић 1950. Михаило Стевановић, *Ђаковички говор*. — СДЗб, књ. XI, стр. 152.
- Стевановић 1981. Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, стр. I—X + 653.
- Стевовић 1969. Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Грузи с особийим осврѝом на акценѝе*. — СДЗб, књ. XVIII, стр. 401—635.
- Степановић 1994. Предраг Степановић, *Говори Срба и Хрватѝа у Мађарској*. Штокавско наречје, Нови Сад, стр. 171.
- Тешић 1977. Милосав Тешић, *Говор Љеѝѝанског*. — СДЗб, књ. XXII, стр. 159—328.
- Томић 1984. Миле Томић, *Говор Свиничана*. — СДЗб, књ. XXX, стр. 7—265.
- Томић 1987. Миле Томић, *Говор Раимаца*. — СДЗб, књ. XXXIII.
- Томић 1989. Миле Томић, *Речник Радимског говора*. — СДЗб, књ. XXXV, стр. 174.
- Ђирић 1983. Љубисав Ђирић, *Говор Лужнице*. — СДЗб, књ. XXIX.
- Ђирић 1999. Љубисав Ђирић, *Говори Понишавља*. — СДЗб, књ. XLVI, стр. 1—262.
- Ђупић 1970. Драго Ђупић, *Акценат именица у бјелойављиком говору*. — ППЈ, књ. 6, стр. 133—152.
- Ђупић 1977. Драго Ђупић, *Говор Бјелойављѝа*. — СДЗб, књ. XXIII, стр. IX + 226.
- Ђупић 1997. Драго Ђупић, Желько Ђупић, *Речник говора Зађараца*. — СДЗб, књ. XLIV.
- Шпис 1991. Марија Шпис, *Фонолошки оѝис говора Парага*. — СДЗб, књ. XXXVII, стр. 553—619.

*Жарко Бошняковић
Драгана Радовановић*

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ОКОНЧАНИЙ В ТВОРИТЕЛЬНОМ ПАДЕЖЕ
ЕДИНСТВЕННОГО ЧИСЛА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ЖЕНСКОГО РОДА
С НУЛЕВОЙ МОРФЕМОЙ В СЕРБСКИХ ДИАЛЕКТАХ

Р е з ю м е

В работе авторы анализируют инвентарь и ареальное распределение окончаний в творительном падеже единственного числа существительных ж. р. *ѝ-склонения* и приходят к выводу, что флективные морфемы (*-(j)ом, -ам, -ем, -им, -(j)у, -и*) многочисленны, причем первая, как самая частотная, является отличительной чертой в основном восточных сербских говоров, а последняя — более западных сербских штокавских говоров. Окончания *-ам, -ем, -им* встречаются главным образом в периферийных сербских говорах. Это исследование будет ориентиром и основой для будущих исследований еще не изученных или малоизученных областей сербского языка.

ЛЕКСИКОГРАФСКА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ГЛАГОЛСКИХ ДЕМИНУТИВА У РЕЧНИЦИМА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОБЛАСТИ

РАДМИЛА ЖУГИЋ

UDC 811.163.41'282.3(497.11)

У раду ће на конкретним примерима бити разматрани модели лексикографске дефиниције глаголских деминутива у српским дијалекатским речницима призренско-тимочких говора. У вези с тим настојаћемо да укажемо на запажене непрецизности, пропусте и омашке у лексикографској обради ове семантичке категорије. Такође, биће предложена и образложена нека методолошка решења која су у складу с лексикографском праксом и лексиколошком теоријом.

Кључне речи: глаголски деминутив, анализа лексикографске дефиниције глаголског деминутива, однос семантике одреднице у дефиницији и примеру који потврђује семантику одреднице која се дефинише, примена дескриптивне, синонимске и граматичке дефиниције и њихова битна обележја.

1. У овом раду се бавимо лексикографским приступом глаголским лексемама са значењем деминутивности у дијалекатским речницима призренско-тимочке дијалекатске области, чија је бројност пропорционално највећа у односу на остатак српског дијалекатског простора.¹

1.1. Непосредни повод за ову тему проистекао је из неких наших запажања о проблемима обраде глаголских (и придевских) деминутива с наведеног подручја, уоченим током семантичко-творбене анализе ових лексичких категорија, при чему су дијалекатски речници коришћени као основни извор грађе.²

2.1. Овој семантичкој категорији глагола дато је врло мало простора у монографским описима говора призренско-тимочке дијалекатске области, мада би њихова детаљнија обрада могла бити од велике помоћи ди-

¹ Ова [призренско-тимочка дијалекатска област] обухвата територију од југоисточне границе косовско-ресавског дијалекта ... па до границе Македоније и Бугарске (П. Ивић 1985: 110).

² Р. Жугић 2006¹: *Придевски деминутиви за означавање особина човека у призренско-тимочкој дијалекатској зони (семантичко-творбени аспекти)*. — Српски језик, бр. 12/1—2, Београд 2007, 303—320; Р. Жугић 2006²: *Придевски деминутиви у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне који се односе на особине ентитета из човековог окружења (семантичко-творбени аспекти)*. — Зборник радова Филозофског факултета, Косовска Митровица, 2007, књ. XXXVI (2006), 377—391; Р. Жугић 2006³: *Глаголски деминутиви с префиксом ПО- у призренско-тимочким говорима*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2007, књ. L, 257—270.

јалекатској лексикографији у прецизнијем дефинисању њиховог семантичког садржаја.³

2.2. Ретки су и радови мањег обима који су посвећени овом проблему. Уз радове из фусноте (2) који ће ускоро бити штампани, можемо навести и рад Р. Жугић из 2003. г. у коме се уопштено скреће пажња на глаголске (и придевске) деминутиве, занимљиве са творбено-семантичког аспекта,⁴ као и рад Ј. Марковић из 2005. у коме је представљена семантичка диференцијација деминутивних глагола у заплањском говору, творених формантом -к-.⁵

2.3. Извесних напомена о глаголским (и придевским) деминутивима има и у неким дијалекатским речницима, у оквиру кратког описа говора који се у речнику представља. Тако у *Речнику ѓовора Црне Реке*, аутор напомиње да постоје глаголски деминутиви који су и у овом, као и у осталим народним говорима, у знатно чешћој употреби од придевских деминутива. Он, такође, истиче да су деминутиви од придева и прилога нешто другачијег квалитета у поређењу са деминутивима од именица што се објашњава посебном структуром придевских и прилошких деминутива.⁶

У *Речнику села Каменице код Ниша* говори се о постојању деминутивних придева, али не и деминутивних глагола, којима овај речник иначе обилује.⁷

Ауторка *Речника ѓовора јабланичког краја*, у делу Увода, О речнику говора јабланичког краја истиче, да се добар увид у

³ Детаљнији подаци о степену изучавања глаголских деминутива у монографијама о призренско-тимочким говорима, дати су у раду који се бави глаголским деминутивима с префиксом ПО- у овим говорима, наведеним у оквиру фусноте (2). Будући да се рад на који се позивамо налази у штампи, сматрамо да неће бити наодмет, да се и на овом месту укратко осврнемо на меру пажње коју су аутори монографија посветили овој семантичкој категорији глагола: Н. Богдановић 1979: у монографији *Говори Бучума и Белог Појока* нема никаквих података о глаголским (и придевским) деминутивима.

Н. Богдановић 1987: у монографији *Говор Алексиначког Поморавља*, аутор о глаголама наведене семантике каже: „Обични су деминутиви и итеративи: *йивка*, *риљка*, *йрчка*, *йуцка*, *црчка*, *цврчка*, *цвирка* ... као и од њих изведени: *йоивкџје*, *йоирчкџје*, *йошуцкџје*, *йоцврчкџје* ... са осталим паралелним облицима: *риљкај* : *йорилкџје*; *йивка* сам кад не види никој ...: *йоивкџа* си он” (стр. 213).

В. Вукадиновић 1996: у монографији *Говор Црне Траве и Власине*, у поглављу *Облици* у коме се расправља о глаголским облицима (203—236), пронашли смо деминутивни глагол: ти му *свирка*, *свиркаше*, који, иако усамљен, упућује на ову семантичку категорију, иначе обичну у околним говорима.

Љ. Ђирић 1999: у монографији *Говори Понишавља*, у оквиру другог дела *Облици*, у Напоменама о појединим глаголима, аутор износи констатацију да су деминутивни глаголи чести у говору Понишавља и наводи примере: *музне* ... гасарче *само свийка* ... сас њи се *йојокрџје* ... *йочџкне* га по образ (стр. 180).

Ј. Марковић 2000: Монографија *Говор Зайлања* садржи посебан део насловљен *Творба речи* (199—219) у коме ауторка највише пажње посвећује творби именица (18 стр.), док о творби свих осталих морфолошких категорија говори на 3 стране. Творба глагола је приказана на 2 стране при чему су творбени модели деминутивних глагола размотрени у 3 тачке на 218. страни: *йојлејкџје* ... *йоивкџје*, *йорийкџје*, *йосвијкџје*, *йоцујкџје*.

⁴ Р. Жугић 2003: 81—86.

⁵ Ј. Марковић 2005: 133—139.

⁶ М. Марковић 1986: 251.

⁷ В. Јовановић 2004: 326.

творбену проблематику може сагледати на примерима глаголских лексема с деминуцијом ... код којих се уочава и творбени модел двоструке префиксације (поу^алим, попристе^гнем), иначе ређи у српском стандардном језику, а да су творбено занимљиве и придевске лексеме којима је означено присуство назначене особине у незнатној мери.⁸

2.4. Дијалекатски речници доносе прилично богат корпус оваквих лексема, потврђујући њихово значење, у највећем броју случајева, аутентичним, уверљивим, неисконструисаним примерима из живог народног говора. Наш основни задатак је да анализом дефиниције одређене лексеме установимо однос семантике садржане у дефиницији и одреднице дате у примеру. Кроз коментаре ћемо настојати да предложимо решења чија би сврха била методолошко побољшање са прецизнијим тумачењем семантике ових лексема.

2.5. Лексикографска обрада и тумачење значења глаголских деминутива анализирана је на материјалу следећих дијалекатских речника: **Речник лесковачког говора** Бране Митровића, **Речник народног говора у Црној Реци** Миодрага Марковића, **Речник тимочког говора** Јакше Динића, **Речник говора јужне Србије** Момчила Златановића, **Речник села Каменице код Ниша** Властимира Јовановића и **Речник говора јабланичког краја** Радмиле Жугић. Сви наведени речници, изузев *Речника љовора јужне Србије* и *Речника лесковачког љовора*, објављени су у престижној публикацији *Српски дијалектолошки зборник* Српске академије наука и уметности.

3. Обрада глаголских деминутива захтева од обрађивача, лексикографа, исказивање њиховог значења таквом дефиницијом која ће одражавати специфичне, релевантне карактеристике радње или стања који се њима казују. При том ће свакако бити од значаја и укључивање аналитичког приступа творбеној структури оваквих лексема која ће обрађивачу наметнути неопходност успостављања семантичке паралеле и диференцијације према основном, неизведеном глаголу. Овакав приступ може резултирати овим или оним типом дефиниције, успешном или мање успешном дефиницијом, али је сасвим извесно да то неће бити дефиниција којом се апсолутно поклапају значења основне лексеме и од ње изведене лексеме таквим граматичким средствима која недвосмислено упућују на другачију, померену семантику, у конкретном случају глаголску деминуцију.

3.1. Дефинисање глаголског деминутива глаголом из његове основе, представља доста грубу грешку у обради оваквих глаголских лексема, па смо пре склони да верујемо да се ради о превиду, а не о обрађивачевом непрепознавању суштине значења. Мада је број овако дефинисаних глаголских деминутива релативно занемарљив, на њих ћемо ипак указати, између осталог и стога што су забележени у три, од укупно шест прегледаних речника. Тако су семантички одређени глаголски деминутиви **вечѐрка**⁹ са значењем: *вечера*, **ваљка**¹⁰ у значењу синонимске лексеме из

⁸ Р. Жугић 2005: XXXVIII (РЈК).

⁹ В. Јовановић 2004: 358.

¹⁰ Исто.

стандардног језика *коџрља*, *нишка се*¹¹ *њиха се*, *њице* и *помалкујем*¹² *шћедим*.

3.2. Увидом у целокупну грађу, изузимајући при том грађу *Речника ѓовора јабланичког краја* (јужна Србија) који у овом раду користимо, између осталог, и као коректив кад год се за то укаже потреба, може се констатовати да је најчешће примењивана аналитичка, дескриптивна дефиниција, потом синонимска дефиниција, често од само једног синонима стандардног језика, док је граматичка дефиниција најређе заступљена.

3.3. Када говоримо о описној дефиницији, нужно је истаћи њену приличну језичку оскудност као општу карактеристику свих речника. Њу углавном чине прилози МАЛО, ПОМАЛО и ОСНОВНИ, НЕИЗВЕДЕНИ ГЛАГОЛ, или пак ове две компоненте иду обрнутим редом. Наводимо примере из првих пет речника, а потом ћемо, као сугестију за будуће дијалекатске речнике, дати дефиниције из РЈК: *лупка удара ѱолако*;¹³ *мрткам*¹⁴ *ѱо мало мрдм*;¹⁵ *назнајујем знам ѱомало*;¹⁶ *насумњујем ѱомало сумњам*;¹⁷ *повози се мало се вози*;¹⁸ *погорј мало ѓори, крајко ѓори*;¹⁹ *помaje се задржи се мало*;²⁰ *помије мало умије, овлашц умије*;²¹ *поноси носи мало*;²² *поомије умије ѱонекад, умије овлашц*;²³ *поофркнем мало ојачам*;²⁴ *поочишти очисти до извесне мере, очисти ѱонекад*;²⁵ *попасе мало ѱасе*;²⁶ *попрска ѱадне мало, о киши, овлашц*;²⁷ *поработи ради мало, ради ѱомало*;²⁸ *поработујем радим ѱомало*;²⁹ *посврнем се ојачам мало*;³⁰ *поседи седи мало*;³¹ *посиска мало сиса*;³² *посмеље самеле мало, самеле ѱонекад*;³³ *поспечали заради мало*;³⁴ *поспечали заради нешто новца у ѱечалби*;³⁵ *по-*

¹¹ М. Марковић 1993: 271.

¹² М. Златановић 1998.

¹³ М. Марковић 1993: 244.

¹⁴ О семантичкој нијанси глаголских деминутива образованих од коренске морфеме, форманта -к- и основног вокала типа *мрјика*, *ѱијика*, *рјика*, *лјетика* и сл., в. рад Ј. Марковић 2005: 133—139.

¹⁵ Б. Митровић 1984.

¹⁶ М. Златановић 1998.

¹⁷ Исто.

¹⁸ В. Јовановић 2004: 540.

¹⁹ Исто: 542.

²⁰ М. Марковић 1993: 303.

²¹ Ј. Динић 1992: 503.

²² В. Јовановић 2004: 551.

²³ Ј. Динић 1992: 505.

²⁴ М. Златановић 1998.

²⁵ Ј. Динић 1992: 505.

²⁶ В. Јовановић 2004: 552.

²⁷ Исто: 553.

²⁸ В. Јовановић 2004: 553.

²⁹ М. Златановић 1998.

³⁰ Исто.

³¹ М. Марковић 1993: 305.

³² В. Јовановић 2004: 555.

³³ Ј. Динић 1992: 508.

³⁴ В. Јовановић 2004: 555.

³⁵ Ј. Динић 1992: 509.

стѣкнем *стѣкнем извесну имовину*;³⁶ **почува** *чува мало*;³⁷ **припораснем** *по-расшем мало*.³⁸

3.4. Наредне глаголске лексеме са значењем деминутивности, чији је број готово исти као у пет претходно наведених речника заједно, протумачене описном дефиницијом, узете су из *Речника говора јабланичког краја*.³⁹ Након њиховог навођења прокоментаришаћемо дате описне дефиниције, а на примеру упоредне анализе једног глаголског деминутива, који бележе и претходни речници, настојаћемо да изведемо уопштени закључак о ваљаности дефиниције за прецизније разумевање семантике глагола о којима се овде говори: **побачкам се** *расхладим се накратко у бачкалу (о свињама)*; **повијем** *извесно краће време, мало њачем, њољачем*; **погрваљам се** *мало, незнајно се кошрљам, ваљам*; **пожалим** *и́роведем извесно краће време у жалосици за умрлим*; **пожмијем** *и́роведем једно краће време жмурићи, дремајући, мало одремам*; **позборим** *и́роведем извесно краће време у разговору, и́оразговарам*; **покарам** *мало некога изгрдим, и́рекорим, укорим*; **пољизгам се** *и́роведем извесно краће време клизајући се, мало, кратки се клижем*; **помажем се** *и́роведем извесно краће време у доколици, разоноди*; **понишам** *мало, кратки љуљам некога*; **побдим** *и́роведем извесно краће време у ходању, мало, кратки ходам*; **пооратим** *и́роведем извесно краће време у разговору, и́оразговарам*; **попазим** *и́ријазим, и́ричувам некога, нешто*; **попивкујем** *и́ијем њомало, и́ијуцкам (алкохолно њиће)*; **попојем** *мало, кратки њвам*; **попоскам** *мало, донекле и́ретражујем њо нечијој коси чистећи, уклањајући ваши*; **поработим** *извесно краће време радим, и́орадим*; **посви́рим** *и́роведем извесно краће време свирајући*; **посврнем се** *незнајно, донекле се ојоравим, ојачам*; **посмејем се** *мало, кратки се смејем*; **поспијем** *мало одсјавам*; **постѣкнем** *дођем до одређеног (обично невеликог иметка), стѣкнем иметак у границама својих могућности*.

3.5. Изложени материјал нам показује да је у свим речницима примењен исти начин обраде, односно да су лексеме дефинисане описном дефиницијом. Међутим, упоредна анализа дефиниција првих пет речника с једне стране, и РЈК, требало би да покаже практичну оправданост одабира и везивања више дефиницијских елемената у циљу прецизнијег тумачења семантике ових лексичких јединица. Ово ћемо илустровати на примеру глагола **помажем се**.

3.6. Лексема **помажем се** дефинисана је у Марковић 1993: *задржи се мало*, док је она у РЈК протумачена дефиницијом: *и́роведем извесно краће време у доколици, разоноди*. Из прве дефиниције може се схватити извесна временска ограниченост наведене радње која је истакнута прилогом *мало*, док се другом дефиницијом категорија ограничености временског трајања сугерише синтагмом *извесно краће време*, што је по нашем схватању примереније има ли се у виду да је реч о временском трајању које може бити кратко или дуго. Друга, суштинска, примедба односи се на

³⁶ Исто.

³⁷ М. Марковић 1993: 309.

³⁸ М. Златановић 1998.

³⁹ Р. Жугић 2005.

глагол из дефиниције 'задржим се'. У српском језику, примарно значење овог глагола је: 'остати, пробавити, проборавити негде'.⁴⁰ То би у нашем случају значило да је неко 'остао, пробавио, проборавио негде (мало)'. Међутим, код глагола **помајем се** реч је о нечему другом. У његовој основи је глагол 'мајати се', који додуше може имати компоненте глагола 'задржати' се као секундарне, али његово основно значење је: 'задржавати се, губити време око нечега, замајавати се, дангубити'.⁴¹ Дакле, прва лексикографска дефиниција не садржи релевантне значењске компоненте глагола из основе што је чини недовољно спецификованом. Лексикологија, међутим, у овом смислу, захтева дефиницију која треба да буде довољно спецификована, али не и преспецификована.⁴² С друге стране она је сувише уопштена, укључујући у себе сва значења глагола задржавати се, што је у најмању руку чини семантички недовољно прецизном, ако не и потпуно нетачном. „Лексикографска дефиниција набраја само најважнија семантичка обиљежја дефинисане лексичке јединице, која су довољна да би се разликовала од других јединица”.⁴³

3.7. За примену описног, као и било којег другог начина дефинисања уопште, нужно је задовољити неколико услова. Први је тачна идентификација семантичке структуре одредничке речи. „Семантички је садржај лексикографске дефиниције — интелектуална интерпретација појма, појаве, десигната уопште са релевантним елементима његове реализације”.⁴⁴ Други захтев који се поставља пред лексикографа јесте уочавање творбене структуре оваквих лексема без чијег познавања нема ни прецизног семантичког одређења. Уколико буде задовољена творбена компонента одређене лексеме, лексикограф ће бити на добром путу ка дефинисању значења, јер ће му одређени елементи творбене структуре (нпр. префикс *йо-* (*йојојем*), формант *-к-* (*мацка*), инфиксална морфема *-кује-* (*йојивкује*) јасно указивати да је реч о глаголским деминутивима чију деминутивну, каткад и хипокористичку нијансу, управо условљавају овакви творбени елементи. Када се јасно сагледају обе наведене компоненте, биће очито да се таквом глаголском лексемом исказује радња чије је време трајања ограничено, односно у којима се радња реализује донекле, мало, у краћем временском интервалу или непотпуном степену интензитета. Због тога овакве глаголе треба дефинисати описно прилозима: *мало, крајко, донекле, до извесне мере, не сасвим + основни глагол*. Сматрамо да би овакав лексикографски поступак при обради сваког глаголског деминутива, уколико се обрађивач из образложеног става, определи за описну дефиницију, свакако дао добре резултате. Тако би могле бити избегнуте описне дефиниције типа *седим мало* за **поседим**, *йорасишем мало* за **припораснем** и сл.

3.8. Скретућемо пажњу на још неке битне моменте код описних дефиниција. Један од њих је дефинисање глагола несвршеног вида глаго-

⁴⁰ РСАНУ, том 5.

⁴¹ РСАНУ, том 11.

⁴² Л. Згуста 1991: 239.

⁴³ Исто: 238.

⁴⁴ Д. Г. Премк 1982: 49.

лом свршеног вида⁴⁵, нпр.: **посивли** *мало зайлаче, йойлаче*,⁴⁶ или **поровѣ** *мало зайлаче, йойлаче*.⁴⁷ Друга примедба би се односила на допуна описне дефиниције синонимом, нпр.: **поѣди** *йохода, мало хода йа се одмори*.⁴⁸ Синоним увек долази иза описног дела дефиниције као допуна или додатно објашњење дефиниције.⁴⁹ У овом примеру уочавају се још два непожељна поступка при формирању лексикографске дефиниције. Синоним испред описне дефиниције 'похода' не налази се ни у вокабулару дијалекта о коме је овде реч, као ни у стандардном језику. Јасно је да је обрађивач употребио лексему коју је исконструисао аналогијом према дијалекатским глаголским деминутивима с префиксом *йо-* додатим на основни глагол 'ходам' стандардног лика. Описна дефиниција *мало хода йа се одмори* непрецизна је и преспецификована.⁵⁰ Део описне дефиниције *йа се одмори* сугерише да ће се радња ходања поновити, наставити после одмора. Међутим, по структури, ово није итеративни глагол попут **попивкјује** нпр., али јесте деминутивни јер га таквим чини префикс *йо-*. Тако би се прецизније семантика овог глагола могла одредити као радња ходања која се врши извесно краће време, која се кратко упражњава, односно траје кратко.

Често се други, описни део врло незграпно проширује у циљу појашњења, што у ствари води замагљивању семантике, у најмању руку непотребној редуванци: **понаучи** *науци нешйо, научи мало, научи више*;⁵¹ **поодѣне** *одахне, одмори се, одмори се мало*;⁵² **посрабѣти** *уради се највећи део најважнијих лейњих йољских йослова*.⁵³

4. Друга по заступљености, у првих пет дијалекатских речника, јесте *синонимска дефиниција*, док се у РЈК ретко користи сама већ се јавља као допуна описне дефиниције.

4.1. Најпре ћемо навести примере синонимске дефиниције, а потом ћемо указати на поједине добре и лоше стране њене примене у дијалекатској лексикографији: **глѣтка** *џледуцка, йоџледава*;⁵⁴ **пожалим** *оджалим*;⁵⁵ **позбѣрим** *йоразџоварам*;⁵⁶ **пооратим** *йоразџоварам*;⁵⁷ **приваркам** *йрийазим*,

⁴⁵ О овоме в. Л. Згуста 1991: 243. На овај проблем скреће се пажња и у Упуствима за израду Речника САНУ: „Треба добро пазити да дефиниција пружи граматички адекватну замену: да се несвршени глагол не дефинише помоћу свршеног, безлични помоћу оног који није безличан, придевски израз прилошким или слично” (Упутства за израду Речника САНУ: 26).

⁴⁶ В. Јовановић 2004: 546.

⁴⁷ Исто: 554.

⁴⁸ Исто: 551.

⁴⁹ „Пожељно је да прво дође описна дефиниција па онда дефиниција путем замене сродним речима” (Упутства за израду Речника САНУ, 27).

⁵⁰ О овоме видети код Згуста 1991: 239.

⁵¹ Ј. Динић 1992: 505.

⁵² Исто.

⁵³ Ј. Динић 1992: 509.

⁵⁴ В. Јовановић 2004: 368.

⁵⁵ Б. Митровић 1984.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто.

йричувам;⁵⁸ **попазим** *йрийазим*;⁵⁹ **помазни** *йоғлади, йомилује*;⁶⁰ **полафим** *йоразговарам*;⁶¹ **поврѣви** *йоразговара, йойрича*;⁶² **скитка** *скийиуцка*;⁶³ **поварди** *йрийази, йричува*;⁶⁴ **посачѣка** *йричека*;⁶⁵ **пошпа́рам** *йришйедим, зашйедим*.⁶⁶

4.2. Из наведених примера се види да се синонимска дефиниција често састоји само од једног синонима. Овде је са становишта лексикологије изостављен један врло битан моменат који се односи на број употребљених синонима: „у већини случајева, само један синоним неће бити довољан и потребно их је навести више”.⁶⁷ На околности под којима се употребљава синонимска дефиниција, пажњу скреће и Премк: „Дефиниција чији је садржај само синонимски даје се ... када постоји довољан број речи у општем лексичком фонду синонимичних с одредницом”.⁶⁸ У лексикографској пракси се, међутим, оправдано инсистира на више од једне синонимске или блискозначне лексеме. У том смислу лексикограф мора бити не само добар познавалац дијалекта као свог матерњег језика, већ и стандардног, књижевног језика. У пракси се догоди да и поред испуњених наведених критеријума, обрађивач начини превид па одредницу протумачи лексемом која никако не може бити синоним ни блискозначница, што резултира новом, другачијом семантичком димензијом. Добар пример за то је глаголски деминутив **пожали** са дефиницијом *оджали* у којој глагол 'оджали', који се не може сматрати стандардним, има значење прежали. Пожали, међутим, значи да је радња квантитативно ограничена префиксом *йо-* због чега овај глагол треба дефинисати: *йроведе извесно краће време у жалостйи за йреминулим*.

4.3. Пример који смо прокоментарисали упућује на још једну значајну чињеницу да многи дијалектизми, попут наведеног, немају синоним у стандардном језику. Према овоме се лексикограф дијалекатских речника мора односити крајње опрезно да не би пао у замку аналошког извођења речи. У том смислу је нужна консултација постојећих речника стандардног језика, а по потреби и анкета стручњака за српски језик. Уколико се покаже да одговарајућег синонима нема, онда треба прибећи описној или граматичкој дефиницији.

4.4. Код неких обрађивача се у оваквом начину дефинисања, као уосталом и у другим типовима дефиниција, јављају дијалекатске речи, што се сматра грубом грешком. У лексикографској дефиницији не треба

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ В. Јовановић 2004: 549.

⁶¹ М. Златановић 1998.

⁶² М. Марковић 1993: 296.

⁶³ В. Јовановић 2004: 617.

⁶⁴ Исто: 539.

⁶⁵ Ј. Динић 1992: 508.

⁶⁶ Р. Жугић 2005.

⁶⁷ Л. Згуста 1991: 247.

⁶⁸ Д. Г. Премк 1982: 51.

да буде архаичних, дијалекатских, вулгарних, ретких и сл. речи:⁶⁹ **попојѐм ѿојевам**;⁷⁰ **посмеје се ѿросмеје се**;⁷¹ **посвиркујѐм свиркуѐм**.⁷²

5. *Грамаѿичка дефиниција* је у првих пет дијалекатских речника најслабије заступљена, док је у шестом, РЈК, она готово најзаступљенија. Најпре ћемо на примерима показати како грамаѿичку дефиницију користе обрађивачи првих пет речника, а потом ћемо њихов приступ упоредити са овим лексикографским поступком у РЈК.

5.1. Грамаѿичком дефиницијом се успоставља грамаѿички однос новоизведене лексеме према основној лексеми. У првих пет речника одредница се тумачи увођењем скраћенице дем. за квалификатив (деминутив) од основног глагола, а понекад уз дем. стоји и хип. (хипокористик, хипокористично): **дѿвка дем. и хип. од дува**;⁷³ **мрѿтка дем. од мрда**;⁷⁴ **напѿпка се дем. од напѿпа се**;⁷⁵ **поболѿ дем. од боли**;⁷⁶ **зѿвка дем. од зева, ошвара усѿа**;⁷⁷ **варне дем. скува, скува мало, скува на брзину**;⁷⁸ **дѿлка дем. од дела, деље бриѿвом, сипно и овлаш деље бриѿвом**.⁷⁹

Наша примедба на овај тип дефиниције односи се пре свега на проширивање грамаѿичке дефиниције, која је иначе сама по себи довољна, описном дефиницијом (у последња два примера).

5.2. Друга мањкавост тиче се дефинисања дијалекатским глаголом који у речнику нема статус одреднице. У лексикологији се с правом инсистира на томе да лексикографска дефиниција треба „да се састоји искључиво од ријечи које се објашњавају у рјечнику”.⁸⁰ Овај начин се може применити у дефинисању глаголских деминутива од глагола који су облички и значењски идентични са стандардним језиком, али не и у случају дијалекатске речи. У овом, иначе, слабо заступљеном начину лексикографске интерпретације, од укупно седам лексема, појавио се и такав пример (**напѿпка се**) захваљујући коме смо могли да укажемо на овај тип пропуста, који нам је и из лексикографске праксе довољно познат. Због тога се пред лексикографа увек поставља захтев провере бројних елемената у свим фазама израде сопственог речника, па самим тим и о провери унетих одредница и њиховог међусобног упућивања. Аутор дијалекатског речника је првенствено, ако не и искључиво, одговоран за његову ваљаност и квалитет.

5.3. Највећи број, прилично богатог фонда глаголских деминутива, ауторка *Речника ѿвора јабланичкоѿ краја* дефинише грамаѿичком дефи-

⁶⁹ Л. Згуста 1991: 242.

⁷⁰ Б. Митровић 1984.

⁷¹ Исто.

⁷² Исто.

⁷³ М. Марковић 1993: 194.

⁷⁴ В. Јовановић 2004: 472.

⁷⁵ Исто: 482.

⁷⁶ Исто: 539.

⁷⁷ М. Марковић 1993: 210.

⁷⁸ Ј. Динић 1992: 390.

⁷⁹ Исто: 402.

⁸⁰ Л. Згуста 1991: 242. Овде се наводи пример дефинисања једног значења енглеског *bollard* „мјесто на саобраћајном острву”, где се закључује да корисник не добија много ако нема дефиниције саобраћајног острва.

ницијом, показујући њену применљивост и у дијалекатским речницима, под околностима које ће бити експлициране након наведених примера: **в́арнем** у дем. значењу: *варим*; **вечѐркам** у дем. значењу: *вечерам*; **глѐткам** у дем. значењу: *гледам*; **дрѐмкам** у дем. значењу: *дремам*; **жњѐјнем** у дем. значењу: *жњејем*; **засрђкам** у дем. значењу: *задзрђам*; **измочкам се** у дем. значењу: *измочам се*; **мацкам** у дем. значењу: *мацам*; **мѐзнем** у дем. значењу: *мезим*; **мочкам** у дем. значењу: *мочам*; **намацкам** у дем. значењу: *намацам*; **обањкам** у дем. значењу: *обањам*; **пѐкнем** у дем. значењу: *печем*; **пѐрнем** у дем. значењу: *перем*; **подрипкѐјем** у дем. значењу: *подријујем*; **подсмѐвкам се** у дем. значењу: *подсмивам се*; **помацкам** у дем. значењу: *помацам*; **понаучим** у дем. значењу: *научим*; **почѐкам** у дем. значењу: *чекам*; **помочкам се** у дем. значењу: *помочам се*; **посипњѐјем** у дем. значењу: *посијујем*; **св́арнем** у дем. значењу: *сварим*; **свѐркам** у дем. значењу: *свирим*; **сејнем** у дем. значењу: *сејем*; **сипнем** у дем. значењу: *сијам*; **сипњѐјем** у дем. значењу: *сијујем*; **сирњѐјем** у дем. значењу: *сирим*; **скѐбнем** у дем. значењу: *скубем*; **тѐрнем** у дем. значењу: *турурим*; **уваљкам се** у дем. значењу: *уваљам се*; **фаћкам** у дем. значењу: *фаћам*; **шѐткам се** у дем. значењу: *шећам се*.

5.4. Граматичком дефиницијом се директно, непосредно сугерише деминутивно значење глаголске лексеме која се дефинише и глагола од кога је одређеним творбеним елементима изведена лексема одредница. Оваквим лексикографским поступком се граматичким средствима успоставља њихова лексичко-семантичка веза.

5.5. Граматичка дефиниција је пожељна својом једноставношћу и прецизношћу семантичког одређења што је чини врло применљивом у дескриптивним речницима у којима се стандардним језиком тумаче стандардне одреднице.⁸¹ У дијалекатским речницима се оваквом дефиницијом тумаче дијалекатске изведене лексеме помоћу дијалекатске основне лексеме. Ово самим тим подразумева да у речник мора бити унета и обрађена дијалекатска основна лексема. С друге стране, дијалекатски речник као диференцијални према стандардном језику, искључује стандардне лексеме које се често налазе у основи дијалекатских одредница које се оправдано уносе у речник због диференцијалног морфолошког образовања. У том случају, јасно је, изостаје обавезност обраде стандардних лексема. О овом критеријуму селекције одредница, аутор дијалекатског речника мора водити рачуна. Тако је нпр. састављач *Речника говора јабланичког краја* с правом изоставио лексеме *сејем*, *сирим*, *шећам*, али би се евентуално изостављање лексема *засрђам*, *варим*, *турурим* и сл., морало сматрати грубим огрешењем о лексикографску норму.

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ

6. Анализом лексикографског приступа глаголским деминутивима у дијалекатским речницима призренско-тимочких говора, указали смо пре-

⁸¹ Речник српскохрватског књижевног и народног језика: том 1—16.

васходно на моделе лексикографских дефиниција као и на непрецизности, пропусте и омашке у тумачењу семантике ових лексичких јединица. Неадекватна лексикографска решења су илустрована конкретним примерима, а наша образложења предложених методолошких решења требало би да буду резултат обједињавања лексикографског искуства и незаобилазних лексиколошких постулата из лексиколошке литературе.

6.1. Природа обрађене грађе ставила је у фокус истраживачевог интересовања оне елементе обраде наведених лексичко-семантичких категорија у којима се очитују пропусти и недостаци, с намером да се будућим састављачима дијалекатских речника, бар у једном њиховом сегменту, помогне да овакве проблеме решавају на лексикографски прихватљив начин што би свакако побољшало њихов квалитет.

7. Једно је извесно: дијалекатску лексикографију требало би, како је то у другим словенским срединама, да прате дијалекатска лексиколошка истраживања. Мада је код нас ова област још увек на почетку, ипак се у новије време уочава изванредан квалитативан помак у лексикографској интерпретацији дијалекатске лексике са примењеним методолошким решењима која прате специфичности дијалекатске грађе. Како би овакав тренд био настављен, прека је потреба да се, на материјалу досад урађених дијалекатских речника, приступи лексиколошком проучавању многих теоријских проблема које би свакако установило основне методолошке принципе у области дијалекатске лексикографије. Удруживање дијалекатске лексикографије и дијалекатске лексикологије, сасвим је извесно, дало би добре резултате.

8. Изложена запажања о извесним пропустима у лексикографској обради глаголских деминутива у овим дијалекатским речницима, нимало не умањују њихов значај као базе за систематско проучавање лексичког богатства народних говора, за бројна дијалектолошка и друга лингвистичка истраживања, за контрастивна истраживања лексичко-семантичког система једног дијалекта и стандардног језика и сл. Уосталом, незаобилазна је чињеница да су дијалекатски речници својеврсна ризница материјалне и духовне културе корисника у речнику представљеног говора, па у том смислу треба поздравити сваки нови дијалекатски речник, уз једну оgradu: коначна верзија текста речника не би требало да заобиђе дијалекатског лексикографа.

Београд

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Ј А

Б. Митровић 1984: Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*. — Народни музеј, Лесковац.

В. Вукадиновић 1996: Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*. — СДЗБ XLII, Београд, 1—317.

В. Јовановић 2004: Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*. — СДЗБ 51, Београд, 313—688.

Д. Г. Премк 1982: Даринка Гортан-Премк, *О семантичком садржају лексикографске дефиниције*. — Лексикографија и лексикологија, Зборник реферата, Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Институт за српскохрватски језик, Институт

за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Матица српска, Филолошки факултет у Београду, Одсек за јужнословенске језике и општу лингвистику, Београд — Нови Сад 1982, 49—51.

Д. — Ж. Ђупић 1997: Драго Ђупић — Желько Ђупић, *Речник љовора Загарача*. — СДЗб XLIV, Београд.

Ј. Динић 1990: Јакша Динић, *Речник ѿимочког љовора*, СДЗб XXXVI, Београд, 381—422.

Ј. Динић 1992: Јакша Динић, *Речник ѿимочког љовора, друџи додаѿак*, СДЗб XXXVIII, Београд, 379—586.

Ј. Марковић 2000: Јордана Марковић, *Говор Зайлања*. — СДЗб XLVII, Београд, 7—307.

Ј. Марковић 2005: Јордана Марковић, *О неким глаголским образовањима*. — Србистички прилози, Зборник у част професора Славка Вукомановића, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 133—139.

Л. Zgusta 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*. — Prevod i predgovor dr Danko Šipka, Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 1991.

Љ. Ђирић 1999: Љубисав Ђирић, *Говори Понишавља*. — СДЗб XLVI, Београд, 7—262.

М. Марковић 1986: Миодраг Марковић, *Речник народног љовора у Црној Реци*. — СДЗб XXXII, Београд, 245—500.

М. Марковић 1993: Миодраг Марковић, *Речник народног љовора у Црној Реци, друџи додаѿак*. — СДЗб XXXIX, Београд, 151—398.

М. Златановић 1998: Момчило Златановић, *Речник љовора јужне Србије*. — Учитељски факултет, Врање.

М. Стевановић 1975³: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*. — Научна књига, Београд.

Н. Богдановић 1979: Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Појока*. — СДЗб XXV, Београд.

Н. Богдановић 1987: Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*. — СДЗб XXXIII, Београд, 7—302.

П. Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у ѿтокавско наречје*. — Матица српска, Нови Сад 1985².

Р. Жугић 2003: Радмила Жугић, *Речник Момчила Златановића, значајан извор за проучавање многих лингвистичких ѿема*. — Стваралаштво Момчила Златановића, Учитељски факултет, Врање, 81—86.

Р. Жугић 2005: Радмила Жугић, *Речник љовора јабланичког краја*. — СДЗб LII, Београд.

Р. Жугић 2006¹: Радмила Жугић, *Придевски деминуѿиви у љоворима ѿризренско-ѿимочке дијалекатске зоне који се односе на особине енѿиѿиѿа из човековог окружења (семантичко-ѿворбени аспект)*. — Зборник радова Филозофског факултета, Косовска Митровица, 2007, књ. XXXVI (2006), 377—391.

Р. Жугић 2006²: Радмила Жугић, *Придевски деминуѿиви за означавање особина човека у ѿризренско-ѿимочкој дијалекатској зони (семантичко-ѿворбени аспект)*. — Српски језик, бр. 12/1—2, Београд, 2007, 303—320.

Р. Жугић 2006³: Радмила Жугић, *Глаголски деминуѿиви с ѿрефиксом ПО- у ѿризренско-ѿимочким љоворима*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2007, књ. L, 257—270.

РЈК: *Речник љовора јабланичког краја*.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика I—6*, Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад, 1967—1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. — Српска академија наука и уметности. Институт за српски језик САНУ.

Р. Стијовић 1990: Рада Стијовић, *Из лексике Васојевића*. — СДЗб XXXVI, Београд, 121—262.

Уѿуѿѿа за израду Речника српскохрватског књижевног и народног језика. — Институт за српски језик, Београд.

Радмила Жугич

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ГЛАГОЛЬНЫХ
УМЕНЬШИТЕЛЬНЫХ СЛОВ В СЛОВАРЯХ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОКСКОЙ
ДИАЛЕКТНОЙ ЗОНЫ

Р е з ю м е

В работе на конкретных примерах рассматриваются некоторые неточности, упущения и ошибки в лексикографической обработке глагольных уменьшительных слов в словарях призренско-тимокской диалектной зоны. В связи с этим автор предлагает и обосновывает ряд решений, в соответствии с теоретическими основами лексикологии и лексикографической практикой.

В заключительной части изложения указывается на необходимость систематического лексикологического изучения теоретических вопросов в области диалектной лексикографии. Автор подчеркивает, что окончательный вариант текста диалектного словаря должен быть предоставлен вниманию диалектного лексикографа.

О СРПСКИМ КОНСТРУКЦИЈАМА СА МОДАЛНИМ ЗНАЧЕЊЕМ „УНУТРАШЊЕГ ПОДСТИЦАЈА” И ЊИХОВИМ МАЂАРСКИМ ЕКВИВАЛЕНТИМА

ДУШАНКА ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ

UDC 811.163.41'362:811.511.141'362

У раду се анализирају они типови исказа са модалним значењем унутрашњег подстицаја (искази са значењем воље, жеље, потребе субјекта/говорника без елемента каузације) из којих је, у српском, изостао лексички показатељ овога значења и посматрају се њихови мађарски еквиваленти. У српском се разматрају глаголски облици (потенцијал, императив, крњи перфекат и инфинитив), специфична употреба протазних делова одређених типова кондиционалних реченица, инфинитив/*да* + презент уз глагол *бити*, конструкције с морфемом *се*, генитив с предлогом *до* уз копулу и акузатив с предлогом *за* уз копулу. У мађарском су као формални кореспонденти евидентирани такође глаголски облици (кондиционал, императив и инфинитив), али и семантички еквивалентни искази са експлицираним лексичким модалним показатељима.

Кључне речи: модалност, синтакса, семантика, прагматика, српски језик, мађарски језик, контрастивна анализа

Семантичко-прагматичка категорија модалности представља комплекс различитих типова модалних значења и остварује се разноврсним језичким средствима, на различитим језичким нивоима. У анализи модалности у језику једно од основних питања и јесте питање класификације типова модалности, односно одређивање врста модалних значења. Једна предложена класификација¹ обухвата три основна модална типа: „мотивациону”, „епистемичку” и „евалуативну” модалност. „Мотивациона модалност” обухвата исказе у којима постоји покретачка снага (отуд и термин) која доводи или може довести до остваривања неке ситуације, „епистемичка” представља одређени степен уверености говорника/субјекта у њену истинитост, док се под „евалуативном” подразумевају сви искази у којима говорник/субјекат вреднује дату ситуацију.

„Мотивациона модалност” је и семантички и структурно најкомплекснији тип модалности и обухвата деонтичку, ситуациону и унутрашњу модалност, а у оквиру сваког од ових подтипова могу се утврдити и нивои модалности: „подстицај” и „могућност”. Деонтичку модалност типа „подстицај” карактерише постојање воље говорника/субјекта која је усмерена на анимирање саговорника (или неког другог лица) да оствари замишљену ситуацију и може се обележити појмом „спољашњи подсти-

¹ Уп. Zvekić-Dušanović (2007).

цај”. „Спољашњем подстицају” припада и ситуациона модалност, односно модалност у којој није нечија воља у првом плану, већ је потреба условљена одређеним околностима, а такође је усмерена на испунитеља. И деонтичку и ситуациону модалност карактерише постојање „стимуланса са стране”, што значи да модални извор (било да је то нечија воља или стицај околности) и испунитељ замишљене ситуације нису у сфери истог лица. Глаголи *морати* и *итребати* често су сигнали овог модалног значења. Насупрот овоме, појмом „унутрашњи подстицај”² можемо обележити оно модално значење у којем је у првом плану садржај жеље, воље, потребе говорника/субјекта, при чему он нема за циљ да анимира саговорника, тј. не постоји елемент каузације. Експлицитни сигнали овог типа модалног значења најчешће су модални глаголи *хитети* и *желети*, као и перифразе *осећати/имати иотребу/жељу/вољу*, *бити расположен* уз које се, најчешће, остварује конструкција *да* + презент или номинална допуна.

Овом приликом пажња ће се посветити неким језичким средствима којима се у српском језику постиже модално значење унутрашњег подстицаја, при чему наведени модални индикатори нису експлицирани, и посматраће се њихови еквиваленти у мађарском језику.³ Анализа ће, у српском, обухватити ово модално значење исказано глаголским облицима и посебним типовима реченичних конструкција.

1. Самим обликом потенцијала/кондиционала⁴ у оба језика се може исказати жеља, готовост, спремност субјекта на именовану радњу. Глагол у потенцијалу представља жељену ситуацију, а носилац жеље/потребе појављује се у форми номинатива (граматичког субјекта). Унутрашњи подстицај везује се за моменат говорења, а ситуација означена потенцијалом налази се на нивоу замишљања:

² У лингвистичкој литератури која се феноменом модалности бави узимајући у обзир логичке појмове најчешће се издваја епистемичка и деонтичка модалност. Палмер (1990), међутим, уводи и трећи тип — динамичку модалност која је заправо Лајонсова објективна деонтичка модалност. (О разликовању субјективне и објективне модалности уп. Lyons, 1978). Динамичка модалност је тип модалности у којој деонтички извор није говорник, већ су то неке околности било спољашње било унутрашње природе, те тако у оквиру ње разликује неутралну (циркумстанцијалну) и субјективно оријентисану модалност. У сваком модалном типу разликује и нивое модалности: могућност и нужност. На тај начин настају четири подтипа динамичке модалности: неутрална динамичка могућност — могућност остваривања догађаја, субјективно оријентисана могућност — способност субјекта, неутрална динамичка нужност — нужност остваривања догађаја и субјективно оријентисана нужност — потреба субјекта. Појам „унутрашњи подстицај” управо одговара Палмеровој субјективно оријентисаној нужности, с том разликом што је термин „нужност” замењен општијим термином „подстицај”, чиме је и сâм подтип модалности проширен на сва значења која се могу довести у везу са мотивационим процесом који се јавља у неком субјекту (од изражавања потребе, преко хтења, жеље, воље, намере, настојања, све до коначног остваривања неке ситуације).

³ Примери којима ће се илустровати издвојена значења и средства за њихово исказивање забележени су у изворима чији је списак приложен на крају овога рада. Поред наведених извора, у рад су укључени и примери забележени у разговорном језику. Превод неких примера дали су информатори, изворни говорници српског, односно мађарског језика.

⁴ За мађарски језик задржаће се термин „кондиционал”, у складу са уобичајеном терминологијом у мађарској литератури.

ЖЕНИО БИХ СЕ, ал' девојке немам (SM II, 685)	NŐSÜLNÉK, de nincs leányom (информ.)
СВРАТИЛА БИХ до тебе поподне, ако ти одговара (разг.)	MEGLÁTOGATNÁLAK délután, ha neked megfelel (информ.)

Овај тип унутрашњег подстицаја није нужно везан за говорника. Говорник може реферисати и о подстицају који постоји у некој другој особи:

Ти БИ сада ГЛЕДАЛА филм, а домаћи није урађен (разг.)	Te most NÉZNÉD a filmet, a házi feladat pedig nincs megcsinálva (информ.)
Охоли дух БИ већ и самога Господа ПЕНЗИОНИСАО у његовој наслоњачи (KGy/VA, 302)	A fennhéjázó lélek már az Urat is NYUGDÍJAZNÁ a hintaszékébe (KGy, 629)
Само за једно, за једно такво Бадње вече (...) ДАО БИ све знање, и каријеру, све би дао (CD, 70)	Csak egy, csak ilyen karácsonyestét érne meg most, még egyszer (...) ODAADNÁ érte minden tudományát, egész karrierjét, mindent (CsD/ÁK, 52)
...ИСКИДАО БИ СЕ, ТУКАО БИ СЕ због мирног и прибраног очевог гласа (CD, 74)	...a tíz körmélvel SZAGGATNÁ SZÉT MAGÁT az apja nyugodt, higgadt hangja miatt (CsD/ÁK, 55)

Прилогом *rado* = *szívesen* уз глагол у потенцијалу такође се експлицира жеља, спремност субјекта на именовану ситуацију. У другом примеру и поредбена конструкција условљава појављивање овог прилога:

Ове вечите мањине не могу рећи ништа што БИ остали РАДО ПРИХВАТИЛИ (KGy/VA, 298)	Ezek az örök kisebbségek nem bírják azt mondani, amit a többiek SZÍVESEN FOGADNÁNAK (KGy, 624)
Данас БИХ РАДИЈЕ БИО ГЛЕДАЛАЦ него глумец (KGy/VA, 275)	Ma SZÍVESEBBEN LENNÉK NÉZŐ, mint színész (KGy, 444)

Да је у питању управо значење расположености субјекта за остваривање ситуације показује пример у којем је као еквивалент потенцијала у српском остварена именица *hajlandóság* = *наклоносћ*, *сјремносћ*, *расположеносћ* с функционалним глаголом *érez* = *осећаићи* и номинализованом допунама *távózás* = *одлазак*, *szakítás* = *раскид* с падежним наставком *-ra/re*:

...НАЈРАДИЈЕ БИ одмах ОТИШАО, РАСКИНУО (KGy/VA, 304)	...HAJLANDÓSÁGOT ÉREZ TÁVÓZÁSRA, SZAKÍTÁSRA (KGy, 631)
--	--

1.1. За исказивање унутрашњег подстицаја у српском постоји и могућност употребе конструкције у којој је од потенцијала задржан помоћни глагол у аористу, док се уместо радног глаголског придева појављује *da* + презент. М. Ивић (1970:46) констатује да је ова конструкција редуктована (из ње је испуштен лексички показатељ дезидеративности *желећи*) и да је она карактеристична за коликовијално саопштавање. У мађарском је кондиционал прост глаголски облик који настаје додавањем

одговарајућег знака,⁵ те се и не може очекивати формални еквивалент овакве српске конструкције. Тако је у мађарском овај лексички показатељ реализован модалним глаголом *akar = хїїїїи, жєлїїи* или глаголом *szeret = волїїи* у кондиционалу, уз које се остварује инфинитив, а могућ је и сãм облик кондиционала:

Ја БИХ ДА ЈЕДЕМ нешто слатко (разг.)	Valami édeset SZERETNÉK ENNI / ENNÉK valami édeset (информ.)
Она БИ ДА ИДЕ на море (разг.)	Ő tengerre SZERETNE MENNI / Ő tengerre MENNE (информ.)
Била је (...) од врсте оних старих жена које се старењем сасушују и смањују, и које време као да БИ ДА УСУЧЕ у неку куглицу (IGy/LM, 65)	...volt (...) azoknak az öregedéssel egyre kisebbre aszó öregnőknek a fajtájából, akiket az idő mintha galacsinná AKARNA SODORGATNI (IGy, 239)
...чика Јанош је вртео главом као да БИ ДА нешто КАЖЕ, а ипак није рекао ништа (IGy/LM, 105)	...János bátyám is úgy csóválta a fejét, mint aki SZÓLNI AKAR, de mégsem szólt (IGy, 271)

1.2. У српском је забележена још једна могућност. Од потенцијала је остао само помоћни глагол у аористу. Изостао је глаголски део (не појављује се ни у облику радног глаголског придева, нити у виду конструкције *да* + презент). Он је, међутим, имплицитно присутан, може се реконструисати на основу контекста. Тако се у следећим примерима могу реконструисати глаголи *јесїи, ићи*. Обавезни део овакве структуре јесте предмет жеље, потребе. У мађарском се и тада појављују структуре са глаголом и допуном у инфинитиву или сãм облик кондиционала:

Ја БИХ НЕШТО СЛАТКО (разг.)	Valami édeset SZERETNÉK ENNI / ENNÉK valami édeset (информ.)
Она БИ НА МОРЕ (разг.)	Ő tengerre SZERETNE MENNI / Ő tengerre MENNE (информ.)

Значење унутрашње потребе имају и мађарске именице настале од глагола додавањем суфикса *-hatnék/hetnék* које се најчешће остварују с глаголом *van/nincs = имãиїи/немаїїи*. Овај суфикс састоји се од потенцијалног суфикса *-hat/het*, знака за кондиционал *-né* и личног глаголског наставка *-k* (Deme I, 1961:376). Глагол у основи представља „потребовану”/жељену ситуацију, а суфикс даје модално значење. Овако творене именице могу добити и посесивни наставак којим се означава носилац потребе, жеље. Тако у следећем примеру именица *tehetnék* заправо значи „жеља, потреба за одласком”:⁶

⁵ Знак за кондиционал у мађарском је *-na/ne*, односно *-ná/né* (Andrić, 2002:136).

⁶ Овим мађарским именицама семантички су еквивалентне и српске конструкције с модалним глаголом (најчешће нелично употребљеним *доћи*), немобилним презентом и дативом у функцији семантичког субјекта:

ДОШЛО МИ ДА ЗАПЛАЧЕМ (информ.)	SÍRHATNÉKOM volt (MMNYR I, 376)
--------------------------------	---------------------------------

Што се мене тиче, ја НЕ БИХ НА НЕБО (РВ, 28)	Ami engem illet, nekem NINCS MEHETNÉKEM AZ ÉGBE (РВ/РВ, 26)
--	---

2. Императив је свакако глаголски облик којим говорник исказује вољу за остваривањем неке ситуације. Он је, ипак, у српском по правилу усмерен на саговорника. Употребљавајући императив говорник истовремено очекује било вербалну било невербалну реакцију саговорника. За означавање унутрашњег подстицаја, тј. за исказивање оног модалног значења које није усмерено ка неком испунитељу, није чест у српском језику. Ограничен је на оне ситуације на које саговорник и не може свесно да реагује. И у мађарском се тада такође појављује императив:

БУДИ ми здрава! (разг.)	LÉGY egészséges! (информ.)
-------------------------	----------------------------

2.1. Српски императив има само облике за друго лице једине и множине и прво лице множине, за разлику од мађарског, који има облике за сва три лица и оба броја. Ова чињеница омогућава да се у мађарском императив употребљава и када у српском то није могуће. Императив се у мађарском, тако, појављује у трећем лицу, када се у српском остварује конструкција *нека* + презент:

НЕКА вас ЧУВАЈУ богови (...) њихова зла језика и њихових клетви (KD, 24)	Az istenek ÓRIZZENEK benneteket éles nyelvüktől és átkaiktól (KD/BJ, 12)
НЕКА ЈЕ ПРОКЛЕТ највећи од свих тирана, Елохим (KD, 33)	LEGYEN ÁTKOZOTT minden zsarnokok legnagyobbika, Elohim (KD/BJ, 25)
НЕКА само што пре БУДЕ (ЏD, 53)	Sebaj, CSAK minél előbb LEGYENEK TÚL rajta (CsD/ÁK, 40)
НЕКА БУДЕ светлости! (S-M R (библ.))	LEGYEN világosság (S-M R (bibl.))

Лексички показатељи овог значења јесу и српске именице *поотреба* и *жеља* које добијају пропозиitivну или номиналну допуну:

Нисам знао куд бих се пре окренуо, и једино чега се сећам јесте то да САМ при свем том ИМАО и неку врсту ПОТРЕБЕ ДА СЕ ЗАСМЕЈЕМ од чуђења и збуњености, (КИ/ТА, 56)	Azt se tudtam, merre is forduljak hamarjában, s csak arra emlékszem, hogy mindeközben NEVETHETNÉKEM volt kissé, (KI, 49)
У њима се већ накупила довољна количина ПОТРЕБЕ ЗА СМЕХОМ (информ.)	Már kellő mennyiség NEVETHETNÉK összegyűlt bennük (MMNYR I, 376)
Ибојкина ПОТРЕБА ЗА ЗАБАВОМ биће његово проклетство (информ.)	Átok lesz rajta az Ibolyka SZÓRAKOZHATNÉKJA (MMNYR I, 376)
Мајку је нешто друго занимало..., што је потиснуло њену ПОТРЕБУ ЗА СВАЂОМ (информ.)	Anyját egyéb foglalkoztatta..., ami elejtette vele VESZEKEDHETNÉKJÉT (MMNYR I, 376)
Спопала га ЖЕЉА ЗА ОДЛАСКОМ (информ.)	Rájött a MEHETNÉK (MMNYR I, 376)

И конструкцијом *да* + презент исказује се ово значење. Тада се у иницијалном положају често појављује модална партикула *само* = *csak* која појачава значење жеље:

САМО ДА већ једном ПАДНЕ киша (информ.)	ESSEN már az eső! (MG, 382)
САМО ДА му прва НЕ БУДЕ за паре (ЏД, 32)	CSAK az elsőt NE KAPJA pénzért (CsD/ÁK, 25)

Када говорник изражава жељу да се управо њему оствари замишљена ситуација реализоваће се прво лице једнине, у српском презенту, у мађарском императиву:

САМО с оцем ДА СЕ сад НЕ СРЕТНЕМ (ЏД, 47)	CSAK за apámmal NE TALÁLKOZZAM most (CsD/ÁK, 36)
О, ту ДА ПАДНЕМ, на томе ограшју (превод: Вељко Петровић)	Ott ESSEM EL én a harc mezején (MG, 2000:382 (Petőfi))

Разуме се да се ова конструкција може остварити и у другом лицу где је могућа употреба императива:

ДА нам дуго ПОЖИВИШ! (MV, 638)	ÉLJÉL sokáig! (информ.)
--------------------------------	-------------------------

3. Жеља се у српском означава и крњим перфектом који тада има оптаивну вредност. У мађарском се и тада реализује императив:

ЖИВЕО!	ÉLJEN!
ПОЧИВАО У МИРУ! (SZ-M KSZ)	NYUGODJÉK BÉKÉBEN! (SZ-M KSZ)
ЖИВ БИО и велики ПОРАСТАО (разг.)	ÉLJÉL és nagyra NŐJ (информ.)

4. Приказујући детаљно ситуацију у српскохрватском језику, везану за проблематику инфинитива, М. Ивић (1972:115—116) као посебан тип издваја инфинитив који заузима синтаксичку позицију независног предиката. За овај инфинитив ауторка констатује да именује непостојећу акцију при чему постоје две могућности: 1) налаже се извршење дате акције или 2) поставља се питање поводом њеног извршења. У првом случају се испред инфинитива може експлицирати модални глагол *треба-ћи*. Указује и на то да је прескриптивни инфинитив⁷ близак императиву јер подразумева давање стимуланса за вршење именоване акције „са стране”. За разлику од императива, прималац импулса није идентификован, а и давалац импулса је деперсонализован. Оваква употреба инфинитива има, дакле, модално значење типа „спољашњи подстицај”.⁸

⁷ Ивић (1972:116) разликује прескриптивно и проспективно значење овако употребљеног инфинитива при чему је основна разлика у неједнаком дозирању принудности — јачем у прескриптивном, а слабијем у проспективном значењу.

⁸ О оваквој употреби инфинитива у српском и мађарском језику уп. Zvekić-Dušanović (1997:103—108; 2001:54—55, 70—72; 2006:83—85; 2007:176—178).

У нашем корпусу су, међутим, забележени примери самостално употребљеног инфинитива којима се не налаже извршење неке акције, нити је могућа реконструкција модалног глагола *шребайти*, јер управо садрже значење унутрашње потребе, жеље говорника за постојањем ситуације именоване инфинитивом.⁹ Зато је у следећим примерима могуће реконструисати модално *желети*/*волејти* у потенцијалу, односно мађарско *szerez* такође у потенцијалу. Носилац жеље је говорник (или лице чије мисли он директно преноси), а жеља је присутна у моменту говора. У мађарском је такође остварен инфинитив:

О, НЕ БРИНУТИ СЕ ни о чем, већ само ИЋИ, ИЋИ и редом ПРОСАЊАТИ снове ове шарене планете! (DZD, 83)	Óh, NEM TÖRÖDNI semmivel, csak MENNI, MENNI s VÉGIGÁLMODNI e tarka planéta álmaid! (DZD, 83)
ПОДМЛАДИТИ СЕ! ЗАНОСИТИ СЕ! Криомице СЕ ОКУПЉАТИ! САЊАРИТИ! О томе мислиш, одвративши пажњу од текста (DZD, 83)	MEGFIATALODNI! LELKESEDNI! Cinkosan ÖSSZEBÚJNI! ÁLMODOZNI! Erre gondolsz, miközben figyelmed eltereled a szövegről (DZD, 83)

5. Унутрашња потреба, тј. воља, жеља говорника за успостављањем одређене ситуације исказује се и структурама које представљају осамостаљене протазне делове условних реченица.¹⁰ Њихов аподозни део имплицитно је присутан. Не реализује се јер се подразумева позитивна оцена типа *било би лепо*, *било би добро* и сл. У оваквим се реченицама често појављују и модалне партикуле *само*, *бар* = *bárcsak*, *bár*, *csak* или везник *ha*.

5.1. Када ове реченице уводи везник *кад* предикат се остварује у облику потенцијала. Потенцијалом с везником *кад* наглашава се замишљање¹¹ ситуације за коју говорник зна да су шансе за њено остваривање мале. И у мађарском се појављује кондиционал:

⁹ Ивић (1972) не издваја ово значење у оквиру примера у којима инфинитив заузима позицију независног предиката (инфинитив типа А), али у оквиру Ц типа (где инфинитив заузима синтаксичке позиције које иначе припадају именици у служби субјекта или објекта) указује на инфинитив „као средство за именовање окоснице размишљања око које се плету разне емоционално-квалификативне констатације” (137). Ово значење има и инфинитив у значењу „predodžbe” у примеру који наводи Katičić (1986:477): *Mislím: oh, ležati na teku! otpočiniti, naspavati se!*

¹⁰ У мађарској граматици (Balogh i dr., 2000:520) управо се реченице типа: *Ó, ha itt lehetné! = О кад би могао/могла да будеш овде!*; *Jaj, ha sikerült volna a vizsgám! = Joj, да ми је усйоо усйоии!* тумаче као условне реченице без исказане главне реченице, осамостаљене, које творе један посебан тип жељних реченица.

¹¹ Разматрајући српскохрватске погодбене реченице Ivić (1983) истиче да у протазним реченицама уведеним везником *кад* и предикатом у потенцијалу „govorno lice se ne osvrće na to da li je nepostojeća situacija o kojoj protazom saopštava u principu prihvatljiva ili ne; njemu je stalo samo do toga da naglasi svoje z a m i š l j a n j e te situacije” (148).

КАД БИХ САМО МОГЛА ДА БУДЕМ ТАМО када је буду промовисали (информ.)	BÁRCSAK OTT LEHETNÉK, amikor avatják! (MG, 385)
Сјајна је, слатка, живописна. О, КАДА БИ још и ПРОПЕВАЛА! (KGy/VA, 298)	Színes, édes, csillog. Ó, BÁRCSAK CSILINGELNE is (KGy, 624)
КАД БИ БАР ЈАВИО да дођемо (информ.)	BÁRCSAK ÜZENNE, hogy jöjjünk! (MG, 385)
КАД БИХ ово МОГЛА ДА ЗАБОРАВИМ! (информ.)	HA ezt EL TUDNÁM FELEJTENI! (MG, 382)

5.2. Када ове реченице, у српском, уводи везник *да*, жеља се односи на ситуацију која се не може остварити. Оне су обележене „наглашеном контрадикцијом стварног и замишљеног” (Ивић, 1983:149). Говорник зна да је стварност супротна жељеној, зато је у овом типу присутан и моменат жаљења, негодовања, те овакви искази имају већ и евалуативно значење. Њих је могуће парафразирати увођењем евалуативног модалног индикатора типа *циеџа је/жао ми је циџо...*, при чему је обавезна трансформација предиката из афирмативног у негирани облик и обрнуто (уп. *Да бар могу џо да заборавим → Жао ми је циџо не могу џо да заборавим; Бар да не знам → Жао ми је циџо знам*).

У овом типу реченица потенцијал се не употребљава у српском. Наместо њега појављује се имперфективни презент или перфекат. Презент се остварује када је контрадикција између стварног и замишљеног важећа у говорном тренутку (Ивић, 1983:149). У мађарском се појављује кондиционал:

ДА БАР МОГУ ТО ДА ЗАБОРАВИМ! (информ.)	BÁR FELEJHETNÉM EL! (MG, 383)
Ех, ДА СЕ живот само тиме МЕРИ, уздахну мајка (AD, 75)	Ej, HA CSAK ezzel VOLNA MÉRHETŐ minden (AD/VM, 21)
БАР ДА НЕ ЗНАМ! (информ.)	BÁRCSAK NE TUDNÁM! (MG, 382)
САМО ДА НИЈЕ ТОГ СМОГА! (KGy/VA, 315)	CSAK EZ A FÜSTKÖD NE LENNE! (KGy, 643)

Перфектом се, у овом типу реченица, истовремено исказује и „безнадежност очекивања да се оно што је било замени својом супротношћу” (Ивић, 1983:149). Ако је у српском остварен перфекат у мађарском се појављује кондиционал прошли, који може изражавати „и неостварену жељу, накнадно узалудно кајање” (Андрић, 2002:137), што показују следећи примери:

БАР ДА САМ је НАЗВАЛА телефоном! (АЕ, 137)	BÁR FELHÍVTAM VOLNA telefonon! (АЕ, 137)
БАР ДА НИСАМ све паре ПОТРОШИЛА! (разг.)	BÁR NEM KÖLTÖTTEM VOLNA EL az összes pénzemet (информ.)
Потпуно сам сâм. ДА СЕ БАР НЕКО НАШАО (НВ/BS, 53)	Teljesen egyedül vagyok. HA AKADT VOLNA LEGALÁBB VALAKI (НВ, 440)

Поред жаљења што ситуација није остварена, у исказу може бити присутан и прекор упућен субјекту реченице:¹²

БАР ДА ми ЈЕ јуче ЈАВИЛА да неће доћи (разг.)	BÁRCSAK JELENTETTE VOLNA tegnap, hogy nem jön (информ.)
---	---

Мада се овим конструкцијама првенствено исказује жеља говорника, могућа је и ситуација у којој говорник преноси жеље других лица:

Жалила ми се да није дошао. ДА јој ЈЕ МАКАР ЈАВИО (разг.)	Panaszkodott, hogy nem jött. LEGALÁBB JELENTETTE VOLNA (информ.)
Ђорђе уздахну (...) и замисли се (...). ДА БАР увек ИМА и овакву, топлу собу (ЏД, 18)	Még HA mindig LEHETNE ilyen meleg szobája (CsD/ÁK, 15)

6. Модално значење унутрашњег подстицаја у српском се исказује и инфинитивом / конструкцијом *да* + презент уз копулу у реченицама које уводи везник *да* и које као обавезни елемент имају семантички субјекат у дативу. Семантички субјекат експлицира носиоца жеље, док је жељена ситуација исказана инфинитивом / конструкцијом *да* + презент. У реченицама овога типа могуће је реконструисати модалне изразе *пошребно је* и *могуће је*. М. Ивић (1972:130), разматрајући инфинитив који се појављује уз глагол *бићи* (*јесам*), наводи и пример *само да ми је дочекаћи* у којем испуштено лексичко језгро реконструиса на следећи начин: *само да ми је могуће дочекаћи*. Овако реконструисана реченица има значење идентично онима са везником *кад* и обликом потенцијала глагола *моћи* (уп. *кад бих само могла да дочекам*) или онима са везником *да* и презентом (уп. *да могу да дочекам*). Зато, поред значења могућности, ова реченица садржи и значење жеље. Овом се конструкцијом, дакле, исказује жеља да постоји могућност за остварење ситуације означене инфинитивом.

У мађарском језику појављују се глаголи са потенцијалним суфиксом *-hat/het*, којима се исказује могућност.¹³ Ови се глаголи налазе у кондиционалу, присутне су и модалне партикуле (или везник *ha*), што упућује на то да, осим значења могућности, и ове реченице садрже значење жеље. Жеља је присутна у моменту говора:

¹² Ово значење може имати и српска конструкција с перфектом модалног глагола *моћи* и допуном, којој такође одговара мађарски кондиционал прошли:

МОГАО ЈЕ БАР паре да затражи (ЏД, 36)	LEGALÁBB pénzt KÉRT VOLNA (CsD/ÁK, 28)
---------------------------------------	--

¹³ О модалној вредности потенцијалних глагола као и о различитим типовима могућности који се овим глаголима могу означити уп. детаљније: Deme I (1961:361—362), Balogh et al. (2000:387), Kiefer (1985:131—153; 1990:1—15), Andrić (2002:43), Zvekić-Dušanović (2006a:427—436).

ДА МИ га ЈЕ опет ВИДЕТИ (MV, 638)	BÁRCSAK megint LÁTHATNÁM (информ.)
ДА МИ ЈЕ ЗНАТИ шта их је задржало (разг.)	HA TUDHATNÁM mi tartotta fel őket (информ.)
ДА ЈЕ МЕНИ ЛЕЋИ па УМРЕТИ (S-M R)	HA LEFEKHETNÉK és MEGHALHATNÉK (S-M R)

Осим инфинитива, за исказивање жељене ситуације, у српском се појављује и конструкција *да* + презент:

ДА МУ ЈЕ макар ДА УХВАТИ поглед неког детета (KD, 70)	HA legalább valamelyik gyermek pillantását ELKARHATNÁ (KD/BJ, 80)
ДА МИ ЈЕ ДА ОТПУТУЈЕМ негде на месец дана (разг.)	BÁRCSAK ELUTAZHATNÉK valahova egy hónapra (информ.)

7. Конструкцијама с морфемом *се* у српском језику¹⁴ и дативом у функцији семантичког субјекта (носиоца потребе, воље, жеље) изражава се такође значење унутрашњег подстицаја.¹⁵ Подстицај не мора бити присутан у моменту говора. О њему се може реферисати као о нечему што је постојало пре момента говора, или се претпоставља да ће тек уследити (уп. *Једе ми се нешто слајко* / *Јело ми се нешто слајко* / *Јешће ми се нешто слајко*). Ту се, у принципу, могу разликовати два семантичка типа: онај којим се означавају физиолошке потребе у човековом организму, независно од његове воље или жеље и онај којим се означава човекова воља или жеља,¹⁶ мада се та два значења понекад тешко могу прецизно разграничити. Наиме, јављање физиолошке потребе представља прву фазу у процесу мотивације, свест о тој потреби је већ следећа фаза коју редовно прати и жеља за њеним задовољењем.

У зависности од транзитивности глагола остварују се: имперсоналне реченице (с интранзитивним глаголима и морфемом *се*: *Иде ми се на море*) или оне са исказаним предметом потребе/воље/жеље у номинативу (с транзитивним глаголима и морфемом *се*: *Једу ми се колачи*).

Када је значење потребе примарно, у мађарском се појављује конструкција с безличним модалним глаголом *kell* = *требати*, *морати* и инфинитивом с личним наставком. Лични наставак на инфинитиву експлицира носиоца потребе:

КИЈА МИ СЕ (IM, 86)	TÜSSZÖGNÖM KELL (информ.)
ЗЕВА МИ СЕ (AI, 2004, 69)	ÁSÍTOZKOM KELL (информ.)

¹⁴ Детаљан приказ улоге морфеме *се* у српском језику даје Ивић (1961—1962: 137—151).

¹⁵ Модалном семантиком овог типа реченичне конструкције бави се и Ivić (1973: 86—87). Да би се избегло залажење у проблем избора одговарајуће модалне лексеме којом би се експлицирале специфичне варијанте модалног значења, као једно од могућих решења предлаже увођење дубинске јединице *Des* (= *deziderativ*) која је универзалнијег карактера, не везује се за неку од постојећих лексема природних језика, омогућава задржавање просте реченичне структуре и у „базичној компоненти” синтаксе. Специфичне варијанте уопштеног дезидеративног значења биле би тада озачене симболима *Des1*, *Des2*...

¹⁶ Уп. о овоме и код Антонић (2004:69—72).

У ситуацији када је примарно значење воље/жеље остварује се глагол *szeret* = *волеџи*, *желеџи* у потенцијалу с инфинитивом без личног наставка јер је овај глагол личан, те је носилац жеље означен личним наставком на овом глаголу:

Хајдемо у биоскоп, ГЛЕДА МИ СЕ тај филм (АИ, 2004, 72)	Gyerünk a moziba, SZERETNÉM MEGNÉZNI azt a filmet (информ.)
--	---

Самим обликом потенцијала у мађарском се, такође, постиже одговарајуће значење, као што је то, уосталом, случај и у српском (уп. *Сад бих њојела нешто слајко*):

Сад МИ СЕ ЈЕДЕ нешто слатко (разг.)	Most ENNÉK valami édeset (информ.)
-------------------------------------	------------------------------------

Глагол (у следећем примеру *jeszti* = *eszik*) имплицитно је присутан у мађарском, потреба/жеља исказана је глаголом (*meg*)*kíván* = (*њо*)*желеџи*, а предмет потребе/жеље налази се у падежу објекта (уп. у српском: *Олга је њожелела шреџње/Олга се зажелела шреџања*):

ОЛГИ СЕ ЈЕДУ трешње (ИМ, 60)	OLGA MEGKÍVÁNTA a cseresznyét (информ.)
------------------------------	---

Придевом *álmos* = *њосџан* у функцији лексичког дела предиката исказује се стање у којем се субјекат налази, али и његова потреба:

Покушавам да останем будна, а тако МИ СЕ СПАВА (разг.)	Igyekszem ébren maradni, de olyan ÁLMOS VAGYOK (информ.)
--	--

Негацијом структура којима се исказује унутрашња потреба само се негира постојање те потребе, док се негацијом структура којима је примарно значење воље/жеље добија значење жеље за ситуацијом која је другачија од именоване. У мађарском је ово експлицирано именицама *szükség* = *њоџреба* и *kedv* = *воља*, као и глаголом *vágyik* = *желеџи*:

НЕ СПАВА МИ СЕ (разг.)	NINCS SZÜKSÉGEM ALVÁSRA (информ.)
НИКОМ СЕ НИЈЕ НАПУШТАО дан ни ОДЛАЗИЛО у спарне собе (АИ, 49)	SENKINEK SEM VOLT KEDVE OTTHAGYNI a nappalt, sem pedig BEMENNI a füledt szobákba (IA/CsZ, 47)
НЕ ОДГОВАРА МУ СЕ на прву Ђорђеву варницу (ЏД, 41)	NINCS KEDVE VÁLASZOLNI a legelső szúrásra (CsD/ÁK, 31)
Данас ЈОЈ СЕ баш НЕ КУВА ручак (АИ, 2004, 72)	Ma NINCS KEDVE ebédet FŐZNI (информ.)
НЕ РАДИ МИ СЕ домаћи (разг.)	NINCS KEDVEM CSINÁLNI a házfeladatot (информ.)
Мада морамо знати да је наше присуство овде привремено, никуд НАМ СЕ одавде НЕ МИЛИ (КГу/ВА, 272)	Habár tudnunk kell, hogy ittlétünk ideiglenes, NEM VÁGYUNK EL innen sehova (КГу, 441)

Мађарске именице са суфиксом *-hatnék/hetnék* (уп. тачку 1.2. овога рада) такође представљају еквиваленте ове српске конструкције:

СПАВА МИ СЕ (SZ-M KSZ)	ALUDHATNÉKOM van (SZ-M KSZ)
ИДЕ МИ СЕ У ШЕТЊУ (разг.)	SÉTÁLHATNÉKOM van (информ.)

8. Посматрано значење имају и реченице у којима се уз копулу остварује генитив с предлогом *do*. Именица у генитиву има глаголску семантику и означава ситуацију која се приказује као жељена (или супротно — нежељена, уз негирани облик копуле). Као и у претходној конструкцији, појављује се датив у функцији семантичког субјекта као носиоца потребе/жеље/воље.¹⁷ То значи да: *њему је до шале* ↔ *он има њојребу/жељу/вољу да се шали*. И на овај начин може се реферисати не само о потреби/жељи/вољи присутној у моменту говора, већ и оној која је претходила или се тек очекује.

У мађарском се појављује конструкција коју чини модални израз *van/nincs kedve* = *имајти/немајти вољу* и инфинитив или номинална допуна с падежним наставком *-ra/re*. Носилац воље исказан је посесивним личним наставком на именици *kedv* = *воља*:

ЊЕМУ ЈЕ баш сад ДО ШАЛЕ (разг.)	Epp most VAN KEDVE VICCELNI (информ.)
НИЈЕ МИ БИЛО ДО ИГРЕ (разг.)	NEM VOLT KEDVEM JÁTSZANI (информ.)
НИЈЕ МИ ДО ШАЛЕ (S-M R)	NINCS TRÉFÁRA VALÓ KEDVEM / NINCS KEDVEM TRÉFÁLKOZNI (S-M R)

Осим наведене могућности, као еквивалент ове српске конструкције појављује се и кондиционал, као и именица са суфиксом *-hatnék/hetnék*:

ЊЕМУ ЈЕ само ДО СПАВАЊА (S-M R)	Ő mindig csak ALUDNA / ALHATNÉK (S-M R)
НИЈЕ МИ сада ДО ЈЕЛА (AI, 2004, 72)	Nincs most EHETNÉKEM (информ.)

9. Акузативом с предлогом *za* уз копулу „исказује се позитиван однос субјекта према појму у акузативу” (Антонић, 2005:197). Позитиван однос подразумева расположеност, вољу, што је већ блиско жељи за остваривањем неке ситуације, зато се и овом структуром може исказати модално значење унутрашњег подстицаја.¹⁸ Носилац жеље/расположености исказан је номинативом у функцији субјекта реченице:

¹⁷ Уп. о овоме Антонић (2004:72) и Танасић (1998:87–94).

¹⁸ То још не значи да ове структуре увек имају такво значење. Појам „позитиван однос” шири је од појма „жеље”. Може, на пример, имати и значење подршке:

Сви СМО ЗА тај ПРЕДЛОГ (SSSI, 197)	Mindanyian TÁMOGATJUK ezt a javaslatot (информ.)
------------------------------------	--

ОН ЈЕ увек ЗА ПЕСМУ (SSSJ, 197)

Ö mindig ÉNEKRE HAJLANDÓ (информ.)

У наведеном примеру као еквивалент ове српске конструкције у мађарском се појавио придев *hajlandó* = *расположен* с допуном која има падежни наставак *-ra/re*. И у српском је реченица могла гласити *Он је увек расположен за њему*, што показује да је у исказима овога типа могуће реконструисати модални показатељ *бићи* *расположен*.

Када се овом структуром поред расположености исказује и жеља, копула може имати вредност модалног глагола *хитији/желетији* = *akar, kíván*, који је, у мађарском, и експлициран у следећим примерима:

ОН ЈЕ ЗА БИОСКОП (S-M R)	Ő MOZIBA AKAR MENNI (S-M R)
ЈА САМ ЗА ПАУЗУ (SSSJ, 197)	ÉN SZÜNETET KÍVÁNOК (информ.)
ЈА САМ ЗА КАФУ (разг.)	ÉN KÁVÉT KÍVÁNOК (информ.)

Уколико се реализује модални глагол, у оваквим се исказима може реконструисати допуна у виду конструкције *да* + презент. Обавезност појављивања ове допуне условљена је семантиком жељеног појма. Тако је у првом примеру уз реконструисани модални глагол допуна обавезна (*Он жели да иде у биоскоп*, али **Он жели биоскоп*), док у друга два може и да изостане (*Ја желим да направимо паузу/Ја желим паузу; Ја желим да пијем кафу/Ја желим кафу*). Ово потврђују и мађарски еквиваленти.

10. Закључак: Формални кореспонденти посматраних српских језичких средстава за исказивање модалног значења унутрашњег подстицаја у мађарском су еквивалентни глаголски облици: потенцијал/кондиционал, императив и инфинитив. С обзиром на то да је потенцијал у српском сложени глаголски облик, а у мађарском прост, не постоји формално идентична конструкција која би одговарала редукованој српској (уп. 1.1. и 1.2), те се тада реализују или кондиционал или конструкција с лексичким показатељем модалног значења (глаголи *akar* = *хитији, желетији* и *szeret* (у кондиционалу) = *волеји* (такође у потенцијалу). Из истог разлога не постоји формални кореспондент српског крњег перфекта (уп. 3), чији је еквивалент мађарски императив. Када се анализирано модално значење исказује осамостаљеним протазама условних реченица формални еквивалент се појављује само у првом типу (уп. 5.1), док се у другом структуре разликују према могућности употребе глаголских облика, у српском се остварују презент или перфекат, а у мађарском кондиционал садашњи или прошли (уп. 5.2). Семантички еквиваленти српских структура с инфинитивом/*да* конструкцијом уз копулу (уп. 6) јесу мађарски потенцијални глаголи у кондиционалу. Када се посматрано модално значење у српском исказује конструкцијом с морфемом *се* (уп. 7), генитивом с предлогом *до* (уп. 8) и акузативом с предлогом *за* (уп. 9) најчешће су у мађарском забележени експлицирани глаголи са модалним значењем (*kell* = *требаји, szeret* (у кондиционалу) = *волеји* (у потенцијалу), *kíván* = *желетији, vágyik* = *желетији, akar* = *хитији*), именице (*szükség* = *потреба, kedv* = *воља*) и придев (*hajlandó* = *расположен*). Специфичност

мађарског језика јесу именице настале од глагола додавањем суфикса *-hatnék/hetnék* којима се може исказати модално значење унутрашњег подстицаја.

Нови Сад

ИЗБОРИ

- AD: Albahari, David (1996). *Porodično vreme*. Beograd: Narodna knjiga.
 AD/VM: Albahari, David (1989). *Apám Evangéliuma*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Vujicsics Marietta.
 AE: Andrić, Edita, (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsjek za hungarologiju.
 AI: Andrić, Ivo (1981). *Prokleta avlija*. Sarajevo: Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga četvrta, Udruženi izdavači.
 AI/CsZ: Andrics, Ivo (1959). *Elátkozott udvar*. Szépirodalmi könyvkiadó, prevod: Csuka Zoltán.
 AI, 2004: Antonić, Ivana (2004). Sintaksa i semantika dativa, *Južnoslovenski filolog* LX. Beograd, 67—97.
 CD: Ćosić, Dobrica (1988). *Koreni*. Beograd: Narodna knjiga.
 CsD/ÁK: Csoszics, Dobrica (1954). *Gyökerek*. Noviszád: Testvériség-egység Könyvkiadó-válatat, prevod: Ács Károly.
 DZD: Zvekić-Dušanović, Dušanka (1999). *Infinitiv u srpskom i mađarskom jeziku*, magistarski rad. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
 HB: Hamvas, Béla (1991). *Ugyanis, Életünk könyvek*, Szombathely, 403—456.
 HB/BS: Hamvaš, Bela (1994). *Naipe*, Orbis, Beograd, prevod: Sava Babić.
 IGY: Illyés, Gyula (1962). *Ebéd a kastélyban*. Sépirodalmi könyvkiadó.
 IGY/LM: Illyes, Gyula (1964). *Ručak u dvorcu*. Novi Sad: Izdavačko preduzeće Forum, prevod: Mladen Leskovac.
 IM: Ivić, Milka (1973). Problematika modalnih rečenica. *Otázky slovanske syntaxe* god. III. Brno, 85—91.
 KD: Kiš, Danilo (1989). *Enciklopedija mrtvih*. Beograd: BIGZ, Prosveta, Svetlost.
 KD/BJ: Kiš, Danilo (1986). *A holtak enciklopédiája*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Borbély János.
 KGy: Konrád, György (1989). *Kerti multság*. Budapest: Magvettő Könyvkiadó.
 KGy/VA: Kondrad, Đerđ (1997). *Vrtna zabava*. Beograd: „Stubovi kulture”, prevod: Arpad Vicko.
 KI: Kertész, Imre (1993). *Sorstalanság*. Budapest: Századvég Kiadó.
 KI/TA: Kertes, Imre (2002). *Besudbinsstvo*. Novi Sad: Prometej, Stylos, prevod: Aleksandar Tišma.
 MG: Balogh, Judit; Haader, Lea; Keszler, Borbála; Kugler, Nora; Laczkó, Krisztina; Lengyel, Klára (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
 MMNYR I: Deme, László; Farkas, Vilmos i dr. (1961). *A mai magyar nyelv rendszere I kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 MV: Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.
 PB: Pekić, Borislav (1985). *Besnilo*. Beograd: BIGZ.
 PB/RV: Pekić, Borislav (1995). *Vesztség*. Budapest: Osiris/2000, prevod: Radics Viktória.
 SM II: Stevanović, Mihailo (1969). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma II, Sintaksa)*. Beograd: Naučna knjiga.
 S-M R: *Srpskohrvatsko-mađarski rečnik I* (1968). *Srpskohrvatsko-mađarski rečnik II* (1971). Novi Sad: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika.
 SSSJ: Piper, Predrag; Antonić, Ivana; Ružić, Vladislava; Tanasić, Sreto; Popović, Ljudmila; Tošović, Branko (u redakciji Milke Ivić) (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika, Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska.
 SZ-M KSZ: Levasics, Elemér; Surányi, Magda (1988). *Szerbhorvát-magyar kéziszótár*. Budapest: Terra.

ЛИТЕРАТУРА

- Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.
- Антонић, Ивана (2004). Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолоџ* (Београд), LX: 67—97.
- Антонић, Ивана (2005). *Синтакса и семантика њадежа*. У Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременога српског језика, Простја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.
- Balogh, Judit, Haader, Lea i dr. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Deme, László; Farkas, Vilmos i dr. (1961). *A mai magyar nyelv rendszere I kötet*. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Ивић, Милка (1961—1962). Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом (граматичка улога морфеме *se* у српскохрватском језику). *Јужнословенски филолоџ* (Београд), XXV: 137—151.
- Ивић, Милка (1970). О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником „да”. *Зборник Маџице српске за филолоџију и лингвистику* (Нови Сад), XIII/1: 43—54.
- Ивић, Милка (1972). Проблематика српскохрватског инфинитива. *Зборник за филолоџију и лингвистику* (Нови Сад), XV/2: 115—138.
- Ivić, Milka (1973). Problematika modalnih rečenica. *Otázky slovanske syntaxe* god. III. Brno: 85—91.
- Ivić, Milka (1983). *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta (Biblioteka XX vek).
- Katičić, Radoslav (1986). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: JAZU.
- Kiefer, Ferenc (1985). A *-hat/-het* képző jelentéséhez, Az epistemikus *-hat/-het*. *ÁNYT*. 16, 131—153.
- Lyons, John (1978). *Semantics 2*. Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1990). *Modality and the English Modals*. London: Longman.
- Танасић, Срето (1998). Један тип бесубјекатске реченице у српском језику. *Јужнословенски филолоџ* (Београд), LIV: 87—94.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (1997). О мађарским еквивалентима српског preskriptivnog infinitiva. *Зборник Маџице српске за филолоџију и лингвистику* (Нови Сад), XL/2: 103—108.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2001). Infinitiv u srpskom i mađarskom jeziku. *Зборник Маџице српске за филолоџију и лингвистику* (Нови Сад), XLIV/1—2: 25—95.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006a). Prilog proučavanju semantičkih univerzalija na primeru mađarskih „potencijalnih glagola”. *Сусрет култура* (зборник радова). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет: 427—436.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006b). *Sintaksičko-semantičke strukture s modalnim indikatom u srpskom i mađarskom jeziku* (doktorska disertacija). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2007). О српским конструкцијама с implicitnim modalnim glagolima i njihovim mađarskim ekvivalentima. *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план)*. *Лингвистичке свеске 6*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику (стр: 175—188).

Dušana Zvekić-Dušanović

ON THE SERBIAN CONSTRUCTIONS WITH THE MODAL MEANING
OF „INTERNAL STIMULUS” AND THEIR HUNGARIAN EQUIVALENTS

S u m m a r y

In this paper, the internal stimulus is understood as a type of modal meaning which implies the element of will, but, unlike the external stimulus (modal meaning of the primarily deontic type), the will of the subject is not directed toward the engagement of the interlocutor or some other person, but the content of the will/need of the subject, mostly the speaker, is in the first plane. Explicit signals of this type of modal meaning are most frequently the modal verbs *hteti* and *želeti*, as well as the periphrases *osećati/imati potrebu/žegu, biti raspoložen* and the like. On this occasion, attention is directed to those linguistic means which realize the modal meaning of internal stimulus, but the mentioned modal indicators are not explicitly expressed. In Serbian, the paper discusses: verb forms (potential, imperative, “short” perfect, infinitive), specific use of the parts of protasis in particular types of conditional clauses, infinitive/*da* + present with the verb *biti*, the constructions with the morpheme *se*, genitive case with the preposition *do* with the copula and accusative case with the preposition *za* with the copula.

Insight into the Hungarian equivalents also shows the diversity of linguistic means used to achieve this modal meaning. In addition to the formally corresponding forms like the conditional, the imperative and infinitive, there also appear the constructions with the semantically adequate modal verbs (*kell* = *ought to*, *szeret* (in conditional) = *love* (in potential), *kíván* = *want*, *vágyik* = *want*, *akar* = *be willing*), nouns (*szükség* = *need*, *kedv* = *will*) and adjective (*hajlandó* = *in mood for*). In addition to the mentioned possibilities, which exist in the Serbian language, too, Hungarian also realizes specific means like potential verbs and nouns with the suffix *-hatnék/hetnék*.

О ПРОБЛЕМУ ДЕФИНИСАЊА И КЛАСИФИКАЦИЈЕ ЗАМЕНИЦА У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

СЕЛЕНА СТАНКОВИЋ

UDC 811.163.41'367.626:811.133.1'367.626

У раду се разматрају различити приступи у дефинисању заменица у француском и српском језику, термилошке недоумице које из тога произилазе, бројне функције ових речи које њихову природу чине сложеном, као и разноврсни критеријуми који се примењују у њиховој класификацији.

Кључне речи: заменице, француски језик, српски језик, дефиниција, функција, класификација.

Заменички систем и у француском и у српском језику обухвата широки спектар облика који представљају специфичне врсте речи. Овим реченичним сегментима бавили су се многи лингвисти романистике и србистике посматрајући их са различитих аспеката и указујући при том на њихову сложеност у структури и употреби. Проблем заменица Е. Бенвенист¹ поставља истовремено и као проблем говора и као проблем језика указујући на то да заменице не представљају јединствену класу, већ врсте које се разликују у зависности од облика говора чији су оне знаци. Тако, док једне Е. Бенвенист везује за синтаксу језика, друге везује за оно што назива „*les instances de discours*” („инстанцама беседе”) које дефинише као „*les actes discrets et chaque fois uniques par lesquels la langue est actualisée en parole par un locuteur*”² и тиме показује да су оне више него друге речи везане за ситуацију говора.

О заменицама као нејединственом лексичко-граматичком систему говори П. Пипер и наглашава да је то „један прилично хетероген језички подсистем, унутар кога постоје семантички кохерентније подгрупе са извесним заједничким обележјима”.³ Међутим, проучавањем управо тог система, истиче П. Пипер, могуће је боље осветљавање семантичке структуре и суштине једног језика будући да, када се посматрају у језичком систему, „заменице представљају језички подсистем категоријалних значења чији је план израза знатно једноставнији од плана израза традиционалних граматичких категорија”, па су оне „у извесном смислу 'лексичко' оваплоћење семантичког скелета одређеног језика”.⁴

¹ Бенвенист, 1966, стр. 251.

² Ibid. Превод у: Е. Бенвенист, *Проблеми опште лингвистике*, Нолит, Београд, 1975, стр. 192: „дискретним, и сваки пут јединственим чиновима помоћу којих говорник актуализује језик у живу реч.”

³ Пипер, 1983, стр. 14.

⁴ Ibid., 1987, стр. 80.

Сврставајући заменички систем у најразвијеније функционално-семантичке системе у језику, М. Пешикан констатује да „по развијености, сложености и дорађености могао би се упоредити можда само с конјугацијом”.⁵ Пореди их са глаголима, И. Клајн уочава да заменице за њима заостају „по променљивости облика, али не и по сложености морфосинтактичких функција”.⁶ За И. Стевовића оне су „по много чему савсим особите речи, [...], а њихова прва и најглавнија особина је у томе што оне [...] у језику представљају систем говорних лица”.⁷

Чињеница да је заменичка проблематика предмет бројних истраживања и у француском и у српском језику, затим резултати тих истраживања, ставови и мишљења лингвиста указују на комплексност система заменица на свим нивоима, на његову позицију и значај у систему језика, али и на важност даљих проучавања заменица. Стога, имајући у виду заједничко порекло француског и српског језика, али и њихову припадност различитим језичким породицама, предмет пажње у овом раду представљају различити приступи у дефинисању заменица, терминолошки проблеми који се при том јављају, разноврсни критеријуми у класификацији ових врста речи, а све с циљем да се допринесе ближем упознавању и бољем разумевању веома сложеног заменичког система у оба језика, али и проналажењу сличности и разлика међу њима.

Први проблем који би се могао појавити тиче се одабира термина *заменице*. Наиме, за означавање датих реченичних сегмената у корпусу српског језика у употреби су најчешћи термини *заменичке речи* и *заменице*; у француском корпусу, међутим, термин *заменичке речи* не постоји, а као именитељ ових речи користи се углавном термин *les pronom* (*заменице*). Будући да је овај други термин присутан у оба корпуса, он се у овом раду употребљава као заједнички именитељ посматране групе речи у оба језика.

Управо тај термин узрок је бројних потешкоћа и недоумица приликом дефинисања заменица. И француско *pronom* и српско *заменица*, а таква је ситуација у готово свим европским језицима, упућују на замену и замењивање. *Pronom*⁸ је настало превођењем латинског *pronomen*, састављеног од *pro* што значи „испред, уместо” и *nom* које значи „име”, па наводи на традиционално тумачење да је заменица реч која замењује именицу. А латинско *pronomen* превод је, заправо, грчке речи *ἄντωνιμα* (= *анџоним*), којом се Е. Бенвенист⁹ користи у обележавању наглашених облика личних заменица. У српском, *заменица* назначава замењивачки карактер одређене речи, али не прецизира шта се њоме замењује. Овај традиционални термин „у српскохрватску терминологију увео је Ђ. Даничић”,¹⁰ а сматра се да је непрецизан и узак, будући да обухвата про-

⁵ Пешикан, стр. 245.

⁶ Клајн, 1985, стр. 2.

⁷ Стевовић, 1973, стр. 27.

⁸ Робер, *Le Robert: Dictionnaire historique de la langue française*, стр. 2971.

⁹ Бенвенист, 1974, стр. 200.

¹⁰ Пипер, 1983, стр. 17.

менљиве заменичке речи, не и заменичке прилоге, те зато и није опште-прихваћен.

Овде се долази до питања да ли су заменице речи које замењују именице, придеве и синтагме, односно неку другу реч или групу речи. Треба имати у виду да постоје заменице које ништа не замењују, какве су личне заменице за 1. и 2. лице једнине; напротив, замењивачка функција присутна је код неких прилога за начин (*свакако, иако, онако*), за време (*ишода, онда*), за место (*ишамо, ишуда, онде*), код француског глагола *faire* који, како објашњавају Ж. Дибоа и Р. Лаган,¹¹ „може да замени било који већ изречен, прелазни или непрелазни глагол, или било коју глаголску синтагму са објектом”, па га и називају „*pro-verbe*”.

Критикујући трансформациону граматику и наглашавајући да „није успела да одговори на вековно питање о томе шта су заменице и како дејствују у склопу језика”,¹² И. Клајн истиче да термин *прономинализација* који је она увела представља само синоним за замену помоћу заменица, а с циљем да се избегне понављање. Наведеним термином трансформационалисти дефинишу процес замењивања једне идентичне или кореферентне именичке синтагме другом, тако да се ова појављује у облику заменице, што поново доводи до традиционалне дефиниције да је заменица реч која замењује именицу. После О. Јесперсена и његовог одбацивања концепције о замењивању у делу *The Philosophy of Grammar*,¹³ поведен чињеницом да заменица, за разлику од именице, не може да буде модификована чланом или придевом (јер их већ садржи у својој дубинској структури), Ф. Бруно се у свом *La pensée et la langue* уместо појма *замењивање (remplacement)* одлучује за *заступање (représentation)* и заменице дефинише као речи које заступају именице: „*On ne peut pas dire que le pronom remplace le nom, il le représente.*”¹⁴ Од њега долази и подела заменица на *représentants* (или *substituts*) и *nominaux*, каква се још среће код М. Гревиса;¹⁵ Р. Л. Вагнер и Ж. Пеншон¹⁶ у заменицама виде речи које нису ни именице ни придеви, али које ипак обављају функције тих реченичних сегмената и деле их на *pronoms représentants* и *pronoms sans référence*.

Л. Блумфилд заменице убраја у „*substitutes*”,¹⁷ односно *субституиције* или *субституицијене*,¹⁸ и то су, по њему, језичке јединице које могу у извесним условима да замене неку јединицу из одређене формалне класе. Теорију о заменицама као супститутима или супституентима у францу-

¹¹ Дибоа и Лагане, 1973, стр. 82: „Le verbe *faire* peut représenter n'importe quel verbe déjà exprimé, transitif ou intransitif, ou n'importe quel groupe du verbe comprenant un complément d'objet.”

¹² Клајн, 1985, стр. 10.

¹³ Јесперсен, 1924, стр. 82, наведено у: Клајн, 1985, стр. 12.

¹⁴ Брино, стр. 173.

¹⁵ Гревис, стр. 955.

¹⁶ Вагнер и Пеншон, стр. 167–168.

¹⁷ Блумфилд, 1973, стр. 146, наведено у: Пипер, 1983, стр. 17.

¹⁸ Блумфилдов термин *substitutes* П. Пипер преводи као *субституицији* (Пипер, 1983, стр. 17), док И. Клајн упозорава на опасност од неспоразума при употреби овог термина и предлаже облик *субституицијени* (Клајн, 1976, стр. 548).

ском језику (*substituts*) заступа Ж. Дибоа¹⁹ тврдећи да је супституција (*la substitution*) основна функција заменица и да је по њој ова врста речи добила назив.

Сви ови покушаји термилошке промене, како примећује И. Клајн,²⁰ резултат су жеље лингвиста да се избегне дефинисање заменица на основу етимологије самог термина *pronot*, пошто оне не замењују само именице, већ и друге врсте речи, синтагме и реченице. Указује, такође, на то да супституција није довољна да одреди неку реч као заменицу из разлога што карактерише и друге врсте речи, а исто тако она није особина свих заменица. Зато ни термини *суйсџиџуџи* и *суйсџиџуџуенџи* не могу да се употребе као синоними за заменицу. Дајући предност *засџуџању* у односу на *суйсџиџуџиџуџу*, И. Клајн закључује да „заменице замењују (заступају), али не све, нити је замењивање њихово битно својство”.²¹

И. Брабец, М. Храсте и С. Живковић²² користе назив *заменице* и заступају традиционално тумачење да оне замењују именице и придеве. А. Белић²³ увиђа неадекватност термина *заменице*, а *уџуџивање* сматра главним елементом тог значења, па објашњавајући да заменице немају одређено реално значење, већ само упућују на извесна лица и ствари, предлаже термин *уџуџивачке речи*. Такође предлаже називе *анафорске* и *демонсџраџивне речи*, али указавши и на њихов недостатак, а то је да једна другу међусобно искључују, одустаје од назива *уџуџивачке речи* и на крају ипак остаје при називу *заменичке речи* којим обухвата и заменичке прилоге.

Његово мишљење дели и И. Стевовић²⁴ износећи да се главно обезвређивање схватања да заменице замењују именице налази у чињеници да функције 1. и 2. лица не могу да обављају именице, а није ни довољно рећи да су то упућивачке речи, већ речи које упућују на говорна лица.

Већина аутора, дакле, остаје при традиционалном термину имајући у виду да је немогуће формулисати нови термин који би изразио и сложену природу заменица и њихове бројне функције. Ипак је одређивање њихових веома разноврсних особина, које их сједињују у исту класу речи, неопходно да би се схватила суштина заменица и њихов начин функционисања, али истовремено увидела и немогућност да се да јединствена, прецизна и јасна дефиниција; из ове немогућности, пак, произилазе проблеми и недоумице у дефинисању заменица.

Тако, поред замењивачке функције, као карактеристичну особину заменица аутори наводе деиктичност, односно показивање, указивање на појаве ван исказа или на контекст. У савременој лингвистици упућивање на одређене објекте, тј. елементе говорне ситуације назива се *деиксом*, а упућивање на елементе контекста *анафором*. Будући да је анафора

¹⁹ Дибоа, стр. 99.

²⁰ Клајн, 1985, стр. 15.

²¹ Ibid., стр. 19.

²² Брабец, Храсте, Живковић, стр. 71.

²³ Белић, стр. 51, 34.

²⁴ Стевовић, 1973, стр. 30.

врста упућивања, И. Клајн²⁵ је посматра као подврсту деиксе која је општији термин. На заменице као упућивачке речи први је указао К. Бухлер у својој *Sprachtheorie*.²⁶ Осим А. Белића, о деиктичности као најтипичнијој особици заменица говоре такође Е. Бенвенист,²⁷ Х. Вајнриш.²⁸ И. Клајн,²⁹ међутим, наглашава да је она код заменица заступљенија од осталих особина, али није њихово универзално обележје, јер такво и не постоји, а није ни изражена подједнако код свих врста, те су, на пример, увек деиктичне показне, личне и присвојне, а само неодређене и релативне без антецедента то никада нису;³⁰ М. Вилмет³¹ показне заменице назива *pronoms déictiques* и *quantifiants-caractérisants déictiques*.

Поред замењивачке и упућивачке функције, заменице се и у француском и у српском језику одликују и другим дистинктивним особинама од којих су поједине заступљене код већег броја заменица, док друге обележавају мањи број њих; на пример, личне заменице за 1. и 2. лице увек функционишу деиктички, али никада немају замењивачку функцију; на другој страни, међутим, изразитим обележјем неодређених заменица сматра се замењивање, док упућивачку функцију ове заменице, како тврде поједини аутори, не познају или је она, по другима, присутна у много мањој мери него код личних. Тако се, поред наведених, у опште и заједничке особине заменица убрајају:

— могућност свих заменица да одражавају систем говорних лица. И. Стевовић³² из групе заменичких прилога издваја само временске и прилоге за правац уз напомену да код њих овај систем није јасно изражен;

— способност прономинализације која је резултат потребе за скраћивањем текста и избегавањем понављања истих група речи, због чега Ж. Дибоа, као и већина лингвиста, употребу заменица анализира као *un facteur d'économie*³³ (економски чинилац). Пронминализација је условљена и стилским разлозима, а њоме се избегавају и двосмислености. Она се, истиче И. Стевовић,³⁴ у српском језику остварује и на нивоу језичке номинације и на нивоу језичке комуникације. На називном нивоу, систем говорних лица испољава се у три плана са различитим функцијама речи: у именичкој предметности (код личних заменица, будући да имају функцију именице), у придевској функцији особине предмета (код придевских заменица, јер имају функцију придева) и у прилошкој функцији

²⁵ Клајн, 1985, стр. 41—42.

²⁶ Бихлер, 1978, стр. 103, наведено у: Пипер, 1983, стр. 18.

²⁷ Бенвенист, 1966, стр. 262.

²⁸ Вајнриш, стр. 234.

²⁹ Клајн, 1985, стр. 53—54.

³⁰ Иако тврди да неодређене заменице никада нису деиктичне, Клајн ипак у овим заменицама види алтернативу употреби показних и личних истичући да у сваком језику могућност одређеног показивања подразумева и могућност неодређеног показивања, нултог показивања, упућивања на скуп. Из тог разлога П. Пипер убраја неодређене заменице у оне код којих је ова особина мање изражена, али ипак присутна (Пипер, 1983, стр. 16).

³¹ Вилме, стр. 261—263.

³² Стевовић, 1973, стр. 35.

³³ Дибоа и Лаган, стр. 82.

³⁴ Стевовић, 1973, стр. 36.

(код заменичких прилога, јер обављају функцију прилога). Прономинализација на комуникативном нивоу јавља се у плану реченичне предикативности (*Verbum finitum*), односно у примени речи у структури исказа; она је важнија јер је на њој конституисана реченица;

— одсуство значења ван контекста или асемантичност једна је од дистинктивних особина заменица. Оне немају пуно лексичко значење какво имају именице, придеви и глаголи, тј. *йуне речи*, речи које могу изражавати чисто језичке садржаје (означавање предмета, особина, радњи), већ, како објашњава Ж. Дибоа,³⁵ имају значење именичке групе коју замењују (или значење придева или реченице коју заступају) или, пак, означавају учеснике у комуникацији. Оне су дакле, *йразне речи*, а њихово значење је другачије у свакој новој ситуацији, па стога И. Стевовић истиче да оне „увек у акту говора имају пуно лексичко значење предмета, особина или прилошких околности, тзв. варијабилно, казиано стварно значење.”³⁶ Уместо термина *асемантичност*, за обележавање дате особине заменица П. Пипер предлаже најпре *уојшћеност* *значења* као адекватнији. Разлог томе види у чињеници да се деиктичке заменице „односе на најшире класе објеката и имају највеће могућности варирања својих инваријантних значења. Семантичке структуре заменичких речи блиске су у том погледу логичким и семантичким категоријама као најопштијим појмовима, односно најопштијим значењима”.³⁷ А затим, као прецизнији од термина *уојшћеност*, он предлаже *кайеђоријалност*, термин који би, по њему, указао на крајњу уопштеност значења. Међу особинама везаним за семантику заменица, Пипер истиче још синсемантичност (или ограничену семантичност), ситуативност или контекстуалност (зависност значења од ситуације, контекста), као и егоцентричност (упућивање на говорно лице) и егоцентрични карактер заменица на који скреће пажњу и Е. Бенвенист;³⁸

— у француском језику, заменице представљају коначну категорију и њихов број је ограничен, како истиче М. Гревис.³⁹ У српском је ситуација готово идентична. И. Стевовић наглашава да су оне „без морфолошке структуре гласовне слике: функција врста речи код њих је везана за корен; заменице немају тзв. основе, немају суфикса за грађење речи”.⁴⁰ Заменице не учествују у грађењу речи, што потврђује и Р. Симић који закључује да се оне не умножавају творбом, изузев упитних, односних, општих и неодређених које „имају врло ограничене творбене могућности”.⁴¹

³⁵ Дибоа и Лагане, стр. 84: „Ils n’ont pas de sens par eux-mêmes; ils ont celui du groupe du nom qu’ils remplacent (ou celui de l’adjectif, de la phrase auxquels ils se substituent) ou bien ils désignent les personnes qui participent à la communication.”

³⁶ Стевовић, 1973, стр. 35.

³⁷ Пипер, 1983, стр. 30.

³⁸ Бенвенист, 1966, стр. 259.

³⁹ Гревис, стр. 955: „Les pronoms constituent une catégorie finie: leur nombre est limité.”

⁴⁰ Стевовић, 1973, стр. 36.

⁴¹ Симић, стр. 159.

Асемантичност заменица и њихово дефинисање као коначне категорије представљају обележја заменица по којима се ова врста речи разликује од именица. То, ипак, нису једине особине које раздвајају ове две врсте речи, поготово када су у питању заменице у француском језику. Тако, И. Клајн⁴² истиче да за разлику од именица, заменице могу бити субјекти 1. и 2. лица, оне познају упитне и одричне облике, док релативне могу да функционишу и као везници па се понекад називају *pronoms conjonctifs*.⁴³ Ж. Моање⁴⁴ их дефинише као речи које замењују именице у оним случајевима када се именице покажу неспособним за вршење одређених функција.

У француском језику, заменице, као и именице, познају категорију рода и броја⁴⁵ и то су: личне заменице за 3. лице (*les pronoms personnels de la 3e personne*), показне (*les pronoms démonstratifs*), присвојне (*les pronoms possessifs*), поједине неодређене (*les pronoms indéfinis*), поједине релативне (*les pronoms relatifs*) и неке упитне (*les pronoms interrogatifs*); слично именицама, одликују се способношћу упућивања на живо и неживо. Међутим, за разлику од именица, оне су очувале стару падежну парадигму и то у облицима личних (*les pronoms personnels*), релативних (*les pronoms relatifs*) и сложених упитних (*les pronoms interrogatifs composés*) заменица. Осим тога, категорију лица познају личне (*les pronoms personnels*) и присвојне заменице (*les pronoms possessifs*). У српском, заменице су обележене категоријом рода, броја и падежа, а што се тиче ове последње треба истаћи да се личне заменице за 1. и 2. лице одликују посебном деklinацијом, другачијом и од именичке и од придевске; лична заменица 3. лица има промену сличну придевској, по којој се мењају и остале именичке, као и више придевских заменица.

Постоје, дакле, различити покушаји дефинисања заменица у оба језика. Упоредо с тим уочавају се и бројни приступи у класификацији и подели ових речи, а критеријуми за одређивање врста заменица разноврсни су: морфосинтаксички, семантички, функционални, интонацијски.

Традиционална подела заменица у француском корпусу подразумева њихово разврставање према облицима и функцијама које имају у реченици у шест врста: *les pronoms personnels* (личне заменице), *les pronoms possessifs* (присвојне заменице), *les pronoms démonstratifs* (показне заменице), *les pronoms relatifs* (релативне заменице), *les pronoms interrogatifs* (упитне заменице) и *les pronoms indéfinis* (неодређене заменице).

При оваквој подели која се, углавном, среће код већине аутора и које се придржава М. Гревис,⁴⁶ уочава се да су исте категорије присутне и међу детерминантима. Изузетак су, с једне стране личне заменице које немају еквиваленте међу детерминантима, а с друге члан који је искључу-

⁴² Клајн, 1985, стр. 24.

⁴³ Гревис, стр. 1037.

⁴⁴ Моање, стр. 126: „Les pronoms remplacent le substantif dans certains emplois auxquels il n'est pas apte ou dans les cas où son expression n'est pas jugée opportune.”

⁴⁵ Постоје, ипак, и заменице које су непроменљиве: *qui, que, dont, en, y, on, rien*.

⁴⁶ Гревис, стр. 958.

чиво детерминант. (Примећује се, такође, да поједини облици припадају обема врстама речи, на пример *les indéfinis* и *les possessifs*, као и да између неких заменица и детерминаната постоји блиска повезаност у етимолошком смислу, тј. код *les possessifs* и *les démonstratifs*.) Указујући, ипак, на недостатке традиционалне поделе, М. Гревис⁴⁷ је допуњује бројним заменицама — *les pronoms numéraux* будући да се основни бројеви, употребљени без именице, понашају као заменице. У оквиру упитних заменица скреће пажњу на *combien* који може бити употребљен и као *un pronom exclamatif* (узвична заменица), што упућује на интонацијски критеријум у одређивању врста заменица. А као што је то пре њега учинио Ф. Бруно, међу набројаним групама заменица разликује: *des représentants (ou des substitués)* и *des nominaux (субституиране заменице и оне које њо нису)*. Овај приступ у класификацији, заснован на присуству/одсуству антецедента, односно, термина у контексту на који заменица упућује примењују и Р. Л. Вагнер и Ж. Пеншон⁴⁸ делећи све заменице на *pronoms représentants* и *pronoms sans référence*.

Ж. Дибоа и Р. Лаган⁴⁹ деле све заменице по њиховој форми и значењу у наведених шест група, наглашавајући при том да су неодређене и присвојне заменице, у ствари, неодређени и присвојни детерминанти употребљени у функцијама својственим заменицама. Они, такође, говоре о уској етимолошкој вези присвојних придева и личних заменица и објашњавају је тиме да „*les possessifs sont l'équivalent de l'article défini et d'un complément du nom formé par le pronom: moi et mon (le ... de moi); toi et ton (le ... de toi); soi et son (le ... de soi)*.”⁵⁰ На повезаност показних заменица са показним придевима указују анализирајући етимологију заменице као речи која је настала од показног придева праћеног прилогом за место *là, ici (cela, ceci)*, заменицом *lui, elle (celui, celle)* или и једном и другом речи (*celui-ci, celle-là*).

О овом паралелизму говори и И. Клајн када указује на разлику између придевских заменица, односно детерминаната и придева, и каже да „готово свуда имамо парове облика истог значења, један у супстантивној, а други у модификаторској функцији, нпр. *неко/неки, ко/који*, енгл. *mine/my*, фр. *celui-ci/ce*”.⁵¹ По њему, придевске заменице се од придева разликују по томе што се јављају углавном у атрибутивном положају, што у највећем броју случајева не трпе друге детерминанте уз себе, што су празне речи и затворена класа, што не могу да се модификују прилозима и немају компарацију.

М. Вилмет⁵² заменице дели на две велике групе према томе да ли између њих и детерминаната постоји „морфолошка веза”, те разликује *pronoms accidentels* и *pronoms essentiels*. Прву групу чине оне које поседују еквивалентне облике у класама детерминаната (*присвојне, показне,*

⁴⁷ Ibid., стр. 957.

⁴⁸ Вагнер и Пеншон, стр. 168.

⁴⁹ Дибоа и Лагане, стр. 82.

⁵⁰ Ibid., стр. 85.

⁵¹ Клајн, 1985, стр. 28.

⁵² Вилме, стр. 250.

релативне, ујийтне и део неодређених), док друга подразумева само личне и *известан број неодређених* заменица.

У свом синтаксичко-семантичком приступу заменицама, Х. Вајнриш⁵³ дели ове речи према томе да ли се слажу у роду са непосредним контекстом (*accord de proximité*) или пак дозвољавају слагање са удаљеним сегментима (*accord à distance*). Наиме, све чланове, детерминанте и заменице, као *les classes de morphèmes*, разврстава на три групе: *articles* (обележени првим типом слагања) и *pronoms* и *relatifs qui s'accordent* (обележени другим типом слагања). Под *articles* Х. Вајнриш подразумева све детерминанте и све заменице осим личних (обухваћених термином *pronoms*) и осим променљивих релативних.

У корпусу српског језика углавном преовладава традиционална подела заменица (или заменичких речи) према њиховој служби у језику. Тако се М. Стевановић⁵⁴ и М. С. Лалевић⁵⁵ слажу у подели заменица према морфосинтаксичком критеријуму на две групе: *именичке* и *придевске заменице*. У *именичке* спадају: *личне заменице за 1, 2. и 3. лице*, лична заменица сваког лица *себе, се* и заменице *ко* и *шћја (шћо)*, *неко* и *нешћо*, *нико* и *нишћја*, *ико* и *ишћја*, *свако* и *свашћја*. *Придевске* су: *присвојне, йоказне, односно-ујийтне, неодређене, одричне* и *ојшће* или *одређене*.

Посматране са становишта њихове опште семантике и функције заменице се деле, тврди П. Пипер,⁵⁶ на *именичке, придевске, прилошке* и *друге заменице*, а уколико се посматрају са формално-граматичког становишта, о њима се може говорити као о *заменичким именицама, придевицама, прилозима* и *другим заменичким речима*. Под термином *друге заменице* и *друге заменичке речи* он подразумева речи које се обично не сврставају у заменице, али које то јесу по својој анафорској функцији (*йоменушчи, речени, следећи, наредни, најред* и сл.).⁵⁷

О *заменичким прилозима* (или *прилошким заменичким речима*) као врсти заменичких речи говори и И. Стевовић⁵⁸ када класификацији заменица приступа са синтаксичког становишта и дефинише их као речи употребљене прилошки са заменичким значењем.

При семантичком приступу заменицама, П. Пипер⁵⁹ разликује оне којима је примарна *функција локализације* (упућивањем на одређени елемент говорне ситуације) од оних којима је примарна *функција квантификације* онога на шта се заменица односи. У прву групу убраја *личне, присвојне* и *йоказне*; *йоказне*, затим обухватају *анафорске* (повратне, релативне и речи као *йоменушчи, речени* и сл.) и *деиктично-анафорске* (општепоказне и заменице са посебним показним значењем). У другу групу убраја *ојшће* и *неодређене заменице*.

⁵³ Вајнриш, стр. 36.

⁵⁴ Стевановић, стр. 286.

⁵⁵ Лалевић, стр. 12.

⁵⁶ Пипер, 1983, стр. 14.

⁵⁷ Ibid., 1987, стр. 92.

⁵⁸ Стевовић, 1973, стр. 27.

⁵⁹ Пипер, 1987, стр. 86–87.

Т. Маретић⁶⁰ класификује све заменице по њиховом значењу у седам врста: *личне (пјерсоналне)*, *повраћна (рефлексивна)*, *посвојне (посесивне)*, *показне (демонстративне)*, *односне (релативне)*, *ујишне (интеррогативне)* и *неодређене (индефинитне)*.

М. Пешикан⁶¹ даје преглед заменичких категорија на основу два момента присутна у целом заменичком систему: према ономе шта се њима одређује, заменице се сврставају у *функционалне класе*, а по начину одређивања појма којег се тичу, оне се групишу у *значајске типове*.

Већина лингвиста, дакле, и у француском и у српском језику остаје при традиционалном називу и дефиницији будући да се показује немогућим формулисање новог термина који би изразио комплексну суштину заменица и њихове бројне функције, као и да се постави јединствена и прецизна дефиниција ових врста речи. Особине које их чине комплексним, а које их сједињују у исту класу речи разноврсне су: замењивачка и упућивачка функција, могућност да одражавају систем говорних лица, способност проминализације, асемантичност, представљање као коначне категорије. Овако сложена природа заменица намеће ситуацију да се у њиховој класификацији у оба језика примењују бројни критеријуми. Већина аутора се и овде придржава традиционалне поделе, према којој у француском језику постоји шест, а у српском две врсте заменица.

Косовска Митровица

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998: Белић, А., *Општа лингвистика: О језичкој природи и језичком развоју*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 34, 51.
- Бенвенист 1966: Benveniste, É., *Problèmes de linguistique générale I*, Éditions Gallimard, Paris, 251, 259, 262.
- Бенвенист 1974: Benveniste, É., *Problèmes de linguistique générale II*, Éditions Gallimard, Paris, 200.
- Бенвенист 1975: Бенвенист, Е., *Проблеми опште лингвистике*, Нолит, Београд, 192.
- Брабец, Храсте и Живковић 1952: Brabec, I., M. Hraste i S. Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 71.
- Брино 1965: Brunot, F., *La pensée et la langue*, Maison et Cie, Paris, 173.
- Вагнер и Пеншон 1991: Wagner, R. L. et J. Pinchon, *Grammaire du français classique et moderne*, Hachette, Paris, 167, 168.
- Вајнриш 1989: Weinrich, H., *Grammaire textuelle du français*, traduit par G. Dalgalian et D. Malbert, Les Éditions Didier, Paris, 36, 234.
- Вилме 1998: Wilmet, M., *Grammaire critique du français*, Duculot, Paris, 250, 261, 263.
- Гревис 1997: Grevisse M., *Le bon usage: grammaire française*, Treizième édition par André Goosse, Éditions Duculot, Paris, 955, 957, 958, 1037.
- Дибоа 1965: Dubois, J., *Grammaire structurale du français: nom et pronom*, Librairie Larousse, Paris, 99.
- Дибоа и Лаган 1973: Dubois, J. et R. Lagane, *La nouvelle grammaire du français*, Librairie Larousse, Paris, 82, 84, 85.
- Клајн 1976: Klajn, I., *O zamenicama i pojmu zamenjivanja*, Anali Filološkog fakulteta, knj. XII, Beograd, 548.

⁶⁰ Маретић, стр. 188.

⁶¹ М. Пешикан, 1967, стр. 247.

- Клајн 1985: Klajn, I., *O funkciji i prirodni zamenica*, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 2, 10, 12, 15, 19, 24, 28, 41, 42, 53, 54.
- Лалевић 1962: Лалевић, М. С., *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*, Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, Београд, 12.
- Маретић 1963: Maretić, T., *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica Hrvatska, Zagreb, 188.
- Моање 1976: Moignet, G., *Grammaire de l'ancien français: Morphologie — Syntaxe*, Éditions Klincksieck, Paris, 126.
- Пешикан 1967: Пешикан, М., *О сисџему заменичких речи*, Наш језик, књ. XVI, св. 4, Београд, 245, 247.
- Пипер 1983: Piper, P., *Zamenički prilozi: gramatički statusi semantički tipovi*, Jezičke studije, Radovi Instituta za strane jezike i književnosti, Sveska 5, Novi Sad, 14, 16, 17, 18, 30.
- Пипер 1987: Пипер, П., *О семантичком сисџему заменица у српскохрватском језику у поређењу са руским*, Зборник Матице српске за славистику, бр. 33, Нови Сад, 80, 86, 87, 92.
- Робер 1998: Le Robert, *Dictionnaire historique de la langue française*, sous la rédaction d'Alain Rey, Dictionnaires Le Robert, Paris, 2971.
- Симић 2001: Симић, Р., *Српска грамаџика I: Увод, фонологија морфологија*, Актуел, Београд, 159.
- Стевановић 1964: Стевановић, М., *Савремени српскохрватски језик: Грамаџички сисџеми и књижевнојезичка норма*, Научно дело, Београд, 277, 286.
- Стевовић 1960: Стевовић, И., *Функционална грамаџика српскохрватског језика: Основи*, Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, Београд, 118.
- Стевовић 1973: Стевовић, И., *Сисџем заменичких речи у српскохрватском језику*, Књижевност и језик, бр. 1, Београд, 27, 30, 35, 36.

Selena Stanković

SUR LE PROBLÈME DE LA DÉFINITION ET SUR LA CLASSIFICATION DES PRONOMS EN FRANÇAIS ET EN SERBE

R é s u m é

Dans le texte ci-présent on prend en considération de diverses approches de la définition des pronoms en français et en serbe, des hésitations terminologiques qui en proviennent, puis de nombreuses fonctions de ces mots lesquelles représentent leur nature comme complexe, et enfin de différents critères appliqués dans leur classification. La plupart des linguistes se décident, pourtant, au terme traditionnel (*pronoms, zamenice et zameničke reči*) et à la définition traditionnelle vue qu'il est impossible de donner un nouveau terme exprimant la nature compliquée des pronoms et leurs qualités et qu'il est irréalisable de poser une définition précise et unique de ces mots. Les propriétés qui les rendent complexes et qui les réunissent dans une même catégorie sont hétérogènes: les fonctions de remplacement et de déixis, la compétence de référer aux participants impliqués dans la communication, la capacité de pronominalisation, l'asémantisme, le fait que c'est une catégorie définie. C'est la raison pour laquelle dans leur classification en français comme en serbe, les linguistes se servent de divers critères: le critère morphosyntaxique, le critère sémantique, le critère fonctionnel, le critère d'intonation. Néanmoins, le plus grand nombre d'auteurs donnent la préférence à la classification traditionnelle d'après les formes et les rôles des pronoms dans une phrase, si bien qu'ils en distinguent six espèces en français et deux groupes (dont chacun comprend quelques espèces) en serbe.

ПРЕНОШЕЊЕ И АДАПТАЦИЈА ЛИЧНИХ ИМЕНА СА ФРАНЦУСКОГ НА СРПСКИ ЈЕЗИК

СНЕЖАНА ГУДУРИЋ

UDC 811.133.1'373.231'344.3:811.163.41'373.231'344.3

У раду се разматрају различити начини преношења и адаптације личних имена са француског на српски језик, у зависности од културолошких, историјских или неких других околности које непосредно утичу на одабир српских еквивалената.

Кључне речи: ономастика, адаптација личних имена, француски, српски.

Проблеми и грешке везани за преношење и адаптацију личних имена са француског на српски језик нису последица само различитих фонетско-фонолошких система два језика или разлика у морфолошким ознакама за, на пример, мушки и женски род. Порекло многих грешака у овој области лежи, нажалост, у недовољном познавању француских културно-историјских тековина, понекад у недовољном познавању своје сопствене културе, историје и традиције, а неретко и у недостатку онога што се популарно назива општом културом.

Лична имена пренесе се из француског у српски језик у складу са неколико општеприхваћених правила везаних пре свега за фонетско-фонолошку и морфолошку адаптацију.

Фонетско-фонолошка адаптација, као најчестанији вид транспонованја са француског на српски, врши се према следећим правилима:

1. Француски назални вокали пренесе се у српски као низ **орални вокал + назални сузгласник**:

Pierre Léon [leɔ̃] — Пјер Леон

Fernandel [fɛrnɑ̃dɛl] — Фернандел

Jean-Louis Trintignant [ʒɑ̃lwitrɛ̃tiɲɑ̃] — Жан-Луј Трентињан

Giscard d'Estaing [ʒiskardɛstɑ̃] — Жискар д'Естен / Дестен¹

Autun [otœ̃] — Отен

Caen [kɑ̃] — Кан

¹ Овај облик потиरे етимологију презимена и није препоручљив, будући да француски језик веома држи до порекла речи. Облик Дестен ослања се искључиво на изговор, а не и на писану форму презимена. Сматрамо да би у оваквим случајевима било упутно наћи компромис између француске ортографије и српског изговора и задржати облик д'Естен.

Овакво просто транспонованье може понекад да изазове забуну и конфузију. У Француској, на пример, постоје два топонима који се, у складу са општеприхваћеним правилима фонетско-фонолошке адаптације, преносе на исти начин у српски: *Cannes* [kan] и *Caen* — *Кан*. Онај први, далеко познатији, означава град на Азурној обали, док се други односи на градић у Нормандији за који, ван Француске, веома мало људи зна. У оваквим случајевима, предлажемо да се уз топоним да ближа географска одредница, јер циљ преводиоца није да задовољи форму и једноставно пребаци текст с једног језика на други, већ да што тачније пренесе информацију садржану у тексту оригинала на текст превода. Дакле, упутно би било навести само облик *Кан* ако је реч о општепознатом граду на обали Медитерана, односно Кан (Нормандија) уколико је реч о мање познатом месту.

Један број француских антропонима који се завршавају назалним вокалом у мушком роду, односно оралним вокалом и назалним сугласником у женском, трпи двоструку адаптацију у српском. Уколико би се поштовала само фонетско-фонолошка адаптација, у српском језику не би било разлике између имена *Jean* и *Jeanne* или *Simon* и *Simone*. У овом случају, није на одмет извршити и морфолошку адаптацију додавањем наставка за женски род код одговарајућих имена: *Жан* — *Жана*, *Симон* — *Симона*.

Али ипак се каже *Жана Моро* и *Жан Моро*, али искључиво *Симон Сињоре*, иако је у оба случаја реч о познатим француским глумицама.

2. Француски предњи заобљени вокали преносе се у српски као не-заобљени при чему се задржава исто место творбе:²

Jean-Luc Godard [ʒɑ̃lykɡɔdaːr] — Жан-Лик Годар

Georges Duhamel [ʒɔʁʒ dyamɛl] — Жорж Диамел

Alexandre Dumas [alɛksɑ̃dr dyma] — Александар Дима

Marguerite Duras [mɑʁgɛrit dyraːs] — Маргерит Дирас

Albert Camus [albɛʁ kamu] — Албер Ками

Châteauneuf [ʃatɔnœf] — Шатонеф (топоним)

Brieux [brijø] — Брије (презиме)

Lenerveu [lənəvø] — Ленева (презиме)

Maisonneuve (Éditions A. Maisonneuve) [mezɔ̃nœːv] — Мезон(н)ев (презиме)

3. Француски вокали који се разликују по степену апертуре преносе се у српски као одговарајући вокал средње апертуре:

Châteauneuf — Шатонеф (Côte d'Or, la Loire, Savoie, Vendée / Brieux [brijø] — Брије

Albert [albɛːr] — Албер : André [ɑ̃dʁe] — Андре

Dôle — Дол / Roxane — Роксан(а)

² Ипак, Иван Клајн сматра да је Фабијус боља транскрипција за фр. *Fabius* (јер представља уобичајен начин преношења имена на -ius), него *Фабијус*, в. у Клајн 2000: 51.

У једном, истина веома малом, броју случајева, антропониими за мушки и женски род разликују се у француском само по степену апертуре вокала: *Paul* и *Paule*.³ Да би се у српском могла направити разлика у роду, неопходно је извршити морфолошку адаптацију имена: *Пол* и *Пола*.

4. Француско немо *e* преноси се као /e/ тамо где се изговара, док се оно које се своди на графички знак (најчешће на крају речи, али понекад и у средини речи између два сугласника) не изговара⁴:

Leneveu [lənəvø] — Леневе

Lefèvre — Лефевр

Chastelain [ʃatlɛ̃] — Шатлен

Овакав тип адаптације, међутим, није и једини присутан у нашем језику. Један број личних имена, наиме, ушао је у српски преко посредника, тако да је фонетско-фонолошка адаптација вршена према језику-посреднику, а не према изворном језику:

Arthur Rimbaud [artyr rɛ̃bo] — *Арџур* Рембо, уместо *Арџир* Рембо

Luc Besson [lyk besɔ̃] — *Лук* Бесон уместо *Лик* Бесон

Ferdinand de Saussure [fɛrdirɑ̃ də sosyːʀ] — *Фердинанд* де Сосир уместо *Фердинан* де Сосир.

Мушко име *Арџур* пак представља спој два утицаја: с једне стране на његов облик утицала је графија, а са друге англо-германски посредници. Уколико би се прихватио облик *Арџир*, већ само име би асоцирало на националну и језичку припадност оног ко га носи, док је облик *Арџур* заправо културолошки необележен мада би, по свом облику, требало да указује на особу са англо-германског подручја.

Исто је и са именом *Фердинанд* који је у српски ушао преко германског посредника. Како у оригиналној француској графији постоји финални сугласник, тим је лакше било преузети овакав облик имена. Овако олако преузимање, поготово када је реч о територији Швајцарске, недовољно упућеног читаоца може да наведе на погрешан закључак, тј. да је особа о којој је реч са германског језичког подручја. Насупрот томе, облик *Фердинан* одмах би упућивао на њено романско порекло.

Облик *Лик* или *Лук* зависи најчешће од тога да ли је име преузето из француског или из енглеског језика. С обзиром на то да је енглески данас постао *lingua franca*, сасвим је уобичајено да се у штампи и на телевизији преносе интервјуи које су француски држављани давали на енглеском језику, а што је по аутоматизму довело и до адаптације француског имена према правилима која важе за преношење енглеских. Ова појава нарочито је присутна у свету кинематографије где су се скоро

³ Дужина вокала у француском језику је фонетска, а не фонолошка појава, тј. условљена је окружењем и као таква у потпуности предвидива у појединим фонетским контекстима.

⁴ У Клајн 2000:47 даје се варијанта транспоновања финалног немог *e* на завршетку женских имена у *-a* у српском: *Françoise* — Франсоаза, *Brigitte* — Брижита, *Simone* — Симона.

потпуно избрисале границе између европског и америчког континента, са изразитом доминацијом енглеског као заједничког језика комуникације.

Чињеница је ипак да се адаптирана имена овог типа јављају у обе варијанте, тј. у устаљеном облику који је преузет из језика посредника, али и у новом облику, односно у складу са правилима савремене адаптације. Нема, међутим, оправдања за преношење имена једне исте особе паралелно у два облика (нпр. *Лук* / *Лук* Бесон).

Пракса да се страна имена наводе у оригиналном облику латиницом, посебно у ћириличном тексту, није прихватљива јер је недопустиво мешати два различита писма. Поред тога, онај ко има пред собом такав текст, никада не може бити сигуран у гласовни облик графичког низа. Па ипак, најгора варијанта, срећом у последње време сасвим ретка у нашим дневним новинама, јесте преношење оригиналне графиције ћириличним писмом. Тако смо пре пар година, у једном броју угледних новосадских новина, могли видети, између осталих, и облик *Гуи де Мауџасанџи*. У већини оваквих случајева реч о грубој омашци коректора,⁵ а не о грешци преводиоца.

О облику речи које у француском имају графицију *-ill*, а која се у српском адаптирала као *-љ*, могло би се дати двоструко тумачење. Општеприхваћена теза је да су ове речи ушле у српски преко руског, али се при томе заборавља да је све до краја XIX века ова графиција у француском изговарана као *-љ*, док је данашњи изговор *-ј* последица померања изговора са широког палаталног подручја ка ужем преалвеопалаталном. Тако данас у *Речнику језичких недоумица* налазимо да је исправно рећи *Марсељ*, а не *Марсеј*, иако је искључиво овај други изговор присутан у савременом француском језику. С друге стране, међутим, француска химна је ипак *Марсељеза*, а становник града је *Марсељац*, мада би, у складу са правилима савремене фонетско-фонолошке адаптације назив химне требало да гласи **Марсејеза*, према граду по којем је и добила име, а да се његов становник назива **Марсејцем*. У овим потоњим случајевима превагу је однео културолошко-традиционални моменат који тежи да очува постојеће стање у општеприхваћеним облицима речи везаних за поједине културно-историјске сегменте, као и за традицију земље из које та реч потиче, при чему је химна, свакако, једно од основних обележја нације.

Исто је и са именом једног од најлепших паркова Француске — у српском је одомаћен облик *Тилерије*, иако име познатог француског парка у савременом језику гласи *Tuillerie* [tyjri], дакле *Тујри*, као и са чувеном тврђавом која је у нас позната под именом *Бастилља*, у фр. *Bastille* [bastij]. Име најпознатијег француског дворца Versailles [versaj] — *Версај* сасвим се одомаћило у савременом српском језику у облику у каквом постоји и у савременом француском, тако да ретко ко данас зна да је српски некада познавао и облик *Версаљ*.

⁵ До оваквих грешака најчешће долази приликом конверзије текста са латиничног писма на ћирилично, при чему се не обраћа довољна пажња на присуство имена написаних у оригиналу која не трпе овако једноставну конверзију.

Поједина имена, међутим, не дозвољавају овакву релативно просту фонолошко-морфолошку адаптацију. Реч је најчешће о топонимима, оронимима, и хидронимима којима је заједничко то да су током историје припадали различитим државама, као и о појединим антропонимима који су у одређеном облику дубоко укоренењени у културно-историјско биће српског народа, па самим тим и српског језика. Ова имена представљају највећи изазов сваком добром преводиоцу.

Навешћемо неколико примера топонима и антропонима.

А. Топоними

Aix-la-Chapelle [ɛkslafapɛl] — Екс-ла-Шапел / Ахен

Florence [flɔʁɑ̃:s] — *Флоранс / Фиренца

Gènes [zɛn] — *Жен / Ђенова

Ajaccio [azaksio] — *Ажаксио / Ајачо⁶

Metz [mɛs] — *Мес / Мец

La Haye [laɛ] — *Ла Е / Хаг

Wienne [vjɛn] — *Вјен(а)⁷ / Беч

Cologne [kɔlɔʁ] — Келн

Munich [myɛnik] — Минхен

Londres [lɔ̃:dr] — Лондон

Québec [kebɛk] — Кебек / Квебек

Paris [pari] — *Пари / Париз

Историјски град Екс-ла-Шапел, други по величини у пространом царству Карла Великог, припадао је Француској и почетком XIX века. Иако се данас овај град налази у Немачкој, за Французе је он увек био и остао *Aix-la-Chapelle* Екс-ла-Шапел, док је у нашем поднебљу познат под својим германским именом *Ахен*.

Током историје, италијански град *Фиренца*, у којем је некада столвала чувена породица Медичи, и Француска били су повезани изузетно јаким политичко-културним везама. Две принцезе из куће Медичијевих, Катарина и Марија, биле су француске краљице, од којих је прва оставила посебно дубок траг на француској политичкој, историјској и културној сцени. Италијанско име града *Firenza* — *Фиренца* није у употреби у савременом француском језику, нити је то икада било током дуге историје француско-италијанских односа. Преводилац би, међутим, требало да зна да је реч о овом италијанском граду и да га на српски језик пренесе у складу са његовим изговором у изворном језику, а не према француском облику. Исто је и са обликом *Gènes* [zɛn] — *Ђенова* (а не **Жена* или **Жен*) као и са главним градом Корзике чији је данашњи облик у српском — *Ајачо* усклађен са италијанским, а не са француском изговорном нормом.

⁶ Изговара се према данашњем италијанском. Видети у Клајн 2000:10.

⁷ У старијим текстовима може се сретати и облик *Вјена*.

Иако је савремени француски језик у потпуности истиснуо стари (германски) изговор имена града *Metz* [mets], који је после разрешења африкате (пропадања експлозивног денталног елемента уз чување фрикативног⁸) добио гласовни облик [mes], овај топоним се преноси у српски у својој германској варијанти која је одомаћена у нашем језику. По графичком облику имена града, очигледно је да је реч о топониму германског порекла, а познато је и да су Алзас и Лорена одувек имали посебан статус у немачко-француским односима. И најзначајнији град у овој области, Стразбур, у српском језику могао се срести у два облика: као Штразбург (према немачком или понемченом изговору) и као Стразбург, да би се у савременом језику ипак усталио облик Стразбур, према француској изговорној варијанти.

Град који је у нас познат као *Хаџ*, у француском језику има облик *La Haue*. Како је у српском одомаћен његов германски облик, приликом превода треба водити рачуна о томе да се овај топоним пренесе тако да већина србофоних говорника схвати о којем је граду реч. Топоним *Ла Е* у српском језику нема никакву денотативну вредност.

Француски облици имена аустријских и немачких градова нису одомаћени у српском језику и овакви топоними адаптирају се према језику-извору: *Беч*, *Келн* и *Минхен*, осим у једном случају — француска сложеница *eau de Collogne* преноси се у српски као *колоњска вода*, при чему топоним у потпуности губи своју основну вредност.

Исто је и са топонимима са енглеског говорног подручја која ваља адаптирати у складу са њиховим изворним изговором. Тако ће име главног града Велике Британије бити *Лондон*, а не **Лондр*, као што ће се и име ове острвске државе транспоновати у складу са енглеским (*Great Britain*), а не француским обликом *Grande Bretagne* — **Велика Брејтања*. Уколико је, међутим, реч о француској области са истим именом *Bretagne*, она ће у српском језику имати облик усклађен са француским изговором *Брејтања*.

Уколико бисмо поштовали изворни изговор, или боље речено изговоре, канадске покрајине *Québec*, онда би српски еквивалент био *Кебек* (код адаптације према француском), односно *Квибек* (уколико би се адаптација вршила према изговору у енглеском језику). Облик *Квебек*, дакле, нема никаквог оправдања у изговору, те је јасно да је у овом случају пресудну улогу одиграо графички облик речи.

Ни данашњи назив главног града Француске не одговара савременим правилима адаптације француских имена, али облик *Париз* је толико одомаћен у језику да се питање начина његовог преношења у српски уопште не поставља.

⁸ Старофранцуски је имао африкате, али оне су се решиле још у XIII веку и то тако што је систематски пропадао оклузивни дентални елемент, док се фрикатив чувао. У савременом француском језику овај тип гласа може се срести само у позајмљеницама (*jogging*, *chesseburger*, *tzar*) и појединим топонимима (*Biaritz*). Савремена страна имена нису узимана у обзир, она која су раније ушла у француски, у међувремену су се прилагодила француском фонолошком систему.

Б. Антропоними

Имена и титуле појединих историјских личности већ су прихваћена у одређеном облику у српском језику и то треба поштовати.

Jeanne d'Arc [ʒɑndɑrk] — Јованка Орлеанка⁹

али: Jeanne Maugué [ʒɑn mɑʁo] — Жана Моро, глумица

Henri IV [ɑ̃ʁikɑtʁ] — Анри IV

али: Henri IV d'Angleterre [ɑ̃ʁikɑtʁ dɑ̃glɛtɛːʁ] — Хенри IV, краљ Енглеске

Louis le Germanique [lwiłɛʒɛʁmanik] — Лудвиг Германски

али: Louis XIV [lwiłɑtɔʁz] — Луј XIV

Charles le Chauve [ʃɑʁl lɔʃoːv] — Карло Ђелави

Charlemagne [ʃɑʁlɛmɑ̃] — Карло Велики

али: Charles Aznavour [ʃɑʁl aznavuːʁ] — Шарл Азнавур, певач и глумац

Lothaire [lɔtɛːʁ] — Лотар (унук Карла Великог)

Hélène d'Anjou [elɛn dɑ̃ʒu] — Јелена Анжујска

Tristan et Yseult [tristɑ̃ ɛ izø, izɛlt] — Тристан и Изолда

Имена историјских личности страног порекла у француском, преносе се у складу са обликом у изворном језику:

Guillaume le Conquérant [gijɔm lə kɔ̃kɛrɑ̃] — Вилијам Освајач

Michel-Ange [mifɛlɑ̃ʒ] — Микеланђело

Pierre le Grand [pjɛʁ lɑ̃ɡʁɑ̃] — Петар Велики

Prince de Galles [prɛ̃sdɛɡal] — Принц од Велса

Robinson Crusoe [ʁɔbɛ̃sɔ̃kʁuzɔɛ] — Робинсон Крусо

Roméo et Juliette [ʁɔmɛo ɛt ʒyɛt] — Ромео и Јулија,

(али: Juliette Binoche [ʒyɛt binɔʃ] — Жилијет Бинош, глумица)

Културолошки аспект адаптације нарочито је присутан када се преносе имена из области религије:

Saint-Étienne ће бити *Свети Стефан* (*Стеван*) ако је реч о свецу, али ће остати *Сен-Етјен* ако је реч о граду у Француској или о истоименом фудбалском клубу. С друге пак стране, острво *l'Île Sainte-Hélène* ће и у преводу бити *Острво Света Јелена*.

Исто тако:

Saint-Pierre [sɛ̃pjɛːʁ] — *Свети Петар*,

али: ако је у саставу топонима:

⁹ Приликом телевизијског преноса завршног дефилеа на Светском фудбалском првенству у Француској 1998. године, спикер државне телевизије је изговорио и следећу реченицу: „Напред иде стилизована статуа Жана д'Арка...” што за просечног гледаоца у тадашњој СР Југославији није имало никакву информативну вредност, односно могло је само да наведе на закључак да је особа, о чијој стилизованој статуи је реч, мушког пола!

- Saint-Pierre-lès-Elbeuf* [sɛ̃pjɛrlezɛlbœf] — Сен-Пјер-лез-Елбеф, или ако је реч о световним именима савременика: Pierre Cardin [pjɛr kardɛ̃] — Пјер Карден, Pierre Chardonnet [pjɛrʃardɔnɛ̃] — Пјер Шардоне, Пјер Ришар,...
- Saint-Jean* [sɛ̃ʒɑ̃] — **Свѣѣи Јован**,
али: Jean Reno [ʒɑ̃rɛno] — Жан Рено, Jean-Jacques Rousseau [ʒɑ̃ʒakruso] — Жан-Жак Русо
- Saint Georges* [sɛ̃ʒɔʁʒ] — **Свѣѣи Ђорђе**,
али: Georges Pompidou [ʒɔʁʒ pɔ̃pidu] — Жорж Помпиду
- Saint-Paul* [sɛ̃pɔl] — **Свѣѣи Павле**,
али: Paul Valéry [pɔl valɛri] — Пол Валери,
- (**le pape**) *Jean-Paul I* [ʒɑ̃pɔl pʁəmje] — **Јован Павле I**,¹⁰
Топоним: Saint-Paul (de la Réunion) [sɛ̃pɔldbɛ̃lɛyɔwɔ̃] — Сен-Пол (на Реуниону¹¹)
али: Jean-Paul Belmondo [ʒɑ̃pɔl bɛ̃lmɔ̃do] — Жан Пол Белмондо
- Saint-Léger* [sɛ̃leʒe] — **Свѣѣи Леодејард**
- Archange Gabriel* [arkɑ̃ʒ gabrijɛl] — **Арханђел Гаврило**
али Gabriel Dufronc [gabrijɛl dyfrɔ̃] — Габријел Дифрон.

Поједина имена могу имати исту графичку слику у неколико језика, али различит изговор. Да би се извршила исправна адаптација са француског текста неопходно је установити о којој личности је реч, односно из које земље особа потиче.

Тако на пример, презиме *Gougenheim* [gugɛnɛm] — гласиће на српском *Гугенем* ако је у питању чувени француски језикословац, али *Гугенхајм* ако је реч о Немцу. Сходно томе адаптираће се и остала француска имена и презимена:

Wilmet [vilme] — Вилме, ако је реч о Французу, а не Вилмет.¹²

Riegel [riʒɛl] — Рижел, односно Ригел ако је реч о особи са англо-германског подручја

Brunswick [brœ̃svik, brɔ̃svik] — Бренсвик или Бронсвик, ако је реч о Французу, Брунсвик као немачко име

Evans [evɑ̃] — Еван, односно ако је Енглец [evans, evɑ̃:s] — Еванс

Tilly [tiji] — Тији, односно ако је енглеско лично име [tili] — Тили

Robinson (Plessis-) [rɔ̃bɛ̃sɔ̃]- Робенсон (иако је одомаћена енглеска варијанта [rɔ̃binsɔ̃]) — Робинсон)

Laetitia [letisja] — Летисја, мада је одомаћен облик Летиција, према традиционалном латинском изговору

Raymond [remɔ̃] — Ремон, односно Рејмонд ако је реч о Енглецу.

¹⁰ О адаптацији имена папа говори и Клајн у свом Речнику недоумица (2000:68), залажући се за прилагођени облик имена, а не изворни (најчешће италијански).

¹¹ Оригиналан назив овог француског острвског департмана је *l'Île de la Réunion*, што значи да би облик адаптиран у српски требало да гласи *Осјѣрво Реунион*. Пошто би овакав облик био фонетски необичан, прибегло се адаптацији према графичкој слици — Реунион и овакав облик се одомаћио у српском језику.

¹² Осим у случају када је оригинални изговор француског презимена Вилмет.

Колико је важно познавање изворне француске културе и традиције можда најбоље показују следећи случајеви у којима постоји ризик погрешног изговора изворног текста, а што повлачи за собом и погрешно преношење у језик превода:

Оех (Haute Savoie) [ɔɛ] — **Ое**, али Château d'Oeh [ʃatodɛ] — **Шато д'Е**
Pétion [petjɔ̃] — **Пеџјон**, а не ***Песјон**

Pétis de la Croix [petisdəlakrwa] — **Петис де ла Кроа**, а не Пети де ла Кроа

Thorenc (Alpes Maritimes) [tɔrɑ̃] — **Торан** (у приморским Алпима)

али: Thorenc (Ardèche) [tɔrɛ̃:k] — **Торенк** (у покрајини Ардеш).

Исто тако:

Clarens [klarɑ̃] — **Кларан** је топоним у Швајцарској,

али [klarɛ̃:s] — **Кларенс** ако је реч о француском топониму у Пиринејима;

Chârost [ʃaro] — **Шаро**, област,

али ако је реч о презимену оно може бити [ʃaro, ʃarɔst] — **Шаро** и **Шаросџ**;

Paris — **Париз**, главни град француске,

али Gaston Paris — Гастон **Парис** ако је реч о лингвисти;

Pons [pɔ̃:s] — **Понс**, презиме

али: Pons [pɔ̃] — **Пон**, топоним;

Villeneuve-de-Berg [vilnœvdəberg] — Вилнев-де-Берг;

Villeparisis [vilparizis] — **Вилпаризис** (погрешно је **Вилпаризи**);

Viller [vilɛ:r] — **Вилер** (погрешно је **Виле**).

У последње време, у оквиру Европског савета, покренута је иницијатива да се, када су лична имена у питању, а посебно топоними, поштује изговор језика-извора, уз одговарајућу (минималну) фонетско-фонолошку адаптацију у језику на који се назив транспонује. То значи да би убудуће српски облик за Беч могао бити Вин, за Париз — Пари, за Марсељ — Марсеј, за Темишвар Тимишоара, а за Будимпешту — Будапест, и тако даље.

Могу ли се устаљене навике преко ноћи променити? Сигурно да овај посао неће бити нимало лак, али у циљу боље комуникације међу људима, оваква иницијатива делује као дубоко оправдана.

Нови Сад

ЛИТЕРАТУРА

Варнан, Леон (1962), Warnant, L. *Dictionnaire de la prononciation française*, Gembloux, Duculot.

Драшковић, Владо (1973), *Француски изговор*, Београд: Научна књига.

Клајн, Иван (2000) *Речник језичких недоумица*, Београд: Чигоја штампа.

Точанац, Душанка (1995) Изговор француских имена и њихово прилагођавање гласовном систему српског језика, *Научни састајак слависта у Вукове дане*, бр. 24/1, *Нормирање српског језика*, Београд: МСЦ, стр. 225—232.

Фуше, Пјер (1959), Fouché, P. *Traité de la prononciation française*, Paris: Klincksieck.

Snežana Gudurić

TRANSPPOSITION ET ADAPTATION DES NOMS PROPRES
DU FRANÇAIS EN SERBE

R é s u m é

Dans la plupart des cas, on adapte les noms propres du français en serbe selon des règles convenues, concernant l'adaptation phono-morphologique. Mais il y a des situations où ce modèle ne se montre suffisant ni très réussi. Alors, il faut se référer à la culture, histoire et aux traditions françaises, serbes et même européennes. Cet article démontre certaines de ces situations, en donnant en exemple des noms tels que *Cannes* et *Caen*, puis *Aix-La-Chapelle*, *La Haye*, *Jeanne d'Arc*, *Guillaume le Conquérant*, etc.

OZNAČAVANJE RELACIJA JEDNAKOSTI U FRANCUSKOM I SRPSKOM JEZIKU

LJUBICA VLAHOVIĆ

UDC 811.133.1'362'367.2:811.163.41'362'367.2

U ovom radu, metodom kontrastivne analize i prema odabranom lingvističkom modelu, upoređuju se francuske i srpske komparativne rečenice za jednakost u stepenu svojstva, karakteristične po korelaciji određenih morfema u funkciji adverbijalnog antecedensa (korelatora) i konektora.

Ključne reči: komparativna rečenica, jednakost u stepenu svojstva, adverbijalni antecedens (korelator), konektor, kvantifikator, korelativna struktura, korelacija kvantiteta, etalon.

U francuskom i srpskom jeziku relacije jednakosti u stepenu svojstva izražavaju se komparativnim rečenicama karakterističnim po korelaciji određenih morfema u funkciji adverbijalnog antecedensa (korelatora) i konektora.

Takve francuske rečenice sa korelativima *autant /tant...que*, *aussi /si...que*, *aussi peu...que* i korespondentne srpske rečenice sa korelativima *(isto) toliko /onoliko...koliko (i)*, *(isto) tako /onako...kao (i) /kao što (i)*, *(isto) tako malo...kao (i) /kao što (i)* razmotrićemo u ovom izlaganju sa stanovišta njihove sintaksičke konstrukcije i funkcionisanja, pre svega, korelativne strukture i bitnih elemenata etalona u označavanju relacija jednakosti. Ukazaćemo na odlike ovih rečenica na osnovu šireg kontrastivnog istraživanja njihovih sintaksičko-semantičkih struktura i funkcija, prema kojima se utvrđuju sličnosti i razlike između rečenica francuskog i srpskog jezika.

Prema postavkama savremene francuske lingvistike u domenu proučavanja francuskih komparativnih rečenica sa antecedensom u glavnoj rečenici, istraživanja francuskih i srpskih rečenica za jednakost usredsredili smo na funkcionisanje sintaksičko-semantičkih sredstava — korelatora i konektora u strukturi kojom se označava komparativna korelacija, preciznije, korelacija kvantiteta „*corrélation de quantité*”, kako je naziva Pjer L Gofik (Pierre Le Goffic, 1993: 402).

Shodno koncepciji korelativne komparacije i modelu koji primenjuje Rene Rivara (René Rivara, 1990: 107—108) u prikazu dveju relacija jednakosti označenih različitim korelativnim strukturama francuskih komparativnih rečenica za jednakost, ovde se francuske i srpske rečenice sa navedenim korelativima dele prema dvema strukturama.

Korelativi obrazuju strukturu a) sa kvantifikatorom *beaucoup /mnogo: autant /tant...que*, *aussi /si...que* — *(isto) toliko /onoliko...koliko (i)*, *(isto) tako /onako...kao (i) /kao što (i)* i strukturu b) sa kvantifikatorom *peu /malo: aussi peu...que* — *(isto) tako malo...kao (i) /kao što (i)*, koje sa drugim elementima

u rečenici označavaju dve relacije jednakosti: a) jednakost se uspostavlja na skali „velikih količina”, usmerenoj prema beskonačnosti i b) jednakost se uspostavlja na skali „malih količina”, usmerenoj prema nuli.

Obe relacije mogu se odnositi na imenicu, glagol i pridev (ili prilog).

Relacija a) „*aussi que*” (EG $\left. \begin{array}{l} + \textit{beaucoup} + \textit{imenica}/\textit{glagol} \\ \hline (+ \textit{beaucoup}) + \textit{pridev}/\textit{prilog} \end{array} \right\}$)

ne sadrži morfemu *beaucoup* („mnogo”) već samo njeno značenje koje se ostvaruje u morfemi *autant* uz imenicu ili glagol, a sadržano je u gradualnom pridevu ili prilogu, što ilustruju primeri:

- (1) René a autant de travail que Pierre.
- (2) René travaille autant que Pierre.
- (3) René est aussi travailleur que Pierre.

- (1') Rene ima isto toliko posla koliko i Petar.
- (2') Rene radi isto toliko koliko i Petar.
- (3') Rene je isto tako vredan kao i Petar.

Relacija b) „*aussi peu que*” (EG + *peu* + imenica /glagol /pridev)

mora da sadrži morfemu *peu* („malo”) kao oznaku suprotnog smera bilo da je uz imenicu, glagol ili pridev:

- (4) René a aussi peu de travail que Pierre.
- (5) René travaille aussi peu que Pierre.
- (6) René est aussi peu travailleur que Pierre.

- (4') Rene ima isto tako malo posla kao i Petar.
- (5') Rene radi isto tako malo kao i Petar.
- (6') Rene je isto tako malo vredan kao i Petar.

Francuske i srpske rečenice koje označavaju relacije jednakosti obavezno sadrže konstituente neophodne za njihovu sintaksičko-semantičku strukturu, kao što su:

1. dve sekvence (promenljive dužine i forme):

A: član koji se poredi — glavna rečenica koja obuhvata neki gradualni element sa antecedensom (prilogom stepena koji obeležava jednakost)

B: član prema kojem se poredi — konstituenti etalona (segment, sintagma, rečenica)

2. konektor.

One se javljaju u tri oblika: sa skraćenim etalonom, sa tzv. „skrivenom” elipsom ili sa potpunim etalonom. Restitucija odsutnih elemenata u skraćenom etalonu, inače arbitrarna, nije uvek moguća.

Relacija a)

U rečenicama sa strukturom *autant /tant...que* i korespondentnim rečenicama u srpskom jeziku, komparacija se odnosi na imenicu i glagol:

autant /tant...que (P) — (isto) toliko /onoliko...koliko (P)

- (7) Il y a eu dans le monde autant de pestes que de guerres... (CA / P 41)
> ... qu'il y a eu de guerres
- (7') U svetu je bilo isto toliko kuge koliko i ratova... (KA / K 37)
> ... koliko je bilo i ratova
- (8) Ah! qu'ils dansent, qu'ils dansent autant qu'ils le désirent...
(DU / A 58)
- (8') Neka igraju, neka igraju toliko koliko žele... (DI / A 45)
- (9) ...quand elle se réveilla, elle ne s'effraya pas autant qu'elle l'aurait dû. (ST / RN, I 51) ... qu'elle aurait dû s'effrayer
- (9') ...kad se probudila, nije se zastrašila onoliko koliko bi trebalo.
(ST / CC 72) ... koliko bi trebalo da se zastraši

Posle negacije, u francuskoj rečenici često se javlja i korelator *autant* umesto skraćenog oblika *tant*, a u srpskoj, uvek samo *toliko*, bez priloga *isto*, koji služi pojačanju korelativne strukture.

Negirana jednakost označava niži stepen svojstva koje se poredi u odnosu na stepen svojstva prema kojem se ono poredi, ali ne i razliku ... „negirana komparativna rečenica jednakosti ostaje komparativna rečenica jednakosti sa gledišta referencijalne orijentacije”, navodi Klod Miler (Claude Muller, 1983: 295).

U rečenicama sa strukturom *aussi /si...que* i korespondentnim rečenicama srpskog jezika, komparacija se odnosi na pridev (ili prilog):

aussi /si...que (P) — (isto) tako /onako...kao (i) /kao što (i) P

- (10) Aujourd'hui, les crocheteurs ont la télé, et ils parlent aussi mal que les élites. (FI 15/5/98, p.29) > ... que les élites parlent mal
- (10') Danas nosači imaju televiziju, i oni govore isto tako loše kao i elite.
> ... kao što elite govore loše
- (11) Alors les trois quarts des habitants du pays seront ses bas courtisans, et trembleront devant lui, aussi servilement que lui-même tremble devant le souverain. (ST / CH 378)
- (11') Tada će tri četvrtine ovdašnjeg stanovništva biti njegove udvorice i drhtaće pred njim onako isto ropski kao što on sam drhti pred vladocem. (ST / KM 418)
- (12) — Je ne suis pas si faible que vous le pensez... (ME / C, I 59)

(12') — Nisam ja tako slaba kao što vi [to] mislite... (ME / K 60)

Posle negacije, u francuskoj rečenici upotrebljen je skraćeni oblik *si* korelatora *aussi*, a u srpskoj isključivo korelator *tako*, bez priloga *isto* na levoj strani.

Negirana jednakost u rečenicama (12) i (12') objašnjava se isto kao i ona u rečenicama (9) i (9').

aussi...que — (isto) toliko /onoliko...koliko

(13) Après tout, pensa Magnin, un adjudant sérieux est aussi utile ici qu'un capitaine. (MAL / E 75) ... qu'un capitaine est utile

(13') Najzad, pomisli Manjen, ozbiljan adjutant je ovde isto toliko potreban, koliko i kapetan. (MAL / N 78) ... koliko je i kapetan potreban

Konektor *koliko* i korelator *toliko /onoliko*, svaki sa značenjem „velika količina, mera”, upotrebljeni u strukturi (*isto*) *toliko /onoliko... koliko*, više odgovaraju rečenicama koje se odnose na imenicu i glagol, tj. jedinice bez obeležja „mnogo”, koje pak dobijaju od priloga *toliko /onoliko*.

Struktura (*isto*) *toliko /onoliko* + Pridev + *koliko*, premda ekvivalentna strukturi (*isto*) *tako /onako* + Pridev + *kao*, pokazuje se redundantnom u rečenici (13'), u kojoj pridev *potreban* sam sadrži obeležje „mnogo”. To bi mogao biti razlog marginalne upotrebe ekvivalentne francuske strukture *autant* + Pridev + *que*, koja je moguća samo ako *autant* sledi pridevu.

aussi longtemps que — dokle god

(14) Pour lui, j'étais un fils modèle qui avait soutenu sa mère aussi longtemps qu'il l'avait pu. (CA / E 114)

(14') Za njega sam bio uzoran sin koji je izdržavao majku dokle god je mogao. (KA / S 72)

Dve korelativne strukture su ekvivalentne po značenju: *dokle god* = „kako god dugo”, „tako dugo kao”, „toliko dugo koliko” (= „aussi longtemps que”).

aussi loin que — dokle god

(15) Sur toutes ces pentes, aussi loin que voit Ramos et que crissent les cigales, des miliciens sont couchés et dorment. (MAL / E 84—85)

(15') Po svim padinama, dokle god Ramos vidi i popci cvrče, milicionari su polegali i spavaju. (MAL / N 88)

I ove dve strukture su značenjski ekvivalenti: *dokle god* = „kako god daleko”, „tako daleko kao”, „toliko daleko koliko” (= „aussi loin que”).

Relacija b)

aussi peu... que (P) — (isto) tako malo... kao (i) /kao što (i) P

- (16) Utilisés chaque jour contre Téruel, réparés avec de mauvaises pièces de rechange, les appareils devenaient aussi peu sûrs qu'au temps de Talavera ... (MAL / E 394) ... qu'ils l'avaient été au temps de Talavera ...
- (16') Upotrebjavani svakog dana protiv Teruela, popravljani sa starim rezervnim delovima, aparati su postajali isto tako malo sigurni, kao u doba Talavere ... (MAL / N 425) ... kao što su bili u doba Talavere ...

Za razliku od rečenica koje označavaju ostvarivanje komparacije na skali velikih količina usmerenoj prema beskonačnosti, u kojima dati gradualni pridev (ili prilog) na koji se komparacija odnosi sadrži obeležje „mnogo”, rečenice (16) i (16') označavaju ostvarivanje komparacije na skali malih količina usmerenoj prema nuli, jer posebna morfema *peu / malo*, uz dati pridev na koji se komparacija odnosi, upravo ovim obeležjem „malo” označava inverzni smer — onaj koji se kreće prema nuli.

Na osnovu izloženog, mogli bismo izvesti nekoliko zaključaka:

— odabrani pristup i model primenljivi su u kontrastivnom proučavanju francuskih i srpskih rečenica za jednakost;

— sličnosti između srpskih i francuskih rečenica pokazuju se u njihovoj globalnoj sintaksičko-semantičkoj strukturi i funkcionisanju korelativne strukture i etalona, a razlike, morfološke i sintaksičke, u korelativnoj strukturi: više ekvivalentnih srpskih morfema jedinog francuskog konektora *que* i francuskih korelatora *aussi* i *autant*; proširenja korelativne strukture srpskih rečenica na levoj i desnoj strani;

— između srpskih i francuskih rečenica za jednakost uspostavlja se prevodna, značenjska i funkcionalna ekvivalencija.

Novi Sad

LITERATURA

- Allaire, S. (1982). *Le modèle syntaxique des systèmes corrélatifs*, étude en français moderne. P.U. de Lille.
- Brunot, F. (1953). *La Pensée et la langue*. Paris, Masson.
- Hervé — Béchade, D. (1986). *Syntaxe du français moderne et contemporain*. Paris, PUF, 332p.
- Le Goffic, P. (1993). *Grammaire de la phrase française*. Paris, Hachette.
- Milner, J.-C. (1973). *Arguments linguistiques*, Paris, Mame.
- Muller, C. (1983). Les comparatives du français et la négation, in *Linguisticae Investigationes*, VII: 2, p. 271—316, Amsterdam, John Benjamins.
- Stevanović, M. (1979). *Savremeni srpskohrvatski jezik*. II, Beograd, Naučna knjiga, 3. izd.
- Rees, G.O. (1954). L'implication du verbe dans les propositions comparatives, *Le français moderne*, T.22, 4, Paris, d'Arthey.
- Rivara, R. (1990). *Le système de la comparaison*; sur la construction du sens dans les langues naturelles. Paris, Minuit.

- Savelli, M.-J. (1995). Autant le dire...? Quelques éléments comparatifs sur la macro-syntaxe de *plus/moins/autant*, *Recherches sur le français parlé*, 13:67—89.
- CA/E — Camus, A., *L'Étranger* (Extraits). Paris, Bordas, 1987.
- KA/S — Kami, A., *Stranac*. Prev. Mirjana Lalić, Beograd, Rad, 1962.
- CA/P — Camus, A., *La Peste*. Paris, Gallimard, 1989.
- KA/K — Kami, A., *Kuga*. Prev. Jovanka Marković-Čížek, Beograd, Prosveta, 1962.
- DU/A — Duras, M., *L'après-midi de Monsieur Andesmas*. Paris, Gallimard, 1985.
- DI/A — Dira, M., *Popodne gospodina Andemasa*. Prev. Petar Adamović, Novi Sad, Progres.
- MAL/E — Malraux, A., *L'Espoir*. Paris, Gallimard, 1937.
- MAL/N — Malro, A., *Nada*. Prev. Dobrila Stošić, Beograd, Jugoslavijapublik, 1987.
- ST/CH — Stendhal, *La Chartreuse de Parme*. Paris, Librairie Générale Française, 1983.
- ST/KM — Stendal, *Parmski kartuzijanski manastir*. Prev. Dušan Đokić, Beograd, Prosveta, 1962.
- ST/RN — Stendhal, *Le Rouge et le Noir*. T. I, II, Paris, Larousse,
- ST/CC — Stendal, *Crveno i crno*. Prev. Dr Miloš Jovanović, Sarajevo, Svjetlost, 1967.
- ME/C — Mérimée, P., *Colomba*. I, II, Paris, Hatier, 1935, 1937.
- ME/K — Merime, P., *Kolomba*. Prev. Dr Dušan Milačić, Beograd, „Rad”, 1976.
- FI — *Le Figaro*.

Ljubica Vlahović

L'INDICATION DES RELATIONS D'ÉGALITÉ EN FRANÇAIS ET EN SERBE

Résumé

Appuyée sur le modèle linguistique choisi, l'analyse contrastive des comparatives françaises et des comparatives serbes indiquant les deux relations d'égalité a été centrée sur leurs structures syntactico-sémantiques et le fonctionnement des structures corrélatives.

L'analyse prouve qu'entre les comparatives des deux langues s'établissent les rapports suivants:

— les *ressemblances* se manifestent dans leurs structures syntactico-sémantiques globales et dans le fonctionnement de leurs structures corrélatives;

— les *différences* morphologiques et syntaxiques se présentent dans leurs structures corrélatives: à la position du connecteur, les morphèmes serbes *koliko (i)* et *kao (i) / kao što (i)* sont équivalents de l'unique morphème français *que*, et à la position du corrélateur, les morphèmes serbes *(isto) toliko / onoliko* et *(isto) tako / onako* sont équivalents des morphèmes français *autant / tant* et *aussi / si*;

— l'*équivalence* sémantique et fonctionnelle des comparatives françaises et serbes.

ГЛАГОЛСКЕ ИМЕНИЦЕ НА -ЊЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ГЕРУНД У ЕНГЛЕСКОМ

БОРКО КОВАЧЕВИЋ

UDC 811.163.41'367.625.45:811.111'367.625.45

У раду се пореде глаголске именице на -ње у српском и герунд у енглеском језику. Поређењем особина герунда и именица на -ње, испитује се претпоставка да глаголске именице на -ње у српском представљају еквивалент герунда у енглеском. Такође се проверава да ли разлика у карактеристикама именица на -ње и именица изведених из глагола другим суфиксима у српском језику одговара разлици између герунда и деривираних глаголских именица у енглеском језику.

Кључне речи: глаголске именице на -ње, герунд, модификација прилозима/придевима, облик директног објекта, категорија броја, значење.

Увод

У *Творби речи у савременом српском језику* Иван Клајн прави стриктну разлику између именица изведених из глагола суфиксом -ње и именица изведених из глагола другим суфиксима. Клајн истиче да „речи на -ње нису девербалне (девербативне) именице, као оне с другим суфиксима, него су глаголске именице — глаголски облик у именичкој функцији” (Клајн 2003: 169). Именице на -ње су по њему „еквивалент глаголских именица у другим језицима, рецимо латинског герундија, енглеског ’герунд’-а на -ing, или поимениченог инфинитива у немачком”.¹ За ове именице додаје и да „мада нема сумње да спадају у делокруг творбе речи, не би их требало заобићи ни у морфологији, у одељку о промени глагола”.² Именице које су настале од глагола помоћу суфикса -ње Клајн издваја као посебну класу и назива их глаголским именицама, док за именице које су настале додавањем неких других суфикса на глаголску основу користи назив *девербативне (девербалне) именице*.

Термином *глаголска именица* у већини српских/хрватских граматика називају се само именице изведене из глагола помоћу суфикса -ње (и -ће):³ Маретић (1963), Брабец и др. (1968), Стевановић (1991), Катичић (1986), Барић и др. (1997) и Клајн (2003).⁴ За именице које су изведене

¹ Клајн (2003: 169).

² *Ibid.*

³ Дијахронијски посматрано ради се о именицама изведеним помоћу суфикса -је.

⁴ За Барић и др. (1997) ово је делимично тачно, јер се термин *глаголска именица* у поменутој граматички користи само у делу о морфологији, док се у творби речи све имени-

из глагола неким другим суфиксом у поменутих граматикама користе се различити називи. Клајн је најодређенији јер их све назива, као што је поменуто, девербативним (девербалним) именицама, док се у другим наведеним граматицима за те именице користи више назива (као код Стевановића, у Брабец и др. и у Барић и др.), или се не користе никакви посебни називи (као код Маретића).⁵ Једино се у Пипер и др. (2005) и у Станојчић—Поповић (2004) под глаголском именицом подразумевају и именице изведене из глагола другим суфиксима.

Поставља се питање да ли је разлика између именица на *-ње* и именица које су изведене из глагола другим суфиксима такве природе да се именице на *-ње* могу издвојити као посебна класа, која би се могла поредити са герундом у енглеском језику. Да ли претпостављена разлика у систему глаголских именица у српском језику одговара разлици између герунда и деривираних глаголских именица у енглеском?

Герунд и деривиране глаголске именице у енглеском језику

Чомски у *Remarks on nominalizations* представља разлике између герунда и девербалних (*deverbal*) или деривираних (*derived*) именица, како их он назива, у енглеском језику.⁶

ПРОДУКТИВНОСТ. Герунд се гради од било којег глагола,⁷ додавањем суфикса *-ing* на глаголску основу. Код деривираних именица постоје ограничења. Као прво, не може се од сваког глагола добити деривирана именица (од глагола *hand, send, despatch* могу се формирати само герунди, а не и деривиране именице), а као друго, на глаголску основу се додају различити суфикси (*laughter, marriage, construction, doubt, trial...*).

МОДИФИКАЦИЈА ПРИДЕВИМА/ПРИЛОЗИМА. Док се герунд, као и глаголи, модификује прилозима, деривиране именице, као и све друге именице, модификују се придевима (Спенсер 1990: 70):

- (1) а. *Dick sarcastically criticized the book.*
 sarcastically
 б. *Dick's* *criticizing the book*
 * *sarcastic*
 * *sarcastically*

це које су изведене из глагола, додавањем различитих суфикса (па и суфикса *-ње* и *-ће*), и означавају вршење глаголске радње називају *радним именицама*.

⁵ Стевановић именице изведене из глагола неким другим суфиксом, а не суфиксом *-је*, назива *девербативним, именицама с глаголским ошћим делом у основи*, или само *именицама*. Овакве именице се у Брабец и др. и у Барић и др. наводе у оквиру различитих семантичких скупова именица, које су означене различитим терминима (*именице са значењем...*).

⁶ Ове разлике наводи Чомски (1970), али ће се овде наводити примери из радова других аутора, јер је утисак да ти примери на систематичнији и пријемчивији начин манифестују разлике о којима се говори.

⁷ Изузетак су само модални глаголи.

в. *Dick's criticism of the book*
sarcastic

ОБЛИК ОБЈЕКТА. Конституент који има функцији објекта, као и уз мотивни глагол, у герундској номинализацији се појављује као именичка фраза у акузативу (NP_{ACC}), док се уз деривирану именицу појављује у облику предлошке фразе (PP). У следећим примерима (Мекколи 1988: 394) уз глагол *refuse* и герунд *refusing* стоји NP_{ACC} (*our request*), а уз деривирану именицу *refusal* стоји PP (*of our request*):

- (2) а. *They refused our request.*
 б. *Their refusing (*of) our request left us in a serious difficulty.*
 в. *their refusal of / *∅ our request*⁸

КАТЕГОРИЈА БРОЈА. Деривирана именица, попут других бројивих именица, може да има множину, док герунд има само једину:

- (3) а. *Brendel's performances of the Beethoven sonatas.*
 б. *Brendel's performing(*s) Boulez's works astonished the critics.*⁹

УПОТРЕБА ДЕТЕРМИНАТОРА. Деривиране глаголске именице са другим именицама енглеског језика повезује и то што уз њих може стајати детерминатор, што у случају герунда није дозвољено:

- (4) а. *The request by Kerner for leniency amused the judge.*
 б. ** The requesting leniency amused the judge.*
 в. *Any decision by Reagan to raise taxes will be greeted with indignation.*
 г. ** Any deciding to raise taxes will be greeted with indignation.*¹⁰

ЗНАЧЕЊЕ. Герунд увек има значење које има и глагол од којег је настао: он је *име* радње која је означена глаголом. Са друге стране, значење деривиране именице је крајње непредвидиво и увек је макар за нијансу различито од значења глагола из којег је именица изведена. Ако упоредимо пар *amusing* — *amusement*, видећемо да док значење герунда одговара значењу глагола од којег је настао (*amuse* — забављати, *amusing* — процес забављања), значење деривиране именице је другачије. *Amusement* у примеру (5а) има значење стања које је настало као резултат вршења радње означене глаголом *amuse*, а у примеру (5б) значење извесне опреме која је конструисана да обезбеди забаву. Примери (5в) и (5г) илуструју да је герунд у оваквим контекстима недопустив (Спенсер 1990: 70):

⁸ Симбол ∅ у овом примеру означава одсуство конституента (мисли се на предлог *of*).

⁹ Мекколи (1988: 394).

¹⁰ *Ibid.*

- (5) a. *Tom's stories provided endless amusement.*
 б. *The children spent all their pocket money on the amusements.*
 в. * *Tom's stories provided endless amusing.*
 г. * *The children spent all their pocket money on the amusing(s).*

Представљене разлике показују да герунд има више глаголских особина од деривираних глаголских именица, које се понашају као и све друге именице. Герунд је у односу на деривираних именице и синтаксички и семантички сличнији глаголу од којег је настао, те се о систематској повезаности са глаголом може говорити једино у случају герунда.

Чомски је на основу наведених чињеница претпоставио да само герунд није засебна одредница лексикона, и да се само он деривира путем синтаксичких операција. Деривираних именице, са друге стране, нису синтаксички деривирани, већ су одреднице лексикона, које се при генерисању реченица директно могу укључити у дубинску структуру.¹¹

*Именице изведене из глагола суфиксом -ње и именице
изведене из глагола другим суфиксима*

За проверу сличности између глаголских именица са суфиксом *-ње* у српском и герунда у енглеском језику овде се користе разлике између герунда и деривираних глаголских именица у енглеском о којима говори Чомски (1970). Потребно је видети како се понашају именице на *-ње* у српском с обзиром на пет критеријума (пошто српски језик не поседује категорију члана, не узима се у обзир модификација чланом као шести критеријум) о којима је било речи у претходном поглављу.¹²

ПРОДУКТИВНОСТ. Као једна од разлика између герунда и деривираних глаголских именица у енглеском наводи се неограничена могућност творбе герунда у односу на ограниченост творбе деривираних именица: док се герунд гради од било којег глагола (изузетак су само модални глаголи), деривирани глаголска именица се не може добити од сваког глагола.

Иако на први поглед изгледа да се у српском језику од сваког несвршеног глагола може извести именица на *-ње*, то није тачно.¹³ Да се глаголска именица на *-ње* не може извести из било којег несвршеног

¹¹ О трансформационо-генеративној граматици, као и о основним појмовима овог теоријског модела (као што су дубинска структура, површинска структура, трансформација, траг и слично) и његовим развојним етапама в. Московљевић (2000).

¹² О овоме се говори и у Ковачевић (2006).

¹³ Маретић је за ове именице тврдио да „од свакога трајнога глагола може се таква именица начинити” (Маретић 1963: 344). Белић на почетку свог рада истиче да ће говорити о глаголским именицама на *-ње* (и *-ће*) од свршених глагола „јер је добро познато да се од несвршених глагола такве именице могу увек градити” (Белић 1933: 262). Стевановић (1991: 469) је мало опрезнији у формулацији и напомиње да се „теоријски од сваког несвршеног глагола може правити глаголска именица на *-је* (боље рећи на *-ње* одн. *-ће*)”, док се према Симеону глаголске именице (а по њему то су именице на *-ње* и *-ће*) творе „редовно од несвршених глагола, а ређе од свршених” (Симеон 1969: 406).

глагола показује Вуковић, који наводи доста глагола несвршеног вида из којих се не могу извести именице на *-ње* и *-ће* (Вуковић 1950: 149—154). Знатно већи број фреквентних несвршених глагола из којих се не може извести именица на *-ње*, или та именица, уколико постоји, звучи неуобичајено, наводи управо Клајн (1998: 152—153). Такви су модални глаголи *моћи*, *смести* и *шребати*;¹⁴ глаголи на *-нући*, код којих је по Клајну могућност појаве глаголске именице на *-ње* готово искључена (*шрунући*, *зинући*, *бринући*...); већина глагола на *-ићи* са једносложном основом (*вићи* (*се*), *сјићи*, *рићи*...); многи други глаголи на *-ићи* (*шћићи*, *ви-сићи*, *јаћићи*...); неки глаголи на *-ећи* (*вредети*, *клетти*, *сјидети* (*се*)...). Већина таквих глагола је непрелазна, али као што показују неки од наведених примера (*рићи*, *шћићи*) постоје и прелазни несвршени глаголи из којих се не може извести глаголска именица на *-ње*.¹⁵

Наведени примери показују да се не може говорити о неограничености творбе именица на *-ње* уопште, али ни о неограничености творбе именица на *-ње* од несвршених глагола. Суфикс *-ње* јесте далеко најпродуктивнији у односу на све друге суфиксе којима се из глагола могу извести именице у српском, али је његов творбени потенцијал знатно ужи у поређењу са потенцијалом суфикса *-ing*, којим се гради герунд у енглеском језику.

МОДИФИКАЦИЈА ПРИДЕВИМА/ПРИЛОЗИМА. Герунд се у енглеском модификује прилозима, а деривирани глаголске именице се модификују придевима. У српском језику све глаголске именице (укључујући и именице са суфиксом *-ње*) понашају се као и све друге именице, допуштајући само модификацију придевима (*A = adjective*), док модификација прилозима (*ADV = adverb*) у начелу није могућа:

- (6) а. * Трчање споро-ADV је често боље него брзо-ADV.
 б. Споро-А трчање је често боље него брзо-А/од брзог.
 в. * Његов долазак брзо-ADV променио је ситуацију.
 г. Његов брзи-А долазак променио је ситуацију.

По томе што се не могу модификовати прилозима глаголске именице у српском су сличне глаголским именицама у руском, које такође генерално не допуштају употребу прилога (Шурлемер 1995: 322):

- (7) а. * *Plavanje bystro mozet byt' utomitel'nyu.*
 пливање брзо-ADV моћи бити исцрпљујуће
 б. * *upotreblenie noža xitro*
 употреба нож-ген. спретно-ADV

¹⁴ Клајн напомиње да речник Матице српске поседује одредницу *шребање* (уз упућивање на Деановићев речник и без примера из корпуса), али сумња да би се такав пример у корпусу могао наћи.

¹⁵ Клајн (2003: 171) констатује да су глаголи које наводи само изузеци који представљају мали проценат у односу на укупан број глагола од којих се може извести именица на *-ње*. По њему, разлог због којег Маретић и Белић нису учили поменућу ограниченост творбе именица на *-ње* јесте то што су додавање суфикса *-ње* несвршеним глаголима осећали као флексиону, а не творбену појаву.

За разлику од српског и руског, у пољском је могућа употреба прилога уз глаголске именице са суфиксом *-nie/-cie*. По томе се ове именице разликују од глаголских именица у пољском које су изведене другим суфиксима, уз које се могу употребити само придеви (Розвадовска 1997: 65):

- (8) а. *Ocenienie studentów przez profesorów rzetelnie*
оцењивање студенти-ген. од стране професори
поуздано-ADV
zintegrowało całe środowisko akademickie.
интегрисати-перф. цела заједница академски
- б. * *Ocena studentów przez profesorów rzetelnie...*
оцена студенти-ген. од стране професори поуздан-ADV
- в. *Rzetelna ocena studentów przez profesorów*
поуздан-А оцена студенти-ген. од стране професори
zintegrowało całe środowisko akademickie.
интегрисати-перф. цела заједница академски

У српском таква разлика не постоји: (све) глаголске именице могу се модификовати само придевима, док је модификација прилозима генерално искључена.¹⁶

Изузетак представљају прилози типа *дању*, *ноћу* и слични, који се могу употребљавати уз процесуалне глаголске именице:

- (9) а. Трчање ноћу може да буде опасно.
б. Косидба дању је сигурнија него косидба ноћу.

ОБЛИК ОБЈЕКТА. Уз герунд у енглеском објекат је NP_{ACC}, а уз деривирани глаголске именице PP. У српском језику не постоји таква разлика: уз све глаголске именице, па и уз именице које су изведене суфиксом *-ње*, објекат је у истом облику. У питању је именичка фраза у генитиву (NP_{GEN}):

- (10) а. * Њихово одбијање наш захтев оставило нас је у озбиљном проблему.
б. Њихово одбијање **нашег захтева** оставило нас је у озбиљном проблему.
в. * Опсада град је трајала два дана.
г. Опсада **града** је трајала два дана.

КАТЕГОРИЈА БРОЈА. Док герунд у енглеском има само једнину, а деривирани именице и једнину и множину, све глаголске именице у српском (укључујући и именице изведене суфиксом *-ње*) могу да имају оба броја:

¹⁶ Исто констатује и Златић (1997: 188).

- (11) а. Притисак на сведоке био је неиздржив.
 б. Притисци на сведоке били су неиздрживи.
 в. Овогодишње поскупљење струје није било најављено.
 г. Овогодишња поскупљења струје нису била најављена.

ЗНАЧЕЊЕ. Глаголске именице на *-ње* које су изведене од несвршених глагола по правилу имају значење процеса вршења глаголске радње, а оне које су настале од свршених глагола имају резултативно значење (Вуковић 1950: 42; Терзић 1969: 72; Радић 1988: 48). Белић (1933: 265) је тврдио да „именице саграђене од свршених глагола *морају имаћи резултативно значење*, тј. морају значити или предмет као резултат радње, или какав чин или уопште именицу извесне врсте”.

Постоје, међутим, одступања у оба правца. Именица која је настала од несвршеног глагола може да означава резултат неке радње. Такав је случај са именицом *орање*, која поред значења процеса вршења глаголске радње може да значи и резултат те радње: *орање = њорана земља* (Белић 1933: 264—265). У примеру (12а) употребљена је именица са значењем процеса вршења глаголске радње, а у примеру (12б) именица са резултативним значењем:

- (12) а. Орање њиве траје већ два сата.
 б. Чизме је оставио на орању.

Са друге стране, именица настала од свршеног глагола може да означава процес вршења глаголске радње. Терзић (1969: 74) истиче да именица *послужење*, осим резултативно-предметног значења („оно чиме се неко послужује”) у примеру (13а), може да има и значење процеса вршења глаголске радње у примеру (13б):

- (13) а. Ставили су послужење на сто.
 б. Послужење гостију му је одузело два сата.

Код именица на *-ње* може се уочити тенденција губљења значења процеса вршења глаголске радње и опредељивање њиховог значења: ове именице су све мање апстрактне и све више се приближавају *правим* именицама, именицама са конкретним значењем. Оне нису само *потеп actionis*, име радње, него означавају резултат радње, одређени предмет. Именица може напореда да има оба значења, попут именице *орање*. Такве су још и именице (Клајн 1998: 154): *боловање* („стање онога ко болује” и „одсуство због болести”), *примање* („добивање” и „пријем, свечаност”, или „примљена зарада или накнада”), *певање* („пој” и „део спева”), *вежбање* (поред значења процеса вршења глаголске радње, означава и „вежбу, задатак”), *јуњење* (значење процеса вршења глаголске радње и предметна значења као у спојевима *експлозивно јуњење*, *бомбона са воћним јуњењем*), *држање* (значење процеса вршења глаголске радње и „став, изглед, понашање”), *схваћање* (значење процеса вршења глаголске радње и „назор, концепција”). Та разлика у значењу може понекад

бити обележена и акцентом. Такав је случај са паровима *йѢчѣње* — *йечѣње* и *ймѣње* — *имѣње*, где први члан пара има значење процеса вршења глаголске радње, а други члан конкретно-предметно значење (Вуковић 1950: 157, 158). Конкретно или опредељено значење имају и следеће именице (Клајн 2003: 172): *йошйовање*, *сйраховање*, *йушовање*, *сећање* (успомена), *ймћење* (меморија); *давање*, *улаѓање*, *дуѓовање*, *йошраживање* као финансијски термини; *лејовање* (годишњи одмор); *звање* (титула); *шканање* (тканина); *једињење* (као хемијски термин) и *йаковање* (амбалажа).

Лексикализација може да иде до тог степена да се значење глаголске радње делимично, или потпуно потисне. *Пишћање сйуденашја* тешко ће се схватити као номинализација реченице *Професор йишја сйуденше*. Ова именичка фраза пре ће се разумети као „проблем студената” или „питање које су студенти поставили”. Слична ситуација је и са именицом *осећање*. Ова именица се, осим можда у изразима као што је *сйособносйи мишљења и осећања*, употребљава само у конкретном значењу „емоција”. Именица *виђење* не може се узети као име радње која је означена глаголом *видѣши* јер се углавном употребљава у спојевима као што су *њеѓово виђење йроблема*, *йриликком нашеѡ йоследњеѡ виђења*, *до (скороѡ) виђења* и слично (Клајн 1998: 154—155).

За разлику од енглеског герунда, који је увек име глаголске радње, који увек има значење процеса вршења глаголске радње, именице на *-ње* у српском могу да имају различита значења.

Закључак

На основу поређења по свим наведеним критеријумима можемо закључити да се глаголске именице на *-ње* по својим особинама значајно разликују од герунда, и да се не може рећи да именице на *-ње* у српском представљају еквивалент герунда у енглеском. Разлике се огледају у следећем:

- 1) Герунд се модификује прилозима, док се именице на *-ње*, попут свих других глаголских именица у српском, модификују придевима.
- 2) Уз герунд, као и уз глагол из којег је герунд изведен, директни објекат је у акузативу, а уз именице на *-ње* (и све друге именице изведене из глагола у српском) у генитиву.
- 3) Док герунд има само једнину, именице на *-ње* могу да имају и множину.
- 4) За разлику од герунда, чије значење увек одговара значењу мотивног глагола, семантичка транспарентност са глаголима код именица на *-ње* је на знатно нижем нивоу, и ове именице често имају значења другачија од глагола из којих су изведене.

На основу свега реченог може се закључити и да се у српском не може говорити о опозицији између глаголских именица изведених суфиксом *-ње* и глаголских именица изведених неким другим суфиксом

која би одговарала опозицији између герунда и деривираних глаголских именица у енглеском. Осим по продуктивности творбе (која је такође ограничена), глаголске именице изведене суфиксом *-ње* ни по чему се суштински не разликују од именица изведених из глагола неким другим суфиксом.

Београд

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986: С. Бабић, *Творба ријечи у хрвајском књижевном језику*. Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности/Глобус.
- Барић и др. 1997: Е. Барић, М. Лончарић, Д. Малић, С. Павеша, М. Пети, В. Зечевић и М. Зника, *Хрвајска грамајтика*. Загреб: Школска књига.
- Белић 1933: А. Белић, „О грађењу глаголских именица на *-ње* и *-ће*”. *Наш језик* I: 262—268.
- Брабец и др. 1968: И. Брабец, М. Храсте и С. Живковић, *Грамајтика хрвајскосрпскога језика*. Загреб: Школска књига.
- Вуковић 1950: Ј. Вуковић, „Глаголске именице на *-ње* и *-ће*”. *Пишња савременог књижевног језика*, св. I (1949): 40—53, св. 2 (1950): 149—171.
- Златић 1997: Ј. Златић, „The Structure of the Serbian Noun Phrase”. Докторска дисертација. Austin: University of Texas. <http://larisaz.home.texas.net/linguist.htm>
- Катичић 1986: Р. Катичић, *Синтакса хрвајскога књижевног језика*. Загреб: Школска књига.
- Клајн 1998: И. Клајн, „Грамајтички и лексикографски статус глаголских именица од несвршених глагола”. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27/2: 149—157.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, П. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства/Нови Сад: Матица српска/Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ковачевић 2006: Б. Ковачевић, *Глаголске именице у савременој грамајтичкој теорији*. Магистарски рад. Филолошки факултет Београд.
- Мекколи 1998: J. D. McCawley, *The Syntactic Phenomena of English*. Chicago—London: The University of Chicago Press.
- Маретић 1963: Т. Маретић, *Грамајтика хрвајскога или српскога књижевног језика*. Загреб: Матица хрватска.
- Московљевић 2000: Ј. Московљевић, *Сујкашејоризација глагола у савременој грамајтичкој теорији*. Докторска дисертација. Филолошки факултет Београд.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Ј. Поповић и Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика (јросја реченица)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства/Нови Сад: Матица српска/Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радић 1998: П. Радић, „Глаголске именице на *-ње* и *-ће* (образовања од свршених глагола)”. *Књижевност и језик*, год. 35, бр. 1: 47—54.
- Розвадовска 1997: В. Rozwadowska, *Towards a Unified Theory of Nominalizations: External and Internal Eventualities*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Симеон 1969: Р. Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*. Загреб: Матица хрватска.
- Спенсер 1990: А. Spencer, *Morphological Theory: An Introduction to Word Structure in Generative Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Станојчић—Поповић 2004: Ж. Станојчић и Ј. Поповић, *Грамајтика српског језика за I—IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрвајски језик*. Београд: Научна књига.
- Терзић 1969: А. Терзић, „Структурно-семантичке одлике глаголских именица творбеног типа *-ние*, *-ение*, у руском и *-ње -ће* у српскохрватском језику”. *Анали Филолошког факултета* IX: 27—93.

Чомски 1970: N. Chomsky, „Remarks on Nominalization”. In: R. Jacobs & P. Rosenbaum (ed.), *Readings in English Transformational Grammar*. Waltham, Mass: Ginn and Company, 184—221.

Шурлемер 1995: M. Schoorlemmer, *Participial Passive and Aspect in Russian*. Докторска дисертација, Utrecht University.

Borko Kovačević

THE SERBIAN DEVERBAL NOUNS ENDING IN *-NJE* AND
THE ENGLISH GERUND

S u m m a r y

This paper compares gerund in English and verbal nouns ending in *-nje* in Serbian. Some authors (Klajn for example) assert that the verbal nouns in *-nje* in Serbian are equivalent to gerund in English. We check this claim comparing the characteristics of gerund in English and the Serbian nouns ending in *-nje*. For the same reason we check whether there are differences between the nouns ending in *-nje* and deverbal nouns ending in other suffixes in Serbian, which could prove to be similar to the differences between gerund and derived nouns in English.

DUBRAVKO ŠKILJAN
(Zagreb 31. oktobar 1949 — Zagreb 21. jul 2007)

Dubravko Škiljan rodio se u Zagrebu, 31. oktobra 1949. godine. U Zagrebu se i školovao: završio osnovnu školu i Klasičnu gimnaziju, a na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirao 1972. godine opštu lingvistiku, latinski i grčki jezik sa književnostima. Magistrirao je 1974. godine arheologiju (tema magistarskog rada: „Grčki jezik spomenika kasnoantičke Salone”), a 1976. godine, kao veoma mlad stručnjak, sa 27 godina i doktorirao opštu lingvistiku (tema doktorske disertacije: „Lingvistika i dijalektika”). Od 1972. godine radio je kao profesor latinskog i grčkog u osnovnoj školi, od 1974. godine u Klasičnoj gimnaziji u Zagrebu; od 1977. godine bio je asistent, pa docent (od 1977), vanredni profesor (od 1981) i redovni profesor (od 1986), na Odsjeku za opću lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Bio je i šef Katedre za opću lingvistiku, kasnije i šef Katedre za primijenjenu lingvistiku i Katedre za semiologiju. U jednom je mandatu obavljao dužnosti pročelnika Odsjeka i prodekana za nastavu Filozofskog fakulteta. Od 1996. godine do 2003. godine bio je redovni profesor lingvistike i semiologije na Institutum Studiorum Humanitatis, pri Fakultetu za postdiplomske humanističke studije, u Ljubljani, pa je 1998. godine osnovao postdiplomski i doktorski studij Lingvistika govora i teorija društvene komunikacije i obavljao funkciju koordinatora studija (okupljajući oko sebe na tom poslu relativno mlađe kadrove iz nekoliko zemalja). Od 2003. godine ponovo je bio redovni profesor na Odsjeku za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Osim redovne nastave na dodiplomskim i postdiplomskim studijima, bio je predavač i u nekoliko evropskih zemalja: na univerzitetima u Pragu, Parizu (Sorbona), Trstu, Ljubljani, Sarajevu, Novom Sadu. Bio je mentor u izradi niza magistarskih i doktorskih radova u Zagrebu i Ljubljani. Kao veoma cenjenog i rado viđenog učesnika, sretali smo ga na naučnim konferencijama u Londonu, Beču, Amsterdamu, Ohridu, Sarajevu, Neumu, Zagrebu, Novom Sadu, i drugde. (Ne baš često, doduše, jer Dubravko Škiljan jeste bio voleo putovanja, no mu nije bio mio „naučni turizam” onovremeni.) Bio je i jedan od rodonačelnika sociolingvistike i semiologije na južnoslovenskom prostoru. Preminuo je u Zagrebu, 21. jula 2007. godine, posle kratke a teške bolesti.

Dubravko Škiljan, kao zagrebački profesor (opšte) lingvistike, bio je i ostao poznat širokoj naučnoj i kulturnoj javnosti, i izvan granica jugosloven-

skog i južnoslovenskog kulturnog sveta, kao teoretičar jezika i nauke o jeziku, kao istoričar lingvistike, semiolog, sociolingvisti, stručnjak za planiranje jezika i jezičku politiku, te za primenjenu lingvistiku, zatim kao klasični filolog, pisac i prevodilac, esejista, priređivač knjiga, i ponajviše, verovatno, kao vrsni predavač. Najznačajnija su mu dela (u izboru): *Iz grčke lirike* (izbor, prevod, izdanje, 1975), *Dinamika jezičnih struktura* (1976), *Govor realnosti i realnost jezika* (1978), *Osnove semiologije komunikacije* (1979), *Katul — Pjesme / Carmina* (prevod, dvojezično izdanje, 1979, 1987, 1996), *Pogled u lingvistiku* (1980, 1985, 1987, 1994), *Lingvističko i sociolingvističko istraživanje „Večernjeg lista”* (1980), *Izbor iz starogrčke lirike* (izbor, prevod, dvojezično izdanje, 1981), *Lingvistička i statistička analiza naslova „Večernjeg lista”* (1982), *Ciceron — Govor za pjesnika Arhiju / Pro Archia poeta* (prevod, dvojezično izdanje, 1983), *Flores Romani / Rimski cvjetovi* (prevod, izbor, dvojezično izdanje, 1985), *U pozadini znaka. Esej iz semiologije značenja* (1985), *Jezik Vjesnikovih novina* (1986), *Optimalni oblici pismene komunikacije u SKJ* (1987), *Jezična politika* (1988), *Lingvistika svakodnevice* (1989), *Kraj lingvistike? Fragmenti protiv fragmentizacije* (1991), *Dijalog s antikom. Eseji iz antičke lingvistike* (1992), *Varon i Kvintilijan. Dva antička lingvisti* (1995), *Dionizije Tračanin — Gramatičko umijeće* (prevod, dvojezično izdanje, 1995), *Leksikon antičkih autora* (urednik, koautor, 1996), *Javni jezik. Pristup lingvistici javne komunikacije* (1998, 2000; 1999. na slovenačkom), *Herodot — Povijest* (prevod, izdanje, 2000), *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati* (2002), *Leksikon antičkih termina* (urednik, koautor, 2003), *Mappa Mundi. Kartografija i njihova publika. Svjetovi i znakovi. Izrazi i sadržaji. Značenja i smislovi* (2006), i dr.; osobito prevodi (u više navrata prevodio i Aristofana), priređivanja i izdanja antičkih autora, te niz udžbenika, priručnika, metodičkih uputstava i izdanja tekstova latinskoga jezika za škole, u mnogim izdanjima, najčešće u koautorstvu, te redakture prevoda i izdanja antičkih autora (ukupno 38 knjiga i monografija). Uz sve, bio je i osnivač časopisa *SOL* i Biblioteke *SOL*; pri tom i autor nekoliko stotina radova u časopisima, domaćim i inostranim, pokretač i autor niza naučnih projekata (najrecentniji su mu oni: *Semantika ljubavi* i *Evropa i njezini jezici. Jezične politike evropskih država*) (projekti su mu proisticali najčešće iz rada sa studentima i mlađim kolegama).

U našem časopisu *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* prikazivali smo neka od njegovih dela.¹ Sa Dubravkom Škiljanom, vrsnim lingvistom, sagovornikom i predavačem saradivao sam u nekoliko veoma važnih lingvističkih prilika, važnih — izgleda mi danas to tako — i objektivno, a i sa stanovišta naših života gledano. Od tih prilika bi se barem tri morale ovde naročito izdvojiti. To je saradnja na knjigama: *Yugoslav General Linguistics*,² *History and Perspectives of Language Study*,³ i *Language Contact in East-Cen-*

¹ *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 30/1, 1987 (M. Radovanović); 32/1, 1989 (M. Radovanović); 36/1, 1993 (M. Radovanović); 45/1—2, 2002 (M. Pupovac); 49/2, 2006 (M. Radovanović).

² Edited by M. Radovanović, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins [= *Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe*, 26], 1989 (tekstovi: D. Škiljan, „On Linguistic Autonomy”, 345—360; M. Radovanović, „Linguistic Theory and Sociolinguistics in Yugoslavia”, 279—300).

³ Edited by O. Mišeska Tomić and M. Radovanović, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins [= *Current Issues in Linguistic Theory*, 186], 2000 (tekst: „The Amnesic Syndromes of Structuralism”, 85—99).

tral Europe.⁴ Verovatno ne manje značajna bila je i naša saradnja na dvema londonskim naučnim konferencijama (1989. i 2000), sa kojih su proistekla i dva istorijski važna lingvistička zbornika s našim tekstovima u njima: *Language Planning i Yugoslavia*,⁵ i *Language in the Former Yugoslav Lands*.⁶

I to je, razume se, onaj mahom formalni, zvanični, probrani činjenični deo što oblikuje moje sećanje na Dubravka Škiljana. No, belodano mi biva svakim danom sve jasnije i jasnije koliko su mi važni i podaci iz onog drugog ugla moga sećanja („iza ugla vremena”), onog neformalnog, nezvaničnog, manje činjeničnog, ali većma duševnog, i uglavnom srčanog, pri tom katkad i veoma anegdotskog.

Ključne knjige Dubravka Škiljana u ovim našim krajevima, one koje su živele i još uvek žive među profesorima i studentima opšte lingvistike ponajviše, bivale su: *Dinamika jezičnih struktura*, *Govor realnosti i realnost jezika*, *Pogled u lingvistiku*, *U pozadini znaka*, *Jezična politika*, *Lingvistika svakodnevice*, *Kraj lingvistike?*, *Dijalog s antikom*, *Javni jezik*, *Govor nacije*. Nekako su se, kroz decenije, one veoma skladno uklapale u korpus drugih knjiga, originalnih ili prevedenih, a pisanih ili objavljivanih u Beogradu i Novom Sadu ponajviše, zahvaljujući nekolikim izdavačima ovdašnjim i nekim autorima poput Milke Ivić, Ranka Bugarskog i mene, autora ove nekrološke beleške. Ne slučajno, naravno, jer svi smo mi predavali opštu lingvistiku, skupa sa Dubravkom Škiljanom, neko u Beogradu, neko u Novom Sadu, neko u Zagrebu. Oblikujući lingvističku nauku u našim krajevima. U zlatnom dobu lingvističke nauke i akademske lingvistike.

* * *

Dubravko Škiljan i ja upoznali smo se na samom pragu osamdesetih godina. Preko pisama vezanih za saradnju u zagrebačkom časopisu *Naše teme*. Dubravko je tamo priređivao tematske blokove iz sociolingvističke tematike, a prethodno bio opazio tek izašlu moju *Sociolingvistiku*. (Valja imati u vidu da smo i Dubravko i ja tada bili relativno mladi lingvisti, a sociolingvistika sasvim mlada, obećavajuća nauka.) Razume se da sam mu takvim povodima pisao tekstove tipa „Naše glavne jezičke teme”, ili slične. To mi je, barem tada, izgledalo veoma važno. A neposredno se sretosmo tek 1983. godine i to na nekom naučnom sastanku u Novom Sadu, na Filozofskom fakultetu, oko naučne terminologije i sličnih pitanja. I postadosmo prijatelji iskreni i bliski. Viđajući se tu i tamo ponekad u Novom Sadu, Sarajevu, Zagrebu, Londonu, Beču, Skoplju, Ohridu, Ljubljani, Neumu, i drugde. Pauza duža je bila nastala kad je do-

⁴ *Multilingua* 19/1—2 [= Special Double Issue, edited by Miklós Kontra], Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 2000, gde smo — po pozivu urednika — pisali poručene tekstove, i međusobno se recenzirali: D. Škiljan, „From Croato-Serbian to Croatian. Croatian Linguistic Identity”, 3—20; M. Radovanović, „From Serbo-Croatian to Serbian”, 21—35.

⁵ Edited by R. Bugarski and C. Hawkesworth, Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1992 (tekstovi: D. Škiljan, „Standard Languages in Yugoslavia”, 27—42; M. Radovanović, „Standard Serbo-Croatian and the Theory of Language Planning”, 93—100).

⁶ Edited by Ranko Bugarski and Celia Hawkesworth, Bloomington, Indiana: Slavica Publishers, 2004 (tekstovi: D. Škiljan, „From Croato-Serbian to Croatian. Croatian Linguistic Identity” 83; M. Radovanović, „From Serbo-Croatian to Serbian: External and Internal Language Developments”, 15—23).

šlo do ratnih zbivanja, no Dubravko je nekako uredio bio da se nas dvojica ipak konačno, posle niza godina, sretnemo negde u („novom”) inostranstvu. U Skoplju i Ohridu, valjda. Puni smo priča uvek bili. Ja sklon neposrednoj asocijaciji, i nekako u izrazu slobodniji, on redovno kao korektor, sa sumnjom, razumevanjem, i brižan uvek. No razgovori su nam redovno bili ispunjeni vedrinom i smehom. Razložnošću i vedrom smirenošću je odisao, rekao bih danas. Da, puno bismo u takvim prilikama šetali i razgovarali, već od ranoga jutra. Pa sve do poznih večernjih sati. Tačno je tako bivalo, recimo, i u Ohridu, i u Neumu, i u Londonu. A kad Amerikanci počеше bombardovati Novi Sad, Dubravko je zvao telefonom da pošaljem sina kod njega. To su učinili samo on i jedna Španjolka, unuka Ortege i Gasete. Svet otmen a duševan. Nakon toga je Dubravko svratio u Novi Sad, pa smo tu, u Subotici i u Beogradu u dva dana u tri grada promovisali (sa Ivanom Čolovićem) Dubravkovu knjigu *Javni jezik* (XX vek). Dirljivo je bilo slušati ga kako ljudskom dušom saoseća pred prizorom porušenih mostova. Ipak, u Novom Sadu, na Filozofskom fakultetu smo se najčešće nalazili. Voleo sam ga ponekad pozvati da održi po koje predavanje postdiplomcima. Svi su uživali. Izgledalo je uvek kao da niko pre njega to nije umeo tako činiti, a ni posle njega, izgledalo mi je to često tako i kasnije. Katkad sam i ja odlazio u Zagreb, da održim predavanje neko ili na naučnu diskusiju kakvu. A Ljubljana i njegov Institutum Studiorum Humanitatis tamo, nisu nam se dali, nekako. Prvi put se dogovorismo za april 1999. godine — da odem predavati postdiplomcima. Kad — u martu — bombardovanje. Kad smo bili utanačili drugi put predavanje tamo, ja dobih infarkt — 5. oktobra 2000. godine. Otkazasmo, razume se, sve, ponovo. Treći put nekako ipak stigoh do Ljubljane 2000. godine (istina u mraznoj noći, sa hiljadu komplikacija, preko Mađarske putujući naokolo), no isto jutro završih u bolnici tamošnjoj zbog zdravstvenih komplikacija iznenadnih i nenadanih, valjda provociranih krajnje neudobnim putovanjem. Dva puta dnevno me je tamo posećivao. Kao da se osećao krivim što je bio insistirao. Više i nismo ništa pokušavali u tom pogledu. Poslednja knjiga što mi ju je poslao bila je *Mappa Mundi*. Krajem 2006. godine. O kartama poznatoga ili zamišljanoga sveta, od antike do renesanse, s kopna i mora gledanih. Sa semiološkog stanovišta viđenih. Prikazah je za naš novosadski časopis. Rado sam mu prikazivao knjige, pa i on moju poneku. Jednu smo mu knjigu upravo u Novom Sadu štampali, „u ono vreme naše” (*Lingvistika svakodnevice*). Razmenjivali smo knjige srazmerno postojano. A poslednji put se sreli u Beču 28. septembra 2002. godine. Slatko smo se smejali cele večeri — na temu, „ko je (od) koga prepisivao u lingvistici”. Posle smo bili u elektronskoj prepisci, savetujući se međusobno povodom porodičnih bolesti, povodom moje operacije, i sl., no svoju mi bolest nije bio predočio, ni pomenuo čak. Nekako mi je otišao sasvim iznenada i neočekivano. Tiho. Kao dah.

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК*

За сто две године постојања у Српској академији наука и уметности најстарије периодичне публикације везане за српски језик: Српског дијалектолошког зборника, у досада изашла 53 тома овога гласила објављено је 106 монографија, опширних студија и расправа, тематски везаних за српске народне говоре. Почело је то 1905. г. са првом књигом ове публикације коју је покренуо проф. А. Белић и у којој је објављена његова добро позната студија *Дијалекти источне и јужне Србије. С две карте* (Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1905, књ. I, стр. 715). Зборник ове врсте први је не само код Срба већ и шире, јер су друге средине знатно касније пришле формирању оваквог научног гласила.¹

Од овог почетка (1905. г.), а и пре њега, проф. А. Белић је сасвим добро знао — а касније и други српски лингвисти — да изузетно велики значај има проучавање српских дијалеката. У народним говорима не постоје писане граматичке норме, које ствара човек, тамо је језик потпуно слободан у свом спонтаном развоју, у мењању или чувању одговарајућих црта, а што је све у складу с одређеним унутрашњим лингвистичким законитостима сваког дијалекта. Те законитости проучава дијалектолог покушавајући да им се приближи, да их осветли и објасни. Никако не смемо сметнути с ума врло тачне речи проф. П. Ивића:

„Дијалекти су најбогатија збирка података о прошлости нашега народа” (*Дијалектологија, један наш културни проблем*. — *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1962, књ. 389, св. 3, 176) — или:

„За разлику од непосредних посматрања народног живота” подаци о томе „сежу врло дубоко у прошлост, а за разлику од писаних историјских докумената” ти подаци „се увек заиста односе на живот народне масе (а не на судбину појединих личности или на случајно осветљене епизоде” (П. Ивић, *Дијалектологија...*, 176). А како дијалекти изумиру јер се налазе на удару других области човековог живота као што је „школа, служење војног рока, радио, филм, новине” (П. Ивић, *Дијалектологија...*, 175), затим телевизија и друга средства комуникације — то се пред науку о српском језику поставља јасан и хитан задатак спасавања народних говора: њихово регистровање, бележење, снимање, с циљем да се спасу од заборава, а што је важно не само за данашњу науку већ и за потребе будућности.

На страницама Српског дијалектолошког зборника досада су објављена и врло значајна дела из српске дијалектологије. Добро су познати

* Реч на Међународном научном скупу „Стање и перспектива науке о српском језику” а поводом 60 година Института за српски језик САНУ (Београд 17. децембра 2007).

¹ Према подацима који су ми при руци у Хрватској је 1956. г. основан *Хрватски дијалектолошки зборник*, у Бугарској 1962: *Бугарска дијалектологија. Проучавања и материјали*, као и 1965: *Трудове по бугарска дијалектологија*. Прва књига *Босанскохерцеговачког дијалектолошког зборника* изашла је 1975. г.

науци дијалектолошки радови А. Белића, П. Ивића, М. Пешикана, Б. Николића и других аутора. У најновије време посебно се истичу студије проф. С. Реметића (*Говор централне Шумадије*. — СДЗб, 1985, књ. 31, стр. 555; *Српски њризренски говор. I. Гласови и облици*. — СДЗб, 1996, књ. 42, 325—614) међу којима посебно место припада његовој расправи *О незамењеном јайу и икавизмима у говорима северозападне Србије* (СДЗб, 1981, књ. 27, 9—105). Овај аутор, који је целокупним својим досадашњим научним радом „остао у дијалектологији”, који је данас један од најистакнутијих српских дијалектолога, својим истраживањима открио је постојање шестог самогласника, посебне фонеме, затвореног *e* као рефлекса старог „јата”, и то на терену у Србији: на подручју дужине 100 а ширине 70 километара од Обреновца до близу Љубовије на Дрини. Ово откриће проф. Реметића од изузетног је значаја како за познавање вокализма данашњих српских народних говора, тако и за нашу историјску дијалектологију, као и за решавање порекла икавизма у неким говорима западне Србије. У више наврата проф. П. Ивић је високо оценио овај научни допринос проф. С. Реметића (в. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1987, књ. XXX-2, 117; Изабрани огледи. III. Из српскохрватске дијалектологије, Ниш, 1991, 103, 106).

Верујемо да ће на страницама Српског дијалектолошког зборника и убудуће налазити своје место студије и расправе о српским народним говорима, и то како оних у Србији тако и оних ван наше Републике. Пожелимо овој публикацији дуг „живот” у будућности на добро наше дијалектологије и српског језика уопште.

Милорад Радовановић, *Сѝари и нови сѝиси. Оѝледи о језику и уму*,
Нови Сад 2007, 248 стр.

На корицама књиге коју сада приказујемо изложена је, у најкраћем, научна биографија њеног аутора из које се јасно разабера да је он афирмисано име не само код нас, већ и у свим славистичким центрима како Европе тако и Америке.

У свом сажетом уводном излагању насловљеном *О овој књизи* (стр. 5—6), Радовановић нас обавештава да је он том књигом наумио да прикаже како су, кроз цео његов „радни век”, текли његови истраживачки подухвати посвећени номинализационом феномену, а који се, у ствари, свODE на „трагање за везама између језичких појава и појава у њиховом контексту, друштву, психи и, понајвише — у мишљењу, то јест у уму” (стр. 5). Радовановићев је приступ језичким датостима, дакле, у суштини когнитивног карактера. Мада се он, како сам наглашава, не опредељује „ни за једну школу мишљења и рада беспоговорно”, он ипак ову своју књигу прикључује „когнитивистичком смеру у раду на језику и тумачењу језичког односно људског феномена уопште” (стр. 6).

Књига се раслојава на 19 поглавља, од којих прво (стр. 7—26) носи наслов *О „именичком сѝилу” у језику и уму*, а последње (стр. 229—248) *Срѝски језик данас: ѝлавне ѝеме*. Као што је у свом уводном излагању (стр. 5), сам аутор нагласио, прво поглавље је „и најрецентније, и има улогу синтезе, а у књизи и улогу увода у њену главну тему, и улогу проблемско-библиографског инвентара”, док је последње поглавље накнадно придодато књизи, а ево зашто: у њему се износи оно што је Радовановић, последњих година, говорио на разним стручним скуповима и објављивао у разним стручним публикацијама, а што је код најмеродавнијих остављало тако повољан утисак да се он одлучио — понудиће корисницима ове књиге нову верзију тих својих тако изузетно успешних казивања, и то „преправљену, допуњену и поправљену” (в. напомену 1, на стр. 229).

Овај мој увид у Радовановићеву књигу јесте кратак, али, уверена сам, ипак сасвим довољно прозиран у погледу тога шта о њој мислим — а мислим све најбоље. Нашем домаћем стручном кадру поручујем: Читајте је! Осетићете, неминовно, после читања, да су вам се, у осетној ме-

ри, проширили хоризонти ваших, раније стечених, теоријских, опште-лингвистичких знања.

Београд

Милка Ивић

UDC 81-112

Јасмина Грковић-Мејџор, СПИСИ ИЗ ИСТОРИЈСКЕ
ЛИНГВИСТИКЕ, Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка
књижарница Зорана Стојановића, 2007, 482 стр.

Књига о којој је реч представља зборник радова Јасмине Грковић-Мејџор, редовног професора на Филозофском факултету у Новом Саду и једног од водећих палеослависта, не само код нас, већ и шире. Настали у претходних петнаестак година, саопштени у различитим приликама, објављени појединачно у различитим научним публикацијама, радови као бисери, тек нанизани један за другим у овој књизи, обједињени заједничким насловом — *Списи из историјске лингвистике*, засијали су пуним сјајем. Они су тематски подељени на три целине. Прва од њих, насловљена је *Историјска синтакса* (11—308), друга носи наслов *Историјска семантика и лексикологија* (311—412), а трећа целина *Средњовековна писменост* (415—480). Овим поднасловима јасно су дефинисани предмети њиховог истраживања, док термин у наслову књиге открива основни приступ ауторке проучавању историје језика, а то је да историја језика, по њеном стручном мишљењу, није дисциплина строго филолошки оријентисана, већ шире гледано лингвистичка дисциплина, која, како и сама у уводној речи (5—7) каже, „полазећи од дескрипције синхроних система ову дескрипцију превазилази трагањем за узроцима, механизмима и принципима језичког развоја, како оним везаним за конкретан језик или групу језика, тако и онима који би могли бити универзалног карактера.”

У оквиру прве целине налазе се радови из области која је уједно и главно поље ауторкиног интересовања, па је сходно томе и најобимнија. Ако се посматрају по хронолошком реду њиховог настанка, кроз њих се може пратити како се основно научно интересовање Ј. Грковић-Мејџор ширило, те како су њена истраживања из ове области бивала, како и сама у уводној речи каже, „све мање дескриптивна а све више теоријски и методолошки заснована”. Није случајно што се на самом почетку, не само ове целине већ и целе књиге, налази рад насловљен *Увод у историјску синтаксу* (11—60). Он је, чини се, круна свих дотадашњих ауторкиних истраживања и сазнања о језичким променама, пре свега у домену синтаксе, јер открива узроке, механизме и принципе језичког развоја који су кључни за разумевање свега изнетог на потоњим страницама. Ауторка се у објашњењу узрока синтаксичких, али и не само синтаксичких, промена залаже за свеобухватан приступ, у духу контекстуалне лингви-

стике, јер је, по њеном мишљењу, једино тако могуће објаснити сложеност проблематике која се среће у истраживањима ове врсте. При том, она стално има на уму да људски ум одликује двострука онтологија, да је он ментална и друштвена категорија, те да је језик обликован и условљен биолошким факторима који се тичу људског ума, са једне, као и својом основном функцијом — комуникацијом, са друге стране. Стога се у објашњењима језичких промена, истиче она, истовремено мора водити рачуна и о језичким и о ванјезичким моментима. У раду насловљеном *Етимологија и историјска синтакса* (61—76) ауторка открива важност некадашње семантике, тј. прототипичног значења речи за разумевање синтаксичких структура било ког синхроног пресека неког језика или групе језика у дијахроној перспективи. Тако се, на пример, инваријантно значење датива у флективном систему језика — појам ка којем је усмерена радња исказана главним глаголом, може повезати са значењем индоевропског корена *ei у значењу *ићи* који је граматикализацијом постао наставак за овај падежни облик. Исту прототипичну семантику задржава и инфинитив, форма која води порекло од овог падежног облика. На сличан начин се може објаснити и синтаксичка функција везника у старословенском (на пример везника *и*, *бо*, *да*), насталих у процесу граматикализације од првобитних партикула. Описане промене се још боље могу разумети у светлу језичке типологије, тј. у светлу језичког кретања од некадашњег језика активног ка језику номинативно-акузативног типа, а промена језичког типа сматра се једним од најважнијих покретача промена у синтакси. Неколико радова који следе (*Развој синтаксичке транзитивности* (77—97), *Индоевропска „esse” предикација поседовања на словенском плану* (98—117) и *Развој анафорског објекта* (118—133)) посвећени су темама, назначеним у насловима радова, које се најбоље разумеју у светлу већ поменутог типолошког преображаја језика. Будући да су у питању дуготрајни процеси, примењујући компаративно-историјски метод ауторка полази од ситуације у најстаријим записаним индоевропским језицима, да би објаснила ситуацију на словенском терену. У раду *Старословенска синтакса* (134—153) ауторка расветљава слојеве старословенске синтаксе с обзиром на грчко-словенску симбиозу старословенског језика као система, специфичности његовог настанка као и намене. Следе радови посвећени темама из историјске граматике српског језика: *Понављање предлога у старосрпском језику* (154—173), *Предикативни герунд у старосрпском језику* (174—187), *Имперсоналне реченице у старосрпском језику* (188—203) и *Развој хипотактичког да у старосрпском језику* (204—230). Спроведена истраживања као и изнети резултати потврђују важност придруживања и старосрпског језика, старословенском, староруском и старочешком језику у испитивању историјске синтаксе словенских језика, за шта се Ј. Грковић-Мејџор залаже. У последња три рада (*Партиципи у српкословенском језику* (231—258), *Инфинитив у Хиландарском штипику св. Саве* (276—289) и *Ајсолућни датив у српкословенском преводу романа Варлаам и Јосаф (у поређењу са рускословенским текстом)* (290—308)), о проблемима из историје књижевног језика ауторка говори са функционалностилског аспекта, док се у методолошком

смислу у њима наслања на постулате које је још Ј. Курц поставио пред истраживаче историјске синтаксе, као што су, на пример: истраживање синтаксе редакцијских језика важно је за утврђивање структуре и реализационих могућности старословенске синтаксе, за откривање конкурентних језичких средстава, као и за одређивање статуса конструкције (да ли је у питању изворно словенска или књишка црта) треба се служити и унутрашњом и спољашњом компарацијом и сл. Сви ови радови потврда су и пример основних теоријско-методолошких оквира изнетих у уводном раду овог поглавља (*Увод у историјску синтаксу*).

У оквиру друге скупине нашли су се следећи радови: *Знаџи и семантички примитив „знаџи” у дијахроној њерсејекџиви* (311—323), *О развоју индоевројске сујлеџивне комџараџије (на џимеру џојма „добар”)* (324—332), *Семантичка џромена као одраз сусреџа кулџура (џаџански и хришћански кулџурни модел код Словена)* (333—346), *Из језичке башџине Словена: „џрав” и „крив” као џојмовне метаџоре* (347—363), *Старословенска лексика* (374—388), *О сложенем џуџуру у старословенском* (389—396) и *Сложенице у роману Варлаам и Јоасаџ* (397—412). У прва четири рада из наведене скупине ауторка се бави проблемима историјске семантике, а у првом реду променом семантичког значења речи. У првом од њих Ј. Грковић-Мејдор потврђује да се и о лексичким променама може говорити са аспекта језичке типологије. Тако су се првобитно два индоевропска глагола са значењем *знаџи* (**věděti* и **znati*) у систему језика у којем је примарна опозиџија актив—инактив могла свести на опозиџију процес у којем је субјекат прималац информације пасиван — процес у којем је субјекат активан. Са променом језичког типа и са развојем категорије транзитивности долази и до промена у значењској сфери ова два глагола. Ситуација у старословенском језику је, при том, и овог пута, као и много пута до сада, у истраживањима историјске лексике индикативна јер представља одраз појава карактеристичних за старије епохе. И у овим радовима ауторка се придржава истих методолошких постулата који важе и за историјску синтаксу. Да би објаснила стање на једном синхроном пресеку, на пример универзалну особину, суплетивну компарацију на примеру појма „добар” у најстаријим забележеним индоевропским језицима, она се враћа у дубоку прошлост и прати развој семантике речи од првобитних примитива до лексикализованих одређених значењских потенцијала овог појма у различитим индоевропским језицима. У сусрету традиционалне, паганске, културе Словена са новим хришћанским културним моделом многе изворно словенске речи промениле су своје значење. У раду о појмовним метаџорама „прав” и „крив” презентован је још један снажан унутрашњи принцип и покретач семантичке промене, а то је метаџоризација која се темељи на асоџијацијама као когнитивном процесу. Ове две појмовне метаџоре као чланови једне од прототипичних појмовних опозиџија метаџоризацијом, поштујући при том и принцип раста, утицале су на развој многих речи како на индоевропском, тако и на словенском плану. Од осталих радова издвојила бих рад под називом *Старословенска лексика* који аналогно, и по истом језичком моделу названом, раду из претходне целине има за циљ да нам

представи структуру, тј. слојеве старословенске лексике са генетског и типолошког становишта, као и у погледу утицаја грчког језика на њу. На почетку рада скренута је пажња на могуће проблеме са којима се истраживач суочава приликом проучавања лексике старословенских споменика, као и на основне методолошке поставке којих би истраживачи тих текстова требало да се придржавају, уколико се упуштају у њихово проучавање и тумачење.

Последња целина окупља радове посвећене темама везаним за средњовековну писменост код Срба, с дужним поменом и њених исходишта, описаних у раду под насловом *Настанак и рана историја словенске писмености* (415—426). Следе радови који представљају основу у теоријско-методолошком смислу у свим функционалностилским истраживањима српскословенског језика, на шта се у последње време ставља акценат (*О методологији проучавања српскословенског језика* (427—442) и *Дијалозија у старосрпској писмености* (443—459)). У последња два, пак, рада *Димитрије Канџакузин* (460—472) и *Псалтир Црнојевића у светлу ресавске реформе* (473—480), дакле кроз призму једне маркантне фигуре тога доба и појаву штампане књиге као културне тековине, представљене су у најбољем светлу све релевантне одлике ресавске епохе српскословенске писмености.

Кроз представљену литературу, дату посебно за сваку тему на крају рада, ауторка открива своју општелингвистичку базу, научну компетенцију и обавештеност ерудите којем ни један страни језик, чини се, не представља препреку на путу до научних чињеница и нових сазнања. Њена је намера, пак, била да млађим истраживачима олакша рад, те да их упуту на релевантну литературу о проблемима о којима је било речи.

Ова књига је доказ да интересовање за дијахронију није замрло ни у савременој епоси, јер показује колико је бављење дијахронијом не само занимљиво, откривајући многе узроке језичких промена и описујући стадијуме кроз које се прошло на дугом путу од прајезика до данас, већ је често и неопходно за разумевање стања у језику данас. Отуда ауторкино уверење да се језик, уколико желимо да откријемо унутрашње принципе његовог функционисања, мора сагледати у дијахроно-синхроној перспективи. Ова књига је и доказ да 'трендове' у лингвистици, па тако и у србистици, не диктирају неки спољашњи чиниоци, већ великим делом језички посленици сами својим ауторитетом. Тако је Ј. Грковић-Мејдор, вероватно, једним делом утицала на препознатљивост новосадске лингвистичке школе, о којој и сама говори у уводној речи. Она је темама обрађеним у овој књизи, попунила многе празнине које су постојале до сада у домаћој науци из области историјске синтаксе и лексике, највише у теоријско-методолошком смислу, али и отворила видике ка новим угловима гледања на те проблеме дајући пример сопственим истраживањима на постављеним основама.

Језик којим Ј. Грковић-Мејдор пише јесте језик високе науке, али истовремено пријемчив за свакога ко се иоле интересује за теме из историјске лингвистике. Треба додати да је због лаког излагања, јасне и концизне реченице, као главним атрибутима ауторкиног научног стила, ова

књига многима разумљива. Истовремено, књига је за оне посвећене читаоце и веома захтевна, јер тражи од њих познавање многих индоевропских језика као и поимање проблематике која се описује у контексту свега изнетог у овој књизи.

И на крају, књигу бих, као обавезну литературу, препоручила свима који се у својим научним истраживањима сусрећу са проблемима из историјске лингвистике, као и осталим заинтересованима за ове теме, јер ће се у многим радовима сусрести са веома испреним, луцидним и, надасве, веома инспиративним научним објашњењима појава из дијакроничке лингвистике.

У Новом Саду, децембра 2008.

Марина Куреџевић

UDC 811.163.41'282.3(497.11 Jablanica)

ПА ТАКОЈ СНОВЕМО НА ЕДНУ ПО ЈЕДНУ...*

Радмила Жугић, *Речник љовора јабланичког краја*, Српски дијалектолошки зборник ЛП, Београд 2005.

Пожелела сам да оно што ћу изговорити на овој промоцији прибави и наслов тек онда када сам у *Речнику љовора јабланичког краја* наишла, под одредницом *сновем*, на следећи пример из јабланичког говора: *ѡа ѡакој сновемо на едну ѡо једну*... Наметнуло се некако једно сликовито поређење: ткаља која навија основу за ткање и лексикограф који помно и уредно „намиче” реч по реч. Потка смотана у кануру премеће се лево и десно, речи се лагано слажу једна за другом...

Будући да нисам ни лексикограф ни лексиколог, а узевши у обзир да је проф. Недељко Богдановић изрекао све важно у вези са *Речником* који данас представљамо, даћу себи слободу да моје виђење ове књиге Радмиле Жугић буде унеколико *разбарушено*, барем подједнако лирско колико и лингвистичко.

Слушала сам у неколико наврата како проф. Реметић помиње једно драгоцено и свечано тројство — одуживање *завичају*, *родитељима* и *учитељима*. Радмила Жугић се овим речником одужила једновремено и завичају и родитељима и учитељима. То је речник њеног матерњег дијалекта, ту су у дирљивој посвети поменути њени родитељи (осим што су забележени и као казивачи појединих дијалекатских текстова), а квалитет саме књиге говори о „уредно враћеном дугу” великанима српске лексикографије и лексикологије.

* Реч на представљању *Речника љовора јабланичког краја*, аутора Радмиле Жугић, одржаном 7. децембра 2006. у Лесковцу, у оквиру научног скупа „Могућност стварања на дијалекту”, а у организацији Лесковачког културног центра.

Међу корицама многих бројева *Српског дијалектолошког зборника* нашли су се драгоцени речници неколико лексикографа аматера. Памтим да је проф. Ивић са нескривеном радошћу дочекивао сваки такав рукопис. Тим већа треба да је наша радост када се таквог приметног посла прихвати један стручњак — лингвиста. Тако смо добили *Речник говора Загараца*, аутора Драга и Жељка Ђупића, *Из лексике Васојевића*, аутора Раде Стијовић, те *Речник говора јабланичког краја*, први професионално урађен речник са призренско-тимочког подручја. И надамо се да ће се овај низ наставити.

Очевидно је да су у *Речник говора јабланичког краја* уложени и знање и дугогодишње искуство једног врсног лексикографа. Аутор нам из свог родног говора, који, очигледно, савршено познаје, доноси изузетно богату лексичку грађу. Та грађа је прецизно забележена и поуздано акцентована. Све лексеме су снабдевене граматичким ознакама, показане су њихове разноврсне гласовне нијансе (нпр. *ни́ки/ни́ко/ни́кој*), сва значења сваке речи илустрована су реченицама у дијалекту, тако да су примери много више но само потврда употребе дате одреднице. Има у овоме речнику много примера који се лепо могу искористити у настави: примери *рабо̀џи* (имп.) и *ја рабо̀џи* (аор.) као потврда дистинктивне улоге прозодијских елемената, богато представљена деривациона гнезда у, иначе, дериватима (деминутивима и аугментативима) богатим призренско-тимочким говорима, семантичке нијансе код примера као што су *убавьчак*, *белуња̀в*, *љуџи́шкџв*, *на̀ллуви́чџв*, извесно померање значења у примерима типа *новина̀* (= земља која се први пут обрађује) и *обор̀* (= двориште).

Навешћу као једну занимљивост и податак да свој „женски парњак“ поседују и лексеме као што су, на пример, *нема̀љивко* (= неурачунљив човек), *ненаја̀јџник* и *нејџеренко*: *нема̀љивка*, *ненаја̀јџница* и *нејџеренка*. Очигледно, језик је такве парове успостављао тамо где се за њима осећала потреба. Но, овде није реч о занимањима, а ни о особинама које су за дику својим носиоцима, па овај податак не може ићи у прилог тежњама појединих лингвиста који деривацијом овога типа настоје да *омоћавају* женски род.

Речничко богатство које нам представља Радмила Жугић тиче се најразличитијих области традиционалног живота, тј. материјалне и духовне културе у најширем смислу. Навешћу, у вези с тим, само неколико лексема: *берма̀нка* (посуда), *клаџи́њеник* (део ношње), *крва̀ј* (обичај), *џи́рлеџи́ница* (у клетви), *чамџа̀р* (део коњске опреме) итд.

Упознавши се са *Речником говора јабланичког краја*, можемо закључити и то да се израда ономастичког речника ове области отвара као привлачна могућност или, исправније речено, као обавеза коју не треба превише одлагати.

Радмила Жугић ослушкивала је и двадесет година прибирала речи за *Речник* који је пред нама и у коме има око 9.000 одредница. Она је овом књигом подигла трајан споменик своме завичајном говору. Осим што је њоме постала заслужан приносио српској лексикографији и дијалектологији, задужила је новим подацима посленике у више лингви-

стичких области, и дијакроничаре и синхроничаре. И не само њих. Ова књига, као сваки добро урађен дијалекатски речник, може користити и посленицима у многим другим научним областима и дисциплинама.

На крају, ту је и посебно занимљива мала збирка речи на слово *s*. У тој се збирчици нашао и лексема *сѣђан*, која може значити и „ништаван, безвредан”, али и реч *сумбул*, са примером који као да је преузет из неке од приповедака Боре Станковића: *Баџича оїрадена ѿреї кућу, а у њум и лалики, и сумбул од цве боїе, илїиче, божур, мерїше цел обдр*.

Београд

Софија Милорадовић

UDC 811.133.1'367.625
811.133.1'366.58

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА ГЛАГОЛСКИХ ВРЕМЕНА У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ

Књига двоје младих лингвиста, доц. др Верана Станојевића са Филолошког факултета у Београду и доц. др Тијане Ашић са ФИЛУМ-а, под насловом *Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику* (Филолошко уметнички факултет, Крагујевац, 2007) представља истинско освежење у нашој научно-педагошкој литератури из области лингвистике.

Иако аутори у наслову књиге обавештавају будућег читаоца да је предмет њиховог интересовања глаголски систем у француском језику, текст који су нам понудили пружа далеко више од онога што би се на основу наслова књиге могло очекивати. Кроз причу о француским глаголским временима проткано је обиље драгоцених података из области опште, когнитивне и социолингвистике, синтаксе, семантике и прагматике, прикупљених из најновије лингвистичке литературе (период од 1995. до 2005) и применљивих на било који језички систем. Разматрања о времену као и о аспектуалним и темпоралним параметрима подједнако су значајна како за једног романисту, тако и за англисту или слависту, односно за сваког филолога без обзира на то којим се конкретним језичким изразом бави.

О овој књизи може се говорити са два аспекта: научног и дидактичког. Онај први односи се пре свега на формалне аспекте лингвистичке анализе, као и на представљање, примену и критику појединих теорија из области семантике и прагматике. Овај други, пак, у први план ставља разумевање значења и употребе глаголских времена у француском језику, што би студентима француског чији је матерњи језик српски, требало да олакша усвајање једног, за србофоне говорнике компликованог, глаголског система.

Текст књиге подељен је на 13 целина: *О времену и временима, Основни аспектијални и шемјорални параметри, Презенї, Перфектаї, Аорисї,*

Имјерфекај, Плусквамјерфекај и анјериорни јерфекај, Будућа времена, Кондиционал и слободни индиректни говор, Поређење сисџема глаголских времена у српском и француском језику, Закључак, Индекс јојмова и Библиографја.

Можда би се оваквој организацији презентованог материјала могло замерити то што се на исту раван постављају наслови који заправо припадају различитим нивоима посматрања и анализе. Док прве две целине (*О времену и временима, Основни асјектјуални и јџемјорални јараметјри*), иако се највећим делом ослањају на примере из француског (и српског) језика, припадају општелингвистичком домену (са елементима когнитивизма, генеративно-трансформационог, па и психосистематичког приступа), наредних седам целина могле би се подвести под један наслов истог ранга као и прва два, на пример *Француска глаголска времена* или слично.

У првој глави књиге посвећеној времену и временима аутори дају концизан али врло јасан преглед схватања појма времена од средњовековног (Свети Августин) до ововремених тумачења, не ограничавајући се на строго лингвистичко значење овог термина (што би свакако било штуро и у потпуности лишено оквира у коме је настало), већ дају његову генезу кроз филозофску, књижевну и најзад лингвистичку мисао у њеном развоју кроз више векова и епоха. Полазећи од тога да су изрази за обележавање апстрактних, а пре свега временских односа, по свом пореклу служили за обележавање просторних односа, аутори разграничавају мисаону, лингвистичку и граматичку категорију времена. Они физичку и феноменолошку дефиницију времена препуштају филозофији и окрећу се лингвистичком поимању ове категорије, при чему наводе да лингвистика има превасходно за циљ да дефинише и опише а) лингвистичку категорију времена, б) граматичку глаголску категорију времена и в) глаголско време уопште или пак глаголска времена у одређеном језику, са њиховом функцијом (или пре функцијама) и употребом.

У овој глави дати су и теоријски оквири описа и анализе предмета истраживања, при чему су представљени семантички и прагматички појмови који се користе у књизи, као и генеративни механизам *коерције* и Теорија оптималитета без којих би било скоро немогуће јасно пратити и правилно разумети разматрања и анализе који се односе на глаголска времена у француском језику. Овај део садржи низ конкретних информација везаних за стање у најновијој литератури из области семантике и прагматике, пропраћених добро одабраним примерима који олакшавају разумевање понекад компликованих лингвистичких дефиниција. Паралелни примери из српског језика, као и понеки пример из енглеског, чине овај део књиге приступачним и за оне који не говоре француски језик, те би се могао препоручити као добар увод у опште проучавање семантике и прагматике.

У другој глави књиге дата су разматрања о аспекту, временским релацијама и појму трајања у времену, при чему је посебна пажња посвећена Вендлеровој подели глагола на четири аспектуалне класе, Цекендофовой елаборацији Вендлерове теорије, као и Рајхенбаховој теорији о де-

финисању глаголских времена помоћу три тачке на временској оси. Ветова класификација очигледно није била довољно инспиративна да би је аутори дубље елаборирали. С обзиром на избор и приказ материјала, сматрамо да овај део књиге може да послужи као добар општи увод у савремена схватања појма аспекта и модалитете његовог изражавања. Аутори су одабрали приступ по којем су раздвојили примере из француског и српског језика, поделивши их у посебна потпоглавља, а с обзиром на различите модалитете изражавања аспекта у два језика. Определивши се за овакво техничко решење, аутори су пропустили могућност да кроз Вендлеров онтолошки приступ аспекту „пропусте” српске глаголе, а што се могло врло лако постићи давањем преводних еквивалената француских реченица којима су илустроване Вендлерове теоријске премисе.

Завршавајући ову главу Рајхенбаховом таксономијом (класификацијом базираном на дефиницији сваког времена француског глаголског система помоћу три временске тачке), аутори указују на њене добре стране, али и на извесне недостатке, при чему класичну поделу француских глаголских времена на апсолутна и релативна, употпуњују класом времена апсолутно-релативне темпоралности, при чему деле овакав став с још неколицином других аутора.

У главама које следе (3—8) аутори анализирају употребу појединих француских глаголских времена, при чему истичу да је презент централно време у систему глаголских времена у француском језику. Уз свако време дат је најпре класични приступ у анализи његове употребе, да би се затим приступило дескриптивној и интерпретативној употреби, као изразима модерног приступа сваком глаголском времену. Дефинишући разлику између класичног и модерног приступа као разлику у циљевима анализе (класични приступ: описати и набројати различите употребе глаголских времена; модеран приступ: поред описа и различитих употреба, потребно је одредити и њихове основне семантизме, при чему је неопходно објаснити и повезати њихове стандардне и нестандартне употребе) — аутори своја разматрања базирају на учењима Женевске прагматичке школе (Мешлер), радовима Стијула, Луја де Сосира, Боријоа и других, уз ослањање на поједине поставке Женетове наратолошке теорије (нпр. фокализовано и нефокализовано приповедање).

Уз мноштво нових информација везаних пре свега за модерна тумачења временских односа који се успостављају између појединих глаголских времена у француском језику, као и за њихову самосталну употребу, посебно бисмо истакли доследност коју су аутори показали у тумачењу специфичних, тј. нестандартних употреба појединих глаголских времена. Односи између различитих вредности перфекта (*le passé composé*) и аориста (*le passé simple*) у француском језику представљају одличан модел како би требало тумачити различите употребе ових глаголских времена који, иако припадају различитим дискурзивним нивоима, по класичном тумачењу имају практично истоветну употребну вредност. Аутори нам показују да је ова тврдња далеко од тога да се може узети као апсолутно тачна, те наводе ситуације у којима је инверзивна темпо-

рална употреба перфекта сасвим могућа и прихватљива, док је темпорална инверзија код аориста немогућа. Полазећи увек од Рајхенбахове дефиниције, односно комбинације временских тачака, аутори анализирају и тумаче употребе и других времена (имперфекат, плусквамперфекат, антериорни перфекат, оба футура), допуњујући класични приступ савременим тумачењима њихових семантизама.

Овде бисмо, међутим, могли да поставимо и два начелна питања: прво се односи на терминолошко решење за француско глаголско време *le passé antérieur*, а друго на исправност уврштавања у систем глаголских времена глаголског начина кондиционала (*conditionnel*). Избор преводног еквивалента „антериорни перфекат” заиста упућује на француски оригинал — *le passé antérieur*, али удаљује овај глаголски облик од његовог јединог пратиоца у глаголском систему: времена које се у француском назива *le passé simple*, а чији је еквивалент у српском *аорисџи*. Термин *анџтериорни џерфекаџи* упућује на евентуалност антериорну у односу на *џерфекаџи*, а француски термин за ово глаголско време (*џерфекаџи*) је *le passé composé*. Није потребно посебно објашњавати да су ова два глаголска времена (*le passé antérieur* и *le passé composé*) међусобно апсолутно инкомпатибилна. Сваки аутор има право да се определи за одређену терминологију, али сматрамо да је избор „антериорни перфекат” у овом случају био прилично несрећан јер не указује на повезаност употребе два глаголска облика која је у француској терминологији очита (*le passé simple* — *le passé antérieur*).

Друго начелно питање тиче се уврштавања глаголског *начина* у систем *времена*, на истој равни са осталим глаголским временима. Чињеница је да аутори у првом ставу ове главе објашњавају разлоге за овакав поступак, али је исто тако и чињеница да онај ко погледа садржај дат на почетку књиге остаје збуњен и просто се запита: *Ако је даџи кондиционал, заџџи онда не и субјункџив (субжонкџив)?* У овом делу аутори, између осталих разлога, износе још један аргумент који се први пут среће у књизи — морфолошку сличност са футуром. У претходном тексту, ни на једном месту није објашњавана морфологија глаголских времена, док се овде даје најкласичнија могућа формула за грађење облика: „...футур прости и кондиционал презента имају исту основу (да бисмо добили кондиционал на њу додајемо наставке имперфекта)”, односно „сложени кондиционал гради се од кондиционала презента помоћног глагола и партиципа прошлог”. Морфолошка сличност (али не и идентичност) футура и кондиционала само је један од разлога његовог уврштавања у оваквом облику у текст књиге, а други је заправо фундаменталан за целу причу о временима — реч је, наравно, о употреби овог облика у систему слагања времена, односно о специфичној употреби која је у литератури позната и под терминима *le futur du passé* и *le futur antérieur du passé*. Расправа о томе да ли ове облике треба *називаџи* једним или другим именом, у основи је прича о томе шта је старије: кокошка или јаје. Фундаментална је *семанџика*, односно вредности глаголских облика у конкретном контексту, а неспорно је да су у одељку о темпоралним вредностима кондиционала то управо значења која једну евентуалност поста-

вљају на тачку (или осу) постериорну у односу на неку тачку у прошлости. Питање је дакле, у суштини термилошко, а не есенцијално, будући да у самом тексту аутори на врло експлицитан начин објашњавају разлику између темпоралне и модалне вредности кондиционала. Питање је само шта је код кондиционала примарно: његова темпорална или она друга вредност, односно може ли се говорити о модалној вредности једног већ модално обојеног облика. Сматрамо да сам назив *кондиционал* упућује на модалну вредност, те према томе нема потребе посебно то и наглашавати. Пре ће бити да је неубичајена темпорална употреба, јер у противном не видимо зашто би се поједини аутори опредељивали чак за посебан назив (*футур у прошлости* и *свршени футур у прошлости*), термин који и сами аутори наводе у тексту када говоре о темпоралној вредности ових облика.

И на крају да укажемо на изванредну паралелу коју су аутори направили између француских и српских глаголских времена, дајући преводне еквиваленте француских глаголских облика и указујући на велики број неподударности у употреби појединих времена која имају исте или сличне називе у два језика. Овај део подједнако је драгоцен и за романисте и за србисте, будући да даје један шири поглед на систем глаголских времена у српском у поређењу са још једним индоевропским језиком, али који припада другој језичкој групи.

Посебан допринос ове студије видимо у томе што она на извештан начин утире пут модерним истраживањима глаголских времена на нашим просторима, истраживањима заснованим пре свега на семантици и на прагматици, а не на традиционалистичкој идеји о полисемичности времена.

Одлично направљен индекс појмова и заиста исцрпна, свеобухватна и надасве савремена библиографија употпуњују ову студију која полако постаје незаобилазна литература у сваком озбиљнијем проучавању глаголских система француског и српског језика, као и глаголских категорија уопште.

У Новом Саду, маја 2008.

Снежана Гудурић

UDC 81

Tijana Ašić: *ESPACE, TEMPS, PRÉPOSITIONS*.
Librairie Droz S.A. Genève, 2008.

У недавно објављеној књизи под насловом *Espace, temps, prépositions*, која истовремено представља незнатно измењену ауторкину докторску дисертацију, Тијана Ашић испитује језичка средства за исказивање простора и времена. Ослањајући се првенствено на локалистичку теорију у теоријском смислу, полазна основа у њеном излагању представља хипотеза да су просторне конструкције семантички и граматички

примарне и да служе не само за исказивање просторних односа, већ и оних временских. Како сама ауторка у уводној речи наводи, њен задатак није да ову хипотезу напада нити да је брани, већ само да одговори на три питања: *Зашто простор представља основу за исказивање времена? Како се преко простора ујућује на време? Какве разлике у њом погледу постоје међу различитим језицима?*

Како би појаснила везу између простора и времена, те одговорила на прво себи постављено питање, ауторка полази од Лајонсове локалистичке, али и појединих релевантних когнитивних теорија. Ауторкину посебну пажњу привлачи Цекендофов когнитивни приступ и хипотеза да когниција простора претходи когницији времена, те она да су формалнојезички репрезенти времена само поједностављени репрезенти простора.

Као свој најважнији циљ ауторка наводи потребу да се конституише минимална онтологија простора која се може упоредити са онтологијом времена, која већ постоји у лингвистици и филозофији — нпр. Вендлерова таксономија или Рајхенбахова теорија. Минимална онтологија простора, коју ауторка предлаже, састоји се из просторних јединица, њихових одлика и међусобних односа. Приликом израде предложене онтологије ауторка се у теоријско-методолошком смислу ослања на најзначајније Цекендофове радове, на радове Казатија и Варција, који су усистемили структуру просторних репрезентената, те на Левинсонове радове и његово учење о референцијалном оквиру. То значи, наглашава ауторка, да анализа употребе појединих предлога није *ad hoc*, тј. утемељена на језичкој интуицији, већ на утемељеном когнитивном приступу Казатија и Варција. Све језичке чињенице проверавају се применом модерних лингвистичких теорија, нпр. теорије оптималности Принца и Смоленског, те теорије генеративне лексике Пустејовског.

Како би одговорила на друго и треће питање, ауторка упоређује просторне и временске изразе како у француском, тако и у другим индоевропским и неиндоевропским језицима: енглеском, српском (и каткад другим словенским језицима), свахилију, кикијуу, луоу, арапском и јапанском. Контрастивна анализа ауторки служи за проверу валидности својих закључака о односу простора и времена, те за проверу кредибилности Сапир—Ворфове теорије о језичком детерминизму.

Образложење примењеног теоријско-методолошког оквира, анализа грађе, те контрастивна анализа добијених резултата изложени су у следећим поглављима књиге: I. *La présentation linguistique de l'espace et du temps: problèmes généraux*; II. *Cadre théorique*; III. *État de l'art: temps et espace*; IV. *Le système des prépositions spatio-temporelles en français dans une perspective comparative*; V. *L'opposition po/na/u en serbe et son équivalent dans les langues slaves et en kikuyu*; VI. *Les usages non-standard: les usages spatiaux des prépositions temporelles et les usages temporels des prépositions spatiales*.

1. У првом поглављу своје књиге Тијана Ашић, полазећи од теорије о језичком детерминизму и од локалистичке теорије, покушава да утврди у којој мери су језичке јединице са месним значењем основа за извође-

ње, путем њиховог упрошћавања, јединица са временским значењем. Тијана Ашић критички преиспитује Сапир—Ворфову теорију о језичком детерминизму, наводећи њене објективне недостатке, при чему у своме раду полази од сасвим супротне хипотезе на основу које језик не детерминише, већ само одражава наш поглед на свет, а посебно нашу перцепцију времена и простора.

2. Друго поглавље ове књиге посвећено је теоријама на које се ауторка у својој анализи ослања. Како би се избегао искључиво семантички приступ у анализи језичких датости, ауторка као полазну основу и теоријски оквир свога рада узима прагматичку перспективу и то њену когнитивну верзију коју су представили Спербер и Вилсон. С друге стране, како би контрастивна истраживања била што успешнија, ауторка се служи теоријом оптималности Принца и Смоленског. Управо ова теорија, тврди ауторка, може да нам објасни разлике у систему месних и временских предлога у различитим језицима. Користећи се оквиром генеративне лексике Пустејовског, а посебно феноменом коерције, те феномена селективног везивања и композиције, ауторка показује промену значења речи, посебно при нестандартној употреби предлога.

3. Треће поглавље ауторка, трагајући за теоријским основом у литератури, посвећује онтологији и семантици времена, те семантици простора. Први део трећег поглавља ауторка посвећује Вендлеровој систематизацији аспектуалних класа према следећим критеријумима: *стање*, *акција*, *терминалност* и *резултативност*. Ауторка потом представља Рајхенбахову теорију, по којој је глаголско време дефинисано преко три тачке на временској оси (S [тренутак говорења], R [тачка референције], и E [тренутак догађајности]), где опозиција на релацији $S = R$ према $S \neq R$ не важи само за време, већ и за простор, додаје ауторка.

У другом делу трећег поглавља ауторка даје преглед најзначајнијих радова који се баве језичким репрезентима простора, при чему се не ослања само на Цекендофове радове, који обухватају широко поље феномена — од концептуалне структуре и просторне репрезентације, до референцијалног оквира и његовог енкодирања у просторним изразима, те семантике просторних предлога и њихове полисемије — већ и на Херковица, чији је рад посвећен поимању простора и његовом језичком енкодирању и у ком се противи геометријском представљању односа међу појмовима у каквом простору; ослања се затим на Талмија, који анализира наше поимање простора и, полазећи од матрице и садржаја, дефинише појам фигуре и објекта референције, као и различите релације међу њима; ослања се такође на Ванделуза, који брани функционални приступ и наводи одређени број предлога и правила за њихову употребу дефинишући ограничен инвентар концептуалних примитива који су у основи просторних предлога; и, најзад, ослања се на Левинсона који дефинише проблем варијација у спознаји простора код говорних представника различитих језика.

4. Четврто поглавље своје књиге ауторка посвећује систему просторних, просторно-временских и временских предлога у француском језику, а потом добијене резултате проверава на предлошким системима других

језика. Ослањајући се на теорију Казатија и Варција, те на Левинсонов референцијални оквир, Тијана Ашић даје семантичку анализу сваког предлога. Најважнији резултат анализе семантике предлога, према Тијани Ашић, јесте да не постоји строга подела предлога на просторне и просторно-временске, како се то, међутим, сугерише у традиционалним граматикама. Као сликовит пример, ауторка оспорава уобичајену класификацију предлога *devant* у класу просторних, а *vers* у класу просторно-временских, те сугерише њихову истоветну класификацију на просторне или просторно-временске. До готово идентичног закључка ауторка долази и када је реч о предлошким системима других језика, наводећи да нема чисто просторних ни чисто временских предлога. Изузетак, додаје ауторка, представљају сложени предлошки изрази специфичне семантике типа *au fonds de, le long de* и сл.

5. У петом поглављу ауторка своју пажњу усредсређује на употребу предлога *ïo, na* и *у* у српском језику, док у следећој фази анализом добијене резултате упоређује са ситуацијом у другим језицима — словенским и несловенским, индоевропским и неиндоевропским. Инвентар предлога ауторки служи као оквир на који може да примени своју минималну просторну онтологију коју је формулисала у четвртм поглављу ове књиге. Тако су за предлоге *na* и *у* релевантни примитиви *екстерна конекција* (connexion externe) и *R-локализација* (R-localisation), што их чини подесним за исказивање каквих апстрактних односа између статичних процеса и природних појава. Предлог *ïo*, с друге стране, сигнализира динамичан контакт између каквог ентитета и одговарајуће површине. Динамичан контакт подразумева кретање, те се стога предлог *ïo* употребљава са динамичним глаголима и у временском значењу.

Значајан простор овога поглавља ауторка посвећује просторној и временској семантизацији природних феномена као што су киша, мрак и сл. Разлике у поимању просторних и временских релација ауторка доводи у везу са нашим когнитивним потенцијалом да објекте шематизујемо тродимензионално и да их перципирамо као тачке, линије и сл.

6. Шесто поглавље ове књиге је посвећено нестандардној употреби предлога, под којом ауторка подразумева одступања у употреби предлога у односу на његову природу (нпр. просторно-временски предлог *dans* за исказивање постериорности у односу на тренутак говорења). Тако ауторка у првом делу овога поглавља анализира просторну употребу примарно временских предлога, док у другом делу анализира временску употребу примарно просторних предлога, при чему закључује да временски предлози не могу имати употребу оних правих просторних. Тако, на пример, временски предлошки изрази *au moment de* и *lors de* не могу бити употребљени за означавање просторних односа. Други веома значајан закључак до ког је ауторка дошла јесте да просторни предлози могу бити употребљени за означавање временских односа међу појавама, а као типичан пример наводи предлог *na* у српском језику, који на основу обележја контакта доводи у везу појмове на просторном или временском плану.

Значајан део овога поглавља ауторка посвећује временској употреби типичних просторних предлога *devant* и *derrière*, при чему изводи шест различитих типова за исказивање антериорно-постериорних односа.

Поред недвосмислено лингвистичких достигнућа, ауторка наглашава да је ова студија показала да разлике међу језицима у инвентару средстава којима се исказују временски односи сигнализирају различиту перцепцију времена међу говорницима различитих језика.

7. Ова контрастивна студија је показала да се може дефинисати одређени број концептуалних примитива који су у основи и когнитивне перцепције и језичке репрезентације времена и простора. Разлике међу језицима не заснивају се толико на различитој перцепцији времена или простора, већ на разлици у структури језичких јединица које служе за означавање просторно-временских односа, премда, признаје ауторка, постоје значајне разлике међу језицима у инвентару датих предлошких јединица. Когнитивна истраживања би, с друге стране, могла употпунити понуђену просторно-временску онтологију, дефиниције предлога у француском и другим језицима, те донете лингвистичке закључке на нивоу семантике, прагматике и језичке типологије.

Књига која се налази пред нама представља недвосмислено значајан допринос разумевању односа између одређених когнитивних и језичких феномена, с једне, и везе између значења и форме језичких јединица, с друге стране. Поред занимљивих резултата добијених контрастивном анализом, ова студија представља незаобилазан и драгоцен извор информација у свим даљим истраживањима на пољу спацијалности и темпоралности.

Нови Сад

Миливој Алановић

UDC 811.163.41'374.2'373.7=112.2
81'374.822'373.7=163.41

SRPSKO-NEMAČKI PREVODNI FRAZEOLŠKI REČNIK,
Београд, 2007.

„Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik” Božinke Petronijević, pisan je za ljubitelje srpskog i nemačkog jezika, kao i za studente slavistike i germanistike koji studiraju i proučavaju nemački ili srpski kao strani jezik, profesionalne prevodioce, posebno lepe književnosti, a takođe i za širu čitalačku publiku koju interesuju pomenuti jezici u poređenju. Rečnik ima 263 stranice i obuhvata nešto više od 1300 srpskih frazema i njihove prevodne ekvivalente na nemačkom jeziku. Nastao je kao rezultat dugogodišnjeg rada autorke i teorijske analize postojećih srpsko-nemačkih, odnosno nemačko-srpskih rečnika, među kojima ima i malo frazeoloških rečnika. Ona je pokušala da izradi aktivni, prevodni, frazeološki rečnik u kome je srpski jezik — izvorni, a nemački — jezik cilja. Korpusom je autorka obuhvatila dela naših autora, koja su najviše prevedena na nemački jezik: Ive Andrića, Meše Selimovića i Branka Ćopića.

ća, rukovodeći se činjenicom, da se frazeme najčešće javljaju u delima lepe književnosti koju karakteriše književni, funkcionalni stil. Autorka je pošla od originalnih dela na srpskom jeziku i posmatrala nemačke prevodne ekvivalente odgovarajućih polaznih frazema; tamo gde je bilo više prevoda, moglo se očekivati i više prevodnih ekvivalenata. Na ovaj način bilo je moguće preispitati i utvrditi eventualne greške u postojećem hrvatsko-nemačkom, odnosno nemačko-srpskohrvatskom frazeološkom rečniku.

Ovaj rečnik Božinke Petronijević je prvi prevodni, aktivni, frazeološki rečnik kod nas. Uređen je strogo alfabetski, prema nukleusu fraza u srpskom jeziku — na levoj strani; na desnoj strani su prevodni ekvivalenti. Ispod frazema naveden je tekst u originalu i prevodu, jednom ili više, sa konkretno ilustriranim frazomom u oba jezika; iza teksta navedeno je ime autora, naziv dela u originalu, te strana na kojoj je primer zabeležen; u prevodu iza teksta navedeno je ime autora, naziv dela u prevodu, strana na kojoj se primer nalazi i ime prevodioca:

doći k sebi

Lijepo su mu poručili da *dođe sebi* ali on je mislio da ga se boje i nije prestao da čini ono što nikome nije bilo od koristi. (*Selimović, Meša, Derviš i smrt*, 88)

... i do danas nije *sebi došla*. (*Andrić, Ivo, Svadba*, 173)

Aska je *došla sebi*. (*Andrić, Ivo, Aska i vuk*, 239)

Vernunft annehmen; bei klaren Sinnen sein/ zu sich kommen

Man hat ihm gütlich nahegelegt, er möge *Vernunft annehmen*, er aber hat gemeint, sie hätten Angst vor ihm, und hat nicht aufgehört, das zu tun, was keinem Nutzen bringt. (*Selimović, Mehmed, Der Derwisch und der Tod*, 122) [*Creutziger, Werner*]

... und war auch heute noch nicht *bei klaren Sinnen*. (*Andrić, Ivo, Die Hochzeit*, 238) [*Schmaus, Alois*]

Aska kam zu sich. (*Andrić, Ivo, Aska und der Wolf*, 348) [*Milo Dor/Reinhard Federmann*]¹

Autorka u predgovoru na osnovu izvršene analize odabranog korpusa konstatuje da jednom frazemu u srpskom jeziku, kao jeziku — izvorniku, odgovara najčešće jedan prevodni ekvivalent, ređe dva ili više, nezavisno od toga da li se kao prevodilac javlja jedan ili više autora. Kao ekvivalenti najviše su zastupljene korespondentne frazeme, jedna ili više (*biti na oprezu — auf der Hut sein; biti u nečijoj koži — in j-s Haut stecken; biti u zabludi — im Irrtum sein; briznuti u plač — ins Weinen ausbrechen; doći pameti — zur Vernunft kommen; držati korak s kim/čim — mit j-m/etw. Schritt halten; biti od krvi i mesa — aus Fleisch und Blut sein; izraziti kome saučešće — j-m sein Beileid aussprechen*).

U slučaju nulte korespondencije najviše je zastupljen ekvivalent u vidu transpozicije sa očuvanim semantičkim punjenjem (*jadna kome majka — du lieber Himmel!; pijan kao majka — sternhagelvoll; biti nakrivo nasaden — schlechtgelaunt sein/mit dem linken Fuß zuerst aufgestanden sein; biti veza-*

¹ Petronijević, Božinka (2007): Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik. Beograd: JASEN, 52.

na vreća — ein Tolpatsch sein; ćutati kao zaliven — ein Schloß vor dem Mund haben; igrati kako neko svira — nach j-s Pfeife tanzen; imati ludu sreću — Schwein haben; biti kivan i pečen s kim — durch dick und dünn mit j-m gehen; biti na tri čoška — mit dem linken Bein aufstehen; izneti gaće na rešeto — seine Haut zu Markte tragen) mada se, javljaju i okazionalne frazeme sa naglašenom slikom u jeziku cilju (*slutiti na sirotinju — es riecht nach Bettelarmut*).

Kod frazema u obliku glagolske fraze, glagoli su navedeni alfabetski u zavisnosti da li se u frazemi javljaju u infinitnom ili isključivo finitnom obliku, naglašava Božinka Petronijević. Npr. kod frazema sa glagolom **biti** (*biti kome za petama — j-m auf den Fersen sein; biti kome teško na srcu — es j-m schwer ums Herz sein; biti ubijen u glavu — einen Knall haben*), odnosno, njegovim finitnim oblikom je kao nukleusom (*koji joj je bog! — was ist bloß in die gefahren!; đavo je u torbi — der Teufel ist los; otkako je sveta i veka — seitdem die Welt besteht*).

Pri navođenju frazema strogo se vodilo računa da njome bude obuhvaćena i njena eksterna valentnost, u izvornoj i u prevodnoj frazemi, te je to istaknuto kurzivom. Kod *kletvi* i sličnih frazema stoji kao nukleus **neka** (*nek ide bestraga! — zum Henker damit; neka ga đavo nosi — Der Teufel soll ihn holen*).

Autorka ovog rečnika je uočila da izvornu frazemu u srpskom jeziku nemački translator često ne prepoznaje, čak ni onda kada u nemačkom kao jeziku — cilju postoji apsolutni ekvivalent. Tako dolazi i do delom pogrešnog prevoda (*plitka pamet — *der beschränkte Verstand*) (ispravno: *Schwachkopf/ Flachkopf*) ili čak do nultog ekvivalenta u nemačkom jeziku.

Dešava se i da za srpsku frazemu, koju odlikuje pored njenog denotativnog značenja i visok stepen ekspresivnosti, izražen konotativnim semama, izostaje ekvivalent u prevodu na nemačkom jeziku. Ovaj rečnik treba da otkloni upravo taj nedostatak. Njegova autorka, koja se inače dugo godina bavi kontrastivnim proučavanjem nemačkog i srpskog jezika, na različitim ravnima, dobro poznaje srpsku i nemačku leksikografiju, kao i njen teorijski aspekt, tako je sama prevela one primere u predmetnom rečniku koji nisu imali zadovoljavajući prevodni ekvivalent na nemačkom jeziku. Ta mesta označena su sa [B. P.]. Na ovom projektu učestvovala je i Kristina Mirnić, saradnica autorke, te je i ona prevela one primere frazema iz dela, za koje nisu postojali prevodi na nemačkom jeziku, ili se bar za njih nije znalo u trenutku izrade predmetnog rečnika. Pored njenog imena ne stoji izvor niti strana:

ljudi ko ljudi

Pa ako oni i prevladaju, ostaće glava ... Bili su i neki dan, pa ništa — *ljudi ko ljudi*. (Ćopić, Branko, *Ljubav i smrt*, 118)

Menschen wie du und ich

... und falls sie die Oberhand gewinnen, Hauptsache, man rettet seine Haut. Sie waren neulich hier, viel Lärm um nichts. *Menschen wie du und ich*. (Ćopić, Branko, *Die Liebe und der Tod*) [Kristina Mirnić]²

² Petronijević, Božinka (2007): Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik. Beograd: JASEN, 108.

Autorka je u rečniku koristila stari nemački pravopis, primeren izvorima iz kojih je ekscerpirala građu. Da frazeme u ovom rečniku odslikavaju bogatstvo frazeološke građe srpskog jezika, i da ih karakteriše slikovitost i visok stepen ekspresivnosti, te da je moguće estetski dosegnuti ekvivalent i na nemačkom jeziku, ilustruju mnogobrojni primeri iz rečnika. Radi ilustracije navodimo samo neke: *falim te, Bože* — ich danke dir, Gott; *gledati u bob* — vom Orakel erfahren; *ići niz vetar* — nach dem Strom schwimmen; *izaći na beli dan* — ans Licht kommen; *k vragu* — zum Teufel; *magareća klupa* — Eselbank; *kost i koža* — nur Haut und Knochen; *crna kukavica* — du Unglücksrabe; *šarena laža* — blauer Dunst/bunte Lüge; *luk i voda* — leeres Gerede; *ljut kao zmija* — wie eine Furie; *jadna kome majka* — um Himmels willen/wehe uns; *naći se s kim u istom kolu* — an demselben Strang ziehen; *načuljiti uši* — die Ohren spitzen; *očitati nekome pridiku* — j-m die Leviten lesen; *pas mu nanu* — Hundesohn; *pasti kome sekira u med* — Schwein haben; *peći se na žeravici* — auf glühenden Kohlen sitzen; *podmetati kome nogu* — j-m ein Bein stellen i dr.

Do sada postojeći dvojezični rečnici, među kojima su i frazeološki, kojih je, kako je pomenuto, veoma malo, ne pružaju kontekst kao prevodni ekvivalent, a često ni pravi korespondent. Možemo zaključiti, da će frazeološki rečnik Božinke Petronijević, prvi prevodni rečnik kod nas, upotpuniti leksikografsku literaturu srpskog i nemačkog jezika, te da će biti od velike pomoći prevodiocima, profesionalcima. Ovaj rečnik može da se koristi i u nastavi nemačkog jezika na fakultetu, u radu sa studentima, koji se tek uče veštini prevođenja. Učeći pravo značenje mnogih frazema iz teksta, u originalu i prevodu, studenti mogu da prošire i obogate svoj jezički fond u oba jezika, te tako i sami uoče izražajnu lepotu koju frazeološki izrazi nose — u srpskom i u nemačkom jeziku. Ovaj broj od 1.300 odrednica trebalo bi da pokrije veliki deo frazema u beletristici a i publicistici.

Recenziju za ovaj rečnik napisao je prof. dr Karl Gutšmit, gostujući profesor na Univerzitetu u Beogradu, na nemačkom i na srpskom jeziku; odštampana je na kraju rečnika.

Novi Sad

Margita Šnel-Živanović

UDC 378.147:811.133.1
808.5:37

КАКО ПРОГОВОРТИ НА СТРАНОМ ЈЕЗИКУ

Књига др Татјане Шотра, доцента на Одсеку за романистику Филолошког факултета у Београду, *Како проговорити на страном језику* (Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006) појавила се у тренутку када се у нашој школској и педагошкој пракси увелико расправља о месту страног језика (или боље речено, страних језика) у наставним плановима и програмима основних и средњих школа. Настала на основу

ауторкиног богатог педагошког искуства, ова студија представља заправо њену докторску дисертацију одбрањену 2005. године на Филолошком факултету у Београду. Једноставно питање: „Како научити страни језик у условима институционалне наставе?” покренуло је обиман истраживачки рад који је захтевао сагледавање проблема из неколико различитих углова: најпре из угла онога ко учи страни, језик, затим из угла наставника, па са становишта законодавца који прописује планове и програме за поједине разреде, односно нивое знања (полази се од тога да један број ученика нпр. у петом разреду наставља, а други тек почиње учење неког страног језика) и најзад са становишта шире друштвене заједнице, европске пре свега, која је у својим актима посебну пажњу посветила управо учењу страних језика.

Шта учинити да се апстрактни школски материјал који се врло често преноси на начин сличан изучавању класичних језика, а који пренебрегава чињеницу да се живи страни језик усваја, а не изучава, приближи ученику, односно, како променити педагошке навике наставника у погледу усвајања једног новог, потпуно другачијег модела наставе какав захтева комуникативна метода? Ово су питања на која ауторка покушава да одговори, ослањајући се на резултате истраживања корпуса из француског језика.

И поред тога што су проблеми везани за наставни процес француског језика у центру ауторкине пажње, у књизи постоје многа места која ће сигурно бити од користи свим наставницима страних језика, без обзира на то да ли је реч о енглеском, немачком, руском, италијанском, шпанском или неком другом језику.

Књига је подељена у три дела, од којих први носи наслов *Проблематика*, други *Покрећање усмене љворне активностии* и трећи *Усмена продукција*.

У првом делу, који се састоји од два поглавља, ауторка указује на проблематику везану за усмено изражавање, анализирајући место овог аспекта учења језика у методама досад примењиваним у настави страних језика од директне, преко аудио-оралне и глобално-структуралне аудио-визуелне до комуникативне (уз осврт на традиционалну методу чији циљ и није било усмено изражавање већ пре свега разумевање прочитаног текста и превођење, као и на природно учење језика). У поглављу *Хийошезе о мођућностиима усвајања усменоџ језика изван љриродне средине*, ауторка обрађује улогу и методе контрастивне и дидактичке анализе тешкоћа на које ученици наилазе, бави се анализом грешака, као и појмом међујезика и његовим моделима. Задржавајући се посебно на моделима међујезика и његовој улози у усвајању страног језика, Т. Шотра се у највећој мери ослања на Фогелову мултидисциплинарну теорију међујезика, поткрепљену радовима актуелних психолингвиста, као и на теорију језика у контакту.

У делу насловљеном *Покрећање усмене љворне активностии*, уз термилошко одређење појма „говорна активност” приказани су структуралистички (Ф. де Сосир) и психолошко-когнитивни аспект у стицању говорне вештине, као и елементи морфофонематске продукције на рела-

цији српски језик — француски језик. Ауторка посебно истиче не само фонематске разлике у гласовним системима француског и српског, већ се посебно бави и прозодијским особеностима оба језика. Овде бисмо издвојили као посебно занимљиве делове у којима се наводе конкретна педагошка упутства, како ауторка каже, не за фонетску корекцију, већ за *реедукацију*, и то пре свега акустичку, а затим и артикулациону, као и предлози везани за изналагање нових стратегија које би биле у функцији мирења две наизглед „супротне” концепције: сензорне и когнитивне. У ту сврху ауторка предлаже неколико поступака који се могу применити у циљу померања артикулационих граница у продукцији гласова, као што су интегрални поступак, механизам елиминације, механизам модификације, као и усвајање и стабилизација артикулацијских модела који не постоје у матерњем језику.

Говорећи о међујезичкој пермеабилности (пропустљивости), ауторка наводи да се прозодијска обележја српског језика показују као најосетљивије тачке са становишта међујезика. Наиме, анализа корпуса показује да је и код оних ученика (студената) који су у великој мери овладали глобалном изговорном вештином, могуће препознати мелодију и ритам српске реченице. Исти проблем присутан је и на нивоу изговора изолованих речи, где србофони ученици показују тенденцију тонског варирања акцентованог слога, сасвим налик на српске узлазне и силазне акценатске тонове. Предлажући стратегије за реедукацију, ауторка указује на потребу да се у оквиру интонодидактике посебна пажња посвети како усвајању прозодије на инфраструктурном, тако и на макропрозодијском нивоу.

Представљање проблема и контрастивна анализа различитих нивоа говорног израза француског и српског језика, уводе нас у трећи део који се бави усменом продукцијом као читавом скалом „комбинација живе речи која ... одражава настајање мисли и која, уз писану реч, представља говорну културу самог актера” [Шотра 2006: 149]. Наводећи динамичност, економичност, вокабулар, поглед, гест и мимику као основне компоненте усменог израза, ауторка овај инвентар проширује и другим параметрима, као што су интонација, елиптичност, ескспресивност, покретљива констелација, чак и егзотичност. При свему томе, наглашава посебну улогу коју у говорној комуникацији имају паузе и говорни темпо.

Истраживање Т. Шотра није се зауставило само на материјалној страни говорне продукције, напротив, оно је ишло даље у правцу морфосинтаксичке и семантичке међујезичке усмене продукције на тематским нивоима. Резултате ове анализе, ауторка даје у виду табеларних приказа продукције на лексичком, морфосинтаксичком и синтаксичком нивоу, са посебним освртом на тзв. типске грешке које чине србофони студенти, а које се тичу нестабилности у одређивању рода и броја именица и придева, као и нестабилности при употреби детерминатива, заменица, предлога и везничких израза. Нестабилност везана за употребу глаголских облика (времена) везана је најчешће за употребу времена *сложени њерфекат* (*passé composé*) и *имњерфекат* (*imparfait*), а што се да објаснити не само различитим начинима за изражавање завршеног, од-

носно незавршеног процеса у два језика, већ и различитом поимању оваквих процеса, у појединим ситуацијама, у когнитивној сфери француских, односно српских говорника.

Производња на семантичком плану представља посебан проблем којим се, свако са своје тачке гледишта, баве психолингвисти, неуролингвисти, психоаукстичари и неуропедагози, покушавајући да одгонетну све слојеве перцепције и процеса производње смисла, како би пронашли кључ за што ефикаснију комуникацију међу субјектима који говоре различитим језицима. Т. Шотра закључује да анализа семантичког нивоа усмене производње србофоних субјеката захтева установљење посебне дисциплине у нашој дидактици страних језика која би разматрала процес разумевања и формирања смисла узимајући у обзир све језичке, психолошке, социо-културолошке, интеркултуралне, визуелне, аудитивне, просторно-временске компоненте и њихова специфична испољавања у сусрету двају језика.

Говорећи о педагошкој примени принципа по којем се знања о језичком систему (фонолошка, лексичка, синтаксичка и семантичка) морају ставити у функцију аутентичне комуникације у ситуацији, те се на основу тога мора говорити и о новој концепцији граматике и њеним трима функцијама — нормативној, структурској и дискурзивној, којима се сви језички нивои стављају у функцију усмене говорне производње, Т. Шотра закључује да ова нова концепција представља један од стожера савремене дидактике страних језика.

Ауторка нарочито истиче важну улогу когнитивне психологије у пројектовању нових наставних метода и стратегија у учењу страних језика. Као посебно значајан допринос теоретичара из области когнитивне психологије, она, између осталог, наводи и класификацију сазнања у три категорије, при чему прву чине тзв. декларативна или статична (граматичка), тј. сазнања теоретског типа која се односе на оно *шта* се зна, другу чине динамична или процедурална сазнања која се односе на то *како* се реализују знања, док трећа категорија подразумева тзв. кондиционална (ситуациона) сазнања која се односе на то *када* и *зашто* се неко знање реализује. На основу ових поставки развијен је концепт стратешких знања или стратешке компетенције коју ученици треба сами да стекну, те да је поред граматичке, социолингвистичке и дискурзивне компетенције уграде у сложени систем какав је *комуникативна компетенција*. Ауторка закључује да су стратешка и дискурзивна компетенција у досадашњој институционалној настави француског језика готово у потпуности занемарене, а да би могле бити од велике помоћи нарочито код субјеката који поседују висок степен пасивног знања које би требало активирати.

Остајући доследна свом наставничко-практичарском духу, Т. Шотра даје низ изузетно корисних инструкција везаних за различите усмене активности у настави и то од конкретних примера дескриптивног монолошког исказа (описивање ситуације или слике, препричавање неког текста, уочавање и одвајање битног од небитног, самостално излагање на одређену тему), до дијалогске усмене активности (ситуацијски разговор)

уз коју ауторка даје велики број конкретних језичких израза карактеристичних за поједине ситуације (нпр. изрази етикеције, изненађења, оклевања, негирања, неверице, повлађивања, забране, подстицања и тражења).

Дидактичке импликације рада Т. Шотра односе се на две циљне групе: ученике/студенте и наставнике. Ауторкина намера да код ученика подстакне и постигне рационализацију поступка усвајања усменог изражавања кроз организацију наставног процеса страног језика у коме ће централно место заузимати управо ученик/студент, са својим индивидуалним потребама, индивидуалним системом учења и индивидуалном мотивацијом, како би он стекао што већу аутономију у раду, заснована је на солидним како теоријским тако и практично примењивим основама и сасвим је у складу са савременим тенденцијама у настави страних језика у свету. Управо та слобода у учењу настала из свести о постојању „метакогнитивне” потребе, требало би да доведе ученика до тога да се не заустави само на простом стицању сазнања већ да направи и корак даље, да стекне контролу над собом и стратегијама учења.

Међутим, дидактичке импликације овог рада односе се, у првом реду, на наставнике. Указујући на елементарне компоненте које би сваки наставник страног језика требало да поседује да би био у стању да оспособи ученика да комуницира на страном језику (језичка — добро познавање језика, дискурзивна — познавање различитих жанрова дискурса, регистара, референцијална — познавање разних области, предмета, симбола који чине свакодневно искуство средине чији се језик учи, и социо-културална — познавање друштвених правила понашања, историјских, културних и друштвених обележја), ауторка наглашава да понуђене стратегије ваља уклопити у индивидуално обојен процес рада сваког наставника понаособ.

На крају књиге дати су извод из корпуса, извод из анекса, врло добра и опширна библиографија, као и индекс имена.

Иако намењена превасходно наставницима и ученицима/студентима који се баве француским језиком, својом концепцијом и садржајем, ова књига ће сигурно наћи пут не само до сваког наставника страног језика, већ и до наших педагога и психолога који се посебно баве проблемима мотивације, когниције, учења/усвајања језика. Исто тако, књига Т. Шотре ће бити занимљиво штиво и лингвистима-теоретичарима, посебно фонетичарима, јер садржи изузетне примере практичне примене теоријских поставки из области науке о језику (нпр. прилози за израду фонодидактике и интонодидактике).

Писана изузетно допадљивим стилем, занимљива и поучна, научно-теоријска (али никада досадна) и практично примењива, књига Т. Шотре представља право освежење у савременој литератури из области примењене лингвистике и методике наставе страних језика.

БОТАНИЧКИ РЕЧНИК

Радомир Коњевић — Будисав Татић, *Речник назива биљака*,
ННК Интернационал, Београд, 2006, 413 стр.

Овај речник представља, у ствари, допуњену и преуређену варијанту *Ботаничког речника* Драгутина Симоновића, који је 1959. године објавила Српска академија наука, односно њен тадашњи Институт за српско-хрватски језик. Како аутори новог речника истичу, намера им је била да овим делом понуде како стручној тако и широј читалачкој публици пре-рађен материјал који је Д. Симоновић био прикупио из свих дотад објављених и делом необјављених југословенских извора. Будући да је у протеклом периоду биолошка наука дошла до нових сазнања те да су поједине врсте, према савременој таксономији, добиле нову латинску номенклатуру, указала се потреба за оваквим издањем.¹ Аутори такође тврде да су се променила и именована биљака на српском, руском, енглеском, немачком и француском језику. Претпостављам да се ради о стандардизованим стручно-научним називима, што је требало илустровати у предговору, а можда и квантификовати или макар „описно” назначити обим измена.

Речник назива биљака чине следеће секције: *Речник назива биљака* (1—208), *Имена биљака* (српска имена, руска имена, енглеска имена, немачка имена, француска имена) (209—406), *Угрожене и ишчезле биљке Србије* (407—410), *Извори* (411—413). На први поглед јасно се види да речник, у односу на оригинал, не садржи попис биљних врста на словеначком и македонском језику, што може бити разумљиво, с обзиром на „југословенство” *Ботаничког речника*. Таквим поступком, међутим, читалац, поготово лингвиста, може бити лишен драгоцених података приликом изучавања облика и порекла фитонима. Овај је речник немогуће посматрати без поређења са старијим „братом”. У таквој упоредној анализи, будући да је садржај књиге добро познат, приликом првог читања главног дела речника² највише пажње обраћа се на технички аспект, срж сваког лексикографског издања. *Речник назива биљака* не садржи, нажалост, упутство за читање речника, како је то урађено у *Ботаничком речнику*, те тако читалац остаје ускраћен за информацију о томе по ком су критеријуму поређани родови. Када је о родовима реч, Д. Симоновић је звездицом уз име рода означио оне стране биљке које се код нас гаје под посебним условима, затим украсне биљке или пак оне које се довозе за разне потребе, те их је тако визуелно одвојио од „домаћих” биљака.

¹ Д. Симоновић у *Уводу* свога речника напомиње да у књигу нису ушла као грађа имена биљака које нису ботанички идентификоване (око 2000). Нема информације о томе да ли су допуном обухваћене и те биљке.

² Ова секција у изворном речнику носи наслов *Матични део*.

Аутори новог речника одрекли су се таквог обележавања вероватно имајући на уму јединство флоре која расте на овим просторима. Такође се не наводи по ком су критеријуму распоређене врсте. Можда аутори нису желели да понављају оно што је већ речено у уводном делу изворника, мада би такве информације биле веома корисне за данашњег читаоца будући да је веома тешко (готово никако, осим у библиотекама) доћи до оригинала и да млађа читалачка популација засигурно није ни упозната с *Бошаничким речником*.

Аутори су се одрекли неколико сјајних решења која је применио Д. Симоновић. У *Бошаничком речнику*, наиме, код навођења домаћих назива у оквиру једне врсте најфреквентнија, најчешће употребљавана реч дата је масним слогом (болдом), нешто ређи али опет често заступљени фитоними дати су курзивом, док су сви остали називи дати обичним слогом, гармондом. Уз називе биљака који нису били поуздани, нејасно записани или су недовољно потврђени, стоји знак питања. У *Речнику назива биљака* није примењен ниједан од ових принципа те је читалац остао ускраћен за обиље корисних информација. Сви српски фитоними дати су, без разлике, истим слогом, док су називи с упитником изостављени. Ако су се аутори новог речника одлучили на такав корак, требало је у уводу да образложе свој поступак, будући да такав приступ нема оправдања осим ако научно-стручна литература није оспорила такве називе. Ипак мислим да није постојао ниједан ваљан разлог за такав поступак. Великом несналажењу у речничком делу доприноси и начин на који су представљене „главе” одредница. У *Бошаничком речнику*, наиме, она је увучена, како се иначе ради у лексикографској пракси, што доприноси већој прегледности, док је у *Речнику назива биљака* обратно — глава одреднице је истурена, структура одреднице увучена.

Прикупљајући грађу за свој речник, Д. Симоновић је дошао до тзв. непристојних назива биљака. Није их унео (осим оних сличних који се већ наводе код Вука и Шулека) зато што њихову употребу сматра локалном.³ У новом речнику, нажалост, нема информације о ставу аутора по том питању, мада се из списка домаћих назива види да је поступљено као у изворнику.

На крају пописа српских назива за једну врсту налазе се имена те биљке на руском, енглеском, немачком и француском језику, што је учињено као у *Бошаничком речнику*. Овде би, међутим, требало скренути пажњу на то да су многи руски називи преписани с грешком, што је свакако недопустиво (нпр. уместо *нихта* стоји *нихта*, место *дикая заря* стоји *дикал заря*, уместо *гулявица* пише *гултица* итд.).

Након главног речничког дела у књизи следе регистри свих назива биљака на српском, затим на руском, енглеском, немачком и француском. Ова секција речника идентична је оној у изворнику, с том разли-

³ Не можемо прихватити овај став једноставно што се многи фитоними забележени у *Бошаничком речнику* употребљавају само у локалним говорима. Немамо, нажалост, податак о њиховој географији. Овим је пропуштена прилика да се на једном месту нађе и тај драгоцен део фитонимије.

ком што је, као што је већ споменуто, изостављен списак имена биљака на македонском и словеначком. Занимљиво је да се поменути руски називи који имају штампарску грешку појављују у регистру исправно написани, што може додатно збунити читаоца.

Новину у односу на *Боџанички речник* представља део *Угрожене и ишчезле биљке Србије*, што свакако представља допринос борби биолога за очување таквих врста, а може бити занимљив и с лингвистичког становишта. На пример, непостојање народног назива за ишчезле и угрожене врсте могло би бити знак ретке заступљености одраније па и заборава назива узлед нестанка врсте.

На крају се налази списак извора одакле је црпљена грађа, која је у ствари идентична оној коју је саставио Д. Симоновић. У оригиналу се иза сваке појединачне библиографске јединице у загради налази скраћеница тога извора која је употребљена у матичном делу иза назива биљке. Она нас упућује на то одакле је преузет фитоним. Такве праксе су се одрекли аутори новог речника, али су превидели један детаљ. У *Боџаничком речнику* ознаком (поп.) — популарно — означавају се она имена биљака уобичајена у свакодневном говору онога времена (а и сада), што би одговарало дијалекатским облицима (нпр. *џацканай*, *нојквиц* итд.). У новом речнику у списку извора стоји тумачење за популарно, али аутори су избацили скраћенице иза назива у речничком делу. Дакле — стоји тумачење за нешто чега нема у књизи. Но тај ситни пропуст може бити занемарив у односу на оно што је учињено изостављањем из списка извора (у односу на изворник) три аутора под словом В — **Волни** Андрија, **Вујић** Јоаким и **Вук** (sic!).⁴ Испуштен је извор (три издања Вуковог *Речника*) одакле има највише потврда, извор који је најпоузданији и који даје највише назива отиснутих масним слогом у *Боџаничком речнику*.

У предговору *Речника назива биљака* проф. Радомир Коњевић истиче вредност ове публикације за лингвистичку примену. Наведене грешке, које могу бити исправљене у неком будућем издању, не би се јавиле да су аутори у свој рад укључили компетентно лице из лингвистике — лексикографа, чиме би се најпре сачувале вредности Симоновићевог речника, али и отклониле поједине слабости. Тек онда би се заиста могла сагледати лингвистичка примена новог издања.

Две највеће замерке тичу се одсуства лексикографа (у рад није укључено стручно лице из лингвистике) и (не)именовања ауторства. Овај речник, ипак, представља друго издање *Боџаничког речника* из 1959, додуше не у продукцији Института за српски језик. Без обзира на то, требало је да књига задржи оригинални назив и име аутора на насловној страни. Овако су потписани Радомир Коњевић и Будисав Татић као аутори, иако је речник саставио заправо Драгутин Симоновић, коме је помогао читав тим људи чија се имена овде не наводе.

С лексикографског становишта ово издање скоро је неупотребљиво. Обиље корисне и драгоцене грађе није систематизовано на прави на-

⁴ Још су неки извори испуштени под словом С.

чин. *Речник назива биљака* очит је доказ да се пројекти оваквог типа (терминолошки и стручни речници) морају радити искључиво у спречи искусних лексикографа, дакле лингвиста, и позваних стручњака из дате области, како не би дошло до сличних пропуста који могу имати више штете него користи.

Нови Сад

Дејан Милорадов